

SPOMENICA

SAVEZ JEVREJSKIH
OPŠTINA JUGOSLAVIJE

Redakcioni odbor:

dr Branko GOSTL
dr Lavoslav KADELBURG
Aleksandar LEVI
David LEVI-DALE
Luci PETROVIĆ
prof. Avram PINTO

■

Glavni urednik:

David LEVI-DALE

■

Lektor:

Radmila MUSIĆ

■

Izdavač:

SAVEZ JEVREJSKIH
OPŠTINA JUGOSLAVIJE
BEOGRAD, 7. jula br. 71/a

■

Štampa:

Grafičko izdavačko preduzeće
»SRBOŠTAMPA«
Beograd, Dobračina 6—8

SPOMENICA

SAVEZ JEVREJSKIH
OPŠTINA JUGOSLAVIJE

Pedeset godina postojanja Saveza jevrejskih opština Jugoslavije pod redovnim uslovima možda i ne bi bilo povod da se taj vremenski period obeleži više nego što je to uobičajeno, tj. da se skromnom svečanošću i jednostavnim retrospektivnim osvrtom prikaže pređeni put i konstatuju postignuti rezultati.

Međutim, krupni događaji koji su u tom periodu za čovečanstvo uopšte, a za jevrejsku zajednicu u Jugoslaviji posebno, doneli mnogo tragičnih i presudnih momenata, ali i takvih koji daju snage i nade za lepšu budućnost, sve to opravdava da se taj jubilarni događaj označi većim manifestativnim karakterom no što bi odgovaralo broju godina koje on pokriva.

Već osnivanje Saveza, odmah posle prvog svetskog rata, iako su mu prethodile kontroverzne koncepcije o funkciji, zadacima i nadležnostima, pokazalo je da je on nužna organizaciona forma putem koje će se, samo ako se snage udruže, moći obezbediti borba za prava jevrejske zajednice i odbranu njenih interesa kao celine i opština kao njenih delova. A ti zadaci su se ubrzo pokazali kao sudbonosni. I to ne samo na unutrašnjem planu, gde je trebalo braniti građanska prava Jevreja u bivšoj Jugoslaviji i obezbeđivati neke fundamentalne potrebe jevrejskog vaspitnog i kulturnog rada već posebno kroz gotovo celu jednu deceniju pred drugi svetski rat na delu pokazati neobično visoki stepen jevrejske solidarnosti i pomoći Jevrejima progonjenim iz zemalja koje su jedna za drugom dospevale pod strahoviti režim hitlerovskog užasa. A sve to dešavalo se u momentima kada se već i nad Jevrejima Jugoslavije bio nadvio ubitačni oblak katastrofe.

Prošla je užasna katastrofa u kojoj je samo svaki peti od jugoslovenskih Jevreja izneo glavu, ali i krvavo i ranjeno srce, jer su svi oplakivali mnoge svoje mile i drage. U danima katastrofe, u godinama od 1941. do 1945, bilo je i prkosa, i otpora i borbe. Naše veliko učešće u toj borbi ispunjava nas ponosom.

Posle oslobođenja zemlje odmah je obnovljen rad Saveza i opštinâ. Ovoga puta, pre svega, sa velikim obavezama da ublažimo i lečimo rane, da se staramo za siročad, stare, bolesne i nemoćne, iako smo svi odreda bili bolno ranjeni. To nam je uspelo zahvaljujući okolnosti što živimo u novoj Jugoslaviji, u kojoj je nacionalno pitanje rešeno na socijalističkim principima, zatim pomoći svetskih jevrejskih organizacija i, ne na posletku, zahvaljujući sopstvenim naporima i odlučnosti da nađemo nove puteve i nove perspektive.

Alija u Izrael u godinama 1948—1950. učinila je da je naša zajednica postala još manja, no njena rešenost da opstane time se nije smanjila. Savez i opštine prihvatili su se zadataka koji u svojoj mnogostrukosti pokrivaju sve što spada u okvir jevrejskog rada — od zabavišta do doma za stare i iznemogle, od svetovne jevrejske kulture do religioznih potreba, od saradnje sa državnim i društveno-političkim organizacijama u zemlji do kontakata i saradnje sa jevrejskim zajednicama i organizacijama u inostranstvu. Sve, baš sve objedinjeno je u jevrejskim opštinama i njihovom Savezu.

I eto, zbog toga možemo glasnije no što bi to bilo uobičajeno da istaknemo našu pedesetogodišnjicu. Ugled koji uživamo u zemlji i, naročito, u jevrejskom svetu nije došao spontano; on je odraz našeg rada i njegovih rezultata, naše svesti i našeg jevrejskog ponosa.

Zato izdajemo i ovu Spomenicu koja daje kratak osvrt na pređeni put od pola veka u kome su za sve pozitivno zaslužni mnogi slavni i poznati ali i mnogi bezimeni i nepoznati. Onima koji više nisu među nama, jer su položili živote u borbi, pali kao žrtve ili umrli, odajemo duboko poštovanje i pijetet. Oni će biti pred očima novih generacija i davaće im snage da istraju u jevrejskom radu. Spomenici od kamena i mermerske koje smo im podigli uvek će nas podsećati i opominjati.

Ova Spomenica nije delo samo jednog autora; ona je nastala saradnjom većeg broja aktivista. Ona možda i nije u svim svojim delovima na isti način i svuda iscrpno i detaljno obuhvatila svu građu do koje se moglo doći. No ona i nije imala cilj da bude iscrpna istorija proteklih pedeset godina Saveza, a još manje cele jevrejske zajednice u našoj zemlji. Biće veliki uspeh ako ona, dajući opšti osvrt, podstakne na prikupljanje i obradu građe za istoriju jevrejske zajednice u Jugoslaviji kako za pedeset proteklih godina, tako i za ranije periode.

Regionalne jevrejske zajednice do 1918.

Formiranje jevrejske zajednice u Jugoslaviji, onakve kakva je danas, počelo je uporedo sa formiranjem jugoslovenske države, a ostvareno je u etapama uslovljenim nasleđenim društvenim odnosima i prilikama zatečenim neposredno po svršetku prvog svetskog rata, a delimično i kasnijim događajima.

Ovo treba primiti kao istorijsku činjenicu koja je koliko razumljiva toliko i logična. Kao što je, po svršetku prvog svetskog rata, jugoslovenska država nastala od više teritorijalnih jedinica koje su u većini do tada bile i razvijale se pod tuđinskom dominacijom, neujednačeno i u različitom ritmu, tako su i jevrejske zajednice iz tih teritorijalnih jedinica, nedovoljno spremne za zajednički život, ušle u novu veliku jevrejsku zajednicu bez ujednačene tradicije. Bilo je jasno da njihovo stapanje u jedinstvenu organizaciju neće ići bez teškoća, kao što, na žalost, stvarno i nije u celosti izvršeno sve do posle drugog svetskog rata.

Svaka od tih regionalnih zajednica koje su 1918. godine ušle u sklop zajedničke države ponela je, prirodno, razne mentalitete, različite verske i društvene običaje, njihov kulturni nivo bio je na vrlo različitim stepenima, tek sa ponešto identičnog gledanja na neke životne jevrejske probleme, i to uglavnom kod malobrojne inteligencije, koja nije u svim krajevima u odnosu na broj jevrejskog življa bila podjednako zastupana. Sve se to može shvatiti i razumeti kad se ima u vidu da su i ujedinjeni krajevi uopšte vekovima živeli pod veoma različitim uticajima. Bilo je jevrejskih zajednica koje nisu imale čak ni zajednički jezik kojim bi se međusobno mogle sporazumevati. Radi ilustracije da spomenemo Vojvodinu, gde je preovladavao mađarski jezik, i Bosnu, gde je, s izuzetkom aškenaskih Jevreja,

preovladavao ladino, ili Hrvatsku i Makedoniju, gde su se Jevreji služili različitim jezicima.

Kad se sve to, a i razne druge okolnosti imaju u vidu, onda nam i sa te vremenske udaljenosti mora biti jasno da je proces stapanja morao nailaziti na teškoće i da je do njegovog potpunog ostvarenja došlo sa tolikim zakašnjenjem, a i to zahvaljujući, po nesreći, tragediji koju doživismo pod nacizmom.

Međutim, kad je reč o stvaranju ujedinjene jevrejske zajednice u Jugoslaviji, koja ovom Spomenicom obeležava 50-godišnjicu postojanja svoje centralne organizacije, Saveza jevrejskih opština, treba da, bar u kratkim potezima, damo i prikaz razvoja pojedinih regionalnih zajednica od kojih je nastala naša velika zajednica. Uz ovo treba napomenuti da u Crnoj Gori nije bilo Jevreja i da se zato u ovom prikazu i ne spominje.

Ovaj kratki prikaz razvoja i položaja jevrejskih zajednica u oblastima od kojih je 1918. godine formirana Jugoslavija nema zadatak da bude istorijski detaljan, jer to bi izašlo iz predviđenog okvira ove Spomenice, a niti bi skućeni prostor to dopuštao. Svrha ovog prikaza je jedino da da bar približnu sliku razvoja i položaja jevrejskih zajednica do kraja drugog svetskog rata.

Srbija — Makedonija

Srbija i Makedonija predstavljale su posle prvog svetskog rata jednu političku celinu. Zato su i jevrejske zajednice u tim oblastima, kada je reč o njihovom položaju i razvoju, u ovome napisu uzete kao jedinstvena organizaciona jedinica. One se, istina, nisu razvijale jednako, živele su dugo pod različitim uslovima, ali ipak u mnogo čemu imaju dosta srodnosti. Razvojne razlike postaju izrazitije u toku poslednjeg veka, kad su Jevreji na severu u poređenju sa onima na jugu došli više pod »evropski« uticaj.

U stvari, u obema oblastima Jevreji se spominju već u najranijim vekovima, pa čak i u vreme postojanja antičke jevrejske države. U Stobima (Makedonija), na primer, nađeni su ostaci sinagoge iz III ili IV veka, a kasnije se u Makedoniji spominju organizovane jevrejske zajednice u Skoplju, Bitolju, Ohridu i Struzi. Vremenom se sve više nailazi na podatke o Jevrejima u ovim krajevima. Ima podataka koji govore da su Jevreji u XIV veku (za vreme cara Dušana i kneza Lazara) znatno sudelovali u prekomorskoj trgovini.

Vreme krstaških ratova prošlo je za Jevreje u Vizantijskom Carstvu bez većih potresa. Srbija je u to doba već nezavisna, a njeni vladari — Stevan Nemanja, car Dušan i drugi — osnovali su veliku carevinu u kojoj su mnogi Jevreji našli sklonište i zaštitu od krstaških progona.

U svojim putopisima Benjamin iz Tudele piše da je u Skoplju, Bitolju, Ohridu i Struzi u XII veku bilo Jevreja u *znatnom broju*. U Ohridu i Struzi bilo je više jevrejskih književnika, čiji se rukopisi iz XI do XVI veka nalaze u biblioteci u Oksfordu.

U drugoj polovini XIV veka mnogi su Jevreji iz Mađarske, zbog učestalih progona, emigrirali i nastanili se u Beogradu. Krajem XV

i tokom XVI veka menja se struktura jevrejske zajednice u Srbiji dolaskom novih doseljenika iz prednje Azije, srednje Evrope, Italije i Španije. Naročito je dolazak španskih Jevreja izmenio lik zatečenih zajednica. Njihove su opštine na Balkanu postale tako jake da su starosedeocima vremenom nametnuli svoj jezik (španski, ladino), kao i svoje običaje i obrede. Sefardi su se u Beograd počeli naseļjavati 1521. godine. Ovde su zatekli jevrejsku opštinu, ali su, po običaju, obrazovali svoju zasebnu opštinu. Turci, koji su Beograd zauzeli 1521. godine, bili su prema Jevrejima veoma predusretljivi.

Pored Beograda, opštine su postojale i u Skoplju, Bitolju, Nišu, Smederevu i još nekim manjim mestima. Skoplje se tokom XVI veka razvilo u važno trgovačko središte Makedonije, pa je privuklo veći broj Jevreja iz Holandije i marana iz Španije. U XVII veku u Skoplju je bilo više čuvenih rabina. Činjenica da je u Skoplju već 1580. godine postojalo popunjeno jevrejsko groblje pokazuje da su Jevreji onde već mnogo ranije živeli i imali svoju opštinu.

I Bitolj je imao svoje čuvene naučnike. Postoje dokazi da je tamošnja jevrejska naseobina već u XV veku imala svoju tradiciju i verovatno da je onde bilo Jevreja od prastarih vremena. Dolaskom portugalskih Jevreja, među kojima je bilo i čuvenih rabina, znatno se povećao broj Jevreja u Bitolju.

Beogradska zajednica se u svakom pogledu bila vrlo lepo razvila. Ali oko 1665. godine njen se položaj pogoršao zbog ratova koje je Turska Carevina vodila na više strana. Austrijanci su 1688. godine osvojili Beograd i velik broj Jevreja je, pod strahovitim okolnostima,

Sl. 1. — Nadgrobni kamen u Beogradu iz 1641. godine

deportovan u unutrašnjost Austrije. Austrijanci su 1689. godine izgubili Beograd, ali je mir sklopljen tek 1699. godine.

Od 1717—1739. Beograd je opet pod austrijskom okupacijom. Okupator je ograničio broj Jevreja koji su smeli da žive u Beogradu, a bili su dužni da plaćaju *porez na toleranciju*. Godine 1739. Turci ponovo ulaze u Beograd. Sefardska opština se reorganizuje i povećava novim doseljenicima, a Aškenaska opada.

U godinama 1788—1791. ratuju i u Beogradu se smenjuju Turci i Austrijanci. Jevreji provode teške dane, naročito pod Turcima, koji su 1791. ponovo osvojili Beograd i izmenili svoj prvobitni postupak prema Jevrejima. Za vreme Karađorđevog ustanka, 1804—1807, Jevreje kao i Srbe Turci su strahovito zlostavljali. Dosta velik broj Jevreja sklonio se u Zemun, gde su kasnije osnovali Sefardsku opštinu. Posle ustanka kneza Miloša 1815. godine Jevreji su se pribrali i obnovili svoje verske institucije. Godine 1835. u Beogradu je bilo oko 1800 Sefarada i 200 Aškenaza. Razvili su trgovinu, što je izazvalo zavist kod Srba, koji su izdejstvovali da se 1846. godine izda naređenje o izvesnim ograničenjima prava za Jevreje. Knez Miloš je od 1839—1859. bio izvan Srbije, a po njegovom povratku položaj Jevreja se opet popravio, ali za kratko: Miloš je umro 1860, a njegov sin Mihailo nije produžio očevu politiku. Mihailo je 1868. poginuo kao žrtva atentata, a pod regentstvom su ostali na snazi protivjevrejski

Sl. 2. — Stara sinagoga u Beogradu, krajem XIX veka

zakoni iz godina 1856. i 1861. Vremenom ovi zakoni, iako formalno nisu bili ukinuti, nisu primenjivani.

Stanje se iz osnova izmenilo posle Berlinskog kongresa 1878. godine, koji je ozakonio ravnopravnost Jevreja u novim nezavisnim balkanskim državama. Ustavom od 1888. godine zajamčena je ravnopravnost svim žiteljima bez razlike vere i narodnosti. Nastao je period slobodnog i vrlo uspešnog razvoja Jevreja u svakome pravcu. Ova ravnopravnost protegnuta je posle balkanskih ratova (1912 — 1913) i na oslobođene i prisajedinjene južne krajeve, kao i na teritoriju današnje Makedonije.

Jevrejske zajednice u Srbiji i Makedoniji ušle su, posle prvog svetskog rata, u sklop nove jevrejske zajednice u Jugoslaviji kao snažna organizacija, koja je imala sve uslove da bude važan faktor u razvoju ujedinjene zajednice okupljene u Savezu jevrejskih opština Jugoslavije. U to vreme u Srbiji i Makedoniji bilo je oko 20 000 Jevreja.

**Hrvatska sa
Slavonijom i
Dalmacijom**

Na teritoriji Hrvatske Jevreji se spominju već prvih vekova nove ere, i to u Dalmaciji, gde je postojalo više manjih jevrejskih zajednica.

U III veku spominje se jevrejska opština u Solinu sa sopstvenim jevrejskim grobljem. U VII veku, posle razorenja Solina, Jevreji su se preselili u Split. I u nekim drugim mestima Hrvatske nađeni su tragovi koji govore da su Jevreji u ovim krajevima živeli u rimsko doba ili se onde možda nalazili samo prolazno ili privremeno. Nepobitni dokazi za to su nadgrobnici spomenici. Najstariji dosad poznati nadgrobnici spomenik potiče iz polovine II veka; to je mermerna ploča (nađena u Senju), na kojoj se spominje Jevrejin Aurelij Dionizij iz Tiberijasa, sa tekstom na latinskom jeziku.

Prvi jevrejski grobovi na Marjanu (Split) potiču iz 1573. godine, a u popisu biskupskih dobara iz 1397. nalazi se podatak o sinagogi u Splitu.

Splitski i dubrovački Jevreji su u srednjem veku bili trgovački posrednici između Dalmacije, s jedne, i Bosne, Srbije i Turske, s druge strane. U srednjem veku ima Jevreja i u više mesta Istre, kao i u onom delu Hrvatske koji se nalazi između Save i Drave. Najviše ih je bilo u Zagrebu, gde su se bavili trgovinom i zanatstvom. Međutim, u XVI veku zavladao je u Hrvatskoj pod Habsburzima oštar antijevrejski režim, tako da u XVI i XVII veku u mestima između Save i Drave, pa ni u Zagrebu, uopšte nije bilo Jevreja. U to vreme Jevreja je bilo samo još u Dalmaciji, gde su u XVI veku došli sferadski Jevreji posle izгона iz Španije. Među ovima je bilo i vrlo uglednih ličnosti. U XVI veku Jevreji u Splitu bili su uvaženi privrednici. Jevrejske opštine osnovane su u XVI veku u Splitu i Dubrovniku. U ostalim krajevima Hrvatske (uključujući i Slavoniju) Jevreji su se ponovo počeli naseljavati tek sredinom XVIII veka, ali i to uz velike teškoće i sa učestalim proterivanjima. Dolazili su uglavnom iz Mađarske, Češke, Moravske i Gradišta (Burgenlanda). U Zagreb su počeli ponovo dolaziti krajem XVIII veka, a opštinu su osnovali tek

PROGRAM

za posvećenje novosagrađene bogomolje izraelske
bogoštovne občine u Zagrebu na dan 27. rujna 1867.

1. U 3 sata poslije podne sakupljaju se članovi občine u dosadanoj bogomolji, gdje g. rabinski namjestnik **Elsner** po dovršenoj večernjoj obdržava govor. Zatim otvaraju se škrinje zavjetne, iz kojih se izvadi sveto pismo; potom se nositelji istog izlasku približavaju, otpjevati će kantor pred izlazkom psalam 122.

2. Zatim se odlazi iz stare u novu bogomolju sljedećim redom:

- a) školska mladež
- b) djevojke u bijeloj odieći noseće košarice sa cviećem
- c) kantor sa pjevačkim sborom
- d) tri djevojke, od kojih jedna ključ bogomolje na jastuku noseću
- e) predstojništvo izrael. bogoštovne občine i članovi občinskog odbora
- f) gospoda Rabini
- g) nositelji svetog pisma okruženi od redateljah svetkovine
- h) članovi občine.

3. Pozvani častnici i gosti sakupljaju se pred novom bogomoljom točno u 4 sata, u koje će vrijeme pohod onamo prispijeti; zatim predaju občinski predstojnik ključ bogomolje g. načelniku zemaljskog glavnog grada Zagreba, koji bogomolju dobrostivo otvara.

4. Slijedi ulaz u bogomolju sljedećim redom:

- a) redatelji svetkovine, koji gostom doznajuju mjesta
- b) pozvat častnici i gostovi (ovdje se opažuje, da će se izdavati ulaznice, na kojh su naznačeni brojevi mjesta, i koje se kod ulaza pokazati imadu za gospoje izdavaju se ulaznice za galeriju, nu bez stanovitih brojeva).

5. Pošto su pozvani častnici i gosti zauzeli mjesta, ulaze:

- a) gospoda Rabini
- b) predstojništvo i odbor občine
- c) nositelji svetoga pisma
- d) članovi občine.

Svi ovi zauzimalju naznačena im mjesta, nositelji svetoga pisma mjesto pred škrinjama zavjetnima.

6. Uvodna molitva.

7. Uzganje „vjčne svieće“

8. Svečana propovjed po prečastnom g. **H. B. Passi-u**, nadrabinu u Vel. Kanži, poselniku zlatnog križa za zasluge, austrijske, ruske, i saske velike kolajne za znanost i umjetnost.

9. Položenje posljednjeg kamena. Po običajnom uloženju dotične izpravo i spomeničah imati će njegova preuzvišenost, kralj. namjestnik gosp. **Levin Karun Rauch** milost poslužiti kamen utvrditi.

10. Obhod sa svetim pismom po običnom kod molitve načinu.

11. Molitva u narodnom jeziku po prečastnom gosp. rabinskom namjestniku **Elsneru**.

12. postavhanje svetoga pisma u škrinje zavjetne.

13. Halelujah po pjevačkom sboru.

14. Svečana propovjed po prečastnom gosp. rabinu Dr. **Jakobi**

15. Carevka.

Svršetak svetkovine.

Poslije stanke od četiri sata noćna subotna molitva.

Sl. 4. — Aron-akodeš (ormar za tore) u dubrovačkoj sinagogi

1806. godine; nešto kasnije osnovana je opština u Varaždinu, a 1845. godine u Osijeku, koja je do 1890. godine bila najveća u Hrvatskoj. Otada je osnovan niz manjih opština, a po broju pripadnika na prvom se mestu nalazi zagrebačka Opština. Na prelazu iz XIX u XX vek na teritoriji Hrvatske, Slavonije i Dalmacije bilo je oko 20 000 Jevreja.

(Na teritoriji današnje Hrvatske valja spomenuti još i Opštinu na Rijeci; ovaj grad pripao je Jugoslaviji tek posle drugog svetskog rata. Jevreji na Rijeci spominju se već u XV veku. Krajem XVIII veka osnovana je Sefardska opština, koja se kasnije ujedinila sa Aškenaskom opštinom. Početkom XX veka Jevrejska opština na Rijeci imala je 2000 članova.)

Sve do 1873. godine Jevreji u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji imali su vrlo ograničena prava. Mogli su se baviti uglavnom trgovinom i zanatstvom. Te godine zvanično je proglašena njihova emancipacija, a time im je bio i otvoren put u novi i slobodniji život. Otada uzimaju sve više udela u kulturnom, intelektualnom i ekonomskom životu sredine, a omladina se sve više opredeljuje za intelektualna zvanja. Vremenom zauzimaju istaknuta mesta u gotovo svim područjima javnog života, a bilo je među njima i ličnosti koje su se angažovale i u političkom životu Hrvatske. Naročito razvijeno bilo je učešće Jevreja u socijalnim i humanitarnim aktivnostima šire zajednice.

Svršetak prvog svetskog rata u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji zatekao je uzorno organizovanu jevrejsku zajednicu koja je, pored ostalih zajednica koje su ušle u sklop jevrejske zajednice u Jugoslaviji, odigrala značajnu ulogu u njenom formiranju i u radu Saveza jevrejskih opština. U tim krajevima bilo je krajem prvog svetskog rata oko 24 000 Jevreja.

Bosna i Hercegovina

Prvi tragovi o postojanju jevrejske zajednice u Bosni i Hercegovini potiču iz sredine XVI veka. U jednom protokolu sarajevskog suda iz 1563.

godine spominju se Jevreji Sarajeva, iz čega se može zaključiti da je Jevreja u tome kraju bilo i ranije. Vremenom su jevrejske opštine nastajale i u drugim, manjim mestima (spominju se naročito Travnik, Mostar, Banja Luka i druga mesta), ali je Sarajevo ostalo glavni centar okupljanja Jevreja koji su, tražeći novu domovinu posle izгона iz Španije i Portugalije, došli u ove krajeve.

Položaj neislamskog življa u islamskim državama bio je regulisan naredbom prvog organizatora arapske države, kalifa Omera. Po ovoj naredbi hrišćani i Jevreji nisu smeli da zidaju ni da popravljaju bogomolje, oni su se od muslimana morali razlikovati po nošnj, prema muslimanima su se morali ponašati ponizno, pri prolazu muslimana morali su ustajati i njima ustupati mesto, nisu smeli nositi sablju ni drugo oružje, nisu smeli jahati konja, svoje verske obrede morali su vršiti tiho i skrovito, itd. Međutim, tokom vremena ova strogost je ublažavana, tako da su centralne carigradske vlasti, da bi položaj nemuslimana učinile podnošljivijim, davale raznovrsne

koncesije. I položaj Jevreja u Bosni bio je određen pomenutom Omerovom naredbom i bio je sličan pravnom položaju drugih nemuslimana. Međutim, zahvaljujući prilično uticajnoj snazi Jevreja u Carigradu, položaj Jevreja je vremenom postao sve podnošljiviji, ali je i dalje dobrim delom bio zavisn od naklonosti i raspoloženja državnih funkcionera.

Kao u čitavom turskom carstvu, Jevreji su i u Bosni imali svoju versko-prosvetnu autonomiju. Iz beležaka u opštinskom pinkasu i iz opštinskih statuta, koje su opštinske uprave donosile potpuno samostalno bez odobrenja vlasti, videlo se da obim te autonomije nije bio mali. Opština je sama određivala i pobirala opštinski prirez, verska škola Talmud-tora nije bila pod nadzorom državnih vlasti, a Opština je imala i jurisdikciju nad svojim članovima. Unutar Opštine postojao je sud *Bet-din* koji je članovima Opštine sudio po mojsijevskim zakonima. Presude Bet-dina postojale su pravomoćne bez potvrde nekog turskog foruma.

Civilno-pravni položaj Jevreja, kao ni drugih inoveraca, nije bio regulisan zakonom, već je bio ustanovljen po tradiciji i običajima. Sve do reforme sultana Abdula Medžida inoverci su, pa tako i Jevreji, bili samo tolerisani kao verska zajednica. Carskim dekretom iz

Sl. 5. — Jevrejsko groblje u Sarajevu

godine 1840. o imenovanju Moše Perere za hamambašu (glavnog rabina) Jevrejima se priznaju građanska prava koja su dotada bila samo tolerisana. Istim dekretom Jevrejima se, između ostalog, dozvoljava da u svakom mestu Bosne mogu podizati bogomolje i osnivati škole u kojima se osim veronauke mogu učiti i ostali predmeti, a ujedno zabranjuje da ih ma ko ometa u vršenju njihovih verskih obreda i upotrebi kašer-hrane. Hahambaša je bio jedini nadležan za rešavanje bračnih sporova i izricanje kazne zbog prekršaja verskih propisa. Od 1856. godine mogli su i Jevreji biti u državnoj i vojnoj službi kao i ostali inoverci. Poznato je da je u turskoj državnoj službi u Bosni bilo više jevrejskih blagajnika i carinika. Pošto nisu umeli da pišu turski, bilo im je dopušteno da svoje beleške pišu na latinu. Jedan sarajevski Jevrejin bio je konzul u Trstu. Bilo je i Jevreja lekara, ali većinom su se bavili trgovinom i zanatom.

Godina 1878. predstavljala je prekretnicu u životu Jevreja u Bosni i Hercegovini. Okupacijom ovih dotad turskih pokrajina od strane Austro-Ugarske Monarhije život jevrejske zajednice u Bosni i Hercegovini krenuo je pravcem koji joj je omogućio snažniji kulturni razvitak, podizanje nivoa opšteg društvenog života, da bi se u primetnoj meri postepeno sve više približio nivou na kojem su se nalazile naprednije jevrejske zajednice u drugim zemljama. Socijalni i kulturni rad dobio je oblike koji su omogućavali obuhvatanje širokih masa, omladina je pošla u više i visoke škole, pred prvi svetski rat bio je dosta značajan broj sefardskih Jevreja u tzv. intelektualnim zvanjima. Bilo je vrlo uglednih lekara, advokata, inženjera i sl.

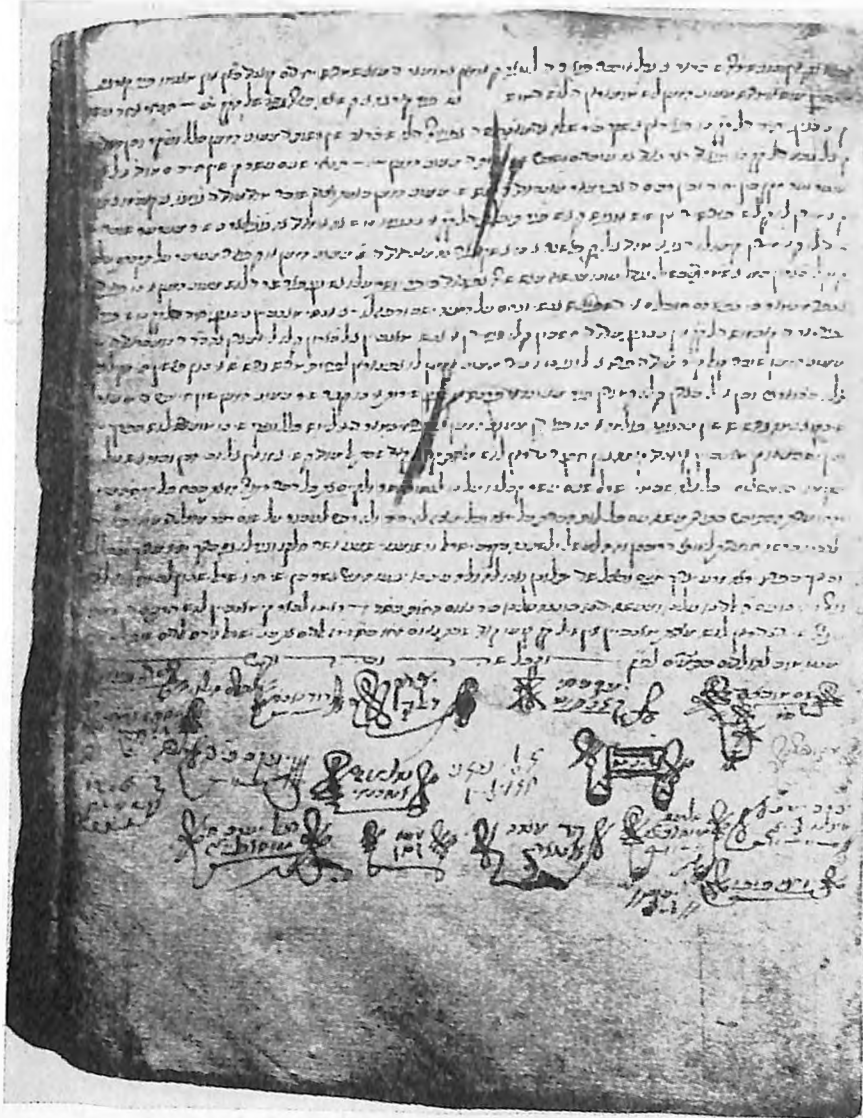
Sa austrougarskom okupacijom sefardska jevrejska zajednica u Bosni i Hercegovini menja svoj lik i zbog toga što su se u te krajeve

Sl. 6. — Sefardski svatovi u Sarajevu

počeli doseljavati aškenaski Jevreji. Među ovima su u značajnom broju bili zastupljeni intelektualci raznih zvanja, pa i službenici u državnim nadležstvima i ustanovama, ali je bilo i trgovaca, zanatlija i sl. Aškenaski Jevreji su brzo pristupili organizovanju svog jevrejskog života: osnovali su svoju opštinu i više humanitarnih i verskih društava. Već prvih godina našeg veka osećalo se izvesno približavanje ovih dveju grupacija, naročito kod mlađih generacija koje su sve više prihvatale nova shvatanja o jevrejstvu uopšte. Znatno pre

Sl. 7. — Jedna stranica Pinkasa (Zapisnika) sarajevske Opštine iz 1731, godine

prvog svetskog rata bilo je osnovano više zajedničkih društava, na primer: cionističko društvo »B'ne Cijon«, omladinsko društvo »Juda Makabi«, sportsko društvo »Bar Kohba«, itd.

U građanskim pravima Jevreji su za vreme austrougarske okupacije bili izjednačeni sa ostalim etničkim zajednicama. U Bosansko-hercegovačkom saboru, kreiranom posle aneksije Bosne, Jevreji su imali svog poslanika. Bili su zastupljeni u opštinama gradova u kojima ih je bilo u većem broju, pa u raznim gremijumima, kao na primer u Advokatskoj i Trgovačkoj komori, itd. Bilo ih je i na visokim položajima u državnoj administraciji.

Obe opštine, sefardska i aškenaska, bile su uzorno organizovane, društvena aktivnost je bila izražena u velikom broju kulturnih, humanitarnih i drugih društava, od kojih su neka, kao La Benevolencia, La Humanidad, La Lira, Ahdus, itd., u jevrejskom životu u Sarajevu, a delom i u drugim mestima u Bosni i Hercegovini, igrala vrlo značajnu ulogu.

Okupacija sa kasnijom aneksijom trajala je od 1878. do kraja prvog svetskog rata 1918. godine. Kraj okupacije Jevreji u Bosni i Hercegovini, kako sefardski tako i aškenaski, dočekali su sposobni da ravnopravno učestvuju u organizovanju velike jevrejske zajednice u Jugoslaviji. U to vreme u Bosni i Hercegovini bilo je oko 11 000 Jevreja.

Slovenija

U Sloveniji posle prvog svetskog rata nije zatečena znatnija jevrejska zajednica; bilo je svega nekoliko jevrejskih porodica bez organizovanih opština. Prvi podatak o Jevrejima u Sloveniji potiče iz 1213. godine. Živeli su mirno i spokojno, bavili su se zemljoradnjom, zanatstvom i trgovinom, imali su svoje škole i sudove. Bilo je tako sve do 1495. godine, kada su Habsburgovci ovu pokrajinu prisajedinili svome carstvu i tražili da se Jevreji iz nje proteraju. Usled protivljenja kranjskih predstavnika izgon iz Ljubljane bio je odložen do 1. januara 1515. godine. Tada Ljubljanom i ostalom Slovenijom nisu vladali Slovenci nego nemačka gospoda i nemački biskupi. Neki Jevreji našli su zaštitu i sklonište kod slovenačkih seljaka u selima Kranjske, iz koje su 1718. godine, odlukom Karla VI, proterani i poslednji Jevreji, koji su dotada onde provodili težak život. Nisu dakle Slovenci terali Jevreje iz Slovenije već Nemci, oni isti Nemci koji su proterivali i Slovence i uz jevrejske palili i slovenačke knjige.

U eri Ilirije Jevreji se ponovo naseljavaju u Sloveniji, da bi im krajem 1817. godine, posle propasti Ilirije i povratka Austrijanaca, opet bio zabranjen boravak u Kranjskoj. Godine 1867. Jevreji su dobili građanska prava, ali se ni do danas nisu u Sloveniji naseljavali u većem broju. U Prekomurju, koje je posle prvog svetskog rata pripojeno Sloveniji, jevrejske opštine su od polovine XVIII veka postojale u Murskoj Soboti i Dolnjoj Lendavi.

Germanska antisemitska propaganda u Sloveniji, podržavana izdašno od tadašnjih nemačkih vlasti i biskupa, uticala je na stvaranje mržnje prema Jevrejima koji su, kako su govorili, *krivi za*

smrt Hristovu i za sva zla u svetu, pa se još dugo (možda i do drugog svetskog rata) osećalo da su Slovenci podlegli tome destruktivnom uticaju. Mrzeli su Jevreje, a da ih verovatno uopšte i nisu poznavali.

Prema podacima iz 1910. godine u jevrejsku zajednicu u Jugoslaviji ušlo je 146 slovenačkih Jevreja. Poslednjih decenija pred prvi svetski rat njihov je broj prilično varirao. Tako ih je bilo: 1880. godine 96, 1890 — 89, 1900 — 145 i, konačno, 1910 — 146, a od tog broja samo u Ljubljani 116. Do kraja prvog svetskog rata Jevreji u Kranjskoj bili su u sastavu Jevrejske opštine u Gracu (Austrija), dok su posle rata, kao i Jevreji u južnom delu slovenačke Štajerske, bili pripojeni zagrebačkoj Opštini, a Jevreji u Mariboru, Ptuj, Ljutomeru i Ormužu ušli su u sastav opština u Varaždinu odnosno Čakovcu. (Uoči drugog svetskog rata bila je pokrenuta akcija za osnivanje samostalne opštine u Ljubljani, ali je do ostvarenja došlo tek posle rata.)

Vojvodina

Iako postoje znaci da je na teritoriji Vojvodine bilo Jevreja već za vreme antičke jevrejske države, ne može se tvrditi da je stvarno bilo i nekih jevrejskih naselja. To već i zato što su ovi krajevi u to vreme bili uopšte slabo naseljeni, pa ako su Jevreji i dolazili ovamo, verovatnije je da su se zadržavali u većim centrima, na primer u Budimu, Bratislavi, Trnavi i dr. Postoje, naime, pisani dokumenti tek iz 1092. godine u kojima se spominju Jevreji na teritoriji kraljevine Ugarske. Ali, na teritoriji Vojvodine spominju se manje jevrejske zajednice tek u XVI veku. Pretpostavlja se da je u to vreme manji broj Jevreja došao iz Beograda do Petrovaradina i naselio se u podnožju tamošnje tvrđave. Početkom XVI veka, pojavom Osmanlija, došlo je do znatnijih promena u životu ondašnjeg stanovništva, pa su tako Turci i prema Jevrejima, za razliku od stanja koje je vladalo pod austrijskim i ugarskim vlastima, bili znatno tolerantniji i dozvoljavali im da se bave trgovinom.

Za vreme rata za oslobođenje od Turaka (1683—1699) Jevreji su bili snabdevači austrijskih carskih trupa. U dokumentima Austrijskog carskog arhiva iz godina 1695—1701. spominje se ime Solomona Hiršla, koji je, po svemu sudeći, istovetan sa prvim predsednikom Jevrejske opštine u Novom Sadu.

Prvi podaci o broju Jevreja u ovim krajevima su iz prvih godina XVIII veka. Prema postojećim podacima, u Novom Sadu su tada živele 3 porodice sa 13 članova, ali je verovatno da ih je bilo više, jer se u ono vreme evidencija vodila samo o sopstvenicima nepokretne imovine. Kasnije, kad se od Jevreja tražilo da plaćaju *specijalni jevrejski namet*, već se nailazi na više podataka. Ovaj specijalni namet Jevreji su plaćali od 1595. godine do kraja XVIII veka. Osim tog nameta, za Jevreje su važila i razna naročita ograničenja koja su se odnosila na pravo naseljavanja u *kr. slobodnim gradovima*, na kupovinu nepokretnosti i sl. Pošto je za Jevreje važio zakon da se iz jedne porodice sa više muških sinova najstariji sin ne sme ženiti, to su oni napuštali svoju zajednicu i odlazili u druga mesta.

נחמיה ענין סמיער פיר חכראב בדקה חתונה

כ לעמלוי צעור	27	ר זעליג בעהם	42	בני ד אורי הדיש גערעד	1
ר לאנדיר מענסער	28	ר זעליג ראטה	43	כ אורי לב פראמעט	2
ליפטאן פיליש	29	ר זעליג פריד	44	ר אנדרס אלטמאן	3
ליבל גענער	30	ר זעליג פריד	45	ר איוו לעוו	4
ליבל הויסער	31	ר זעליג פריד	46	ר איוו לעוו	5
ר מאנש ראטה	32	ר היינריך בעהם	47	כ אלטער ליב בארעד	6
כ מרדכי הויסער	33	חייסוואלה קרויז	48	כ איוו וויט	7
ר מענדל מאי וויט	34	ר הויס הויסווינער	49	ר אלטע הויס הויק	8
ר משה זקב טראגער	35	ר הויס קארן	50	ר אהרן הויס ציפערס	9
כ מרדכי פילינגער	36	כ הונד באנד	51	כ אהרן ליב גייט	10
ר מרדכי זינגער	37	כ הונד באנד	52	כ אהרן הויס קולע	11
ר מרדכי זינגער	38	כ הונד באנד	53	כ אהרן הויס	12
ר מרדכי זינגער	39	כ הונד באנד	54	ר אהרן הויס וואלף דייטש	13
ר מרדכי זינגער	40	כ הונד באנד	55	כ אהרן הויס וואלף דייטש	14
ר מרדכי זינגער	41	כ הונד באנד	56	כ אהרן הויס וואלף דייטש	15
ר מרדכי זינגער	42	כ הונד באנד	57	כ אהרן הויס וואלף דייטש	16
ר מרדכי זינגער	43	כ הונד באנד	58	כ אהרן הויס וואלף דייטש	17
ר מרדכי זינגער	44	כ הונד באנד	59	כ אהרן הויס וואלף דייטש	18
ר מרדכי זינגער	45	כ הונד באנד	60	כ אהרן הויס וואלף דייטש	19
ר מרדכי זינגער	46	כ הונד באנד	61	כ אהרן הויס וואלף דייטש	20
ר מרדכי זינגער	47	כ הונד באנד	62	כ אהרן הויס וואלף דייטש	21
ר מרדכי זינגער	48	כ הונד באנד	63	כ אהרן הויס וואלף דייטש	22
ר מרדכי זינגער	49	כ הונד באנד	64	כ אהרן הויס וואלף דייטש	23
ר מרדכי זינגער	50	כ הונד באנד	65	כ אהרן הויס וואלף דייטש	24
ר מרדכי זינגער	51	כ הונד באנד	66	כ אהרן הויס וואלף דייטש	25
ר מרדכי זינגער	52	כ הונד באנד	67	כ אהרן הויס וואלף דייטש	26
ר מרדכי זינגער	53	כ הונד באנד	68	כ אהרן הויס וואלף דייטש	27
ר מרדכי זינגער	54	כ הונד באנד	69	כ אהרן הויס וואלף דייטש	28
ר מרדכי זינגער	55	כ הונד באנד	70	כ אהרן הויס וואלף דייטש	29
ר מרדכי זינגער	56	כ הונד באנד	71	כ אהרן הויס וואלף דייטש	30
ר מרדכי זינגער	57	כ הונד באנד	72	כ אהרן הויס וואלף דייטש	31
ר מרדכי זינגער	58	כ הונד באנד	73	כ אהרן הויס וואלף דייטש	32
ר מרדכי זינגער	59	כ הונד באנד	74	כ אהרן הויס וואלף דייטש	33
ר מרדכי זינגער	60	כ הונד באנד	75	כ אהרן הויס וואלף דייטש	34
ר מרדכי זינגער	61	כ הונד באנד	76	כ אהרן הויס וואלף דייטש	35
ר מרדכי זינגער	62	כ הונד באנד	77	כ אהרן הויס וואלף דייטש	36
ר מרדכי זינגער	63	כ הונד באנד	78	כ אהרן הויס וואלף דייטש	37
ר מרדכי זינגער	64	כ הונד באנד	79	כ אהרן הויס וואלף דייטש	38
ר מרדכי זינגער	65	כ הונד באנד	80	כ אהרן הויס וואלף דייטש	39
ר מרדכי זינגער	66	כ הונד באנד	81	כ אהרן הויס וואלף דייטש	40
ר מרדכי זינגער	67	כ הונד באנד	82	כ אהרן הויס וואלף דייטש	41
ר מרדכי זינגער	68	כ הונד באנד	83	כ אהרן הויס וואלף דייטש	42
ר מרדכי זינגער	69	כ הונד באנד	84	כ אהרן הויס וואלף דייטש	43
ר מרדכי זינגער	70	כ הונד באנד	85	כ אהרן הויס וואלף דייטש	44
ר מרדכי זינגער	71	כ הונד באנד	86	כ אהרן הויס וואלף דייטש	45
ר מרדכי זינגער	72	כ הונד באנד	87	כ אהרן הויס וואלף דייטש	46
ר מרדכי זינגער	73	כ הונד באנד	88	כ אהרן הויס וואלף דייטש	47
ר מרדכי זינגער	74	כ הונד באנד	89	כ אהרן הויס וואלף דייטש	48
ר מרדכי זינגער	75	כ הונד באנד	90	כ אהרן הויס וואלף דייטש	49
ר מרדכי זינגער	76	כ הונד באנד	91	כ אהרן הויס וואלף דייטש	50
ר מרדכי זינגער	77	כ הונד באנד	92	כ אהרן הויס וואלף דייטש	51
ר מרדכי זינגער	78	כ הונד באנד	93	כ אהרן הויס וואלף דייטש	52
ר מרדכי זינגער	79	כ הונד באנד	94	כ אהרן הויס וואלף דייטש	53
ר מרדכי זינגער	80	כ הונד באנד	95	כ אהרן הויס וואלף דייטש	54
ר מרדכי זינגער	81	כ הונד באנד	96	כ אהרן הויס וואלף דייטש	55
ר מרדכי זינגער	82	כ הונד באנד	97	כ אהרן הויס וואלף דייטש	56
ר מרדכי זינגער	83	כ הונד באנד	98	כ אהרן הויס וואלף דייטש	57
ר מרדכי זינגער	84	כ הונד באנד	99	כ אהרן הויס וואלף דייטש	58
ר מרדכי זינגער	85	כ הונד באנד	100	כ אהרן הויס וואלף דייטש	59

Sl. 8. — Spisak članova Hevra kadiše, Novi Sad, 1881.

Jevreji su se u Bačkoj većinom zadržavali u Novom Sadu. Prema popisu iz 1736. godine bilo ih je 56. U popisu se spominje i porodica Samuela Nisima sa ženom i troje dece, poreklom iz Beograda, koja se naselila u Sivcu. Istovetan razvoj bio je i u Banatu. U kasnijim godinama naseljavanje Jevreja na teritoriji Vojvodine odvijalo se u znatno življem tempu, pa je velik broj onih mesta u kojima su u kasnijim godinama osnovane jevrejske opštine (Novi Sad, Subotica, Sombor, Senta, Zrenjanin, Pančevo i dr.).

Život jevrejskih zajednica nije se ograničavao na održavanje Hevra kadiše i opštine. Pri većim opštinama osnivana su i razna dobrotvorna društva, ješive i osnovne škole. Zanimljiva je odredba izdata 1783. godine za vreme vladanja cara Josipa II. Prema toj odredbi u jevrejskim osnovnim školama moralo se pored hebrejskog jezika učiti i nemački ili mađarski, a ko od Jevreja ne bi imao odgovarajuću školsku spremu, ne bi mogao ni da otvori trgovinu, ni da se ženi. Prva jevrejska osnovna škola otvorena je u Novom Sadu 1802. godine, a kasnije su otvorene i u drugim mestima, tako da ih je u svemu bilo 58.

Sve su opštine bile aškenaske, ali su se delile u neološke i ortodoksne. U nekim mestima podizane su i monumentalne sinagoge, od kojih вреди naročito spomenuti sinagoge u Novom Sadu i Subotici.

Kraj prvog svetskog rata zatekao je u Vojvodini odlično organizovanu jevrejsku zajednicu. Prema nepotpunim podacima, krajem prvog svetskog rata u Vojvodini je bilo oko 30 000 Jevreja. Ali, pošto se po svršetku rata velik broj iselio, to je u veliku jevrejsku zajednicu u novostvorenoj državi ušlo oko 20 000.

Osnivanje Saveza

|| de ja o osnivanju Saveza jevrejskih opština nije se rodila tek 1918. odnosno 1919, tj. posle osnivanja države Srba, Hrvata i Slovenaca. U jednom delu teritorije nove države na stvaranju takvog saveza radilo se davno, gotovo četvrt veka pre osnivanja današnjeg Saveza. Inicijator i začetnik ideje o osnivanju Saveza bio je dr Hugo Špicer, koji je još 1897. godine pokrenuo akciju za osnivanje *Saveza izraelitičkih bogoštovnih općina u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*. Stvar je bila toliko sazrela da je tadašnja zemaljska vlada u Zagrebu (koja je inače pozdravila osnivanje takvog Saveza) odobrila *uzor-statut za izraelitičke bogoštovne općine*, usvojen na zemaljskoj konferenciji jevrejskih opština aprila 1909. godine.

Nameće se pitanje zašto savez nije osnovan pre osnivanja jugoslovenske države. Osnovnu prepreku predstavljala je zagrebačka Opština, odnosno njen predsednik Josip Sibenšajn, koji se inače sav posvetio napretku svoje Opštine i u tome postigao značajne rezultate; osnivanju saveza protivio se zato jer se moralo računati s tim da će mu sedište biti u Zagrebu, što bi, po njegovom mišljenju, bilo na uštrb njegove Opštine.

Januara 1898. vlada u Zagrebu je donela rešenje kojim se diralo u autonomiju osječke Opštine, pa se ova obratila zagrebačkoj Opštini (kao »prvoj, najstarijoj i najvećoj«) traženjem da se *lati posla oko osnutka organizacije, koja bi ubuduće spriječila takve povrede*. Iz Zagreba je stigao odgovor da je imenovan odbor da je zadatkom da *shodne predradnje u tom predmetu čim pre predloži opštinskom odboru*. Dr Špicer je 1921. o tome pisao: *S tim sam prethodnim uspjehom bio posve zadovoljan. Bio sam mnogo mladi, bez iskustva,*

pa nisam znao kad se odboru dodijeli neki predmet, da je to neka vrsta svečanog pogreba dodjeljenog predmeta.

Krajem 1904. godine zagrebačka štampa je objavila vest da se u krilu Kr. zemaljske vlade izrađuje projekat interkonfesionalnog zakona. Osječka Opština se tim povodom, 12. decembra 1904, obratila zagrebačkoj dopisom u kojem se završno kaže: *S tih razloga vidimo se prinukanim slavno ovo predstojništvo na tu stvar pravodobno upozoriti i preporučiti mu, da na vrijeme učini shodne korake — ukoliko još uvijek ne bi našlo potrebnim ozbiljno se prihvatiti osnutka saveza — da se na eventualnu raspravu o zakonu koji se priprema pozovu mjerodavne osobe iz Židovstva, koje će biti kadre prepriječiti, da se u tom zakonu naši interesi mirnoиду.*

Ali — zagrebačka Opština nije na ovaj dopis uopšte odgovorila. Međutim, u oktobru 1905. zagrebačke novine su javile da je projekat interkonfesionalnog zakona izrađen i predložen kralju Franji Josipu na prethodnu sankciju. Dr Hugo Špicer, inicijator i propagator ideje o osnivanju saveza, pisao je Josipu Sibenšajnu, predsedniku zagrebačke Opštine, i pitao ga da li mu je projekat poznat, da li je o njemu, što se Jevreja tiče, upitana bar zagrebačka Opština i da li je ona dala svoje mišljenje. Josip Sibenšajn mu odgovara da nije dobio uvid u projekat koji se dok ne bude vraćen iz kabinetske kancelarije smatra uredovnom tajnom. No, već posle nekoliko dana službene »Narodne novine« objavile su projekat »Zakona o vjeroispovjednim odnosima«.

Ovo je jevrejske opštine u Hrvatskoj i Slavoniji jače potreslo nego sve što se dogodilo pre toga. I sporazumeše se da se sazove skupština i da Josip Sibenšajn na nju pozove predstavnike opština u Hrvatskoj, a dr Špicer predstavnike opština u Slavoniji. Ta skupština održana je u Zagrebu 19. novembra 1905. godine. Pozivu su se odazvale gotovo sve opštine, a na skupštini je ponovo potvrđena potreba o osnivanju saveza. Posle te skupštine ponovo je nastupilo zatišje: nije se dogodilo ništa značajnije, pa je i oduševljenje za osnivanjem saveza ponovo splasnulo.

Prošle su opet tri godine, a u međuvremenu je umro glavni oponent Josip Sibenšajn. Na molbu novog opštinskog predsedništva, aprila 1908, dr Špicer je izradio predlog statuta za savez, a 29. juna 1908. u Zagrebu je održana skupština opštinskih predstavnika i rabina. Skupština je u načelnim pitanjima bila složna, ali su se u pojedinostima ispoljila razmimoilaženja. Zato je izabran odbor za redigovanje statuta prema željama i mišljenjima izraženim na skupštini. Bilo je zaključeno da se tako redigovani nacrt statuta razmotri na skupštini koja je bila sazvana za proleće 1909. godine. Međutim, vlada je energično tražila da opštine izrade uglavnom jednoobrazna pravila, pa im je i dostavila *uzor-pravila* ne tražeći prethodno mišljenje samih opština. Ta *uzor-pravila* oslanjala su se na *Zakon o uređenju izraelitskih bogoštovnih općina*, pa su, kao i *Zakon*, bila *skroz naskroz provejana policijskim duhom*, kako ih je ocenio dr Hugo Špicer. U saglasnosti sa zagrebačkom i ostalim opštinama, osječka Opština je zatražila od zemaljske vlade da se sazove anketa opštin-

skih predstavnika. Vlada je udovoljila tome traženju i anketa je sazvana za 20. april 1909. Na sugestiju dr Špicera zagrebačka Opština je za 18. i 19. april sazvala skupštinu opštinskih predstavnika i rabina sa zadatkom ne samo da se na njoj utvrdi zajednički stav o pitanju *uzor-statuta* nego i da pretrese već gotov predlog statuta

Zagrebačka izraelitska bogoštovna općina.

Dr. _____

U Zagrebu dne 31. srpnja 1910.-

Slavnoj izraelitskoj bogoštovnoj općini

u

K r i ž e v c i m a . -

Pojačani širi odbor zagrebačko izraelitske bogoštovne općine zaključio je, da ova općina u načelu pristaje nato, da se ima osnovati savez svih izraelitskih bogoštovnih općina u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji ali samo uz uvjet, da se preinači osnova statuta tako, da suradnja rabina u samom savezu otpada, pa da se umjesto toga uvede u statut posebna ustanova o stvaranju rabinskog vijeda, koje nebi bilo integrirani dio saveza, već posebni forum za vjerska pitanja. Taj forum dao bi pravcu u slučaju potrebe svojo strukovno mnijenje u predmetima vjerske i obredne naravi. Daljedno tomu morale bi se promijeniti ili ispuštiti sve točke u osnovi statuta, koje se tiču sudjelovanja rabina. Napokon imao bi se savez podvrgnuti vodstvu izraelitske bogoštovne općine u Zagrebu te nebi se smjelo ni u čem dirnuti u postojeću autonomiju bogoštovne općine:-

Sa vjerskobratiskim pozdravom:

ISRAELITSKA BOGOŠTOVNA OPĆINA

Dr. D. Rigen
opć. predsjednik

saveza i da izjavi da li je uopšte za konstituisanje saveza. I tako se 19. aprila 1909. rodio Savez *ali samo na papiru*, kako u jednom svom napisu sa bolom primećuje dr Špicer. Za predsednika središnjeg odbora i samog Saveza izabran je dr Dragutin Goldman, predsednik zagrebačke Opštine.

Opet je, kao po nekom pravilu, nastupilo zatišje. Dr Špicer je 1. juna 1910. zamolio dr Goldmana da ga obavesti šta je u međuvremenu urađeno, ali odgovor nije primio. Međutim, zagrebačka Opština je 31. jula 1910. uputila ostalim opštinama dopis u kome kaže da je u načelu saglasna da se osnuje Savez ali uz uslov da otpadne saradnja rabina u samom Savezu, a umesto toga da se u statut unese odredba o stvaranju rabinskog veća koje ne bi bilo integralni deo Saveza već posebni forum za verska pitanja. U predlogu statuta morale bi se prema tome da izmene odnosno da se iz njega izostave sve one tačke koje se odnose na učešće rabina u poslovima Saveza. Na kraju Opština traži da iz statuta izostane sve ono čime se dira u postojeću autonomiju opština.

Dakle, sve se vratilo na tačku priprema, kao da nisu postojale odluke od 19. aprila 1909. U pismu od 7. avgusta 1910. predsedništvu zagrebačke Opštine dr Špicer daje oduška svojoj ogorčenosti zbog tog shvatanja. Zagrebačka Opština, pismom od 31. avgusta 1910, izvinjava se da njeni predstavnici na skupštini od 19. aprila 1909. nisu bili ovlašćeni da daju obavezne izjave, pa se zaključci te skupštine mogu, prema tome, smatrati samo predlozima.

Zagrebačka Opština je 18. maja 1914. godine izvestila ostale opštine da je posebni odbor, izabran 29. juna 1908, izradio konačnu redakciju statuta. *Time kao da se 1909. godina i rezultat skupštine od 19. aprila 1909. godine brišu iz istorije ovog pokreta*, konstatuje sa gorčinom dr Hugo Špicer.

Sredinom 1914. godine počeo je prvi svetski rat i time je pitanje Saveza odloženo do 1919. godine.

**Posle prvog
svetskog rata
obnovljena akcija za
osnivanje Saveza**

Svetski rat, koji se 1918. godine završio potpunim slomom centralnih vlasti, pa tako i slomom nekada velike Austro-Ugarske Monarhije, stvorio je nove uslove u životu jevrejskih zajednica na onim teritorijama koje su ušle u sklop nove jugoslovenske države. Nastali su i potpuno novi odnosi među samim tim zajednicama koje su do tada živele u različitim uslovima. Bilo je sasvim prirodno da su uskoro tražene dodirne tačke i ispitivane mogućnosti za uspostavljanje tešnje međusobne saradnje radi stvaranja uslova za postizanje što boljih uspeha na područjima raznih delatnosti koje su prvenstveno spadale u delokrug jevrejskih opština. Rad u tome pravcu bio je dobrim delom olakšan time što je po svršetku rata stupila na poprište generacija sa novim shvatanjima o društvenom uređenju uopšte, a naročito o pravcu kojim treba da se u budućnosti kreću život i rad jevrejske zajednice. Pripadnika ovako orijentisane generacije bilo je u svim delovima nove države, ali su bili još daleko od toga da bi mogli dati ton događajima u jevrejskoj

zajednici onih dana. Ipak, njihov se uticaj osećao i bilo je jasno da će prodrati sa svojim idejama i progresivnim programima. Ta nova generacija bila je nošena oduševljenjem dotada nepoznatim u ovim krajevima. Izdavala je već tada dva nedeljna lista («Židov» u Zagrebu i »Židovsku svijest» u Sarajevu) i tako je bila u mogućnosti da utiče na formiranje javnog mišljenja. No, bio je to vrlo težak zadatak, jer je valjalo, gotovo u svim krajevima, voditi borbu protiv zastarelih shvatanja, negde i protiv opšte zaostalosti i učmalosti, asimilatorskih tendencija raznih vidova i tome slično. Sve je to nalagalo oprezno i strpljivo pristupanje postavljenim zadacima.

U prethodnom poglavlju dat je prikaz neuspele akcije za osnivanje Saveza jevrejskih opština u Hrvatskoj i Slavoniji, koju je pokrenuo i vodio dr Hugo Špicer, dugogodišnji predsednik Jevrejske opštine u Osijeku. Videli smo šta je predstavljalo glavnu prepreku za ostvarenje cilja te akcije i da je izbijanje rata 1914. godine konačno prekinulo rad na tome. Međutim, svršetak rata ponovo je stavio na dnevni red pitanje osnivanja saveza. Dr Špicer je sa lakoćom našao istomišljenike i saradnike u regionalnim zajednicama, među kojima se najčešće spominje ime dr Fridriha Popsa, advokata iz Beograda, tako da se dr Špicer i dr Pops mogu smatrati osnivačima Saveza ostvarenog 1919. godine. Ali, kako je našao istomišljenike, tako se u isto vreme ponovilo (na sreću ne i sa istim negativnim rezultatom) ono što se u godinama 1898—1914. isprečilo akciji za osnivanje saveza u Hrvatskoj i Slavoniji. I sada su se inicijatori akcije za osnivanje saveza sudarili sa asimilatorskom tendencijom, ali uz to i sa separatističkom. U svakom slučaju mlada generacija odigrala je vidnu i značajnu ulogu pri ostvarenju zamisli o osnivanju Saveza jevrejskih opština Jugoslavije.

Postojalo je, razume se, u ono doba još i mišljenje da jevrejska opština treba da služi samo verskim potrebama svojih pripadnika. Oni koji su zastupali takvo mišljenje odlučno su se borili protiv svega što je bilo suprotno njihovom shvatanju. A po mišljenju mlade generacije jevrejskoj opštini nije jedina svrha gajenje religije, već ona treba da bude tako organizovana da može biti okriljem svim socijalnim i kulturnim nastojanjima svojih pripadnika; dotadašnje zastarelo i reakcionarno vođenje poslova u opštinama moralo je — po njenom mišljenju — da bude zamenjeno savremenim, demokratskim metodama. Protagonisti mlade generacije ovako su svoje stanovište objašnjavali: *I najveći konzervativci su uvideli da životarenje opština nije u interesu jevrejske verske zajednice, a svi oni što su još sačuvali ljubavi i smisla za jevrejsku plemensku zajednicu došli su do uverenja, da opštine moraju otvoriti svoja vrata novom duhu koji struji kroz celo Jevrejstvo. Opština mora postati takva da opštinari plaćanje opštinskog prinosa neće smatrati najvećim teretom; ona mora pružiti dokaz da će moći bar donekle da udovolji zahtevima opštinara. Nastojeći da udovolji lokalnim jevrejskim potrebama, opština ne sme zaboraviti na svoje dužnosti prema jevrejskoj celini. Opština koja bi htela da živi samo za sebe došla bi u sukob sa svojom svrhom. Ne sme se smetnuti s uma da je opština najmanja*

jedinica u kojoj se lepo može provesti načelo samoopredeljenja u kulturno-nacionalnim pitanjima. U svojoj opštini možemo, kao manjina u nejevrejskoj sredini, uživati zaštitu zakona, živeti svojim sopstvenim životom, raditi na ostvarenju svojih jevrejskih ideala i sami odlučivati o pitanjima koja se tiču nas samih. Zato moramo — govorili su — svim silama nastojati da očuvamo autonomiju opština, da ih izgradimo u čvrste kule Jevrejstva.

Radi uspešnijeg istupanja opština, naročito pred vlastima, radi učestvovanja i saodlučivanja pri rešavanju pitanja koja se tiču Jevrejstva cele zemlje, bilo je — po mišljenju mlade generacije — potrebno udruživanje opština u savez koji će postati jedini predstavnik Jevrejstva. Stoga se Jevreji Jugoslavije ne smeju da zadovolje samo radom oko preustrojstva opština nego moraju živo nastojati da se sve opštine udruže.

**Beogradska
konferencija
1919. godine**

Uskoro su iskrsla razmimoilaženja koja su, po svojoj osnovnoj tendenciji, podsećala na sve ono što se zbivalo i pri pokušaju da se osnuje Savez jevrejskih opština u Hrvatskoj i Slavoniji. I sada se uglavnom isprečila zagrebačka Opština, a ni opštine u Vojvodini nisu u prvi mah prihvatile shvatanja mlade generacije. Uz to, zagrebačka Opština je istupila na način koji je morao da osudi svaki dobronamerni Jevrejin. Bilo je to povodom konferencije koju su za 6. april 1919. sazvale obe beogradske opštine sa ciljem da se razmotre pitanja od interesa za jevrejsku zajednicu u novostvorenim uslovima.

Zagrebačka Opština, opterećena predubedenjem zasnovanim na asimilatorskim principima, odbila je poziv da dođe na beogradsku konferenciju navodeći da smatra da su joj ga uputili cionisti. U izjavi koju je objavila preko zagrebačke dnevne štampe Opština doslovno kaže: 1. *Predstojništvo najodlučnije odbija svako nastojanje koje smatra onamo, da se Židovstvo Jugoslavije u ovoj njegovoj domovini proglasi posebnim narodom ili posebnom narodnošću. Židovstvo Jugoslavije je organički deo svega njenog naroda, a jugoslovenski su Židovi deca naroda Jugoslavije.* 2. *Predstojništvo izjavljuje svečano, da ono uz svoje religiozno-etičke i humanitarne zadatke smatra svetom svojom dužnošću, da kod svojih suvjernika gaji i učvrsti nepokolebivu privrženost hrvatskim narodnim idealima, odnosno mladom našem Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca.* 3. *Predstojništvo osuđuje stajalište cionističke organizacije, što ga je ova u pitanju židovske narodnosti zauzela u predstavi podnesenoj Narodnom vijeću SHS u Zagrebu.* 4. *Predstojništvo dosljedno ne odobrava nakanu da se vladi Kraljevstva SHS podnese adresa u duhu i smislu imenovane predstavke kojom se traži priznanje Jevreja Kraljevine SHS kao nacionalne manjine.* 5. *Predstojništvo stoga odbija svako sudjelovanje na sastanku sazvanom za 6. april 1919, te protestuje protiv toga, da taj sastanak stvori zaključke u ime Židovstva Kraljevstva SHS.*

Konferencija održana u Beogradu 6. i 7. aprila 1919. reagovala je vrlo oštro na tu izjavu zagrebačke Opštine, ali je inače svoj zada-

tak dokraja obavila. Prisustvovali su joj predstavnici obeju sarajevskih, obeju beogradskih i obeju osječkih opština, te Saveza cionista i sarajevskog Političkog odbora. Od pozvanih opština na konferenciju nisu poslale svoje delegate zagrebačka (sa citiranim obrazloženjem) i novosadska (koja se izvinila). Na okupu je bilo predstavništvo koje je imalo legitimaciju da govori u ime većine opština, jer su sarajevske opštine bile na to ovlašćene od opština u Bosni, a beogradske od opština u Srbiji; po svome sastavu konferencija je, van svake sumnje, bila autoritativna.

Na kraju dvodnevnog zasedanja konferencija je, pod predsedništvom dr Huga Špicera, posle svestranog razmatranja stanja Jevreja u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca i prilika stvorenih osnivanjem ujedinjenog Kraljevstva, konstatovala da je neminovno potrebno da se osnuje organizacija odnosno udruženje svih jevrejskih opština u Jugoslaviji. Zadatak udruženih opština bio bi staranje o potrebama religioznim, kulturnim, političkim i humanitarnim i stvaranje tela, koje će biti zvaničan legitimni predstavnik svih Jevreja u Kraljevstvu.

Radi izvođenja ove organizacije konferencija je odlučila da se 17. juna 1919. održi u Osijeku kongres predstavnika svih jevrejskih opština, a opštine da se pozovu da na ovaj kongres pošalju svoje predstavnike i da ih snabdeju propisnim punomoćstvima. Uz ovo je odlučeno da se za ovaj kongres pripremi projekt statuta organizacije i da se svim opštinama blagovremeno dostavi uz poziv da ga prouče i na sledećem kongresu iznesu svoje mišljenje o njegovim odredbama.

**Osnivački kongres
1919. godine**

Osnivački kongres, predviđen za 17. juni 1919, održan je u Osijeku, iz tehničkih razloga, tek 1. jula 1919. Njegovi zaključci nisu zadovoljili one koji su u budućem Savezu opština želeli da vide organizaciju sasvim drugog tipa. Tako je dr Aleksandar Liht, jedan od vođa nacionalno orijentisanih Jevreja, aludirajući na ranije već izraženo traženje da budući savez bude Savez opština, izjavio posle kongresa: „... Od Saveza *jevrejskih* opština postade Savez *jevrejskih (izraelitičkih) veroispovednih* opština...“ Međutim, Ministarstvo pravde nije usvojilo taj naziv; u odobrenim pravilima uzet je naziv Savez jevrejskih veroispovednih opština. I neki drugi nisu bili oduševljeni izglasanim zaključcima, ali se kod njih radilo mahom o partikularističkim razlozima — problem »okrnjene« autonomije opština i sl.

Dr Hugo Špicer je u svome izlaganju istakao da je ravnopravnost Jevreja doduše zagarantovana ali ne i ostvarena; da je veliki nedostatak što Jevreji nemaju forum koji bi ih zastupao i da zato treba stvoriti autoritativno telo koje će posredovati između opština i vlasti, ali i u interesu pojedinaca u slučajevima kad je reč o predmetu koji je u vezi sa njegovim pripadništvom Jevrejstvu; da će Savez morati da stvori institucije koje prelaze granice mogućnosti pojedinih opština i konačno da celokupni život Jevreja kao zajednice

treba da se podigne na viši stepen. Pošto je uz predložena pravila dao još neka dopunska objašnjenja, dr Hugo Špicer je rekao da je verovatno da će se sa izvesnih strana prigovoriti da je delokrug Saveza prevelik i da će uticati na verska pitanja, ali se nada da će opštine postati narodne. Nema bojazni — naglasio je — da bi Savez mogao biti reakcionaran, jer će se rukovodstvo birati po najdemokratskijim principima, a strah od klerikalizma nema osnova jer su rabini i veroučitelji uvek stajali uz narod. A što se tiče autonomije opština, zar bi nju Savez umanjio ako bi izvesna pitanja rešavao u drugom stepenu umesto nekog činovnika u srezu ili sličnoj ustanovi? Zar nije sigurno da će jevrejska instancija to uraditi sa više razumevanja, volje i ljubavi? Dakle, ne treba se plašiti od rušenja autonomije opština.

U generalnoj debati velika se borba vodila oko imena Saveza. Asimilantski krugovi tražili su da se opštine umesto *jevrejske* zovu *izraelitičke bogoštovne*. Velika pažnja bila je posvećena i pitanjima autonomije opština, jer su neke od njih strahovale da će im biti suviše okrnjena. Naročito intrasigentna bila je ortodoksna opština iz lloka: posle dugog oklevanja i objašnjavanja izjavila je da će stupiti u članstvo Saveza uz uslov *da se ne dira u starodrevne obrede ove ortodoksne opštine*. Konačno, posle vrlo duge debate koja je na mahove kulminirala u sukobljavanju načelnih stavova u pitanjima koja zadiru u opštejevrejsku problematiku, kao što su pitanja asimilacije, patriotizma, nacionalne svesti i sl., Kongres je većinom glasova (43 za, 5 protiv, 3 uzdržana) rešio da naziv Saveza bude: *Savez jev-*

GOD. III. 1. jula 1919. ZAOREŽ 3. Lomosa 5879. BROJ 20.

GLASLO ZA PITANJA ZIDOVSTVA

UPRATA I UREĐENOSTVO: ZAOREŽ, ILICA BROJ 31 III. KAT. PRETPLATA: ODDIŠNJE K 12 — POLUGOD. K 16 — ČETVRTGOD. K 20 — POJEDINI BR. 1 K — IZLAZITRI PUT MJEREČNO.

Pred otvaranjem Saveza opština.

Kad ovi reči izadju, vijećaju predstavnici svih opština našega kraljevstva u Osljeku o stvaranju Saveza jevrejskih opština. Svih opština! Prva manifestacija solidarnosti svih Židova.

na razgranjene dijelove najpače pripojenih krajeva kraljevstva djelovati centripetalno.

S porastom broja Židova u kraljevstvu našem rasti naši zadaci i naše dužnosti. Čas je da uklanjamo, što nas dijeli. Čas je, da spoznamo da je živi organizam nešto drugo no

živjeti punim životom, ispunjati mrtvo slovo statula djelima, koja će tek Savezu dati rezon opstanka. On će da potencira i da nadopunjuje omeđene sile pojedinih opština. On će da stvara, što općine pojedince ne mogu da stvaraju. On će da bude sinteza u radu i sinteza u duhu svega onoga,

Sl. 10. — Uvodnik »Židova« od 1. VII 1919, povodom osnivačkog kongresa Saveza

rejskih (izraelitičkih) veroispovednih opština u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, a član 1. Pravila da glasi:

Savez jevrejskih (izraelitičkih) veroispovednih opština je centralni organ i predstavnik svih jevrejskih (izraelitičkih) veroispovednih opština u Kraljevstvu SHS, te ima zadaću da se stara o pojedinim opštinama, da posreduje u službenom saobraćaju između državnih vlasti i njih, da ih, ako zahtevaju, zastupa pred državnim vlastima i da ovima daje mišljenje o svim zakonskim projektima, naredbama i odredbama, koji se tiču jevrejskih (izraelitičkih) veroispovednih opština.

Uporedo s tim za punovažno predstavljanje Saveza i vođenje njegovih poslova Kongres je izabrao privremeni Glavni odbor sa sedištem u Beogradu. Ovom odboru stavljeno je u zadatak da najdalje u roku od 2 meseca izradi definitivni projekt za Pravila Saveza i pošalje ga svim jevrejskim opštinama na razmatranje i izjašnjenje, a potom da najkasnije do kraja meseca septembra rediguje tekst Pravila i podnese ga nadležnoj državnoj vlasti.

Na kraju, izabran je prvi, istina privremeni, Glavni odbor Saveza, u koji su ušli: dr Hugo Špicer (Osijek), dr Isak Alkalaj, dr David Alkalaj, dr Fridrih Pops i David Hohner (Beograd), dr Jakob Kajon i Bernardo Klajn (Sarajevo), dr Robert Sibenštajn, Oto Štern i dr Aleksandar Liht (Zagreb), dr Hajnrih Urbah (Zemun), Hugo Dojč (Slatina), Vatroslav Kon (Sisak) i Makso Korenić (Pakrac). (Dr Aleksandar Liht je već pre održanja Osnivačkog kongresa izjavio da se neće prihvatiti članstva u rukovodstvu Saveza.)

Privremeni Glavni odbor Saveza konstituisao se 22. jula 1919. ovako: predsednik dr Hugo Špicer, potpredsednici dr Robert Sibenštajn, dr David Alkalaj, dr Fridrih Pops i dr Jakob Kajon, sekretar David Hohner i blagajnik Šemaja de Majo. Tom prilikom je obrazovan Izvršni odbor u koji su ušli svi beogradski članovi Glavnog odbora; naročito mu je stavljeno u zadatak da svoju pažnju posveti problemu izгона Jevreja koji je tada u zabrinjavajućim razmerama vršen u nekim krajevima Jugoslavije. Opširno je prodiskutovan i utvrđen tekst pravila Saveza koji će, shodno odluci Osnivačkog kongresa, biti dostavljen na mišljenje svim opštinama, a zatim podnet na odobrenje Ministarstvu vera.

Ovim činom nastala je u stvari prva radna etapa u životu Saveza jevrejskih opština Jugoslavije.

Od Osnivačkog kongresa (1919) do Prvog redovnog kongresa (1921) Bilo je potrebno da prođe više od dve godine od Osnivačkog kongresa pa da Savez bude legalizovan. Tek 25. avgusta 1921. Ministarstvo vera je odobrilo Pravila od 39 paragrafa. Već kod 1. paragrafa, pa i u samom naslovu, vidimo da nije usvojen naziv Saveza onako kako ga je bio prihvatio odnosno predložio osječki Osnivački kongres (Savez jevrejskih [izraelitičkih] veroispovednih opština) nego jednostavno *Savez jevrejskih veroispovednih opština u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*.

Pre Osnivačkog kongresa, a i za vreme njegovog održavanja, jasno su se ocrtale razlike u gledanju na bitne probleme Jevrejstva. Tendencije koje su pre prvog svetskog rata onemogućile odnosno otežavale stvaranje Saveza u Hrvatskoj i Slavoniji ponovile su se i posle rata. Ali ovoga puta bez uspeha, jer su nosioci tih tendencija naišli na daleko masivnije prepreke i na organizaciju koja je, našavši znatnu podršku kod opština u Srbiji i Bosni, mogla da govori u ime većine Jevrejstva u Jugoslaviji.

Međutim, na Osnivačkom kongresu pokazalo se da ni jedna od tih dveju grupa nije nastupila kompaktno. Kod jednih i drugih bilo je podvojenosti u gledištima o nekim osnovnim pitanjima. Tako se moglo dogoditi da je nekoliko učesnika iz grupe »naprednih« (cionista) glasalo protiv predloženog 1. člana Pravila, po kome je u naziv Saveza trebalo da uđe reč »izraelitička«, dok su ostali bili za kompromisno rešenje (koje će zadovoljiti drugu stranu) i glasali »za«. Slično se dogodilo i kod članova Kongresa koji su u načelu bili uopšte protiv osnivanja Saveza, ali su neki ipak glasali »za«.

Bilo je očigledno da će se za duži period morati tražiti kompromisna rešenja, kako bi se mogle donositi konstruktivne odluke. Ipak, dolazilo je i do situacija kad nisu pomagali ni kompromisi. Tako je, na primer, ne baš mali broj ortodoksnih opština, izdvojivši se od Saveza, osnovao svoje zasebno Udruženje. Postepeno su se odnosi raščičavali: konzervativci (asimilanti) su u svojim opštinama sve više gubili podršku opštinarara; u opštinske uprave su u sve većem broju ulazili »napredni« među kojima i predstavnici mlađe generacije, čime su sticali pojačani uticaj i na rad Saveza, dok konačno nisu preuzeli punu odgovornost. Posle takvog razvoja konzervativci su se većim delom sasvim povukli iz rukovodstava Saveza i jevrejskog javnog života uopšte, dok su oni malobrojniji nalazili mogućnost za saradnju sa cionistima.

Uoči Osnivačkog kongresa u zagrebačkom »Židovu« od 11. juna 1919. objavljen je program u kome je, između ostalog, rečeno i ovo: *Krajnje je vreme da uvidimo da je veoma nužno, da se kanimo sitne kahalske politike, koja ni u lokalnim stvarima ne može uvek zadovoljiti zahtevima koje na nju stavljamo i da spoznamo i dužnosti prema sveukupnosti Jevrejstva... Po nekim podacima u Kraljevstvu SHS ima 80 do 100 000 Jevreja, raštrkanih u mnogo malih opština. Te opštine često ne mogu izvršiti ni najnužnije zadatke; svaka od njih, kao autonomna, radi na svoju ruku i svoje probleme drugačije rešava. To je razlog zašto nemamo jedinstvenog istupanja ni prema vani ni prema unutra i što se naše opštine ne razvijaju onako kako bi trebalo. Danas nam više nego ikada treba savez opština, jedno zajedničko središte koje će imati legitimaciju da nas zastupa prema vani, a ujedno i odgovarajući ugled da bi mogao uticati na same opštine.*

Kako je već spomenuto, mlađi delegati na Osnivačkom kongresu nisu istupili jedinstveno. Objašnjenje je svakako u tome što su i oni u novu zajednicu ušli opterećeni raznim mentalitetima i nejednakim shvatanjima o pojedinim pitanjima, a uz to i bez neke svoje izgra-

dene organizacije i bez dovoljne međusobne lične povezanosti koja bi mogla da garantuje jedinstveno i složno istupanje, pa tako i nisu u problematiku o kojoj se radilo mogli da ulaze kao monolitna celina. Spomenuto je takođe da su već tada imali dva glasila. Ona, istina, nisu na formiranje javnog mišljenja još vršila onakav uticaj kakav su vršila u kasnijim godinama, ali su — posmatrano retrospektivno — mogla da budu tumači shvatanja koje je sve više prodiralo u jevrejsku porodicu, u građanske i omladinske krugove, pa prema tome i u jevrejske opštine.

Po mišljenju *naprednih* trebalo je da opštine i ubuduće odigraju važnu ulogu u životu jevrejske zajednice; razume se, u nešto modificiranom obliku. Već tada, pre 50 godina, *napredni* su govorili da vitalnost opština jenjava, da versko osećanje sve više gubi snagu i značaj, da se verski obredi vrše samo u izvesnim prilikama, pa odatle ona praznina u opštinama koju osećaju svi koji još imaju snage da teže za sadržinom a ne za formom. Nema sumnje, govorili su dalje, *jedini lek koji će opštinama vratiti pun život je jako i svesno Jevrejstvo.*

U težnji za jedinstvenim istupanjem, *napredni* se nisu protivili osnivanju Saveza kao formi koja će stvarno ujedinjavati težnje i zahteve zajedničke svim jevrejskim opštinama. Međutim, Osnivački kongres jevrejskih opština — govorili su oni — nije pružao garancije za takvu skladnu saradnju; njegovi zaključci, sadržani u usvojenom naslovu i tekstaciji prvog paragrafa, posledica su demonstrativnog afronta protiv nacionalnog Jevrejstva, protiv kojega stavljaju konfesijsko Jevrejstvo kao naglašenu oštru protivtežu.

Stavljani su predlozi, pa i uslovi, neprihvatljivi za »drugu stranu«, ali su se čule i ovakve realne izjave: *... Toliko nas raduje ovaj Kongres, te u ovaj čas puštamo s vida kritiku nedostataka u predlogu Pravila, nadajući se da će ih vremenom, kad započne stvarni rad Savezov, život sam korigovati.*

Život i vreme učinili su svoje i Pravila su menjana i dopunjavana. Na kraju, radilo se i ono na šta pri osnivanju Saveza niko nije ni pomišljao, a pri tome niko nije pitao — da li je taj rad predviđen Pravilima.

Dok su se ovako u štampi i na zborovima naširoko vodili razgovori i raščičavala gledišta o problemima koje je donelo novo doba, Savez je ostvarivao svoje zadatke. Prvi glavni zadaci bili su, svakako, uspostavljanje kontakata sa nadležnim držvnim organima, traženje da se odobre Pravila, uvođenje u život raznih organa Saveza radi njegovog normalnog funkcionisanja i slično.

Akcija za opozivanje naređenja o izgonu »stranaca«

Ubrzo, već krajem 1919. godine, pokazalo se da će Savez morati da nastupa i u slučajevima koji nigde nisu bili predviđeni, niti ih je ko mogao očekivati, kao što je bio slučaj sa izgonom »stranaca«. Možda se radilo o normalnoj pojavi koja se susreće posle svakog rata, tek pretila je opasnost da njome bude pogođen veliki broj jevrejskih porodica. Bila je, naime, od strane Ministarstva unu-

SAVEZ

Jevrejskih (Izraelitskih) veroispovednih opština
Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca

Nb 24

15. avgusta 1919.
Beograd.

Upravi Jevrejske - Izraelitske Veroispovedne Opštine

Kao što će vam već biti poznato, na Kongresu predstavnika jevrejskih (izraelitskih) veroispovednih opština održanom u Oseku 1. i 2. jula ove god., na kojem su bile zastupljene 51 jevrejska opština, doneta je jednoglasno odluka da se osnuje Savez Jevrejskih (Izraelitskih) Veroispovednih Opština. Dalja odluka Kongresa glasi:

1.) Da naziv saveza bude: „Savez Jevrejskih (Izraelitskih) Veroispovednih Opština u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, a član 1. pravila toga saveza da glasi:

„Savez Jevrejskih (Izraelitskih) Veroispovednih Opština je centralni organ i predstavnik svih jevrejskih (izraelitskih) veroispovednih opština u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca te ima zadatak, da se štara o pojedinim opštinama, da posreduje u službenom saobraćaju između državnih vlasti i njih, da ih, ako zahtevaju, zastupa pred državnim vlastima i da ovima daje mišljenja o svima zakonskim projektima, naredbama i odredbama, koja se tiču jevrejskih (izraelitskih) veroispovednih opština“.

Za punovažno predstavljanje saveza i vođenje njegovih poslova Kongres bira privremeni Glavni Odbor Saveza sa sedištem u Beogradu.

Ovom odborom stavlja se osim toga u zadatak, da najdalje u roku od dva meseca dana izradi definitivni projekat za pravila saveza i razašalje ga svima jevrejskim opštinama na rasmatranje i mišljenje.

Kongres apeluje na sve opštine, da u roku od mesec dana od kad prime projekat, pošlju privremenom Glavnom odboru svoje primedbe na taj projekat a Odboru stavlja u zadatak, da najdalje do konca meseca septembra prema ovim primedbama, ako ih i koliko ih dobije, a ako iste ne dobije, onda i bez njih, ređiguje tekst pravila saveza i podnese ih u ime saveza nadležnoj državnoj vlasti na odobrenje.

Najdalje u roku od tri meseca od dana potvrde pravila privremeni Glavni Odbor Saveza dužan je sazvati Kongres u mestu gde za shodno nadje, na kome će se izabrati stalni Glavni Odbor Saveza.

2.) Za članove privremenog Glavnog Odbora Saveza Kongres bira:

Dr. Huga Spitzera iz Oseka

Dr. Isaka Alkalaja

Dr. Davida Alkalaja

Dr. Fridriha Popsa

Šemaju Demaju

Davida Hohnera

Dr. Jakova Kajona

Bernardo Klajna

Dr. Roberta Sibensajna

Oto Sterna

Dr. Aleksandra Lihta

Hugo Deutscha iz Slatine

Vatroslava Kopsu iz Siska

Dr. Hinka Urbaha iz Zemuna

Maksu Korenića iz Pakraca.

} iz Zagreba

} iz Beograda

} iz Sarajeva

Sf. 11. — Na ovoj i sledećoj strani: Prvi akt Saveza upućen opštinama 15. VIII 1919.

Izabrani Glavni Odbor Saveza smatrao je za svoju prvu dužnost; da o radu Kongresa i odlukama donetim na istom, izvesti Gospodina Ministra Vera, koji je svojim aktom od 17. jula ove god. Br. 2838 izvoleo blagonaklono primiti k znanju učinjeno mu saopštenje. Za tim je odbor pristupio izradi novog projekta za pravila saveza i izvršujući prednju odluku Kongresa šalje Vam u prilogu taj projekat pravila s molbom, *da ga izvolite proučiti i što skorije — a najdalje do 22. septembra ove god. dostaviti mu svoje primedbe na isti, da bi se u smislu odluke Kongresa prema tim primedbama mogao redigovati definitivni tekst pravila* i isti podneti Gospodinu Ministru Vera na potvrdu.

Ne misleći ni u koliko da ulazi u autonomiju pojedinih opština i njenih ustanova, privremeni Glavni Odbor Saveza želeo bi da prikupi i sredi što skorije najnužniji materijal o Jevrejima celog Kraljevstva SHS, da bi se prema tome mogle utvrditi i njihove najprešnije potrebe i pristupiti radu na zadovoljenju istih. S toga vam šaljemo pod /2 jedan primerak pitanja i molimo vas, da isti izvolite popuniti i najdalje do konca meseca septembra ove god. poslati nam ga zajedno sa po jednim primerkom statuta te opštine i svih društava i ustanova, koje kod vas postoje.

U nadi, da će jednodušnost, koja je manifestovana na Kongresu u Oseku pri osnivanju Saveza, odjeknuti u duši svih Jevreja našeg ujedinjenog Kraljevstva i u daljem radu na ostvarenju ciljeva saveza, očekujemo, da ćete se odazvati ovoj našoj molbi i u tom očekivanju šaljemo vam bratsko pozdravlje.

Privremeni Glavni Odbor Saveza:

Sekretar:
David Hohner

Blagajnik:
Šemaja de Majo

Predsednik:
Dr. Hugo Spitzer

Potpredsednici:
Dr. Robert Sibensajm
Dr. David Alkalaj
Dr. Jakov Kajon
Dr. Fridrih Pops.

N. B. Svu korespondenciju treba adresirati na:

Dr. FRIDRIH POPSU, adv.
potpredsedniku Saveza Jevrejskih (izraelitskih) Verolspovednih Opština.

BEOGRAD
Knez Mihajlov Venac 13.

Sl. 11. — Prvi dopis Saveza opštinama, 15. VIII 1919.

trašnjih poslova izdata naredba o izgonu iz Jugoslavije stranaca poreklom iz Mađarske, Nemačke, Austrije, Bugarske i Turske, dakle iz zemalja sa kojima su saveznici bili u ratu. Nije bilo naglašeno da se naredba odnosi isključivo na Jevreje, ali je ona bila počela da se provodi tako kao da je njome trebalo da budu pogođeni pretežno ili čak samo Jevreji, ili se, možda neopravdano, samo dobijao takav utisak. Tek, u svakom slučaju u redovima Jevreja poreklom iz pomenutih zemalja nastala je prava panika, a nemir je bio zahvatio i celu jevrejsku zajednicu.

To je, istina, bila žalosna, ali svakako poučna prilika da se i oni koji su se protivili osnivanju Saveza uvjere od kolike je važnosti postojanje centralne organizacije koja će imati valjanu legitimaciju da autoritativno predstavlja celokupnu jevrejsku zajednicu i da zastupa njene interese ili, u datom momentu, nekih njenih delova. Da nije bilo Saveza, ko bi bio mogao stupiti u odbranu interesa velikog broja jevrejskih porodica kojima je pretio izgon?

Na sreću, Savez je u onim teškim časovima već bio tu. Njegovi predstavnici dr David Alkalaj i dr Fridrih Pops, kojima se kao izaslanik Saveza cionista pridružio dr Alfred Singer, posetili su 6. novembra 1919. tadašnjeg ministra unutrašnjih poslova Svetozara Pribićevića. Oni su mu izjavili da ne smatraju da je naređenje o izgonu stranih državljana upereno protiv Jevreja stranog državljanstva, ali su pri tom istakli da je njime pogođen veliki broj Jevreja, od kojih mnogi već decenijama žive na teritoriji Jugoslavije i vezani su njome svojom sudbinom i osećajnim vezama. Delegacija je zamolila da se svaki slučaj individualno ispita i omogući podnošenje žalbe, a do njenog rešenja da se obustavi izgon. U toku polučasovnog razgovora ministar Pribićević je izložio svrhu izdanog naređenja i naglasio da će se izgon u prvom redu protezati na one strance koji su se na teritoriji Jugoslavije naselili za vreme proteklog rata, a što se tiče ostalih stranaca, svaki će se pojedini slučaj posebno ispitati. Ne postoji namera, naglasio je ministar, da se proteraju oni elementi koji su svojim dugim ovdašnjim boravkom stvorili veze sa zemljom te se bave čestitim radom.

Stvari su se, međutim, drugačije odvijale. Ni posle mesec dana od Pribićevićeve izjave nije se ništa promenilo.

Sarajevska »Židovska svijest«, u broju od 12. XII 1919, piše o ovome pitanju: *Badava se na sve moguće načine nastoji opravdati postupak protiv »stranaca«. Drakonske mere, koje je vlada u zadnje vreme ponovo preduzela protiv mirnih Jevreja pod generalnom paušalnom optužbom da su nepoćudni stranci, nisu diktovane nikakvim ni unutrašnjim ni vanjskim državnim interesom. Stambeno pitanje koje se sada uzima kao pravni titulus ne može se ni delimično rešiti izgonom »nepoćudnih stranaca«. Ne možemo verovati da vlada neće, bar u poslednjem času, uvideti da su mere preduzete protiv Jevreja neopravdane, nepravedne i posve besmislene, jer će pre naškoditi (opštim i državnim interesima) nego doneti neke koristi. Obustavu izгона očekujemo i s obzirom na to što je naša (jugoslovenska) delegacija pre neki dan potpisala ugovor o miru sa klauzulom o zaštiti manjina.*

Na nadležna mesta vršen je sa jevrejske strane pritisak za izmenu zvaničnog stava izraženog u naređenju o izgonu stranaca, naročito ukoliko se taj stav odnosio na Jevreje, a nema sumnje da je takav pritisak vršen i sa druge strane. Kasnije je stvarno došlo do izmene toga stava. Ali ostaje kao neosporna činjenica da je Savez jevrejskih opština u tome odigrao značajnu ulogu, u svakom slučaju efikasnu i korisnu. Moglo bi se reći da je učešće Saveza u akciji za opozivanje naređenja o izgonu stranaca bilo epizodno, uzgredno,

jer taksativno nije spomenuto među zadacima Saveza. No ostaje ipak činjenica da je Savez svojim nastupom, već u ovoj prvoj prilici koja mu se ukazala, opravdao svoje postojanje i opovrgao strahovanja onih koji su se protivili njegovom osnivanju.

Bila je to u prvim danima nove države crna stranica za jevrejsku zajednicu. Naređenje o izgonu najpre se osetilo u Bosni, odakle je proterano oko dve stotine porodica sa više stotina članova, i to pod izgovorom da su nepouzdana stranci, da nisu bosanski državljani, ili da su poreklom iz kojeg drugog kraja bivše Austro-Ugarske. Sa tim se izgonima često išlo do apsurdna. Gonjeni su čak i ljudi koji su bili poreklom iz nekog drugog mesta ili druge pokrajine Jugoslavije. Čitave porodice od više članova, koje su u Bosni živele po 30, 40 ili više godina, pa i lica koja su onde rođena, staro i mlado, bogato i siromašno — bilo je obuhvaćeno naredbom o izgonu. Brza intervencija sarajevske Sefardske opštine i predstavnika Saveza uspela je, ako ne da se spasu svi za koje je bila doneta odluka o izgonu (jer su neki tako brzo bili proterani iz Bosne, pa čak i preko granice, da im više nije bilo moguće pomoći), a ono da se bar spreče dalji nepravedni izgoni. Bilo je, istina, i kasnije pojedinačnih slučajeva izгона, ali su oni uglavnom bili presečeni i obustavljeni, kao masovni, a mnogi izgnanici koji su mesecima lutali po mestima Hrvatske i Slavonije mogli su se vratiti svojim kućama, materijalno svakako oštećeni, ali ipak sa nadom da će im budućnost biti naklonjenija. Međutim, dok pitanje izгона iz Bosne još nije bilo potpuno rešeno, već se ono pojavilo u Zagrebu, odakle je u roku od 24 časa trebalo da se protera oko 600 porodica, pa u Vojvodini, gde je takođe trebalo da bude pogođen velik broj jevrejskih porodica. I u ovim slučajevima intervenisao je Savez i uspeo da se i ovi izgoni, iako ne bez posledica, obustave.

Savez i antijevrejske pojave

Drugi predmet od većeg značaja, kome se Savez već u prvo vreme morao da posveti, bio je Izborni zakon za Konstituantu. Stilizacija 9. člana predloženog Izbornog zakona bila je dvolična. Ona je lokalnim vlastima ostavljala pravo da rešavaju pitanja Jevreja, a one su Jevreje ubrajale u kategoriju anacionalnih elemenata. Odlučno istupanje Saveza protiv takvog stava imalo je uspeha: nadležni ministar je izdao naređenje kojim je trebalo bar donekle ispraviti nepravdu prema Jevrejima. A sve se to moglo dogoditi, kao što je jednom prilikom rekao dr Pops, samo zato jer u narodnom predstavištvu nije bilo ni jednog predstavnika Jevrejstva, i dodao: *Naše bi nastojanje trebalo da bude da u Konstituantu uđe bar jedan predstavnik Jevreja. O držanju samih Jevreja zavisice da li će iskoristiti mogućnosti koje im se pružaju te jednom čoveku svoga poverenja omogućiti ulazak u Konstituantu.*

U isto vreme u Jugoslaviji se u raznim vidovima bio sve više razmahao antisemitizam. Istina, ne onog tipa kakav je postojao u carskoj Rusiji i Petljurinoj Ukrajini, ali ipak takav da se i u redovima Jevreja u Jugoslaviji počeo osećati izvestan nemir. Toj pojavi nisu

posvetili pažnju samo jevrejski listovi nego je to učinio i dobar deo nejevrejske štampe, naročito one u Srbiji. Toj pojavi je, razume se, posvetio punu pažnju i Savez jevrejskih opština. Opet je njegovim intervencijama trebalo zahvaliti da je antisemitska kampanja, koja se bila razmahala, postepeno jenjavala, dok nije konačno obustavljena za duži period, sve dok se antisemitske struje u Jugoslaviji nisu stopile sa nacizmom koji je bio u stalnom nadiiranju.

Ovako su odmicali dani i meseci dok Ministarstvo vera nije konačno 25. avgusta 1921. potvrdilo Pravila Saveza.

Primivši odobrena Pravila, Glavni odbor je sazvao I redovni kongres Saveza jevrejskih veroispovednih opština u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, koji je 22. i 23. novembra 1921. godine održan u Zagrebu.

Od Prvog redovnog kongresa 1921. do okupacije 1941.

○ dobrenjem Pravila Saveza od strane Ministarstva vera konačno su i sa formalne strane bili stvoreni uslovi za normalno funkcionisanje ove reprezentantske organizacije jevrejskih opština. Da bi se na osnovu sada već odobrenih Pravila prešlo na »normalni« rad, privremeni Glavni odbor sazvaio je I redovni kongres za 22. i 23. novembar 1921. u Zagrebu, koji je održan u Hrvatskoj sabornici.

Ovaj Kongres očekivan je sa velikim interesovanjem, ali i sa nestrpljenjem. Udaljavanjem od posledica minulog rata životni uslovi i opšte prilike u zemlji poprimili su sve središnje oblike i pružali mogućnosti da se pojedinci kao i opštine sve više posvećuju konstruktivnim zadacima i organizovanju društvenog života. U tom stadiju razvoja sve se jače osećala potreba za aktivnom podrškom centralne organizacije kakva je trebalo da bude Savez opština. Otuda i želja kod većine opština da Savez što pre počne sa normalnim i redovnim funkcionisanjem. Osećalo se da su od Osnivačkog kongresa naovamo приметно otupele »opozicione oštrice« i da opštine, sa malim izuzecima, prilaze novom periodu nošene poverenjem i željom za puni uspeh Saveza koji je, evo, konačno i po svim zakonskim propisima stekao pravo da postoji i deluje na dobro jevrejske zajednice u Jugoslaviji. I još više: one prilaze novom periodu uverene da to što je ostvareno zaista odgovara interesima opština, ali i interesima jevrejske zajednice u Jugoslaviji u nenoj celini, a isto tako srećne što je konačno krunisana uspehom akcija kojoj je temelj

udaren pre gotovo četvrt veka, a sada završena ostvarenjem Saveza jevrejskih opština.

Kongres je počeo u znaku optimističkog raspoloženja, a njegov tok pratila je i jugoslovenska štampa, čiji su urednici i dopisnici do poslednjeg mesta ispunili novinarsku ložu. Kongresu je prisustvovalo oko 100 delegata, a već sam taj broj je u tadašnjim uslovima govorio o velikom interesovanju za njegov rad.

Otvarajući Kongres, predsednik privremenog Glavnog odbora dr Hugo Špicer je, između ostalog, rekao:

Današnjim danom započinje važan odsek u istoriji jugoslovenskog Jevrejstva. Što se kroz tolike godine pokretalo i pripremalo današnjim je danom ostvareno... Naš Savěz nije plod želje za osnivanjem jednog društva za donošenje rezolucija, on je proizvod žive potrebe koju smo oduvek osećali... Savez nije zamišljen kao borbena organizacija, a on to i ne treba da bude; on treba da vodi odbranu u slučajevima napadaja ili povreda, ali to mu nije jedini zadatak — on treba da obavlja i pozitivan rad, da se brine o jačanju i unapređenju Jevrejstva, da kao centralni organ jugoslovenskog Jevrejstva nastupa uvek kad to zahtevaju interesi poverene mu zajednice.

Prelazeći na odnose između Saveza i opština, dr Hugo Špicer je rekao:

Savez neće da vlada opštinama nego hoće da im služi; on neće da im krnji ili oduzima autonomiju nego hoće da ih jača, on hoće da opštinama pomaže u postizanju njihovih zadataka, da ih podupire kad im sopstvena snaga nedostaje za provođenje svega što bi želele ili morale... Savez je u svoj delokrug uvrstio i rešavanje pitanja iz verskog života, no on neće nikada biti veroispovedna ili bogoslužna organizacija. On će podupirati sve što koristi Jevrejstvu, ali neće svojim odlukama nikad ni hteti ni smeti da vrši pritisak na slobodu savesti ili versko uverenje pripadnika jevrejske zajednice... Savez će raditi na organizaciji veronauke i izjednačenju onih pitanja iz verskog života Jevreja koja utiču na njihov javnopravni položaj i njihove pravne odnose uopšte, ali se nikako ne misli baviti pitanjima bogoslužja ili obreda. Takva pitanja neka se i dalje rešavaju u opštinama... Dakako, rabini će morati da prihvate princip majoriteta i da napuste stanovište da je rabin za svoje područje neograničeni suveren u verskim pitanjima. Zato je i naglašena želja da se verski funkcioneri podignu na viši nivo i razlog zbog koga se nije popustilo nastojanju rabinofoba da se rabini isključe iz saradnje u Savezu.

Povodom strahovanja nekih opština da će izvesni krugovi, poznati kao »cionisti«, uneti politiku u rad Saveza, dr Hugo Špicer je rekao:

Savez nije politička organizacija i nije pozvan da vodi politiku u običnom smislu te reči. Ali, ako se bavljenje problemom javnopravnog položaja Jevreja i Jevrejstva smatra politikom, onda će Savez tu politiku provoditi; ako bude svesno shvatio svoj zadatak, on će bez straha ustajati u odbranu toga položaja u slučaju da se sa

bilo koje strane u nju dirne ili ako se ponove slučajevi kao što je bio onaj od pretprošle godine sa izgonom Jevreja ili u bilo kakvom sličnom slučaju. Te i takve politike Savez se neće i ne sme odreći. Međutim, to nema nikakve veze sa cionizmom... U našem Savezu mora da ima mesta za sve Jevreje u našoj zemlji, za staroverce i neologe, za nacionaliste, anacionaliste i antinacionaliste. A svima njima treba da je zajedničko osećanje ponosa na hiljadugodišnju prošlost jevrejskog naroda, na njegovu nauku, a svi oni, bez obzira na bilo kakve druge razlike, treba da budu svesni Jevreji.

Ovo izlaganje u okviru pozdravnog govora dr Huga Špicera — pokretača akcije za osnivanje Saveza opština, najpre one u predratnoj Hrvatskoj i Slavoniji, a posle rata one u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca — shvaćeno je kao program budućih aktivnosti Saveza. Iz izveštaja koji je podneo sekretar Saveza David Hohner saznalo se šta je privremeni Glavni odbor uradio u vremenu između dva kongresa i kroz koje se peripetije prolazilo dok je Ministarstvo vera 25. avgusta 1921. konačno odobrilo Pravila Saveza. U tom su izveštaju, u pogledu odobrenih Pravila, posebno istaknuti ovi momenti: Ministarstvo je iz predloženog imena Saveza izbacilo reč *izraelitičkih* i izostavilo da je jedan od zadataka Saveza zaštita Jevreja u Kraljevini; umesto državnog grba stavilo je Davidovo slovo (šestokraka zvezda) i, konačno, dodalo V glavu »Državni nadzor«. Sekretar privremenog Glavnog odbora nije propustio da se požali da se uprava Saveza borila sa administrativnim (tehničkim) i finansijskim teškoćama i da odziv članova privremene uprave na sednice (na kojima se često radilo i o vitalnim pitanjima) nije bio onakav kakav je trebalo da bude u interesu uspešnog obavljanja poslova Saveza i preuzetih zadataka. Žalio se i na postupak većine opština koje nisu reagovala ni na dopise kao što je bio dopis kojim se tražilo njihovo mišljenje o sugestiji Ministarstva vera da država subvencionise izvesne aktivnosti jevrejskih opština.

Pošto je saslušao i finansijski izveštaj sa predlogom budžeta, Kongres je poveo svestranu diskusiju koja je, za razliku od Osnivačkog kongresa, vođena u znaku prilične jednodušnosti. U debati su dominirali predlozi i želje radi ostvarenja prvenstveno kulturnih i prosvetnih zadataka Saveza, pa je Kongres i doneo odgovarajuće odluke. Privremena uprava je bila podnela predlog budžeta koji je na obema stranama predviđao iznos od 100 000 dinara, dok je Kongres, da bi se omogućilo bar delimično ostvarenje proširenog programa rada, iznos budžeta povisio na 200 000 dinara; to je postigao povišenjem prinosa po poreskoj glavi (računalo se da ih je bilo 20 000) od predloženih 5 na 10 dinara.

**Prvi redovni
Glavni odbor
Saveza**

Na kraju svog dvodnevnog zasedanja I kongres Saveza jevrejskih veroispovednih opština u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca izabrao je prvi redovni Glavni odbor koji se konstituisao ovako: predsednik dr Hugo Špicer, potpredsednici dr Fridrih Pops, Šemaja de Majo i dr Hugo Kon, sekretar David Hohner i blagajnik Lazar Avramović.

Ovako je, sa prvim redovnim Kongresom Saveza, počela nova epoha u životu jevrejske zajednice u Jugoslaviji, koja će biti bogata stvaralaštvom i na visokom kulturnom nivou, ali i ući u istoriju, sa gotovo svim ostalim jevrejskim zajednicama u Evropi, po najvećoj tragediji u toku hiljadugodišnje dijaspore jevrejskog naroda. Jevrejska javnost je sa puno pouzdanja pozdravila odluku o osnivanju Saveza, svesna da se samo ujedinjenim snagama mogu postići značajniji uspjesi na svim društvenim zadacima i uverena da će Savez, podržavan od svih delova jevrejske zajednice u Jugoslaviji, biti sposoban i u mogućnosti da sa uspehom nastupa u njeno ime i zastupa je u svakoj prilici kad bi njeni interesi bili ugroženi.

Zadaci Saveza postajali su sve brojniji i raznovrsniji. Bilo je među njima i takvih koji se pri osnivanju Saveza nisu uopšte ni predviđali, a na kraju je Savez postao centar za prihvatanje hiljada ljudi koji su bili primorani da napuste svoje domove i razbeže se po svetu tražeći utočište samo da bi spasli gole živote na koje se bila okomila nacistička neman.

Samo nekoliko meseci posle Prvog kongresa, u martu 1922, Savez već vrši funkciju regulatora u odnosima između pojedinih opština: on donosi niz administrativnih odluka, među kojima i takve od naročitog značaja za uredno i harmonično poslovanje opština u njihovom međusobnom odnosu. Danas, gotovo pola veka od njihovog donošenja, neke od tih odluka mogu izgledati neshvatljivim ali u uslovima tadanjeg stepena razvoja jevrejskih opština, pa i društvenog života uopšte, one su bile opravdane i potrebne. Radi ilustracije da spomenemo samo dve takve intervencije: naplata opštinskih taksa za verske obrede (venčanja i sl.) i organizovanje humanijeg načina pružanja socijalne pomoći sa ciljem da nestane profesionalnog prosjačenja.

Posle I kongresa rad u Savezu brzo se širio i poprimao je oblike koji su nagoveštavali razgranatu delatnost. Ali još dugo je taj mnogostrani rad bio otežavan zbog nedostatka finansijskih sredstava. Na tu se okolnost žalio generalni sekretar Saveza prof. Ivan Kon (koji je u međuvremenu bio izabran za šefa administracije) još na sednici Glavnog odbora od 6. januara 1923. godine, na kojoj saopštava da su najveće teškoće u radu Saveza bile finansijske prirode, tako da *Savez ni do sada nije bio u stanju da celishodno reši pitanje radnih prostorija*, da je Savezu uspelo da sa vlastima uspostavi kontakt koji odgovara njegovom značaju, a vlasti da donose svoja rešenja saslušavši prethodno mišljenje Saveza.

**Značajne odluke
i intervencije Saveza**

U najznačajnije odluke Saveza iz perioda između dva rata svakako spada odluka o osnivanju Srednjeg teološkog zavoda u Sarajevu, doneta krajem 1923. godine. Izveštavajući opštine o toj »konačnoj« odluci, Savez je istakao da je osnivanje takvog zavoda bilo neminovno, pošto je kadar ljudi koji se posvećuju zvanjima veroučitelja, zamenika

rabina za manje opštine i drugih verskih funkcija bio tako malen da je postojala ozbiljna opasnost da se mnoge opštine, naročito manje, raspadnu.

Donošenjem te odluke stvorene su za Savez i nove brige. Savez je od svoga početka morao da se bori sa finansijskim teškoćama, a sada su te teškoće, izazvane osnivanjem toga Zavoda, postale još veće i ozbiljnije. Da bi se osigurala finansijska sredstva potrebna za redovno funkcionisanje Srednjeg teološkog zavoda, Savez se obratio Ministarstvu vera za izdašnu subvenciju, a Ministarstvo je obećalo da će izaći u susret traženju Saveza »koliko god to bude moguće«. Ali, pošto je bilo jasno da će sa tom subvencijom moći da bude pokriven samo manji deo izdataka za održavanje Zavoda, moralo se računati s tim da će Savez morati da ga finansira znatnom godišnjom dotacijom. Pošto je budžet Saveza bio premalen za ovakve rashode, pa nedovoljan i za pokrivanje redovnih izdataka Saveza, Glavni odbor je rešio da opštine počev od 1. januara 1924. godine na ime prinosa za Savez plaćaju 5% od svog godišnjeg budžeta.

Međutim, iako je Savez odluku o osnivanju Teološkog zavoda nazvao konačnom, ubrzo se pokazalo da ona to nije mogla da bude i da se ceo projekt morao izneti pred sledeći Kongres, koji će tek doneti stvarno konačnu odluku.

U to isto vreme Savez je imao još jednu brigu, ali posve druge prirode. Tadašnja štampa u Jugoslaviji (razume se, jedan njen deo) donosila je raznovrsne napade na Jevreje, što je očigledno govorilo o nameri da se u javnosti stvori antijevrejsko raspoloženje. Tadašnje rukovodioce jevrejske zajednice ovakva pojava je u izvesnoj meri zabrinjavala i preduzimane su mere za sprečavanje takve antijevrejske tendencije. Tim problemom pozabavio se i Savez jevrejskih opština smatrajući jednim od svojih zadataka da u ime jevrejske zajednice preduzme odgovarajuće mere. Da bi Savez dobio pregled o tome šta se u jugoslovenskoj štampi piše o Jevrejima i prema potrebi mogao da nađe najbolji način za efikasno odbijanje neopravdanih napada, zamoljene su opštine da Savezu stalno šalju one brojeve novina koje izlaze u njihovom mestu a sadrže napade na Jevreje ili na koju od jevrejskih ustanova. Savez je, u međuvremenu, u više takvih slučajeva sa uspehom intervenisao.

Da se Savez već tada bavio i zadacima i pitanjima koja suštinski zadiru u domen kulturne aktivnosti — čime je potvrđena pravilnost stava koji je zahtevao da Savez ne treba da se bavi samo pitanjima iz domena verskog života — dokazuje i odluka o osnivanju Jevrejskog muzeja sa sedištem u Beogradu.

Povodom te odluke Savez je opštinama uputio dopis u kojem se, između ostalog, kaže: *Jevreji žive u našoj Kraljevini već mnogo vekova, a dosad niko nije vodio računa o tome kako je taj život tekao i koje je kulturne tekovine on doneo. Umoljavaju se opštine da podupru ostvarenje ove kulturne ustanove na taj način što će staviti na raspolaganje interesantnije stare rukopise, molitvenike, dekrete*

i starinske sakralne predmete. Kopije starijih dokumenata, pisama i sl. koji se nalaze u arhivama opština dobro će doći Muzeju... Ovo saopštenje završava izrazom uverenja da će ova kreacija naići na opšte odobrenje kod svih opština i da će one kao svakom prilikom tako i ovoga puta izvršiti svoju dužnost.

Ova odluka o osnivanju muzeja zaslužila je nesumnjivo da bude priznata kao izvrstan potez u pravcu ostvarenja zamašnijeg kulturnog programa koji je Savez sebi postavio. No, činjenica da do ostvarenja muzeja nije došlo ni do drugog svetskog rata dokaz je da zamisao nije bila sazrela.

Sledeća značajna odluka Saveza bila je ona kojom se na osnovu izveštaja rabinskog pododbora utvrđuje da će se ubuduće u osnovnim i srednjim školama mnogo veća pažnja posvećivati jevrejskoj istoriji i hebrejskom jeziku. Shodno toj odluci rešeno je da Savez izda potrebne udžbenike pošto je vlada izjavila da neće, kao dotad, takve knjige izdavati u svojoj režiji. Izvršavajući tu odluku Glavnog odbora Savez je, posle temeljitih priprema, izdao ove udžbenike: Biblijsku istoriju u 2 dela za učenike osnovnih škola od Jakova Maestra i Istoriju jevrejskog naroda u 2 dela za učenike srednjih škola od prof. Solomona Kalderona i dr Jude Levija, i to: I deo od razorenja Hrama do izгона sa Pirinejskog poluostrva i II deo od španske inkvizicije do tridesetih godina XX veka.

Međutim, pored borbe koju je sticajem okolnosti bio primoran da vodi protiv »tekućih teškoća«, kao što su finansijske, kadrovske i sl., Savez se sukobljavao i sa teškoćama koje su proizilazile iz činjenice da su u jevrejskoj zajednici postojale razne »struje«, razna »gledanja« na jevrejsku problematiku uopšte, pa tako i na Savez i njegove zadatke. Na mahove je dolazilo i do javnih izjava nezadovoljstva sa radom Saveza, čas od strane onih koji su želeli da opštine pa i Savez svoju pažnju posvete samo »pitanjima vere« i zamerali mu što uveliko popušta »progresivno-nacionalnim« shvaćanjima i traženjima, a čas opet od strane »progresivno-nacionalnih«, koji nisu bili zadovoljni ni kvalitetom ni kvantitetom Savezovog angažovanja. »Progresivno-nacionalni«, koji su bili poznati kao cionisti, a i oni sami su se tako nazivali, bili su u preimućstvu nad verski orijentisanom grupacijom, jer su bili kompaktnije organizovani a i raspolagali su sa nekoliko nedeljnih i drugih listova i časopisa u nekoliko mesta u kojima su postojale jevrejske opštine. A štampa je i u ono vreme bila snažno oružje u rukama onih koji su želeli da utiču na formiranje javnog mišljenja. »Progresivno-nacionalni« su se izdašno koristili tim svojim »oružjem«; tako je u nedeljnom listu »Židov« (Zagreb, 9. maj 1924), u članku »O našim židovskim opštinama«, u kome se opširnije govori o zadacima opština i mestu koje treba da zauzimaju u jevrejskoj zajednici, obraćena pažnja uloži i zadacima Saveza kako ih vide »progresivno-nacionalni«. Po njihovom mišljenju, Savez ne sme da bude samo kancelarija; on treba da vrši one konstruktivne zadatke za koje snage pojedinih opština nisu dovoljne. Njegov prvenstveni zadatak treba da bude stvaranje pozitivnih tekovina, kulturnih i verskih, radi jačanja jevrejske za-

jednice u Jugoslaviji kako bi došla do uvažanja kao vredan i dostojan deo jevrejske celine.

U međuvremenu, dok se u Savezu radilo na rešavanju značajnih i dalekosežnih zadataka, i dok su na takav njegov rad upućivane i ozbiljnije kritike, kancelarija Saveza vršila je pripreme za *Drugi kongres Saveza* koji je održan u Beogradu 17. juna 1924. godine.

Osnivanje Srednjeg teološkog zavoda Usvajajući predlog Glavnog odbora od 2. decembra 1923, Drugi kongres je doneo odluku da se u Sarajevu osnuje Srednji teološki zavod i ujedno Glavnom odboru stavio u dužnost da u saradnji sa rabinskim pododborom odmah pristupi njenom realizovanju. Zanimljivo je da je jedan od uglednih rabina, dr Mojsije Margel (Zagreb), koji je sa skepsom primio odluku o osnivanju Zavoda, predložio da se umesto Zavoda osnuju pri većim jevrejskim centrima jevrejski narodni univerziteti.

U pregledu o radu Saveza u vremenu između dva kongresa predsednik Saveza dr Hugo Špicer izrazio je zadovoljstvo što je Savez postao središte celokupnog Jevrejstva Jugoslavije iako mu neke opštine nisu pristupile. Organizaciji kao što je Savez, kojoj su postavljeni toliki zadaci, potrebno je više vremena za ostvarenje svih tih zadataka, a u svakom pojedinom slučaju potrebna su i finansijska sredstva do kojih se teško dolazi — objašnjavao je u svojoj pozdravnoj reči dr Hugo Špicer i saopštio da je Savez u proteklom periodu obavio koristan rad, a od važnijih događaja u životu jevrejske zajednice u Jugoslaviji naročito je spomenuo otvaranje jevrejske bolnice u Subotici i imenovanje beogradskog rabina dr Isaka Alkalaja za Vrhovnog rabina celokupne zajednice. Na kraju dr Špicer je izrazio nadu da će između Saveza, s jedne, i Vrhovnog rabinata i Saveza rabina, s druge strane, postojati harmonična saradnja u pitanjima od obostranog interesa. Potpredsednik Saveza dr Fridrih Pops odgovorio je na interpelacije predstavnika nekih opština i izrazio žaljenje što se ortodoksne opštine nisu priključile Savezu. (Ortodoksne opštine su naime osnovale svoje zasebno Udruženje, koje je po Zakonu o verskoj zajednici Jevreja bilo izjednačeno sa Savezom; imalo je 12 učlanjenih opština sa oko 3000 pripadnika.)

Kongres je izabrao novo rukovodstvo, na čijem je čelu ostao dr Hugo Špicer.

Posle tog Kongresa Savez je produžio sa svojim delatnostima, ali je u nekim krugovima, zbog navodne nedovoljne aktivnosti, izazvao izvesno nezadovoljstvo koje je našlo izraza i u jednom delu jevrejske štampe. Tako je sarajevska »Židovska svijest« zamerala Glavnom odboru Saveza da gotovo uopšte ne pokazuje znake života; a o onome što radi da javnost ništa ne saznaje. Ako Savez zaista nema šta da saopštava — kaže se u istom napisu — nameće se pitanje da li je on uopšte potreban i konstatuje da se pri ovakvim prilikama gubi interesovanje za Savez i pomalo udomaćuje pomisao da je taj Savez nepotreban i suvišan. Posle ove konstatacije »Židov-

ska svijest« izjavljuje da se, doduše, ne slaže sa takvim mišljenjem jer je Savez potreban kao jedini zvanični predstavnik Jevrejstva u ovim zemljama, ali da se ne može ni pomiriti sa tom neaktivnošću Saveza.

Međutim, izveštaji podneti Glavnom odboru 25. i 26. oktobra 1925. pružaju drugačiju sliku. Tako se saznalo da je Savez u velikom broju slučajeva intervenisao kod državnih vlasti, naročito kod Ministarstva vera, povodom žalbi pojedinih članova protiv odluka svojih opština, nadalje u stvarima državljanstva Jevreja i povodom promena statuta pojedinih opština; šezdeset i pet opština prihvatilo je uзор-statut po nacrtu dr Huga Špicera i Avrama D. Levija, što je — kaže se u izveštaju — bio lep uspeh s obzirom na to da se Savez protezao na više pravnih područja; Savez je intervenisao i u velikom broju sporova između tzv. filijalnih opština i njihovih matičnih opština; Ministarstvo vera se u mnogim »jevrejskim« pitanjima administrativne naravi obraćalo za mišljenje Savezu, a u verskim pitanjima Vrhovnom rabinu, ali samo u onima od manje važnosti, dok je krupnija pitanja rešavalo bez konsultovanja Saveza i Vrhovnog rabina, kao što je npr. bilo pitanje osnivanja odvojenog Udruženja ortodoksnih opština, koje je Ministarstvo odobrilo, a da prethodno nije zatražilo mišljenje Saveza i Vrhovnog rabina.

Na tom sastanku Glavnog odbora vođena je diskusija i povodom nacрта interkonfesionalnog zakona i zakona o jevrejskoj verskoj zajednici. U ovim pitanjima pokazalo se da u odsudnom času — kada se radilo o zakonskom ustanovljenju statusa jevrejske zajednice — nije postojala jednodušnost kod onih koji su bili pozvani da štite interese zajednice. Naravno: svi su imali u vidu taj interes ali, posmatran sa raznih aspekata, on se različito manifestovao. Odatle i različita stanovišta kod odgovornih lica u rukovodstvu Saveza, pa i u jevrejskoj javnosti uopšte.

Jedan od vidova tog »javnog mišljenja« došao je do izražaja u članku »Caveant Consules«, objavljenom u »Židovu« od 27. novembra 1925. U njemu se, pored ostalog, kaže da interkonfesionalni zakon treba da u potpunosti obuhvati uređenje jevrejske verske zajednice, kako ne bi mogla da bude izvrgnuta šikanama i upućivana na milost državnih nadležstava ili na intervencije političkih faktora; jevrejska zajednica biće zadovoljna ako bude imala ono na što ima pravo, kako se ne bi više događalo da vlada obilazi Savez upravo u najbitnijim pitanjima i da na intervenciju pojedinih advokata ili narodnih poslanika donosi rešenja koja su protivna zakonu ili statutu koji je sama odobrila.

Za ilustraciju toga neodrživog stanja iznet je ovaj »zagrebački slučaj«: Ministarstvo vera je odobrilo da se u Zagrebu, pored postojeće Jevrejske opštine, osnuje nova, Ortodokсна opština, protivno odredbama Zakona od 1906. godine koji je u Hrvatskoj još bio na snazi, a da pri tome nije zatražilo mišljenje Saveza. (Nešto kasnije, ali ovoga puta u saglasnosti sa Savezom, vlasti su odobrile osnivanje zasebne Sefardske opštine u Zagrebu.)

U okviru široko postavljene rasprave o nacrtu Zakona o verskoj zajednici Jevreja čula su se razna mišljenja: šta je u stvari jevrejska opština, da li treba da svoju pažnju posvećuje samo verskim pitanjima, ili treba da se bavi i pitanjima koja zadiru i u druge oblasti života zajednice; zatim: koji treba da je u opštini položaj rabina, i tako dalje. Konačno se pokazalo da je u svim ovim pitanjima preovladalo mišljenje koje su zastupale mlađe generacije, dakle oni napredno-nacionalni elementi koji su poslednjih godina sa znatnim uspehom aktivno ušli u život opština i u nju unosili nova shvatanja, dijametralno različita od shvatanja koja su, nošena izvesnim asimilatorskim duhom, bila do nedavno odlučujuća u životu i radu jevrejskih opština.

Ta nova shvatanja bila su izražena u sledećem:

Jevrejska opština je javnopravna korporacija. Ako se ispravno shvati njen karakter, mora se u određivanju njenih zadataka poći dalje i dublje; opština se ne može smatrati administrativnom ustanovom koja treba da se brine samo za verske zadatke; jer je njen zadatak mnogo širi i obuhvatniji, ona zapravo treba da bude narodna opština, ono što živi u narodu treba da se ogleda i da živi i u radu opštine; Jevrejstvo je verska i etnička celina. Kad se postavi pitanje na kojim principima treba da je izgrađena opština, prvi je postulat jedinstvo organizacije, a to znači — da Jevrejstvo jedne teritorije treba da se jedinstveno organizuje; unutar takve jedinstvene organizacije treba respektovati pojedine grupacije: njima treba dati opravdanu mogućnost izživljavanja, ali tako da skupnost i jedinstvo ne slabe. U zakonu treba da se usvoje ovi principi: na određenoj teritoriji može da postoji samo jedna opština; opština autonomno upravlja poslovima svoje kompetencije; svaki Jevrejin mora da bude član opštine na čijem području stanuje, pa je prema tome vezan odredbama njenog statuta; ako zakon i bude predvideo da opština treba da ima rabina, to ipak ne sme da bude osnova za razvitak klerikalizma; rabin nije glavar opštine, nego njen savetodavac i pomagač u vršenju njenih statutom predviđenih zadataka; sve probleme opštinskog života i rada rešavaju laici na svojim skupštinama; kompetencija i položaj rabina ne smeju se razvijati u pravcu koji bi omogućio stvaranje sistema hijerarhije i klerikalizma; rabin treba da bude učitelj i ne može da opštini nametne svoju volju, on treba da poučava i da vaspitava, i da opštinare upućuje u svim pitanjima; uvođenje hijerarhičnog sistema u odnosu između Saveza rabina (koji je staleška organizacija) i Saveza opština dovelo bi do odumiranja autonomije opština.

U Beogradu je 25. decembra 1927. godine održan III kongres Saveza. Iako je održan u vreme kad su na dnevnom redu bila važna pitanja, kao na primer donošenje Zakona o verskoj zajednici Jevreja i problemi iz života opština i samog Saveza, za taj je Kongres kod opština vladalo minimalno interesovanje. I sama uprava Saveza u jednom svom dopisu opštinama, krajem januara 1928, izražava žaljenje što su mnoge opštine propustile da dođu na Kongres, čak nisu našle za potrebno da svoje delegate imenuju makar iz redova

beogradskih članova uprave, ili iz redova delegata drugih opština ili, bar, da se Kongresu jave pismeno i tako pokažu svoju solidarnost sa njim. Ovaj postupak opština — kaže se u dopisu Saveza — ne može se uopšte shvatiti ni razumeti, on znači gubitak osećanja za solidarni jevrejski rad; jednom u tri godine opštinama se pruža prilika da učestvuju u radu svog vrhovnog predstavništva, a one sa upravo neverovatnom motivacijom, kao na primer zbog rđavog vremena ili zato što ne mogu da pokriju putne troškove svojih delegata, ne učestvuju u radu Kongresa.

U istom dopisu ozbiljno se zamera opštinama koje ne ispunjavaju svoje obaveze prema Savezu i ne uplaćuju propisane prinose, te se kaže da opštine znaju da Savez — koji će prema predloženom zakonskom projektu o jevrejskoj zajednici biti i zakonom određena organizacija — već sada ima mogućnosti da egzekutivnim putem naplati svoja potraživanja. Ako se on dosad nije koristio tim svojim pravom, bilo je to samo zato jer je bio ubeđen da će opštine konačno i same uvideti da se dugovi Savezu jednom moraju platiti. Izvršni odbor je, na osnovu zaključka Kongresa od 25. decembra 1927, doneo definitivnu odluku da se protiv opština koje u najkraćem roku ne budu udovoljile svojim obavezama preduzmu sve pravilima dopuštene mere radi naplate potraživanja.

Iz završnog pasusa spomenutog dopisa Saveza saznaje se da su glavni zadaci Saveza u ono vreme i dalje bili osnivanje zavoda za školovanje učiteljsko-sveštениčkog podmlatka i izdavanje udžbenika.

Bilo je iskrslo i pitanje angažovanja verskih funkcionera stranog državljanstva, jer su takvi slučajevi — kako to proizilazi iz jednog dopisa Ministarstva vera Savezu — bili učestali. Ministarstvo je tražilo od opština da prvenstveno angažuju lica jugoslovenskog državljanstva, pa tek ako bude dokazano da takvih nema, da zatraže odobrenje za angažovanje lica stranog državljanstva. Ovakav stav Ministarstva pravde verovatno je, pored ostalih razloga, takođe doprineo donošenju odluke o osnivanju Srednjeg teološkog zavoda.

.. Sa školskom godinom 1928/1929. konačno su otvorena vrata Srednjeg teološkog zavoda u Sarajevu. Za rektora Zavoda Savez je imenovao sarajevskog nadrabina dr Morica Levija, autora knjige »Sefardi u Bosni«.

Zakon o verskoj zajednici Jevreja

U nekim delovima Jugoslavije, npr. u Hrvatskoj, položaj jevrejske zajednice bio je regulisan naročitim zakonima još davno pre prvog svetskog rata. Ubrzo posle ujedinjenja svih krajeva koji su ušli u sastav Jugoslavije, a u kojima je status jevrejskih zajednica bio vrlo različit, ukazala se potreba da se položaj sada jedinstvene jevrejske zajednice reguliše jednim zakonom koji će važiti za celu zemlju. Na potrebu takvog zakona ukazivala je i činjenica da su se u međuvremenu regionalne jevrejske zajednice ujedinile i da su osnovale Savez koji je obuhvatio sve neortodoksne opštine i Udruženje koje je obuhvatalo ortodoksne opštine.

Na izradi takvog zakona radilo se nekoliko godina. Verovatno ne samo zato što je on u osnovi zahtevao neke naročito komplikovane studije već i zato što su i sa jevrejske strane stavljane primedbe i činjene sugestije koje su dovodile do otežanja njegovog donošenja. Konačno, 13. decembra 1929, dakle punih 10 godina od osnivanja Saveza, proglašen je Zakon o verskoj zajednici Jevreja. Sa aspekta prilika koje su u Jugoslaviji vladale u to vreme, taj Zakon ima svoj istorijski značaj. Ovde ćemo citirati samo § 1 i 1. stav § 2, koji govore o osnovi organizacije jevrejske zajednice u Jugoslaviji.

§ 1. — Versku zajednicu Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji obrazuju svi pripadnici jevrejske veroispovesti koji žive u Kraljevini Jugoslaviji. Njeni pripadnici imaju punu slobodu javnog ispovedanja svoje vere.

§ 2. — Pripadnici verske zajednice Jevreja organizovani su po veroispovednim opštinama koje imaju zadatak da se brinu za verske i kulturne potrebe svojih članova. Sve veroispovedne opštine, osim ortodoksnih, obrazuju Savez jevrejskih veroispovednih opština, a ortodokсне obrazuju Udruženje ortodoksnih jevrejskih veroispovednih opština.

Predstavnici jevrejske zajednice bili su u mogućnosti da svojim predlozima i sugestijama utiču na konačnu redakciju Zakona. Neki od tih predloga i sugestija su uvaženi i ušli u Zakon. Svakako da je jedna od najznačajnijih odredaba toga Zakona, ako ne i najznačajnija, ona o podeli jevrejske zajedice u dve formacije: u Savez neortodoksnih i Udruženje ortodoksnih opština. Treba napomenuti da je do ovakve podele došlo na traženje i insistiranje ortodoksnih opština. Sva nastojanja predstavnika Saveza da predstavnike ortodoksnih opština ubede u štetnost i neosnovanost takve podele, da članstvo ortodoksnih opština u zajedničkom savezu ne bi imalo nikakvih diskriminatorskih ili drugih posledica i da bi u njemu uživalo punu mogućnost za zadovoljavanje svojih partikularnih potreba, sva ta nastojanja ostala su bez rezultata. I tako je, konačno, došlo do zakonskog sankcionisanja podele koja se održala sve do drugog svetskog rata, odnosno do okupacije Jugoslavije 1941. godine.

Kao svaki zakon, tako je i Zakon o verskoj zajednici Jevreja sadržavao propise koji nisu mogli da u svemu zadovolje. Ipak, taj je Zakon pozdravljen i sa zadovoljstvom primljen od strane jevrejske zajednice. Povodom objavljivanja toga Zakona svetovni i verski predstavnici jevrejske zajednice su i preko štampe dali izjave koje govore o zadovoljstvu zbog njegovog donošenja.

Neosporna je činjenica da je Savez jevrejskih opština Jugoslavije, koji je do donošenja toga Zakona delovao samo na statutar-nom osnovu a ne i zakonskom, imao značajnog uticaja na konačnu formulaciju Zakona. Savez je među opštinama i jevrejskim javnim radnicima vršio opširna konsultovanja, održan je i veliki broj sastanaka i konferencija rukovodilaca opština i drugih jevrejskih organizacija, sve u cilju da se doprinese što povoljnijem rešenju pitanja koja su zasecala u domen zakonodavstva koje je trebalo da jevrejskoj zajednici u Jugoslaviji obezbedi mesto i značaj koji joj pripadaju po

principu ravnopravnosti i koji će najkorisnije odgovarati njenim verskim i kulturnim potrebama. Po svemu tome zasluga je tadašnjih rukovodilaca Saveza da je Zakon konačno dobio takvu formulaciju koja je u osnovnim pitanjima mogla da zadovolji, koja nesumnjivo utvrđuje da nije reč o toleranciji nego o ravnopravnosti sa ostalim verskim i etničkim zajednicama.

Donošenje Zakona stavilo je Savez pred novi zadatak: da svoja Pravila saobrazi odredbama toga Zakona. Bila je to prilika da se iz osnova preispita dotadašnji rad Saveza koji se zasnivao na odredbama ranijih pravila i prema tome da se novim pravilima utvrde principi i zadaci Saveza za sledeći period. Zakon je obnarodovan, kako je već spomenuto, 13. decembra 1929, a Savez je bio dužan da svoja Pravila saobrazi Zakonu do 14. marta 1930. Međutim, u toku sledećih godina Pravila Saveza pretrpela su i dalje izmene, koje su bile uslovljene razvojem Savezove delatnosti koja je bila u stalnom porastu.

Odmah po obnarodovanju Zakona o verskoj zajednici Jevreja u Jugoslaviji u Savezu se počelo sa pripremama za održavanje sledećeg, IV kongresa, koji će, upravo zbog donošenja toga Zakona, biti izuzetno značajan. I kao što se očekivalo, taj Kongres naišao je na naročito veliko interesovanje kako kod samih opština tako i kod šire jevrejske javnosti.

Kongres je održan u Beogradu 25. i 26. decembra 1930. godine uz učestvovanje 157 delegata iz 62 opštine, pa se već po tome brojem učešću razlikovao od prethodnog. Ali on se od ranijih kongresa razlikovao i po obuhvatnosti niza problema koji su na njemu razmotreni i po jednodušnosti nezadovoljstva izraženog protiv ozakonjene podele jevrejske zajednice i njenog organizovanja u dva *jednako-pravna* predstavništva (Savez neortodoksnih i Udruženje ortodoksnih opština).

Ovaj Kongres, prvi koji se sastao posle donošenja Zakona o verskoj zajednici Jevreja, sa zadovoljstvom je konstatovao da se sa najmerodavnijih mesta uvek naglašava ravnopravnost Jevreja, ali nije mogao propustiti a da ne izjavi svoje čuđenje da izvesni niži organi upravne službe u ponekim delovima države još primenjuju ukinuti Zakon o veroispovednim odnosima Izraeličana od 8. februara 1906. godine, kojim su bile propisane razlike u ličnim pravima pojedinih državljana prema verskoj pripadnosti. (Ovaj se zakon odnosio na područje bivše »kraljevine« Hrvatske i Slavonije.) To se čini — konstatovano je na Kongresu — čak i posle jasnog propisa § 28 Zakona o verskoj zajednici Jevreja u Jugoslaviji, kojim je izrično naređeno da po stupanju na snagu toga Zakona prestaju važiti svi ostali zakoni, uredbe i drugi propisi, koji se odnose na jevrejsku veroispovest. Kongres je izrazio nadu da će nadležni odmah narediti da se Zakonom zajamčena ravnopravnost provede do krajnjih granica.

Kongres je zatim izjavio svoju solidarnost sa erecjsraelskim jišuvom i nadu da će vlada Velike Britanije ispuniti obaveze preuzete mandatom za osnivanje jevrejske narodne domovine.

Izvršnom odboru je stavljeno u dužnost da podupire nastojanja opština i drugih jevrejskih organizacija oko hebraizacije i osnivanja

tečajeva hebrejskog jezika, a naročito da se pobrine da nadležne vlasti odobre da se mogu angažovati nastavnici iz inostranstva ako ih ne bi bilo u državi. Takođe mu je stavljeno u dužnost da zamoli sve opštine da svoje zaključke i oglase objavljuju u jevrejskim listovima »Židovu« (u Zagrebu) i »Jevrejskom glasu« (u Sarajevu), i da se na te listove pretplaćuju.

Pitanju arondacije područja pojedinih opština takođe je posvećena velika pažnja. Glavnom odboru stavljeno je u dužnost da pristupi izvršenju arondacije.

O ovome Kongresu su u jevrejskoj štampi u Jugoslaviji objavljene mnoge ocene, a njegov rad bio je predmet razmišljanja i razmatranja i u raznim jevrejskim organizacijama, a i u širim redovima građana. Jedan od najuglednijih pripadnika tadašnje »srednje generacije«, beogradski advokat David A. Alkalaj, dao je o tome Kongresu ovakvu ocenu:

Kongres Saveza opština bio je vrlo zanimljiv. Prema broju opštinskih predstavnika i ličnosti, ovaj je Kongres odista bio najimpozantniji skup naših Jevreja. Oseća se autoritet. Na prvi pogled vidi se da je reč o instituciji koja nosi javni karakter, koja vrši javnu funkciju. I zato je simpatična ona sloboda koju su delegati pokazali u kritici ne samo rada Saveza već i izvesnih pitanja od opšteg značaja. Slobodno i dostojanstveno su izlagane slobodnoj kritici i izvesne odredbe Zakona o verskoj zajednici Jevreja. Ovaj Zakon je bio predmetom osobite pažnje Kongresa. Širokogrudost i liberalnost njegova bile su podvučene u mnogo mahova, ali se nije krilo i otvoreno je izraženo negodovanje što je došlo do rascepa malene jevrejske zajednice u Jugoslaviji.

Dok se sa strepnjom pratilo nadiranje nacional-socijalizma u svetu, a naročito u Nemačkoj, i strahovalo od njegovih posledica posebno za Jevreje na koje se hitlerizam bio okomio svom žestinom, u Savezu se — pored redovnih poslova koji su se i inače bili namnožili — počelo razmišljati i o zadacima koji mogu da zahvate i našu užu zajednicu kad hitlerizam bude počeo da ostvaruje svoj protiv-jevrejski program. U takvim uslovima održan je u Beogradu 2. i 3. aprila 1933. godine V kongres Saveza, koji je predstavljao snažan doživljaj.

Porast interesovanja kod omladine za rad Saveza Za svakog, pa i za najobjektivnijeg učesnika i posmatrača, Peti kongres je ostao u najlepšem sećanju pre svega po tome što je na njemu manifestovano da je naša jevrejska zajednica imala omladinu koja je ušla u Savez opština sa mnogo ljubavi i oduševljenja. Ta činjenica je najbolje demantovala sva pričanja o bauku nekog našeg propadanja, jer da nam je omladina pošla putevima koji ne vode u Jevrejstvo. Po tome što se Kongres izjasnio za saradnju sa Jevrejskom agencijom i Svetskim jevrejskim kongresom, naša je zajednica dokazala da se dovinula visokog stepena prosvetlene narodne skupine koja hoće i može da vrši zadatke koji pro-

izilaze iz potrebe narodnog solidariteta svih Jevreja. Nije nikakvo čudo da se Kongres izjasnio i za punu ravnopravnost žena.

Listajući dokumentaciju koja se odnosi na taj Kongres i pokušavajući da damo ocenu toga vrhunskog sastanka predstavnika jevrejske zajednice, moramo se i sa aspekta udaljenog 36 godina od samog događaja u celosti složiti sa mišljenjem savremenika da je V kongres zaista zaslužio najvišu ocenu.

Kad je taj Kongres održavan, Savez je već imao za sobom rad od 14 godina. *Od prvobitne ideje da se osnuje udruženje svih jevrejskih opština u cilju da se prikupe sve snage naše zajednice i da se njihovom udruženom snagom sprovedu opšti zadaci svih opština* — rekao je predsednik Izvršnog odbora Saveza dr Fridrih Pops otvarajući Kongres — *došlo je do postupnog razvoja ove ustanove, koja je u svakom pogledu opravdala svoj cilj.* Govoreći o odnosu sa državnim vlastima predsedavajući je rekao: *Državna vlast je sa punim poverenjem i gotovo bez izuzetaka prihvatala i osnaživala odluke Saveza, i na taj način ovim odlukama davala onaj autoritet koji je i opravdao ugled Saveza kod naših opština. To je dovelo i do toga da je Savez, zajedno sa Vrhovnim rabinom i Rabinskim sinodom, postao centralno mesto za sva pitanja koja se odnose na Jevreje u Jugoslaviji.*

Savez je u jevrejskoj zajednici stvarno zauzeo ono mesto koje su mu namenili pokretači i osnivači. Njegova široka aktivnost na raznim sektorima, od verskog preko socijalnog do nacionalno-kulturnog, pokazani uspesi na raznim područjima delatnosti — sve je to doprinelo da su prebrođena ona pitanja koja su u prvo vreme išla tako daleko da se postavljalo i pitanje da li je Savez uopšte potreban. On je u prvih četrnaest godina svoga postojanja u potpunosti opravdao očekivanja onih koji su mu već od prvog časa pristupili sa uverenjem da je potreban i da će ispuniti namenjeni mu zadatak.

Opšti poremećaj u svetu, pritešnjenom uz to privrednom i finansijskom krizom, porazno je uticao i na našu jevrejsku zajednicu. Opštine, usled osiromašenja svojih članova, počele su da gube finansijsku sposobnost za redovno funkcionisanje. Pri takvom stanju stvari, Savez ne samo da nije imao od opština onu najosnovniju finansijsku podršku, koja je glavni regulator za njegovo pravilno funkcionisanje već je čak bilo i molbi za pomoć od strane nekih opština. Pored nekih manjih opština, ovim novim prilikama pogođena je naročito i jedna od većih opština — opština u Bitolju. Uviđajući potrebu da se ovoj opštini pomogne, Kongres je zaključio da se tamo osnuje dečje zabavište i angažuju dve učiteljice, od kojih jedna iz Palestine, da se izvesnom broju jevrejskih vrtlara da pomoć za preseljenje u Palestinu i, kao treće, da se sumom od 20 000 dinara pomogne upućivanje mladeži u škole i na zanate.

Āitanju nadležnosti jevrejskih duhovnih sudova bila je takođe posvećena naročita pažnja. Povodom odluke beogradskog Kasacionog suda da su za raspravu brakorazvodnih parnica Jevreja nadležni redovni građanski sudovi *s tim da sude po osnovama propisanim za jevrejsku veroispovest*, Savez je preduzeo energične korake za iz-

menu te odluke i priznanje jevrejskih duhovnih sudova za jedino nadležne za brakorazvodne parnice. Intervencija Saveza bila je uspešna: na traženje Ministarstva pravde Kasacioni sud je izmenio spomenutu odluku i doneo novu kojom se priznaje nadležnost jevrejskih duhovnih sudova.

Svome kulturnom programu Savez je takođe posvećivao punu pažnju. Za jednog učitelja iz Erec Jisraela, koji će po izvesnom planu posećivati određena mesta radi unapređenja hebraizacije među omladinom i onima koji će se za to interesovati, Savez je dotirao 24 000 dinara. U centralnu upravu Keren hajesoda Savez je delegirao 11 necijonističkih delegata, a jednog necijonističkog člana u Jevrejsku agenciju.

Posebna poglavlja u izveštaju Kongresu zauzimali su Srednji teološki zavod i finansijski izveštaj.

Generalna debata bila je svestrana, a dominiralo je istupanje delegata iz mlađe generacije koje je kulminiralo u ovim njihovim rečima: *Došli smo da iz vaših ruku preuzmemo vodstvo jugoslovenskog Jevrejstva!*

Na kraju rada donet je niz rezolucija. Kongres je istakao svoju saglasnost sa ciljevima proširene Jevrejske agencije (Jewish Agency) u času kad je jevrejski narod bio ugrožen više nego ikada; Jevreji Jugoslavije ponovili su svoju načelnu saglasnost sa sazivom Svetskog jevrejskog kongresa koji treba da se sastane 1934. godine; Kongres je pozdravio akciju za osnivanje Središnje jevrejske stanice za produktivnu socijalnu pomoć, koja će da ujednači i produktivira rad pojedinih socijalnih i humanih ustanova u zemlji; ocenjujući aktuelna pitanja Jevrejstva uopšte, a Jevrejstva u Jugoslaviji naročito, Kongres je jednodušno konstatovao da je omladina — koja stalno traži izgradnju svoje jevrejske sadržine — najbolji i najdragoceniji zalog naše budućnosti; dosledno tome Kongres je naložio Glavnom i Izvršnom odboru i pozvao opštine da svim raspoloživim sredstvima pomognu nastojanja omladine, naročito akcijom da se pri svim većim opštinama postave učitelji hebrejskog jezika, po mogućnosti iz Palestine, podupiranjem rada omladine oko izdavanja časopisa i pojedinačnih edicija i pomaganjem omladinskih radnih stanica u pojedinim mestima koje su organizovane u Savezu jevrejskih omladinskih udruženja; Kongres je tražio da se naročita pažnja obrati problemu stručnog obrazovanja omladine i istakao važnost hahšare kao najkonstruktivnijeg oblika socijalnog i nacionalnog rada, pa je naložio Glavnom i Izvršnom odboru i preporučio opštinama da moralno i materijalno pomognu Centralnu zemaljsku komisiju za hahšaru u Zagrebu; imajući u vidu uspešan rad jevrejske žene, koja je dokazala da zna da vrši svoju dužnost na svim područjima jevrejskog javnog života, i vodeći računa o već provedenoj jednakopravnosti žena u mnogim naprednim opštinama Erec Jisraela i pretežnom delu dijaspore, Kongres je i za jugoslovensku jevrejsku zajednicu usvojio postulat ravnopravnosti žena; Kongres je stavio u dužnost Glavnom odboru da podupire sva nastojanja na izdavanju literature kojom će se Jevreji

Jugoslavije upoznati sa kulturnim vrednostima i duhovnim stremljenjima u Jevrejstvu.

Pored ovih, Kongres je doneo i rezoluciju kojom je izrazio najdublju zahvalnost doktoru Hugu Špiceru, jednom od osnivača i prvom predsedniku Saveza, za njegov dugogodišnji plodan rad i izabravši ga za počasnog predstavnika Saveza osnovao Fond dr Huga Špicera za naseljavanje jugoslovenskih Jevreja u Erec Jisraelu. Dr Hugo Špicer nije zbog bolesti prisustvovao ovome Kongresu, a posle nešto više od jedne godine je preminuo.

Za predsednika Saveza izabran je na tom Kongresu dr Fridrih Pops. U životu Saveza usledio je period dug i mučan, koji je trajao sve do okupacije zemlje 1941. godine, period u kome je dominirala jedna nametnuta delatnost: briga o izbeglicama koje su zbog prilika nastalih u nekim zemljama Evrope tražile ovde prolazno utočište.

No, Savez je uporedo s tim novim zadatkom nesmanjenom intenzivnošću obavljao i ostale svoje zadatke.

Neposredno posle V kongresa pri Savezu je osnovan biro za štampu koji je pod imenom »Jevrejska korespondencija«⁴ izdavao redovne biltenne sa zadatkom da jevrejsku i nejevrejsku javnost informiše o događajima u jevrejskom svetu, a naročito u vezi sa antisemitizmom koji se razbuktao otkako je nacizam uzeo u svoje ruke vlast u Nemačkoj. Bilten je redovito dostavljan svim dnevnim i nedeljnim listovima u Jugoslaviji, a takođe i društvenim i drugim organizacijama.

Kako u Jevrejstvu uopšte, tako su se i u redovima naše zajednice, pod pritiskom događaja u svetu, počeli primećivati znaci nemira, nespokojstva, pa se to izražavalo i u međusobnim odnosima na području društvenih aktivnosti. Pojavljivale su se razne struje u vitalnim pitanjima, sukobi su izlazili iz okvira raščišćavanja gledišta i pretili da dođe do nepoželjnih rasepa, i to baš u vreme kad su se nad Jevrejstvom u velikom delu Evrope nadvili crni oblaci, u vreme baš kad je jače nego ikada bilo potrebno jedinstvo akcije. Ovakvo stanje dalo je povoda rukovodstvu Saveza — koje je već odavno bilo steklo pravo da govori u ime celokupne zajednice bez obzira na razna opredeljenja pojedinaca ili pojedinih opština — da u Beogradu sredinom jula 1934. organizuje konferenciju jevrejskih javnih radnika i predstavnika različitih jevrejskih grupacija sa ciljem *da se učesnici prijateljski porazgovore o sve težem stanju jugoslovenskog Jevrejstva, ne bi li se stvorila snošljivija atmosfera u kojoj će se lakše lečiti rane koje je i našoj zajednici zadala svetska pometnja*. Bila je zasluga Saveza što su se našli na okupu pobornici raznih gledišta i što su sva ta gledišta svestrano razmotrena. Konačno, posle takvog razmatranja postojećih problema na toj su konferenciji donete dve rezolucije. Jednom rezolucijom konferencija je izrazila želju i podvukla potrebu *da se u međusobnoj borbi pojedinih grupacija ublaže metodi te borbe u nadi da se mogu naći putevi koji će dovesti snošljivijoj atmosferi*; a drugom rezolucijom konferencija je konstatovala *da jugoslovensko Jevrejstvo ima svoje zastupstvo u Savezu jevrejskih opština koji je jedini legitimni organ da predstavlja ukupnost jugo-*

slovenskog Jevrejstva i smatra štetnim samostalno istupanje pojedinaca ili pojedinih grupacija radi monopolisanja građanske ispravnosti.

Atmosfera unutar jevrejske zajednice u Jugoslaviji bila je ovih dana vrlo napeta. Savez jevrejskih opština je u takvoj situaciji odigrao značajnu ulogu nivelatora, tako da je upravo zahvaljujući njegovoj intervenciji postepeno došlo do stišavanja i do mogućnosti da se sa više smirenosti i u harmoničnijoj atmosferi pristupi rešavanju zadataka koji su svakim danom postajali sve teži i ozbiljniji. Za obavljanje takvih naročitih zadataka postojanje odvojenog Udruženja ortodoksnih opština nije predstavljalo nikakvu zapreku.

**Savez u uslovima
sve većeg porasta
fašizma**

U to vreme hitlerizam je postajao sve agresivniji i svim sredstvima nastojao da prodre u zemlje i narode izvan svoje postojbine. Osećalo se to sve jasnije i u Jugoslaviji. Bilo je jasno da neće biti teško naći pojedince, pa i grupe, koje će pripravno prihvatiti *ideologiju o novom uređenju društva*, pa prema tome i sve popratne pojave, na prvom mestu — antisemitizam. Učestali su antisemitski ispadi i u štampi i u izjavama pojedinaca koji su na fašizmu gradili svoju ličnu i političku budućnost. Jevrejska zajednica je bila zahvaćena razumljivim nemirom, pa je i Savez jevrejskih opština u takvoj situaciji smatrao svojom dužnošću da ovome stanju posveti svoju punu pažnju i da se svim svojim mogućnostima uključi u borbu protiv opasnosti koja je bila na pomolu. Stvarnost je na žalost pokazala da je katastrofa evropskog Jevrejstva neminovna i da rukovodstvo naše zajednice ne sme da razvoj događaja posmatra skrštenih ruku.

Savez je u takvim uslovima pokazao da je svestan svog velikog i teškog zadatka. U trogodišnjem radnom periodu između Petog i Šestog kongresa Savez je snažno zakoračio, njegov je ugled porastao, njegova je odlučnost u svim pitanjima važnim za jevrejsku zajednicu postajala sve jača. Zajednica je osećala da Savez u njenom životu zauzima sve više i sve jasnije ono mesto koje mu je bilo namenjeno. Dajući ovakvu ocenu o radu Saveza, jedan je hroničar dodao: *Međutim, i pored svega toga nema mesta potpunom zadovoljstvu. Još nije izvršen sav posao, a to bi valjalo istaknuti i onda kad mu najnoviji razvitak događaja ne bi donosio situaciju pred kojom se već nalazimo, koja će sutra biti još teža i grublja, a koju bi bilo ludo i opasno ignorisati.*

U takvoj situaciji i takvom raspoloženju održan je 29. i 30. marta 1936. godine u Beogradu VI kongres Saveza. Ovaj Kongres bio je manifestacija jednodušnosti jugoslovenskog Jevrejstva. Dok je Peti kongres bio sav u znaku raščišćavanja unutrašnjih odnosa, borbe različitih struja u našoj zajednici, ovaj Kongres je pokazao da Savez postaje ono što mu je zadatak: da bude predstavnik celokupnosti, da se stara o životu u opštinama, da ne bude spori regulator i kočnica razbuđene volje i inicijativnosti, nego njihov podstrekač. Šesti kongres je pružio nesumnjive dokaze da je napredovanje u tome pravcu

znatno i da će ono još jače da kroči. A to je u onim danima bilo i važno i utešno. I na tome se Kongresu, kao na prethodnom, čula odlučna reč mladih, ali se u toj reči umesto tendencije *osvajanja i ofanzive spolja osećala konstruktivna integracija mladih snaga u krilu samog Saveza*. Ozbiljnost momenta u kome je taj Kongres održavan učinila je da je interesovanje za njega bilo veoma veliko, kako kod opština tako i kod samih delegata. U radu Kongresa dominirali su ozbiljnost i odsustvo svakog pokušaja da se unošenjem nekih partikularističkih pogleda ili želja poremeti ta ozbiljnost. Osećalo se da je prisutna svesnost o težini i ozbiljnosti koje su zahvatile svet, a s njim i Jevrejstvo, a i svesnost o ličnoj odgovornosti onih kojima je zajednica poklonila poverenje da donose odluke u njeno ime.

Razume se, u generalnoj debati koja je bila na visini dominirala je tema — antisemitizam. Donet je velik broj rezolucija, od kojih se većina odnosila na zadatke koji su se nametali kao sredstvo u borbi protiv posledica nabujalog antisemitizma, koji se i u Jugoslaviji počeo da oseća sve jače. Pitanju antisemitizma i posledicama koje se mogu očekivati od njegovog nadiranja posvetio je naročitu pažnju i predsednik Saveza dr Fridrih Pops u svojoj pozdravnoj reči. Tako je, pored ostalog, rekao: *Posle rata* (prvog svetskog rata,

Sl. 13. — VI kongres Saveza, Beograd, 1936.

pr. ur.) ceo svet je Jevrejima formalno priznao jednakost i ravnopravnost. Ali oni koji su ugovorom o miru smatrani kao krivci za rat hoće da krivicu za svoj poraz svale na Jevreje i uzeli su antisemitizam kao jednu od tačaka svog programa... Nemačka čini napore da se antisemitizam širi i van njenih granica — napast tog antisemitizma oseća se i ovde... Uza sve to rezolucije pokazuju da se tada još nije mogla sagledati ona konačna opasnost koja je Jevrejstvu bila zapretila, a koju u ostvarenim dimenzijama verovatno tada nije još niko u svetu mogao da predvidi.

Kongres je potvrdio svoju saglasnost sa potrebom okupljanja Jevrejstva pod egidom Jevrejske agencije radi saradnje u izgradnji Erec Jisraela kao jevrejske narodne domovine; iz takvog jednodušnog stava Kongresa istakla se sama po sebi opšta dužnost podupiranja Keren hajesoda i Keren kajameta od strane jevrejskih opština; Kongres je naglasio presudnu važnost staranja za omladinu pa je Glavnom i Izvršnom odboru naložio da konstruktivnom i pionirskom odgajanju omladine za poljoprivredni i zanatski rad (naročito u hahšarskim stanicama) dadu svoju punu pomoć i podršku; založio se za povećanje broja stipendijskih mesta za školovanje rabinskog podmlatka sa akademskom spremom, prvenstveno na Hebrejskom univerzitetu u Jerusalimu, i pozdravio ideju o stvaranju i razvoju zadrugarskog pokreta u jevrejskoj zajednici Jugoslavije i preko njega organizaciju za međusobnu pomoć. Kongres je Glavnom odboru preporučio da u sledećem radnom periodu provede inspekciju verske nastave, naročito po manjim opštinama, i da u saglasnosti sa Rabinskim sinodom ubrza uvođenje sefardskog izgovora hebrejskog jezika u nastavi i bogoslužju; da Savez i opštine jevrejskoj štampi u Jugoslaviji i dalje posvete punu i povećanu pažnju i da je pomognu što izdašnjim subvencijama; da u saradnji sa opštinama i drugim jevrejskim organizacijama u zemlji, kao i obraćanjem na odnosne vlasti, stvori svestranu statistiku Jevreja u Jugoslaviji; da omogući stvaranje centralnog jevrejskog arhiva i potpomogne arhivski rad na istraživanju i prikupljanju podataka i materijala koji su od istorijskog značaja za Jevreje u Jugoslaviji; da nađe puta i načina, kao i potrebna sredstva, za dalju organizaciju i jačanje rada na zbrinjavanju jevrejskih izbeglica u Jugoslaviji i, konačno, da u najskorije vreme pošalje specijalnu komisiju u južnu Srbiju radi svestranog ispitivanja stanja jevrejskog življa u tom kraju, te pronalaženja mogućnosti za poboljšanje njegovog stanja, naročito u ekonomskom i kulturnom pogledu.

Pored ovih odluka koje se odnose na redovno poslovanje i rad Saveza, Kongres je izglasao i specijalnu rezoluciju o antisemitizmu. Ona glasi:

Kongres je svestan značaja učestalih protivjevrejskih napada koji se u Jugoslaviji bez zapreke vrše, iako iz osnova vređaju načelo ravnopravnosti verskih zajednica. Kongres naglašava da antisemitizam, kao izraz najmračnijeg nazadnjaštva, ne može da pokoleba osećanje građanske ispravnosti i otadžbinskih dužnosti u Jevreja ove zemlje. Kongres smatra da antisemitizam, pored toga što Jevrejima nanosi uvrede i ponižavanja, nanosi i tešku moralnu štetu ugledu

države. Jevreji mogu antisemitskim napadima da suprotstave samo svoje osećanje časti i ljudskog dostojanstva. Kongres konstatuje da su ovakve pojave — doskora nepoznate u nas, a koje po njegovu dubokom uverenju nemaju korena u širokim slojevima naroda zadojenog tradicionalnom širokogrudošću — stvorile opravdano i veliko neraspoloženje u našoj jevrejskoj zajednici, te traži i očekuje od svih pozvanih faktora respektovanje pune i svestrane ravnopravnosti.

Za predsednika Saveza ponovo je izabran dr Fridrih Pops.

Dešavale su se i teške ironije. Samo nekoliko dana posle Kongresa, tačnije 6. aprila, od strane merodavnih državnih faktora dato je formalno obećanje predstavniku Saveza da će antijevrejska akcija u Jugoslaviji biti ubuduće onemogućena. A kako je to izgledalo u stvarnosti — to je već druga stvar i o tome će još biti reči. (U broju od 10. aprila 1936. »Židov« je objavio vest da su poslednjih dana, baš uoči katoličkog i pravoslavnog Uskrsa, u Zagrebu šireni leci koji pozivaju na bojkot jevrejskih trgovaca. . .)

Da bi u toj situaciji, koja je po svemu i uopšte smatrana kao vrlo ozbiljna, manifestovao svoju privrženost celokupnosti Jevrejstva i svoju povezanost sa njim, Savez je za prvo zasedanje Svetskog jevrejskog kongresa (u avgustu 1936, u Ženevi) odredio delegaciju koju su sačinjavali najviši predstavnici jevrejske zajednice: predsednik Saveza jevrejskih opština Jugoslavije dr Fridrih Pops, predstavnik Saveza cionista Jugoslavije dr Marko Horn i Vrhovni rabin Jugoslavije dr Isak Alkalaj. Ovako sastavljena delegacija imala je neosporno legitimaciju da sa puno autoriteta govori u ime jevrejske zajednice u Jugoslaviji i da u njeno ime prima obaveze i zadatke. Ova je delegacija bila ovlašćena da dâ izjavu o pristupanju Saveza jevrejskih opština Svetskom jevrejskom kongresu: tim aktom Savez je postao jedan od osnivača toga Kongresa, u čijem radu Savez i danas vidno učestvuje. Taj Kongres je danas, pod vođstvom velikog prijatelja jevrejske zajednice u Jugoslaviji dr Nahuma Goldmana, najviši reprezentantski forum celokupnog Jevrejstva.

Međutim, u jeku tih tada aktuelnih briga i problema, vezanih za događaje u svetu pod egidom hitlerizma, Savez nije prestajao da razmatra i rešava i »obične« brige i probleme. Tako iz beležaka sa sednice Izvršnog odbora od 13. jula 1936. godine saznajemo da su razmatrana i ova pitanja: kome treba da plaća opštinski doprinos zakupac velikoprodaje monopolskih proizvoda, šta treba preduzeti protiv članova opštinskih uprava koji »bez ikakvog razloga daju ostavke na svoje položaje«, kako rešiti traženje Sefarada u Tuzli da se odvoje od zajedničke Opštine i obrazuju svoju zasebnu opštinu (ovo traženje je imalo dosta valjanih argumenata, ali je bilo u suprotnosti sa opštim stavom Saveza da treba raditi na ujedinjavanju, a ne na razjedinjavanju) itd. Sve su to bila važna i po shvatanju zainteresovanih lica i opština neodložna pitanja. Savez je, dakle, u tadašnjoj fazi svoga postojanja i tim i takvim pitanjima morao da poklanja svoju pažnju. Ali nije propušteno da se na istoj sednici Izvršnog odbora donese i odluka o izdavanju hebrejskog bukvara i o merama koje treba preduzeti protiv sve češćih antisemitskih ispada na skupovima

i u štampi. Baš onih dana počelo je u Petrovgradu (sadašnjem Zrenjaninu) da izlazi na nemačkom jeziku list »Erwache«, po svemu sudeći kopija »Stürmera«, notornog antisemitskog lista, i to kao *nacional-socijalistički borbeni list i organ jugoslovenskog narodnog pokreta »Zbor« Dimitrija Ljotića*, smederevskog advokata, čime se taj pokret otvoreno predstavio kao antisemitski. Ljotićev »Zbor« je izdao ovakvu parolu: *Bezobzirna i beskompromisna borba protivu Jevreja i svih međunarodnih organizacija, čiji su tvorci i propovednici naši i internacionalni Jevreji — borba na život i smrt*. A u istom listu našla se i ova parola: *Jevreji su naša nesreća!* Evo, sa ovakvim se problemima suočavao Savez u onim danima. Slični problemi stajali su i pred Glavnim odborom Saveza kad se u Beogradu sastao 30. avgusta 1936. godine.

Kako se iz svega rečenog vidi, delatnost Saveza je primila vrlo široke razmere, zašavši u sve pore života jevrejske zajednice. U toku takvog rada i takve aktivnosti ukazala se potreba za službenim organom koji će služiti još jačem povezivanju između Saveza, s jedne, i jevrejskih opština i ostalih jevrejskih organizacija u zemlji, s druge strane. *Službeni list Saveza* počeo je da izlazi novembra 1936. godine, a izlazio je mesečno sve do okupacije 1941. godine. On je, pre svega, dobrim delom zamenio dotadašnji način cirkularnog saopštavanja opštinama i donosio sva uputstva, tumačenja i načelna rešenja; donosio je i tekstove zakonâ, uredaba i pravila koji su se odnosili na jevrejsku zajednicu. *Službeni list Saveza* stajao je na raspolaganju svim opštinama, Vrhovnom rabinatu, Rabinskom sinodu i Savezu kantora za njihova saopštenja. List je donosio i napise u kojima su svestrano tretirana pitanja značajna za redovno poslovanje opština.

Mesec novembar 1936. vredi zabeležiti i po tome što je 28. toga meseca, po krivičnoj prijavi Saveza, u Jugoslaviji pred sudom vođen prvi pretres zbog antisemitske propagande. Optuženi novinar (urednik već spomenutog lista »Erwache«) bio je oslobođen optužbe. Ovakva presuda mogla je samo da rasprši neke maglovite iluzije o nepostojanju *opasnog* antisemitizma u predratnoj Jugoslaviji. Sledeći dokazi će to još više pokazati. Samo nekoliko meseci posle tog pretresa pred jugoslovenskim sudom, u listu »Berliner Tageblatt«, 16. maja 1937, objavljen je sadržaj razgovora tadašnjeg patrijarha Varnave sa urednikom toga lista, u kome patrijarh izražava svoje divljenje za Hitlera i njegovu *politiku odbrane od boljševizma*. Na rastanku, patrijarh se od nemačkog novinara oprostio rečima *Čuvajte Adolfa Hitlera!*

Iako su se prilike u svetu, gledane sa jevrejskog aspekta, stalno pogoršavale, a ni u Jugoslaviji — kako predsednik Saveza dr Fridrih Pops reče u svojoj pozdravnoj reči prilikom zasedanja Glavnog odbora Saveza u Zagrebu 23. januara 1938. — nisu bile ružičaste, u Savezu se nesmanjenom intenzivnošću radilo na rešavanju redovnih zadataka. Tako je Glavni odbor na spomenutom zasedanju u Zagrebu mogao da donese dve značajne odluke: jednu — o osnivanju Penzionog fonda za službenike jevrejskih opština i Saveza i drugu — o arondaciji jevrejskih opština. Pored ovih odluka,

Glavni odbor je doneo i tri, naročito za tadašnje dane i prilike, značajne rezolucije. Jednom se izražavaju bratske simpatije Jevrejima u Rumuniji, gde im se ugrožavaju osnovna građanska prava i mogućnost opstanka; drugom se vladi Velike Britanije kao mandatorskoj vlasti upućuje apel da — u danima kada su gonjenja i stradanja velikih masa Jevreja u svetu učinila jevrejsko pitanje mnogo težim nego što je bilo onda kada je dala obećanje i preuzela međunarodnu obavezu da će pomoći i garantovati ostvarenje jevrejske narodne domovine u Erec Jisraelu — nikakvim merama ne oteža mogućnost da jevrejski narod svojim sopstvenim snagama izgradi svoje ognjište u Erec Jisraelu u kome će živeti kao slobodan narod; trećom rezolucijom se pozivaju jugoslovenski Jevreji da se — kao i svi ostali delovi jevrejskog naroda — udvostručenim snagama založe za izgradnju jevrejske narodne domovine u Erec Jisraelu. (Prilike u Rumuniji i Palestini bile su u to vreme veoma zaoštrene.)

Centralni penzioni fond za službenike Saveza i opština u njemu učlanjenih i njihovih porodica, o čijem je osnivanju odluka doneta na zasedanju Glavnog odbora od 23—25. januara 1938 — pošto je Ministarstvo pravde u međuvremenu odobrilo njegov statut — počeo je sa svojim funkcionisanjem 1. januara 1939. godine. Zamisljen kao institucija koja je trebalo da službenicima jevrejskih ustanova pruži osećanje sigurnosti i obezbedi starost, ovaj Fond je usled kasnijih događaja doživio kratak vek, ali je ipak vredan dokaz velikih radnih i organizacionih planova Saveza koji su zahvatili daleko šire od zadataka koji su mu pri njegovom osnivanju bili namenjeni.

Rezolucija Glavnog odbora od januara 1938. godine, kojom se izražavaju bratske simpatije Jevrejima u Rumuniji, govori o tome da je Savez u svoje preokupacije uključio i probleme i situacije koje su uticale na položaj jevrejskih zajednica u svetu. A rezolucija o upućivanju apela vladi Velike Britanije da omogući izgradnju ognjišta jevrejskog naroda u Erec Jisraelu i o pozivanju jugoslovenskih Jevreja da se udvostručenim snagama založe za izgradnju jevrejske narodne domovine u Erec Jisraelu govori o tome da su u to vreme već bile prebrođene sve načelne razlike koje su dugo godina dominirale u javnom životu jevrejske zajednice u Jugoslaviji, pa i u radu samog Saveza. Događaji su jasno pokazali da je jevrejska zajednica u Jugoslaviji samo deo celokupnog Jevrejstva u svetu.

Opravdanost svoga postojanja Savez je dokazao i onda kada su neke jevrejske zajednice u Evropi doživljavale teške časove već pod prvim udarcima hitlerovskog nacizma. U zemljama pod nacističkim uticajem postalo je sve jasnije da su na vidiku teški dani, tako da su mnogi Jevreji za tešku situaciju u kojoj su se našli, za crnu perspektivu koja im se ukazivala, tražili rešenje u izbeglištvu. Mnoge su izbeglice tražile utočište u Jugoslaviji već prvih dana po dolasku nacista na vlast u Nemačkoj. Međutim, situacija je svakim danom postajala sve teža i ozbiljnija, tako da je pitanje izbeglica iz Nemačke i zemalja okupiranih od nacista krajem 1938. godine postalo goruće i u međunarodnoj politici. U takvoj situaciji bilo je

jasno da je i jevrejska zajednica u Jugoslaviji, predstavljena u Savezu jevrejskih opština, morala tome problemu da posveti punu pažnju.

Organizovanju pomoći izbeglicama, kao jednoj od najznačajnijih akcija Saveza poslednjih predratnih godina, posvećen je poseban odeljak u ovoj glavi Spomenice. Ovde ćemo samo da iznesemo stav rukovodstva Saveza u tadašnjim uslovima s obzirom na kritično stanje za jevrejske zajednice u nekim zemljama Evrope. Taj stav je došao do punog izražaja na sednici Glavnog odbora Saveza od 28. novembra 1938. godine.

U toku diskusije o organizovanju pomoći izbeglicama došla je do jasnog izražaja volja predstavnika jevrejske zajednice u Jugoslaviji da se u najšire mogućim granicama pristupi tome radu, kako bi se bar donekle ublažila tragedija mnogih jevrejskih porodica koje u nekim mestima prekonoc ostaju bez hleba i krova, tako da su primorane tražiti pomoć svoje braće. Izražena je i blagodarnost jevrejske zajednice u Jugoslaviji svim onim narodima koji u tim teškim časovima koje preživljavaju neki delovi Jevrejstva pokazuju razumevanje za njihovu sudbinu i gotovost da im ukažu svoju pomoć. U tome smislu upućen je telegram zahvalnosti predsedniku Sjedinjenih Američkih Država Ruzveltu kao inicijatoru međunarodne akcije za ukazivanje pomoći izbeglicama.

U pogledu organizovanja pomoći među Jevrejima u Jugoslaviji donete su odluke koje je trebalo da omoguće da u toj akciji učestvuju svi delovi jevrejske zajednice, srazmerno prema svojoj finansijskoj situaciji.

Naročiti predmet raspravljanja na toj istoj sednici Glavnog odbora bila je najnovija pojava pojačanog napuštanja jevrejske zajednice od strane nekih njenih pripadnika i prelaženja u druge verske zajednice. Sa žaljenjem je konstatovano da je srazmerno vrlo veliki broj onih koji ne raspolažu svešću o dužnosti prema zajednici, i to baš u času kada joj je potrebna solidarnost svih njenih članova. Izraženo je žaljenje i zbog njih samih, jer oni koji napuštaju jevrejsku zajednicu i prelaze u druge čine to svakako u neosnovanom verovanju da će time popraviti svoju sudbinu i osloboditi se nezgoda kojima su Jevreji izloženi u nekim zemljama. Došla je do izražaja i odlučnost da se ovo napuštanje jevrejske zajednice primi sa prezirom i da se umnogostručenom snagom radi na jačanju verskih, kulturnih i humanitarnih ustanova, kako bi se uvidelo da je beskičmenjaštvo pojava kojom se odlikuju samo ljudi u kojima je razvijeno samo osećanje za lično dobro, a ne i za dobro celine. Izraženo je uverenje da će postupak »prelaznika« naići na osudu ne samo Jevreja nego i svih ostalih dobronamernih građana.

Osvrćući se na pojavu tog masovnog napuštanja jevrejske zajednice, *Službeni list Saveza jevrejskih opština* doneo je u svome broju od decembra 1938. belešku u kojoj je rečeno da je utvrđeno da je gotovo beziznimno reč o licima koja veru svojih otaca napuštaju u psihozi straha u vezi sa opštim događajima u svetu, verujući da će im prikrivanje pripadnosti Jevrejstvu koristiti, i o licima stranog državljanstva koja se nadaju da će pokrštavanjem doći do jugo-

slovenskog državljanstva, odnosno do dozvole boravka u Jugoslaviji. *Naša zajednica, razume se, koliko god žali to otpadanje — kaže se dalje u istoj belešci — nema mogućnosti da spreči takav postupak onih koji imaju u vidu samo svoje lične interese ne mareći što time slabe našu zajednicu, kojoj je baš u sadašnjim časovima potrebno da bude čvrsta i spremna da u punom dostojanstvu odbije sve udare, dolazili oni sa bilo koje strane. Ali, nemoćna da to spreči, naša će zajednica sa prezirom da primi k znanju postupak otpadnika i da prema njima zauzme stav koji jedino odgovara neverstvu prema matici... Svi oni koji jevrejsku zajednicu napuštaju u času kad ona proživljava možda najteže časove u poslednjih dvadeset vekova — kaže se na kraju beleške u »Službenom listu Saveza« — moraće osetiti da su u nama izgubili svoju braću i saznati da će oni Jevreji koji ostaju verni svojoj zajednici umnogostručnim naporima nastojati da jevrejska zajednica izađe neokrnjene časti iz borbe koju joj je nametnuo neprijatelj.*

U redovima jevrejske zajednice osećala se tih dana pojačana uznemirenost. Nad Evropom su se već bili nadvili oblaci koji su predskazivali ozbiljne događaje. Jevrejske zajednice u nizu evropskih zemalja bile su već stavljene van zakona, pa je Savez jevrejskih opština stavljen pred nove velike i vrlo teške zadatke. Na jednoj strani redovni zadaci koji se nisu smeli zanemarivati, na drugoj — bezbroj novih problema i dužnosti. Panično napuštanje zajednice veoma velikog broja pripadnika stvorilo je u redovima Jevreja mučno raspoloženje i potenciralo njihovo strahovanje za budućnost. Savez se nalazio u nimalo zavidnom položaju, a pri tome je bio svestan da je baš on pozvan da u takvoj situaciji odigra ulogu koju mu je vreme nametnulo. Međutim, stvari su se odvijale vrtoglavom brzinom i svakim je časom postajalo sve jasnije da predstoje teški dani za Jevrejstvo uopšte, pa prema tome i za našu zajednicu u Jugoslaviji.

Takvu prognozu nisu mogle demantovati ni »umirujuća« izjava ministra unutrašnjih poslova dr Antona Korošeca (kasnijeg autora protivjevrejskih uredaba), koju je dao na jednom javnom zboru u Sloveniji, ni izjava predsednika vlade Cvetkovića, data predstavnicima Saveza 22. februara 1939, kada je rekao da *jevrejska zajednica naše Kraljevine nema razloga ni za kakvu uznemirenost*. A baš u to vreme u nadležnom vladinom resoru već se radilo na redigovanju protivjevrejskih uredaba.

Sedmi, poslednji predratni kongres

U takvim uslovima Savez je održao svoj Sedmi, poslednji predratni kongres, koji je zasedao u Beogradu 23. i 24. aprila 1939. godine, u predvečerje drugog svetskog rata. Na ovom Kongresu manifestovana je nepokolebljiva solidarnost jevrejske zajednice u Jugoslaviji sa celokupnim Jevrejstvom u času kada se na njega okomio krvoločni neprijatelj sa ciljem da ga uništi. No, ni ovaj Kongres nije zanemario redovne zadatke Saveza i doneo je zaključke koji su bili jasan dokaz odlučnosti da se uprkos svemu dostojanstveno izdrže nasrtaji crnih predviđanja.

U izveštaju koji je podneo Kongresu Glavni odbor Saveza kaže da ga podnosi u ubeđenju da će predstavnici opština pravedno oceniti njegove napore i uspehe i da kod te svoje ocene neće prevideti teškoće na koje se nailazilo. *Pri ocenjivanju toga rada — kaže Glavni odbor u svome izveštaju — treba uzeti u obzir da je on vršen u periodu koji je obeležen beskrajnim nesrećama koje su snašle jevrejski narod, i nastavlja:*

Beda u Jevrejstvu i njegov položaj u svetu nisu nikada bili teži. Sa uvek novim neprilikama i sve češćim progonima i diskriminacijama jevrejskog življa u raznim zemljama rasle su i brige i odgovornosti. Savez se trudio da do kraja uspešno ispuni težak zadatak koji se nametao, a u tome svome nastojanju nisu ga ni za trenutak omeli ponekad vrlo teški događaji i prilike. Nije se u svome radu pokolebao ni onda kada su lansirane vesti da će i Jevrejima u Jugoslaviji biti osporeno pravo da ostanu slobodni građani, pa ni onda kad je izvestan broj malodušnih počeo da napušta zajednicu. I u tim najtežim časovima Savez je nastavljao svoj posao i trudio se da u toj atmosferi, zaraženoj psihičkom epidemijom, sačuva i održi mir, razum, energiju i čistotu jevrejske etike kao svoje gotovo jedino oružje, da bi se njime probio kroz vreme u kome su, izgleda, socijalne nepravde postale pravilo.

Ovakvim svojim radom Savez je silom prilika proširio polje svoje delatnosti. U novim oblastima svoga rada on je, uvažavajući date mogućnosti, postigao relativno zadovoljavajuće rezultate. Bez takvog rada u našoj zajednici osetila bi se praznina, pa bi trebalo stvoriti naročito telo za vršenje tih poslova. Savez je, međutim, smatrao da je on najpozvaniji da taj posao uzme u svoje ruke. Snagu za taj svoj rad Savez je crpao iz poverenja kojim su opštine pratile njegovo delovanje, kao i iz jednodušnog stava Šestog kongresa koji je potvrdio rešenost jugoslovenskog Jevrejstva — kao što je, uostalom bilo utvrđeno i na Petom kongresu — da njegova vrhovna ustanova, Savez, pored poslova koji interesuju našu užu jevrejsku zajednicu, treba da u njegovo ime učestvuje i u svim stremljenjima i manifestacijama, kao i u svakom bolu celokupnog jevrejskog naroda, dovodeći uvek u harmoničan odnos svoja jevrejska nastojanja sa lojalnom odanošću državi i jugoslovenskoj naciji.

Ova deklarativna uvodna reč u izveštaju Glavnog odbora primljena je od Kongresa sa odobravanjem i dostojanstveno, što je pružilo dokaz o jednodušnosti najvišeg predstavništva jevrejske zajednice u Jugoslaviji i njenoj rešenosti da rukovodstvu pruži punu podršku u njegovim nastojanjima da dostojno izvrši zadatke koje nameću događaji. To je došlo jasno do izražaja i u rezolucijama Kongresa.

Kao da je naslućivao da će to biti poslednji kongres pre katastrofe koja će i našu zajednicu snaći pod udarom nacizma, Glavni odbor je u svom već spomenutom izveštaju obuhvatio i opširno objasnio sve Savezove delatnosti. U njemu se, pored ostalog, konstatuje da su poslednje godine bile vrlo burne i vrlo žalosne za naš narod. Po pretrpljenim patnjama one u istoriji jevrejskog naroda premašuju

i najmračniji period iz srednjeg veka i istovremeno iznose na videlo njegovu nesalomljivu otpornost i žilavost u nejednakoj borbi sa daleko moćnijim neprijateljem, svetskim antisemitizmom, kao i njegovu krajnju odlučnost da sačuva svoju nacionalnu individualnost. Život jevrejskog naroda u celom svetu bio je poslednjih godina usko vezan sa tragedijom mnogih stotina hiljada jevrejskog življa u Evropi pa je jasno da ni jevrejska zajednica u Jugoslaviji nije od toga ostala potpuno pošteđena. Jevrejske opštine su postale svesnije i svojih opštih i svojih lokalnih dužnosti, pa treba da se pohvali odani i požrtvovni rad i opština i drugih jevrejskih ustanova na podizanju i jačanju jevrejskog života u nas. Međutim, ne može se prevideti da se i u Jugoslaviji ponekad osećalo jačanje organizovanog protivjevrejskog talasa. Jevreji nisu mogli da ostanu ravnodušni što je procentualno samo mali broj jevrejskih izbeglica iz susednih zemalja mogao naći pribežište u Jugoslaviji.

Bezobzirna borba protiv Jevreja u svetu uzela je velike razmere, tako da je postalo jasno da je Jevrejstvu objavljen rat do istrebljenja. Vođen bezobzirnim metodama taj rat je u poslednje tri godine naneo jevrejskom narodu ogromne žrtve ne samo u materijalnim vrednostima nego i u ljudskim životima. U zemljama u kojima im je život bio ugrožen Jevreji su tražili izlaz u emigraciji, ali sa izuzetkom nekoliko liberalnih zemalja gotovo sve države su pred Jevrejima zatvarale svoja vrata. U mnogim evropskim i vanevropskim zemljama osećalo se zapljuskivanje slabijeg ili jačeg protivjevrejskog talasa.

U tim uslovima došlo je 1936. godine do osnivanja Svetskog jevrejskog kongresa (SJK) koji je proklamovao nerazlučivu solidarnost celog jevrejskog naroda. SJK je apelovao na celo čovečanstvo da ga svojim moralnim i realnim snagama pomogne u opravdanoj borbi. Posledice toga apela ubrzo su se osetile i savest čovečanstva se najzad probudila, ali, na žalost, bez neke jače efikasnosti. Najveći duhovi i vođi digli su svoj glas protiv nehumanog postupka prema Jevrejima. Naročito se isticao odvažni i čovekoljubivi gest predsednika Sjedinjenih Američkih Država Ruzvelta, na čiju je inicijativu u Evropi održana međudržavna konferencija sa zadatkom da nađe rešenje za ukazivanje zaštite i pomoći jevrejskim izbeglicama, ali koja, na žalost, nije dovela ni do kakvih značajnijih rezultata. Uporedo sa nastojanjima da se nađe izlaz iz teške situacije u koju je zapala jevrejska emigracija, nesmanjenom se energijom radilo i na rešavanju svih pitanja koja stoje u vezi sa izgradnjom Erec Jisraela.

Iz ovoga se mogu jasno uočiti ovi momenti: najpre, Jevrejstvo u mnogim zemljama dijaspore, u kojima su mu bila oduzeta i najosnovnija ljudska prava, vodilo je ogorčenu borbu za održanje svoje egzistencije; zatim, tražeći nova utočišta činjeni su napori da se zbrinu stotine hiljada izbeglica; najzad, Jevrejstvo je ulagalo sve svoje snage da ostvari nacionalni san mnogih pokolenja osnivanjem jevrejske države u Palestini.

Poslovima Rabinskog sinoda, koji su bili raznovrsni i mnogobrojni, napose organizovanju veronauke, takođe je posvećena velika pažnja. Po predlogu Sinoda Savez je 1936. godine doneo odluku o

zavođenju inspekcije verske nastave; radi što bolje koordinacije rada, kreirane su konferencije inspektora koje su održavane najmanje jednom godišnje. Vrlo značajna bila je i saradnja Sinoda u pripremama za stvaranje okružnih rabinata i pri organizovanju verske nastave i postavljanju veroučitelja u Makedoniji. Korisna je bila saradnja Sinoda i u vezi sa izdavanjem udžbenika. I u mnogim drugim oblastima Rabinski sinod je konstruktivno saradivao. Jevrejski srednji teološki zavod se za sve vreme od svog osnivanja razvijao vrlo povoljno. U Zavodu je apsolviralo 25 učenika; svi absolventi su Zavod napustili vrlo dobro obrazovani u opštem pogledu i sa solidnim poznavanjem jevrejskih disciplina; dobro su se snašli u svojim pozivima, a opštine su bile zadovoljne njihovim radom. Polaznici Zavoda nisu svoj rad ograničavali na propisanim im dužnostima, nego su ga razvijali i u svim drugim oblastima. Školovanje u Zavodu trajalo je pet godina.

Velika pažnja bila je posvećena i pitanju rabinskog podmlatka sa akademskom naobrazbom, kao i kulturnom i socijalnom radu. Savez je na visokim školama 1939. godine imao šest svojih pitomaca, a saznanje da je hebrejski jezik već odavno prestao da bude samo »sveti« jezik, jezik molitve, bilo je već prodrlo i u našu zajednicu. Jevrejska omladina u Jugoslaviji osetila je potrebu da se približi tom jeziku. Savez je uvideo da mu se nametala neodložna dužnost da doprinese hebraizaciji u našoj zemlji, ali ne samo zato što se želja za učenjem hebrejskog jezika bila pojavila kod naše omladine nego prvenstveno zato jer je uistinu spoznao važnost hebraizacije kao snažnog sredstva za jačanje jevrejskih osećanja i za upoznavanje jevrejskih kulturnih vrednosti.

Značaj jevrejske štampe i jevrejske knjige u našoj zemlji takođe nije mogao da prođe nezapažen od Saveza, koji im je i pružao finansijsku pomoć. Naročitu pažnju Savez je poklanjao izdanjima Saveza jevrejskih omladinskih udruženja, Društva za promicanje jevrejske umetnosti »Omanut« i Biblioteke Jevrejskog narodnog kalendara.

U izveštaju Glavnog odbora bilo je zatim reči o neuspehu pokušaja da se osnuju Centralni muzej i Centralna biblioteka; o Fondu dr Huga Špicera za podizanje jedne korisne ustanove u Erec Jisraelu; o podizanju novih opštinskih ustanova, domova i sinagoga — u Rumi (sinagoga), Novom Sadu (Dom za jevrejsku siročad), Banja Luci (opštinski dom) i Beogradu (Obdanište Jevrejskog ženskog društva); o intenzivnom i korisnom radu Jevrejske bolnice u Subotici; o zbrišnjavanju izbeglica; o zanatskom osposobljavanju omladine i, konačno, o hahšari i aliji. U vezi ovih dveju poslednjih delatnosti istaknuto je da problem izbora zvanja još uvek nije bio rešen. Savez se bavio ispitivanjem mogućnosti osnivanja specijalnih zanatskih kurseva i škola. Bila je izražena nada da će Savez narednom kongresu moći podneti izveštaj o izvesnim uspesima i u ovoj oblasti, ali do tog »narednog kongresa« usled okupacije na žalost nije došlo. Odgovarajuću pažnju Savez je posvećivao i osposobljavanju naše omladine za zvanja koja dolaze u obzir za praktičan i konstruktivan rad u Erec Jisraelu, pa je u tome cilju svojim subvencijama pomagao hahšarske stanice.

Na kraju svog izveštaja Glavni odbor je dao pregled pravnih poslova koje je Savez bio dužan da obavlja u smislu odredaba Zakona o verskoj zajednici Jevreja i podneo predlog o izmenama i dopunama u Pravilima Saveza, finansijski izveštaj i razne druge podatke.

Posle svestrane diskusije, u kojoj su dominirale preokupacije izazvane teškim događajima u svetu u vezi sa pojačanim antisemitizmom, Glavni odbor nije ni ovoga puta zanemario takozvane redovne zadatke.

U usvojenim rezolucijama Kongres se sa bolom sećao onih stotina hiljada stradalnika koji su zbog svoga Jevrejstva morali da napuste svoje domovine i da se nezaštićeni zloplate po svetu, i izrazio im najdublje simpatije u uverenju da će im uskoro svanuti bolji dani. Smatrajući da su događaji poslednjih godina najubedljivije opravdali nepokolebivu veru i privrženost koje je Savez u svakoj prilici manifestovao prema jevrejskom obnovnom delu u Erec Jisraelu, Kongres je naglasio da Savez i opštine treba i dalje da idu već utrtim putem i da sa najvećim žrtvama i puno poverenja u lepšu i srećniju budućnost Erec Jisraela odano saraduju sa Jevrejskom agencijom. Duševno povezan sa jišuvom u Erec Jisraelu, Kongres je izjavio da je svestan veličine zahvalnosti koju Jevrejstvo duguje erecjisraelskom jišivu, *najjačem bedemu jevrejske današnjice i sutrašnjice*. Odajući neograničeno priznanje nesebičnoj požrtvovnosti i stvaralačkom pionirstvu jevrejske halučke omladine, Kongres je staranje oko jevrejskog vaspitanja omladine uopšte, a naročito zemljoradničke i zanatske, stavio u najpreču dužnost Saveza i svih njegovih opština. Najzad, Kongres je ponovo preporučio Savezu i svim opštinama da jevrejskoj štampi, knjizi i umetnosti u Jugoslaviji posvete svoju punu pažnju i da ih u svakom pogledu pomognu.

Dvadesetogodišnjica Saveza Ovaj Sedmi kongres Saveza nije bio značajan samo po tome što je bio poslednji između dva rata nego i po tome što je održan u jubilarnoj dvadesetoj godini od osnivanja Saveza. Ova okolnost dala je povoda predsedniku Saveza dr Fridrihu Popsu da pri otvaranju pruži Kongresu kratki rezime zbivanja za ovih dvadeset godina i da prikaže uspehe koji su postignuti u tom vremenu. Pošto je uvodno izneo kako je došlo do samog osnivanja Saveza i šta je prethodilo tom osnivanju, dr Pops je rekao da je naš Savez bio prvi ove vrste i da je tek posle njegovog osnivanja pristupljeno, možda po ugledu na njega, stvaranju ovakvih organizacija i u nekim susednim i udaljenim državama; da su u ovih 20 godina izgrađene u praksi i nadležnost i organizacija Saveza; da se odnos između Saveza i pojedinih opština izgradio u potpunosti i da nikome ko je pravilno vodio svoju opštinu nije palo na pamet da se potuži da Savez njegovoj opštini ugrožava rad; naprotiv, Savez je ostao ustanova uzvišena nad lokalnim prilikama pojedinih opština, pa ako i nije uvek mogao da zadovolji sve opštine, zacelo nije ugrožavao njihovu autonomiju; da je do protivnog dejstva dolazilo samo onda kada je Savez — na

poziv opštinske uprave ili članova opštine ili njenih službenika, u opravdanim slučajevima, a radi uspostavljanja pravilnog rada u opštini — primenjivao postojeće propise postavljanjem poverenika ili nekim drugim merama, ali da se i u takvim slučajevima pokazalo da je baš za opštine bila prava blagodät što je postojao Savez kao ustanova koja je nepristrasno garantovala i omogućavala njihov pravilan rad i funkcionisanje.

Može se slobodno reći — naglasio je dr Pops — da je za dvadeset godina svoga rada Savez postao ugledna i reprezentativna ustanova, koja je našu zajednicu dostojno predstavljala, pa su i opštine za to vreme mogle da srede svoje poslove, da dođu do svojih urednih pravila, da razviju i unaprede svoje delatnosti.

Prelazeći na opšti položaj Jevreja u svetu i na uznemirujuće događaje poslednjeg vremena, predsednik Saveza je rekao da su prilike i događaji za ovih dvadeset godina učinili da je položaj Jevreja u Evropi i Palestini pretrpeo znatne izmene koje su dovele do pogoršanja položaja jevrejskog življa naročito u nekim evropskim zemljama. Savez je sa svoje strane učinio sve da se koliko je moguće otklone ili bar ublaže beda i nesreće onih koji trpe pod udarom tih prilika i poveo je akciju za sakupljanje sredstava za zbrinjavanje i pomaganje izbeglica.

Dr Pops je izneo i nekoliko detalja: prilikom poslednjih Pesah-praznika. Savez je Jevrejskoj opštini u Beču poslao kao poklon 5000 kg macota; za obrazovanje Centralnog fonda za pomoć izbeglicama doneta je odluka da se od članova opština naplati vanredni doprinos od 40% redovnog doprinosa; Savez se u više navrata obraćao državnim vlastima traženjem da omogući ulaz i prolaz kroz Jugoslaviju Jevrejima stranim državljanima; međutim, nastojanje Saveza da se udovolji molbama jugoslovenskih državljana da se njihovim roditeljima koji su živeli u inostranstvu dozvoli ulaz u zemlju nije imalo uspeha.

Sedmom Kongresu dato je u ovoj Spomenici više prostora nego ranijim kongresima zato što je taj jubilarni kongres već samim tim što je bio poslednji u predratnom periodu bio značajniji, a i zato što je po svome toku i po donetim rezolucijama bio daleko impresivniji od prethodnih. On je predstavljao, tako reći, oproštaj sa jednom epohom u životu jevrejske zajednice u Jugoslaviji, pa je i autorima ove Spomenice, više od ranijih kongresa, poslužio za plastičnije prikazivanje situacije u kojoj se nalazilo Jevrejstvo uopšte, a i u Jugoslaviji, i reagovanja na događaje od strane tadašnjih rukovodilaca Saveza, dakle najodgovornijih jevrejskih javnih radnika, od kojih je većina izgubila živote pod nacističkim udarcima. To neka bude i malo priznanje za njihovo uspravno držanje u onim teškim danima naše istorije.

Ovaj će Kongres ostati krupnim slovima zapisan u istoriji jevrejske zajednice u Jugoslaviji.

Borba Saveza protiv naglog porasta antisemitizma   Posle Sedmog kongresa Saveza događaji su se, kako u svetu tako i u Jugoslaviji, odvijali vrtoglavo brzinom. Položaj jevrejskih zajednica u mnogim evropskim zemljama postajao je sve teži i ugroženiji. Hitlerovska mašinerija je sve više osvajala teren, a njen uticaj se i u Jugoslaviji počeo da oseća sve vidnije, dok konačno nije došlo i do otvorenog antijevrejskog stava i pronacističkog opredeljenja »službene« Jugoslavije.

Savez je, međutim, i dalje obavljao svoje zadatke. Glavna pažnja posvećivana je ipak prvenstveno problemima vezanim za događaje u svetu koji su se odnosili na Jevreje i brizi o izbeglicama, kako o njihovom statusu u Jugoslaviji tako i o stvaranju finansijskih mogućnosti za ukazivanje pomoći. A broj izbeglica bivao je svakim danom sve veći. Da je taj problem zauzeo prvo mesto u preokupacijama Saveza, pa i naše zajednice u celini, pokazalo se već na zasedanju Glavnog odbora od 3. decembra 1939. godine, na kome je osnovna pažnja bila posvećena zadacima u vezi sa problemom izbeglica.

To se produžilo sve do okupacije Jugoslavije aprila 1941. godine, s tim što su u međuvremenu nastupili novi momenti koji su direktno pogodili i samu jevrejsku zajednicu u Jugoslaviji. Prvi signal da se i za nju spremaju teški dani primljen je prvih dana septembra 1940. godine, kad su direktori beogradskih gimnazija saopštili da shodno naređenju Ministarstva prosvete jevrejska deca ne mogu biti upisana u školu. Vest je u prvi mah primljena sa nevericom, ali je ubrzo dobila potvrdu: njenu istinitost potvrdio je lično tadašnji ministar prosvete dr Anton Korošec, koga su povodom toga posetili predstavnici Saveza. Jevrejsku zajednicu zahvatio je razumljiv nemir. Predstavnici Saveza posetili su i razgovarali sa gotovo svim ministrima, sa najistaknutijim političkim ličnostima, sa namesnikom Pavlom — i od svih su primana uveravanja da će ovo privremeno naređenje Ministarstva prosvete verovatno biti povučeno. U očekivanju ostvarenja tog obećanja jevrejska zajednica u Jugoslaviji doživela je još jači udarac koji mu je nanela jugoslovenska vlada svojim dvema uredbama:

- a) Uredbom o merama koje se odnose na Jevreje u pogledu obavljanja radnja sa predmetima ljudske ishrane i
- b) Uredbom o upisu lica jevrejskog porekla za učenike univerziteta, visokih škola u rang u univerziteta, viših, srednjih, učiteljskih i drugih stručnih škola.

Obe uredbe obnarodovane su u »Službenom listu Kraljevine Jugoslavije«, br. 229 od 5. oktobra 1940. godine i istoga dana stupile na snagu.

Uredbom o »obavljanju radnja sa predmetima ljudske ishrane«, bila je predviđena zabrana rada trgovačkim radnjama koje se bave

690.

На основу члана I Уредбе о изменама постојећег прописа и доношењу нових од 16 септембра 1939 године Министарски савет приписује ову

УРЕДБУ

О МЕРАМА КОЈЕ СЕ ОДНОСЕ НА ЈЕВРЕЈЕ У ПОГЛЕДУ ОБАВЉАЊА РАДЊА СА ПРЕДМЕТНИМА ЉУДСКЕ ИСКРАНЕ

Члан 1

(*) Трговачке радње које се баве прометом на велико са предметима људске исхране, без обзира на то да ли су њихови имаоци физичка или правна лица, подржавају се ревизијом ако су имаоци радња Јевреји.

(*) Као радње Јевреја сматраће се све оне радње чији су власници или сувласници на дан ступања на снагу ове уредбе Јевреји или чији је капитал у целини или већим делом у рукама Јевреја.

(*) Акционарска друштва, друштва са ограниченом одговорношћу и задруге сматраће се као Јеврејске и онда ако су управа, директори и прокуристи друштва односно задруге већим делом Јевреји.

(*) Ревизију ће извршити надлежне опште управне власти другог степена односно Управа града Београда на њеном подручју.

Члан 2

(*) Надлежна власт из члана 1, став 4, ове уредбе донеће одлуку којом ће се трговачким радњама које подлеже ревизији по члану 1 забрањити даљи рад а које од њих могу наставити са радом.

(*) Против ове одлуке нема места правном леку ни управно-судском поступку, као ни захтеву за накнаду штете.

(*) На основу одлуке о забрани даљег рада трговачким радњама из члана 1, ст. 1, ове уредбе, надлежно овлашћење односно дозвола за обављање оне радње ће се одузети и радња по званичној дужности брисати из регистра радња. Надлежна власт која је донела одлуку о забрани даљег рада одредиће односним радњама за ликвидацију текућих послова примеран рок који не може бити дужи од два месеца.

(*) Надлежни судови, на основу извештаја надлежне власти о забрани даљег рада, извршиће по званичној дужности брисање у трговачком регистру, односно протоколу, фирми оних радња којима је по ставу 1 овог члана забрањен даљи рад.

Члан 3

(*) Код индустријских предузећа која се баве производњом предмета људске исхране на велико, које се у смислу става 2 и 3 члана 1 ове уредбе сматрају као Јеврејска, може бити (Управник града Београда) поставити на трошак предузећа комесара чији ће задатак бити да се стара о правилности рада предузећа.

(*) Наредња која комесар буде издавао у вршењу свог задатка обавезна су за управу и особље предузећа.

(*) Управа и особље предузећа дужни су да дају комесару на његов захтев сва потребна обавештења и да му омогуће преглед пословних књига, докумената и приписке предузећа, као и пословних прикључица. Комесар је дужан чувати као службени тајну све податке за које је дознао у вршењу своје дужности.

Члан 4

(*) Ко противно одлуци надлежне власти о забрани даљег рада трговачким радњама из члана 1 ове уредбе настави са радом забрањене радње, казниће се затвором до две године и новчаном казном до 500.000 динара.

(*) Истом казном казниће се и Јевреји који се служе другим лицима као припадници имаоцем права за обављање трговачке радње са предметима људске исхране на велико, као и лица која ни омогућују да на основу њиховог права обављају такву трговачку радњу.

(*) Казне изричу редовни судови.

(*) Наплаћене новчане казне иду у корист бановског фонда за помагане стручних школа из § 406 Закона о радњама, односно у корист одговарајућег фонда на подручју Управе града Београда.

Члан 5

(*) Опште управне власти првог степена могу упутити лица која противно одлуци надлежне власти о забрани даљег рада трговачким радњама из члана 1 ове уредбе наставе са радом забрањене радње, на принудни боравак у друго место, а лица која су већ једном правосудно осуђена због дела из члана 4 став 1 ове уредбе могу упутити, према принудног боравак, и на принудни рад.

(*) У погледу упућивања на принудни боравак и на принудни рад применитиће се склони прописи Уредбе о упућивању несавесних спекуланата на принудни боравак и принудни рад.

Члан 6

Од дана ступања на снагу ове уредбе неће се издати Јеврејима ни друштвима са капиталом Јевреја олашћења као ни дозволе за обављање трговачких радња са предметима људске исхране на велико.

Члан 7

Ова уредба ступа на снагу даном објављивања у „Службеним новинама“.

М. с. бр. 1322
5 октобра 1940. године
Београд

Претседник Министарског савета и
чланица Министра унутрашњих послова,
Драгиша Ј. Цветковић с. р.

Потпретседник Министарског савета,
Др. Владко Мачек с. р.

(Следећу потписи осталих министара)

Sl. 14. — Uredba koja se odnosi na Jevreje u pogledu obavljanja radnja sa predmetima ljudske ishrane — »Službene novine« od 5. oktobra 1940.

o izmenama postoje-
s.br. 1118 od 16 sep-
stra finansija, Mini-

**U
NE, BANOVINSKE I
ERA ZA ZASLADI-
SIRE**

sladivanje vinske šire
ja šećernog: sadrži
inske i opštinske tro-
ima gde grožđe nije
kih prilika dovoljno
i uzroka moralo ra-
h uslova imaju utvr-
šću mesni poljopri-

trošarine po prvom

iviti šećer bez naplate
rale za šećer u Beo-

anje vinskoj širi bez
ove Uredbe, može se
tetiri kilograma šećera
razno propisu § 2 Za-
ta za izvršenje Zakona

šećera bez naplate tro-
šire izdavaće nadležne
finansijski inspektorat
ig finansijskog inspek-

lavanje odobrenja za
državne trošarine radi
kontrolu nad upotre-
hu propisane Ministar

se svrhe ili se ogrešit o
vna 5 ove Uredbe, kaz-
i 34 Zakona o držav-

agu na dan obnarod-

ž Ministarskog saveta,
ša, Cvetković s. r.
nih Ministarskog saveta,
W. Maček s. r.
li potpisi g. k. ministara,

На основу члана 1 Уредбе о изменама посто-
јећих прописа и доношењу нових од 16 септембра
1939 године Министарски савет прописује ову

УРЕДБУ

**О УПИСУ ЛИЦА ЈЕВРЕЈСКОГ ПОРЕКЛА ЗА УЧЕ-
НИКЕ УНИВЕРЗИТЕТА, ВИСОКИХ ШКОЛА У
РАНГУ УНИВЕРЗИТЕТА, ВИШИХ, СРЕДЊИХ,
УЧИТЕЉСКИХ И ДРУГИХ СТРУЧНИХ ШКОЛА**

Члан 1

На универзитетима, високим школама у рангу
универзитета, вишим, средњим, учитељским и дру-
гим стручним школама може се уписати само од-
ређен број ученика јеврејског порекла. Овај број
одређиће се тако да буде према броју осталих
ученика ових школа у оној размери у којој се
налази број држављана јеврејског порекла према
броју осталих држављана.

Врховна школска власт надлежна за сваку по-
једину врсту школа одређиће према ставу 1 овог
члана колико се ученика јеврејског порекла, почев
од школске године 1940/41 може уписати у прву
годину, односно у први разред, на појединим фа-
култетима и осталим школама. На ученике јевреј-
ског порекла уписане у остале године, односно
разреде неће се примењивати став 1 овога члана.

Члан 2

Лица јеврејског порекла чији су родитељи за-
служни за отаџбину могу се, по одобрењу над-
лежне врховне школске власти, уписати за ученике
универзитета и других школа наведених у члану 1,
став 1 ове Уредбе, без обзира на ограничење садр-
жано у истом пропису.

Члан 3

Странци јеврејског порекла не могу се упи-
сати за ученике универзитета ни осталих школа на-
ведених у члану 1, став 1 ове Уредбе.

Члан 4

Овлашћују се надлежне врховне школске
власти да издају упутства и објашњења потребна
за примену члана 1, 2 и 3 ове Уредбе.

Члан 5

Ова Уредба ступа на снагу даном обнародо-
вања у „Службеним новинама“.

М. с. бр. 1323

5 октобра 1940 године
Београд

Претседник Министарског савета и
заступник Министра унутрашњих послова,
Драгиша Ј. Цветковић с. р.

Потпретседник Министарског савета,
Др. Владко Маџек с. р.

(Следују потписи осталих министара)

Sl. 15. — Uredba o numerus claususu za Jevreje na srednjim, višim i visokim školama
— »Službene novine« od 5. oktobra 1940.

prometom na veliko sa predmetima ljudske ishrane, bez obzira na to da li su njihovi imaoci fizička ili pravna lica, ukoliko su njihovi sopstvenici ili većina rukovodilaca (kod akcionarskih društava, zadruga i sl.) bili Jevreji. Uredba je, razume se, sadržavala i detaljna uputstva za njeno provođenje.

Uredbom o upisu lica jevrejskog porekla za učenike univerziteta, visokih i drugih škola bilo je predviđeno da se na univerzitetima, visokim školama, itd. *može upisati samo određen broj učenika jevrejskog porekla.* U čl. 1. Uredbe bilo je precizirano da će se ovaj broj odrediti tako da bude prema broju ostalih učenika ovih škola u onoj razmeri u kojoj se nalazi broj državljana jevrejskog porekla prema broju ostalih državljana. Od toga numerus claususa bila su izuzeta lica jevrejskog porekla čiji su roditelji zaslužni za otadžbinu.

Sa sednice Izvršnog odbora Saveza od 9. oktobra 1940. godine predata je javnosti povodom ovih uredaba deklaracija, u kojoj je, pored ostalog, rečeno:

Zauzimajući stav prema ovim uredbama Jevreji Jugoslavije pre svega odbijaju i svaku pomisao da ih ocene sa gledišta u kome obimu će one pogoditi pojedince. Potpisani su svesni da su u pitanju dostojanstvo i čast svih Jevreja u Jugoslaviji. Oni su potpuno svesni da je ovim merama — po kojima se izvesne sankcije primenjuju samo zato što su lica na koja se odnose Jevreji — celokupno Jevrejstvo u našoj zemlji poniženo i uvređeno.

Prvi put u istoriji Jugoslavije preduzimaju se mere protiv Jevreja. Prvi put u životu naroda ove zemlje stvara se podvojenost i razlika među građanima, čija su prava — zasnovana na načelu potpunosti i bezuslovne jednakosti — zajamčena Ustavom.

Odnos hrvatskog i srpskog naroda prema nama bio je uvek prožet duhom bratskog osećanja i građanske solidarnosti. Zato ne verujemo da su ove teške mere u saglasnosti sa vekovnim stremljenjem genija ovog naroda, koji je i sam, kroz dugi niz vekova, iskusio svu gorčinu ropstva, nasilja i bespravljia, te vodio teške, duge i herojske borbe da bi sebi izvojevao pravo i slobodu.

... U očima onih što pravedno misle i osećaju i koji u poreklu čoveka ne vide zločin ni inferiornost ništa na ovom svetu ne može da ponizi jevrejsku zajednicu. Obraćajući se njoj, braći i sestrama i deci svojoj, koju hoće da nam odvoje od izvora znanja i moralno-otadžbinskog odgoja, pozivamo ih neka ne klonu, nego da veruju u večite istine pravde koja ne može da podlegne.

U ime Saveza deklaraciju su potpisali predsednik dr Fridrih Pops i potpredsednici dr Marko Horn i dr Elemir Kalmar, a u ime Rabinskog sinoda Vrhovni rabin dr Isak Alkalaj i nadrabini dr Gavro Švarc i dr Moric Levi.

Položaj jevrejskih zajednica u mnogim zemljama Evrope primio je u to vreme stravične oblike, a njihova stradanja dobila su neslućene srazmere, koje će konačno biti izražene u milionima nedužnih žrtava. To je bacalo svoje tamne senke i na rad Saveza i na opšte raspoloženje jevrejske zajednice u Jugoslaviji. Strepilo se za budućnost, a ubrzo već i za sutrašnji dan. U Savezu se neumanjenom

intenzivnošću radilo na teškim zadacima, još uvek i pre svega oko zbrinjavanja nekoliko hiljada izbeglica koje su se bez svoje volje našle u Jugoslaviji. Sve je bilo u iščekivanju vrlo teških dana.

Rad na pomaganju emigranata Poslednjih godina pred upad nacističkih armija u Jugoslaviju Savez je, kako je već ukratko spomenuto, velik deo svoje delatnosti posvetio prihvatanju emigranata iz Nemačke i niza evropskih zemalja pod nacističkom okupacijom, a uporedo s tim i ukazivanju svakovrsne pomoći licima koja su u Jugoslaviju dolazila bez sopstvenih sredstava. Ova delatnost koja je od naročite organizacione, a još više od isto-rijske važnosti, zaslužuje da bude opširnije prikazana.

Prvi emigranti iz Nemačke počeli su da dolaze u Jugoslaviju odmah po dolasku nacionalsocijalista na vlast, krajem februara 1933. godine, ali njihov jači talas osetio se tek početkom aprila te godine. Dolazili su pojedinci i čitave porodice, sa prtljagom i bez njega, neki sa nameštajem i novčanim sredstvima, a bilo je i takvih koji su dolazili samo sa onim što su imali na sebi. Svima njima zajednički je bio prvi korak — do Jevrejske opštine u Zagrebu, koja je severnom graničnom prelazu bila najbliža veća opština.

Ne samo predviđajući događaje nego i tačno obaveštavan od strane zagrebačke Opštine o sve češćem i brojnijem dolasku emigranata, Savez jevrejskih opština je odmah pristupio organizovanju odbora za njihovo prihvatanje i smeštaj pri opštinama i sakupljanju finansijskih sredstava za izvršenje toga zadatka. Pri Savezu je osnovan Centralni fond koji je celokupnu akciju finansirao sve do okupacije Jugoslavije 1941. godine, kada je prestala i sva ostala delatnost Saveza.

Zagrebačka Jevrejska opština — koja je po svom geografskom položaju bila najdostupnija »stanica« na putu u unutrašnjost za emigrante ne samo iz Nemačke, Austrije i Čehoslovačke nego i za one iz Mađarske — prihvatila je već u samom početku nekoliko stotina emigranata. Dobivši od Saveza punu autonomiju u tome radu i skupivši već prvih dana, posle velikog mitinga, oko 600 000 dinara (oko 10 000 dolara), ona je dugo vremena ostala tako reći jedino prihvatilište za emigrante kojih je svakim danom bivalo sve više. Istini za volju treba reći da vlasti nisu u prvo vreme činile teškoće pri izdavanju dozvola boravka ni u Zagrebu, a ni u drugim mestima. Narodi Jugoslavije su pokazali široko razumevanje za sudbinu progonjenih i otvoreno izražavali simpatije za te nesrećne »došljake«, odobravajući pozitivan stav centralnih i lokalnih vlasti. Čuli su se i zahtevi da se svima koji zatraže odobri azil, kako Jevrejima tako i drugima, kojih je takođe bilo. Jugoslovenski crveni krst je Odboru za pomoć emigrantima stavio na raspolaganje 50 kreveta, a to je bila jedina materijalna pomoć koja je ukazana sa nejevrejske strane.

U saglasnosti sa Savezom u Zagrebu je, pri Jevrejskoj opštini, kreiran Odbor za pomoć emigrantima sa potpredsednikom Opštine dr Maksom Pšerhofom na čelu, koji je oko sebe okupio velik broj aktivnih saradnika. U zajednici sa ostalim zagrebačkim jevrejskim

Pošpisane Zagrebačke jevrejske ustanove pozivlju
Vas na miting, koji će se održati u nedelju dne 21. maja o.g.
u 10 i 30 h prije podne u dvorani „Makabija“, Palmotićeve
ulica broj 22 sa dnevnim redom:

„Današnji položaj Jevreja,”

Govorit će:

g. Dr. Isak Alkalay, vrhovni rabin Kraljevine Jugoslavije,
senator

g. Dr. Rudolf Rodanić

g. Dr. Alexander Licht

Obzirom na teške prilike u kojima se nalaze Jevreji
u Njemačkoj očekujemo, da će svi Zagrebački Jevreji prisustvo-
vati ovom zboru.

U Zagrebu, 12. maja 1933.

Jevrejska vjeroispovjedna općina
u Zagrebu

Nadrabnat
Jevrejske vjeroispovjedne
općine u Zagrebu

Savez cionista Jugoslavije

Hevra Kadisa

Jevrejska autonoma ortodoksna
vjeroispovjedna općina

Jevrejska vjeroispovjedna
općina sefardskog obreda

Židovsko narodno društvo

Izraelitsko gospojinsko
društvo Jelena Prister

Izraelitska ferijalna kolonija

Udruženje cionističkih žena
„Wizo”

Židovsko gombalačko društvo
„Makabi”

Loža Bene Berith

Društvo Jevrejska bolnica

Udruženje Jevrejskih zanatlija

Društvo prijatelja Schwarzovog
doma

Keren kajemet leijrael

Keren hajesod

Židovsko akademsko društvo

Cionistički akademski klub

Jevrejski sefardski studentski
klub „Esperanza”

„Omanut”, društvo za promicanje
Jevrejske umjetnosti

Povjereništvo „La Benevolencia”

Sl. 16. — Poziv na miting, Zagreb, 21. V 1933.

društvenim organizacijama u okviru toga Odbora organizovani su pododbori za pitanja finansijska, kulturno-školska, zdravstvena, društvena, verska, pravna i sl., a Opština je za provođenje ovog zamašnog radnog plana stavila na raspolaganje svoje kancelarije i administrativni aparat.

Uvidevši da jevrejska zajednica u Jugoslaviji neće iz sopstvenih sredstava moći da izvrši ovaj ogroman zadatak, Savez je pokrenuo akciju za uspostavljanje odgovarajuće veze sa jevrejskim institucijama u inostranstvu. Uskoro je uspostavljena veza sa velikim svet-skim jevrejskim organizacijama JOINT-om (Jewish Joint Distribution Committee) i HICEM-om (Hebrew Immigrant Aid Society) u Nju-jorku odnosno sa njihovim direkcijama u Parizu. Bez velike pomoći ovih dveju organizacija, koju su pružale do poslednjeg časa, bilo bi nemoguće i zamisliti uspešno obavljanje preuzetih zadataka. One su pomagale i pri nabavljanju imigracionih viza za prekomorske zemlje i finansiranju dalje emigracije.

U toku 1933. godine zagrebački Odbor registrovao je 4 400 izbeglica, a u toku 1934. godine 4 200. Veći deo ovih izbeglica smestio se u početku u unutrašnjosti Hrvatske i Slavonije, a kasnije je jedan deo smešten i u Vojvodini, Bosni, Srbiji i Dalmaciji. Broj izbeglica u Jugoslaviji bio je u stvari veći; izvestan broj, kako je utvrđeno, uopšte se nije ni obraćao jevrejskim opštinama.

Već u toku 1933. godine Jugoslaviju je napustilo 10 emigranata, koji su sopstvenim sredstvima, a samo moralnom pomoći jevrejske zajednice, otputovali u prekomorske zemlje. Nabavka viza i dokumenta nije nailazila na teškoće; naprotiv, vlasti su u slučajevima dalje emigracije, iz posve razumljivih razloga, pružale najveće olakšice. Rad na omogućavanju dalje emigracije u prekomorske zemlje obavljen je dobrim delom posredstvom zagrebačkog predstavništva HICEM-a, dok je u isto vreme Palestinski ured Saveza cionista preduzimao sve što je bilo potrebno za dobijanje što većeg broja useljeničkih certifikata za Palestinu.

Krajem 1934. godine osnovana je pri zagrebačkom Odboru za pomoć emigrantima Ženska sekcija sa neumornom Alom Tobolski na čelu. Ova Sekcija provela je uspešnu akciju za prikupljanje odeće, obuće, rublja, posteljine, knjiga, igračaka za decu i drugih predmeta, a pored toga uredila je krojačnicu i organizovala posećivanje bolesnika i druge slične akcije. Tokom vremena Sekcija je posećivala sabirališta, a na kraju je u saradnji sa Organizacijom cionističkih žena (WIZO) postala glavni stub Odbora, pogotovu kad je trebalo spasavati emigrantsku decu i pripremiti je za dalju emigraciju u razne zemlje, prvenstveno u većim grupama u Palestinu.

Krajem iste godine počeo je da opada broj lica koja su tražila utočište u Jugoslaviji. Takva se tendencija održala kroz sve tri sledeće godine. To se svakako pripisivalo varljivim iluzijama da su se prilike u Nemačkoj stabilizovale i da su masovni progoni Jevreja, valjda zbog oštrog protesta demokratskog sveta, popustili. Bilo je čak i slučajeva dobrovoljnog vraćanja u Nemačku.

U junu 1935. održana je u Parizu konferencija HICEM-ovih predstavnika iz Evrope i Amerike. U ime Saveza prisustvovao joj je sekretar zagrebačkog Odbora Aleksandar Klajn. On je u Parizu produbio kontakte sa HICEM-om i JOINT-om, uspostavio vezu sa Jevrejima iz Nemačke i Italije (koja je do 1938. godine, do pojačanog uticaja nacista, bila važna kao azilska zemlja) i uspeo da obezbedi veće i stalnije subvencije u korist naših fondova. Tako je Centralni fond pri Savezu dobio od JOINT-a: u 1935. godini 180 000 dinara, u 1936. 280 000 dinara, u 1937. 460 000 dinara, i tako redom svake godine sve veće iznose. HICEM je u tim godinama omogućio iseljenje u prekomorske zemlje oko hiljadu osoba, a za emigracione troškove dao je 3 660 000 dinara. U istom razdoblju Jevreji Jugoslavije priložili su, još uvek na dobrovoljnoj bazi, za Centralni fond 8 395 000 dinara. Međutim, sa 1. januarom 1939. godine zaveden je prinudni socijalni doprinos do 40% na bazi redovnog opštinskog prinosa. Iznimka je učinjena samo sa Opštinom u Zagrebu: ova je zadržala sistem dobrovoljnog doprinosa, jer su rezultati pokazali da se ovakvim načinom mogu dobiti znatno veća sredstva.

U međuvremenu, u toku 1935. godine, osnovana je u Zagrebu Stanica za socijalnu produktivnu pomoć, da bi se emigrantima, a i domaćem življu, pružila mogućnost da promene svoja zvanja, bilo u zanatskom ili zemljoradničkom pravcu. U istu svrhu Savez cionista je osnovao zemljoradničke hahšarske stanice. Sve te poduhvate Savez je pomogao finansijski i moralno.

Početakom 1938. godine situacija se iz osnova menja. Već prvih meseci 1938. godine došlo je iz Austrije 4 800 emigranata. Njihov se broj osetno povećao posle ulaska Nemaca u sudetske krajeve, a pogotovu posle ubistva Ernesta vom Rata, sekretara nemačke ambasade u Parizu, posle kontribucije od 1 milijarde maraka nametnute Jevrejima u Nemačkoj i takozvane *kristalne noći* kada je u Nemačkoj uništen velik broj sinagoga, ubijeno mnogo Jevreja i upropašćena ogromna jevrejska imovina. Posle uvođenja rasnih zakona u Italiji broj emigranata je bio u još većem porastu.

Godine 1938, zahvaljujući HICEM-u, koji je u tu svrhu priložio 2 400 000 dinara, iselilo se u prekomorske zemlje 629 osoba. Savez se počeo baviti mišlju da osnuje sabirališta za izbeglice, kojih je bivalo sve više. Dolazak sve većeg broja emigranata počeo je i vlastima da zadaje glavobolje, jedno zato što su emigranti preferirali da stanuju u većim gradovima, a drugo zato što se nacistički uticaj u Jugoslaviji počeo osećati sve jače.

Vredno je zabeležiti ovaj slučaj. Odmah posle »anšlusa« Austrije, marta 1938, iz Burgenlanda je proterano 80 Jevreja i dovedeno na »ničiju zemlju« prema Jugoslaviji. Obavešten o tome, Savez je odmah uputio zagrebački Odbor da se, u zajednici sa susednim jevrejskim opštinama, pobrine za te izbeglice, dok će sam Savez predati na tome da se za njih izdejstvuje dozvola boravka u Jugoslaviji. Za to je bio nadležan lično ministar unutrašnjih poslova dr Anton Korošec koji je — kao što smo već videli iz njegovog postupka kad su bile u pitanju uredbe protiv Jevreja 1940. godine — imao negativan stav

prema Jevrejima, pa je tih dana, krijući se, izbegavao da primi dr Pšerhofa, kome je, i pored lične ministrove straže, uspelo da ga najzad pronade, i to u jednom hotelu u Rogaškoj Slatini. Dr Pšerhofu je uspelo da izdejstuje odobrenje za tromesečni boravak, s tim da grupa posle tog roka mora da napusti Jugoslaviju.

Talas emigranata iz Austrije svakim danom je rastao. Raznim prevoznim sredstvima, a i pešice, cele su porodice dolazile na austrijsko-jugoslovensku granicu. Odatle su preko Maribora upućivani u Zagreb. U Mariboru je Marko Rozner, ugledni industrijalac, o svome trošku uredio prihvatnu stanicu, za šta mu jevrejska zajednica duuguje priznanje i veliku zahvalnost.

U međuvremenu se počelo sa organizovanjem sabirališta, naročito pod pritiskom vlasti koje su nerado gledale kretanje sve većeg broja emigranata po gradovima; vlasti su počele da prete obustavom izdavanja dozvola boravka, pojačanjem kontrole na prelaznim graničnim mestima i sl. Da bi dokazale svu ozbiljnost tih svojih pretnji, vlasti su pojedinim izbeglicama sprečile ulaz u Jugoslaviju i vratile ih u zemlju iz koje su došle. Pristupilo se, dakle, hitno osnivanju sabirališta, za koja su od vlasti data odobrenja uz uslov da se Savez brine za njihovo održavanje. Zavedene su i policijske mere: ograničena sloboda kretanja, kontrola organa vlasti, cenzura pisama i pošiljaka i sl.

U godinama 1938—1940. osnovano je 15 takvih sabirališta u kojima je bilo konfinirano 3 210 osoba. Smeštaj je bio vrlo različit: najmljeni su hoteli, nenastanjene vile i dvorci, sobe u privatnim stanovima, magacini koji su adaptirani za stanovanje i tome slično. Sabiralištima, s izuzetkom onih u Dravskoj banovini (Slovenija), upravljali su sami emigranti pod neposrednom kontrolom Saveza i lokalnih jevrejskih opština; sabiralištima u Dravskoj banovini upravljali su, na traženje uprave te Banovine, Jevreji jugoslovenskog državljanstva. Nekoliko puta mesečno sabirališta su posećivali predstavnici opština i Saveza, a po potrebi i lekari.

Bilo je raznih vidova akcija za ukazivanje pomoći emigrantima. Tako je u maju 1939. godine Aleksandar Klajn, u saglasnosti sa Savezom, otputovao u London i uspeo da se u privatnim domaćinstvima u Engleskoj smesti oko 60 devojaka.

Vredi da bude zabeležen i ovaj slučaj iz 1939. godine. Jednog septembarskog popodneva zagrebačkom Odboru javljeno je iz Sušaka da je italijanski brod »Galilea« sa 600 emigranata — koji je pre nekoliko dana bio krenuo iz Trsta za Haifu, ali je od italijanskog admiraliteta, kad je već bio na domaku cilja, dobio nalog da se vrati u domaću luku — pristao u luci u Sušaku, da su putnici očajni i da se traži hitna pomoć. Vremena za dogovaranje sa Savezom nije bilo, trebalo je hitno postupiti. Sekretar zagrebačkog Odbora Aleksandar Klajn i rukovodilac Palestinskog ureda pri Savezu cionista Riki Kon smesta su otputovali i pred ponoć stigli u Sušak. Tamo su saznali da je brod u međuvremenu prebačen u Rijeku (koja je pripadala

Italiji). Sa velikim teškoćama, posle nekoliko časova, dobili su dozvolu za prelaz u Rijeku i konačno su se, pred zoru, dozvolom kaptana broda i komesara fašističke milicije, popeli na brod. Stari kaptan broda bio je veoma zabrinut jer mu je ponestalo hrane (kuhinja je bila ritualna), a nije znao gde da je nađe i čime da je plati. Probudili su predstavnike Jevrejske opštine i sopstvenike nekoliko trgovina sa prehrambenom robom i sa kupljenom hranom vratili se na brod, koji je upravo bio dobio nalog da ponovo otplovi u pravcu Haife.

Novi izgledi za spasavanje emigranata iz Austrije i Čehoslovačke ukazali su se u vezi sa mogućnošću putovanja u Palestinu Dunavom preko Crnog mora. Prvi brođovi sa takvom maršrutom stigli su na pograničnu dunavsku stanicu Bezdan već 1938. godine. Zadatak Saveza bio je da se brine za dalje putovanje emigranata, za njihovo izdržavanje, lekarsku službu, itd. U toku 1938. i 1939. godine proputovalo je Dunavom 6 800 lica, ali na nesreću nisu svi stigli do Palestine: na samom Crnom moru ili na daljem putu za Palestinu nastradalo je nekoliko stotina emigranata zbog havarisanih davno već nesposobnih i na brzu ruku »popravljenih« brođova nesavesnih brođarskih preduzeća i agenata.

Poslednji transport Dunavom sa 1 100 emigranata stigao je na jugoslovensku granicu krajem oktobra 1939. godine. Brođ je bez teškoća stigao do Kladova, poslednje jugoslovenske dunavske stanice, naspram rumunske luke Turn-Severina. Ali rumunske vlasti nisu dozvolile prelaz brođa na rumunski deo Dunava. Drugi svetski rat, koji je u Evropi već besneo, stvorio je nepredviđene teškoće i međunarodnu nesigurnost, a ljudi u ovom transportu doživeli su veliku tragediju. Savez se našao pred teško rešivim problemom: ubrzo se pokazalo da se približava katastrofa i da će ovi nesrećnici morati prezimiti ili na samom brođu ili u Kladovu, mestu sa oko 2 500 stanovnika, svakako nepodesnom da primi preko hiljadu emigranata, među kojima je bilo i starih ljudi i žena, dece i bolesnika, nedovoljno snabdevenih odećom i drugim potrebama. Konačno, preseljeni su na tri jugoslovenska brođa, a posle nekog vremena konfinirani u Šapcu. Savez je u vezi sa ovim takozvanim *kladovskim transportom* izvršio specijalnu organizaciju koja je velikim delom apsorbovala kako njegove kadrovske tako i finansijske kapacitete. Ljude sa toga transporta sa malim izuzecima snašla je ista sudbina kao i većinu jugoslovenskih Jevreja. Izvesnom brođu uspelo je da pred sam ulaz okupatora napusti Jugoslaviju, a 185 lica (130 dece, 30 mladih devojaka i 25 osoba rođaka palestinskih državljana) dobilo je u zadnji čas, zauzimanjem Palestinskog ureda, useljeničke certifikate, i tako preko Carigrada i Bejruta srećno stiglo u Palestinu.

Godine 1940. pridolazi i problem emigranata iz Mađarske, tj. onih koji su se, bežeći iz Nemačke, Čehoslovačke i Austrije, bili sklonili u Mađarsku, koja ih je sada stavljala pred izbor: ili da ilegalnim putem odu u Jugoslaviju ili da se vrate u zemlju iz koje su došli.

Pritisak na Savez i jevrejsku zajednicu u Jugoslaviji uopšte postao je veoma težak. Zato je od jevrejskih inostranih organizacija tražena veća podrška. U junu 1940. godine, svakako i pod pritiskom događaja u Jugoslaviji, JOINT je u Budimpešti održao konferenciju sa ciljem da se na neki način usklade naponi pozvanih faktora u Čehoslovačkoj, Austriji, Mađarskoj i Jugoslaviji oko načina emigriranja odnosno prihvata izbeglica, njihovog izdržavanja u Jugoslaviji i daljeg otpremanja. Toj konferenciji kao predstavnici naše zajednice prisustvovali su dr Fridrih Pops, predsednik Saveza, Šime Špicer, generalni sekretar Saveza, i Aleksandar Klajn.

Rad se odvijao sa sve većim teškoćama. Ali je zabeležena i jedna srećna stranica. U maju 1940. stigla je zagrebačkom Odboru iz Berlina vest o organizovanom dolasku nekoliko stotina dece u Jugoslaviju na privremeni boravak, sa ciljem da, fizički i psihički oporavljeni, produže za Palestinu, jer su im useljenički certifikati već bili obezbeđeni. Svu brigu oko toga zadatka preuzeo je zagrebački Odbor ili, tačnije rečeno, organizacija WIZO koja je, pomognuta od Ženske sekcije Odbora za pomoć i lože Bnej Berit, postigla najveći moguć uspeh. U tome radu mnoge žene su se istakle svojim zalaganjem, a naročito Julija Kenig, Helfrida Špigel i Ruža Haker. Ukonačivanje dece kod zagrebačkih jevrejskih porodica, opskrba, sakupljanje finansijskih sredstava (u prvi mah oko milion dinara), krojačnica, praonica rublja, lekarska služba — sve to, i još mnogo drugog, organizovale su zagrebačke žene. Na sve se strane radilo sa puno ljubavi i bez predaha. Najzad, sve se srećno svršilo. Samo nekoliko dana pred upad Nemaca u Jugoslaviju sva su deca — osim četrdeset i troje iz Nemačke, za koju još nisu bila dobijena sva dokumenta, i šesnaestoro iz Austrije, koja su stigla u zadnji čas — oporavljena i psihički pripremljena, snabdevena odećom i obućom za prve dve godine boravka u novoj domovini, preko Grčke, Turske i Sirije produžila za Palestinu. Za to je velike zasluge imao i Palestinski ured, jer nabavka mnoštva raznih dokumenata, četvorostrukih viza i tome slično — sve je to bilo skopčano sa velikim teškoćama. A oko pedeset i devetoro dece, koja nisu mogla da sa ostalom decom krenu u Palestinu, stigla su na cilj po svršetku rata. Naime, nakon sloma Jugoslavije, aprila 1941. godine, uspelo je natčovečanskim naporom jevrejskih omladinaca da se ta deca prebace najpre u Sloveniju, koja je bila pod italijanskom okupacijom, a kasnije u Nonantolu kod Modene u Italiji. Tamo je brigu za tu decu preuzeo DELASSEM (Delegazione Assistenza Emigranti, Delegacija za pomoć izbeglicama), koji je, pod rukovodstvom Viktoria Valobre, advokata iz Dženove, postigao značajne uspehe na ukazivanju pomoći emigrantima, kojih je bilo dosta i iz Jugoslavije. Deca su u Italiji ostala sve do njene kapitulacije 1943. godine, kada su prebačena u Švajcarsku, pa su, prošavši prethodno kroz hahšarske stanice, prvom posleratnom omladinskom alijom konačno dospela u Palestinu.

Po okupaciji Jugoslavije (aprila 1941) Savez jevrejskih opština je prestao da funkcioniše, a samim tim i rad na zbrinjavanju emigranata. Kolika je bila obimnost toga rada ilustrovaće i ovo nekoliko

podataka: u godinama od 1933. do 1941. u Jugoslaviju je ušlo odnosno kroz nju prošlo oko 55 500 jevrejskih emigranata; za njihovo zbrinjavanje doprineli su: jevrejska zajednica u Jugoslaviji 41 575 000 dinara (= 742 410 dolara), JOINT 21 650 000 dinara (= 386 607 dolara) i HICEM 15 520 000 dinara (= 277 142 dolara).

*

To bi bio sažet istorijat o organizaciji pomoći jevrejskim emigrantima u godinama između 1933. i 1941. Pri opisivanju nekih faza toga rada — od kojih bi svaka mogla da predstavlja posebnu temu — nisu spominjana imena svih saradnika koji bi, da to prostor dozvoljava, trebalo da budu spomenuti jer su to u potpunosti zaslužili. A bilo je na stotine aktivnih i neumornih saradnika: lekara koji su nesebičnim zalaganjem radili na zaštiti zdravlja emigranata i na organizovanju higijenskih uslova u sabiralištima; inženjera i graditelja koji su radili na adaptaciji i popravci sabirališta; žena i omladinaca koji su na prvi znak uvek bili na mestu; advokata koji su bez predaha obilazili konzulate i razna druga nadležstva intervenišući u korist emigranata; funkcionera i službenika Saveza, opština i drugih jevrejskih ustanova koji su izgarali na radu; mnogobrojnih članova naših opština koji su neumorno radili na sakupljanju materijalnih sredstava i na drugim aktivnostima — svi su oni podjednako zaslužni za sve ono što je na tome području učinjeno i postignuto.

Struktura jevrejskog stanovništva pred II svetski rat Početkom 1941. godine u Jugoslaviji je bilo oko 75 000 Jevreja, od čega oko 4 000 izbeglica iz raznih evropskih zemalja koje je rat tu zatekao. Od ukupnog broja stanovnika Jugoslavije jevrejski živalj je činio svega 0,46%. S obzirom na to da je on pretežnim delom bio koncentrisan po većim gradovima, procenat Jevreja u gradovima bio je znatno veći. Tako, na primer, procenat Jevreja u Beogradu iznosio je 4,2%, u Zagrebu 5,8%, u Sarajevu i Bitolju 9,1%, u Novom Šadu 6,4%, u Subotici 5,4%, itd.

Natalitet kod jevrejskog stanovništva u godinama neposredno posle prvog svetskog rata bio je znatno veći od mortaliteta, tako da se u ukupnom broju iz godine u godinu beležilo znatno povećanje, ali u godinama neposredno pred drugi svetski rat broj rađanja opada, pa je broj jevrejskog stanovništva stagnirao. To je uticalo i da je procenat Jevreja u odnosu na ukupan broj stanovnika Jugoslavije blago opadao (u 1933. g. 0,49%, u 1934—1936. g. 0,48%, u 1937 g. 0,47%, u 1940. g. 0,46%). Dok je na 10 000 stanovnika Jugoslavije 1937. godine bilo 47 Jevreja, dotle je na 10 000 živorođene dece u celoj zemlji bilo svega 18 jevrejske.

Prema podacima iz 1939. godine, uzetih iz postojećih izvora, u Jugoslaviji je bilo ukupno 17 370 jevrejskih domaćinstava sa ukupno 35 854 muških i 35 488 ženskih članova.

Po zanimanju ih je bilo: trgovaca 5513, trgovačkih putnika i agenata 1322, zanatlija 2228, industrijalaca 418, bankara i menjača

113, državnih i samoupravnih činovnika 464, privatnih činovnika 4087, radnika i ostalih zanatlija 3518, lekara 528, advokata 381, inženjera 145, veterinaru 50, apotekara 101, sveštenika i drugih opštinskih službenika 368, prosvetnih radnika 107 i zemljoradnika 111.

Socijalni sastav po pokrajinama se znatno razlikovao. Dok je u Hrvatskoj, Sloveniji i Vojvodini među Jevrejima bio relativno velik broj intelektualaca, trgovaca, trgovačkih putnika i zastupnika, dotle je u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Makedoniji bio daleko veći broj zanatlija, sitnih trgovaca, radnika i nižih činovnika. Zemljoradnika je uglavnom bilo u Makedoniji i na Kosovu. Dok je u većim gradovima postojao izvestan broj bogatijih trgovaca, dotle su u manjim mestima prevladavali srednji i sitni trgovci koji se po imovnom stanju nisu mnogo razlikovali od nižih činovnika i zanatlija. Ovo naročito važi za Makedoniju i Bosnu i Hercegovinu, gde se stanje čak i u glavnim gradovima tih pokrajina nije mnogo razlikovalo. Sarajevo je imalo izrazito veliki broj siromašnih jevrejskih porodica, a Bitolj je bio poznat kao grad jevrejske sirotinje.

Samo zahvaljujući postojanju velikog broja jevrejskih humanitarnih organizacija i socijalnih ustanova, kao i međusobnom a naročito rodbinskom ispomaganju, ti mnogobrojni socijalni problemi bili su ublažavani.

Broj zaposlenih žena bio je relativno malen. Tačnih podataka o tome nema, no upoređujući neke druge podatke može se doći do zaključka da je 1940. godine bilo zaposleno od 1500—1800 žena, i to pretežno službenica i radnica.

Učenika Jevreja u školskoj 1938/39. godini bilo je 6713, od čega u osnovnoj školi 3206, u gimnaziji 2951, u trgovačkoj akademiji 234, srednjo-tehničkim školama 51, učiteljskoj školi 6 i u ostalim školama 265. Od ukupnog broja učenika u Jugoslaviji procenat Jevreja iznosio je 0,46%, što odgovara procentu jevrejskog stanovništva. No taj procenat po raznim školama nije podjednak. U osnovnim školama on je nešto manji od proseka, dok je, na primer, u gimnazijama pet puta veći — 2,5% od ukupnog broja gimnazijalaca; u trgovačkim akademijama taj procenat je bio 4%. Na fakultetima je ta disproporcija bila još izraženija. Od ukupnog broja studenata 1938/39. godine 709 ili 4,4% bili su Jevreji. Medicinu je studiralo 170 Jevreja ili 9,4% od ukupnog broja studenata medicine, prava 185 ili 3,2%, filozofiju 80 ili 2,9%, više ekonomske škole 65 ili 8,4%, tehniku 54 ili 2,5%, veterinu 21 ili 3,3%, muzičku akademiju 7 ili 6,5% itd.

Takva je bila struktura jevrejskog stanovništva u Jugoslaviji uoči izbijanja drugog svetskog rata.

Poslednji predratni dani

Pri često profašističkom stavu jugoslovenske vlade koji je, između ostalog, rezultirao i u vidu antijevrejskih uređaba i postupaka — bilo je jasno da su se antisemitski krugovi, naročito oni oko nemačkog »Kulturbunda« i Ljotičevog »Zbora«, živo pripremali da i sa svoje strane doprinesu »konačnom obračunu« sa Jevrejima. Takvo raspoloženje osećalo se i u nekim vrhovima jugoslovenske vojske, što do-

kazuju činjenice da Jevreji nisu mogli služiti u avijaciji, da je mnogim Jevrejima rezervnim oficirima bio oduzet ratni raspored i da mnogi nisu proizvedeni u više činove iako su za to ispunjavali sve uslove.

Dolazak crnih dana osetio se najjače onda kad je Jugoslavija zaključila pakt o prijateljstvu sa hitlerovskom Nemačkom. Ne samo u Savezu nego i u svim opštinama i jevrejskim porodicama zavladao je osećanje da su jugoslovenski narodi, a sa njima i jevrejska zajednica, predati nacizmu na milost i nemilost.

Ali — 27. marta 1941. progovorio je glas naroda. Narod je neopisivom odlučnošću, jednako u gradovima kao i u selima, u fabrikama kao i na poljima, odbacio i smrvio zaključeni pakt i najgorčnije izjavio nepoverenje izdajicama naroda i države.

Poznato je šta je usledilo posle te eksplozije narodnog gneva: Hitler je 6. aprila rano ujutru uputio na Jugoslaviju »kaznenu ekspediciju«, svoje armije, u ono vreme najjače u svetu, koje su znale samo za pobeде, sa zadatkom da kazne i pokore »neverne« jugoslovenske narode.

Jugoslovenski narodi shvatili su ozbiljnost časa i prihvatili borbu. Bila je to vrlo teška borba. Na sreću, postojalo je zdravo i pouzdano jezgro, koje se na vreme okupilo oko Komunističke partije, sposobno da organizuje svenarodni ustanak koji je ubrzo buknuo, da uz učešće najširih masa jugoslovenskih naroda povede borbu protiv okupatora i da na kraju izvojuje pobeđu.

Jevrejska zajednica je srećna i ponosna da su mnogi njeni sinovi pripadali tome jezgru i aktivno učestvovali u njegovom predratnom revolucionarnom radu, da su se mnogi nalazili među prvoborcima u narodnooslobodilačkom ustanku i da su se hiljade njih junački borile u toku rata.

Šesti april 1941. godine doneo je kraj prvoj epohi u životu Saveza jevrejskih opština Jugoslavije. Okupacija Jugoslavije od strane nacističke Nemačke nametnula je prekid rada ove organizacije. Tek će kasnije generacije moći da u potpunosti ocene značaj i uspehe Saveza i onih trudbenika koji su svojim neumornim zalaganjem doprineli da Savez zauzme ono mesto u istoriji naše zajednice koje mu pripada po ulozi koja mu je bila namenjena i po uspesima koje je postigao.

Velik je broj onih koji su zaslužili priznanje. Na završetku ovog prikaza rada i života Saveza u razdoblju između dva svetska rata spomenimo imena samo dvojice velikana — dr Huga Špicera i dr Fridriha Popsa — kojima će u ovoj Spomenici biti posvećeno nekoliko naročitih reči priznanja, što ujedno znači i priznanje svim njihovim mnogobrojnim saradnicima.

Svima njima neka je hvala!

Godine katastrofe 1941 — 1945.

Godine nacističke okupacije Jugoslavije (1941—1945) bile su za jevrejsku zajednicu godine užasa i stradanja, ali su pružile i dokaze i divne primere njene odlučnosti da se suprotstavi dželatu samoodržanjem i uključivanjem u borbu protiv okupatora. O ovim potpuno još neosvetljenim činjenicama postoji u Jevrejskom istorijskom muzeju dokumentacija koja se obrađuje. Ona će se posebno objaviti, a ovde će se samo u glavnim crtama prikazati događaji koji će zauvek ostati zabeleženi u istoriji jevrejske zajednice u Jugoslaviji u godinama okupacije, u toku kojih je izgubila 60 hiljada svojih pripadnika.

Stradanje jevrejskog življa

Crne slutnje, koje su pred napad Nemačke na Jugoslaviju postajale svakim danom sve crnje, ubrzo po uspostavljanju okupacionog režima pokazale su se kao opravdane. Kao da je glavni cilj okupatora bilo uništenje Jevreja, on se svom svojom sopstvenom snagom, i uz pomoć i saradnju takozvanih folksdojčera (»jugoslovenskih« Nemačaca) i raznobojnih domaćih kvislinga, bacio na goloruke Jevreje, uzimajući kao osnov za to svoju već poznatu teoriju da su Jevreji krivi za sve zlo na svetu.

Ostvarenje tog paklenog plana nije u svim delovima okupirane Jugoslavije izvođeno na isti način, pa ni istim tempom. To je zavisilo od pojedinih okupacionih snaga (jer je Nemačka Jugoslaviju bila »podelila« među svoje saveznike, zadržavši u nekim krajevima za sebe ulogu nadzornika i glavnog dirigenta), koje su, svaka za sebe, različito, bar u prvo vreme, tumačile zadatak koji im je bio dat o

postupku prema Jevrejima. Međutim, s izuzetkom područja koje je bila okupirala fašistička Italija, sudbina Jevreja je u svim ostalim područjima bila jednaka, upravo onakva kakvu je Nemačka bila namerala Jevrejima u svim zemljama Evrope koje su bile došle pod udar njene vlasti: najpre ekonomsko uništenje, zatim obespravljenje na svim područjima i gubitak svih građanskih i ljudskih prava, da bi potom došli na red i životi. U Italiji su se stvari odvijale drugačije. Dok Jevreji u samoj Italiji nisu bili maltretirani u smislu hitlerovskog »recepta«, dotle su oni sa okupiranih teritorija, kao i oni koji su sa ostalih područja Jugoslavije prebegli na tu teritoriju ili nekim ilegalnim kanalima u samu Italiju, bili tretirani relativno humano i tu delom konfinirani a delom internirani. Postojalo je mišljenje da tim Jevrejima životi nisu bili u opasnosti, iako za to nije bilo nikakve sigurnosti. Nesreća je kasnije i u Italiji snašla mnoge Jevreje, pa i izbeglice iz Jugoslavije, koje su se onde zatekle posle kapitulacije Italije, krajem 1943. godine, i pale u ruke Nemcima. I oni su, sa neznatnim izuzecima, svoje jevrejstvo platili svojim životima.

Pri ostvarenju nacističkog plana o istrebljenju Jevreja, ili, kako su ga u svojoj politici novog poretka zvali nacisti, plana *o konačnom rešenju jevrejskog pitanja*, neki od njihovih trabanata, naročito ustaše i mađarski »strelasti krstaši«, kao da su se takmičili u svojim zverstvima.

U Srbiji, iako je ona imala »svoju« (Nedićevu) vladu, provođenje mera protiv Jevreja zadržali su Nemci u svojim rukama. Razume se, kao i u svim ostalim zemljama koje su bili okupirali, Nemci su i ovde našli pomagače. Već prvih dana okupacije izvršena je registracija svih Jevreja. Prvi okupatorski proglas je nagovestio šta Jevreje čeka; u njemu je rečeno da će oni koji se ne budu odazvali pozivu na registraciju biti streljani! Takav isti postupak primenjen je i tamo gde su Nemci izvršenje »plana« poverili kvislinzima. U tome su naročito bile revnosne ustaše u Hrvatskoj i Bosni: u svirepostima nisu zaostajali za nemačkim fašistima. Mađarski »strelasti krstaši« su na okupiranoj teritoriji takođe dokraja zadovoljili svog nemačkog naredbodavca. A svi oni — nacisti, ustaše, bugarski kvislinzi i mađarski »krstaši« — bili su u svojim zločinačkim postupcima jednaki i prema ostalom jugoslovenskom njima nepoćudnom stanovništvu, nad kojim je, kao i nad Jevrejima, vršen grozan genocid.

Šezdeset hiljada jugoslovenskih Jevreja, koji su svoje živote izgubili pod nožem ili maljem, u dušegupki ili gasnim komorama, deo su onih šest miliona Jevreja ubijenih širom Evrope. Ova tragična činjenica treba da bude upozorenje generacijama koje dolaze da *slepa i fanatična mržnja* još nije nestala iz sveta i da se mora voditi borba protiv njenog vaskrsa. Nije zadatak ovog napisa da obradi pojedine etape u kojima su razni nacifašisti izvršavali svoje planove protiv Jevreja u Jugoslaviji. Naš je Savez 1952. godine objavio knjigu *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*, u kojoj su izneti detalji o fašističkim zverstvima u godinama 1941—1945, pa je nepotrebno da se ovde ponove.

Savez i opštine u godinama okupacije

Neposredno po upadu Nemaca u Beograd Savezu je onemogućen rad, a rad opština zavisio je od odlukâ lokalnih okupacionih vlasti. Te odluke su bile veoma raznolike: od potpune zabrane rada do dopuštanja da do daljega rade u ograničenim okvirima. Prepuštene same sebi opštine su se — inspirisane tradicijom iz rada jevrejskih opština u dijaspori kroz vekove, kao i zahvaljujući iskustvima koja su same stekle radom u predratnom periodu — uglavnom brzo snašle. Novonastala situacija zahtevala je od njih preorijentaciju rada, pa i unutrašnju reorganizaciju, da bi se novi zadaci mogli izvršavati. Nasuprot mirnodopskom delovanju, u kome je preovladavao kulturni, prosvetni i verski rad, osnovni sadržaj rada postala je briga za zbrinjavanje ekonomski upropašćenih porodica, prihvatanje i zbrinjavanje izbeglica, pomoć zatočenicima po logorima, zdravstveno obezbeđenje ljudi koji se nisu mogli lečiti kod lekara inoveraca niti u građanskim bolnicama, školovanje dece koja nisu mogla pohađati redovne škole, itd.

Mora se istaći da su baš u tom periodu mnoge opštine ispoljile zadivljujuću aktivnost. Iako i sami ekonomski upropašćeni, članovi pojedinih opština ispoljavali su u određenim slučajevima visok stepen međusobne solidarnosti i samopregora. Sposobne da trezveno sagledavaju realnost i mogući razvoj događaja i da iskoriste svaku pa i najmanju šansu za pomoć ugroženoj i poniženoj sabraći, opštine su u tim teškim vremenima obavile ogroman posao. Time su bar privremeno olakšale život hiljadama ljudi, žena i dece koji su čamili po zatvorima i koncentracionim logorima. Zahvaljujući nastojanjima nekih opština izvestan broj Jevreja se spasao i preživeo rat.

Na žalost, detaljniji pregled rada svih opština u tom periodu nije moguće dati jer ne postoji odgovarajuća dokumentacija. Ovde ćemo ukratko dati opis rada samo nekoliko opština. Moramo naglasiti da su pomanjkanje i nesigurnost podataka znatno otežali rad na ovom prikazu, pa da su se u njemu možda potkrale neke nepotpunosti a i manje netačnosti.

Beograd

Po ulasku u Beograd okupatori su zabranili rad Saveza i obeju jevrejskih opština. Želeći da što lakše i potpunije izvedu svoje planove i da nad Jevrejima imaju potpunu kontrolu, oni su formirali takozvano »Predstavništvo jevrejske zajednice« (Vertretung der jüdischen Gemeinschaft). Za predsednika su odredili Benjamina Flajšera, za njegovog pomoćnika inž. Emila Dajča, za sekretara Samuela-Mileta Demaja, za blagajnika Miku Efraima, a za članove advokata Mišu Levija, Menahema Koena, dr Isaka Eškenazija i druge. Benjamin Flajšer je zbog bolesti ubrzo »razrešen dužnosti« a za predsednika je postavljen inž. Emil Dajč. U »Predstavništvu jevrejske zajednice« formirane su, po nalogu okupatora, ove sekcije: socijalna, zdravstvena, finansijska i verska.

Iako je »Predstavništvo jevrejske zajednice« bez svoje volje obavilo posao zbog kojeg ga je okupator formirao, ono je uradilo i mnogo toga što je život beogradskih Jevreja u tim teškim danima, punim neizvesnosti, učinilo snošljivijim.

Pošto se veliki broj beogradskih Jevreja sastojao od zanatlija, nižih činovnika, sitnih trgovaca i radnika kojima je bilo onemogućeno ma kakvo privređivanje, odmah su formirane tri kuhinje u kojima je hrana besplatno davana beogradskim Jevrejima i emigrantima koje je okupacija zatekla u Beogradu. Kada su Jevreji iz Banata prebačeni u Beograd, hrana se davala i njima, pa je formirana i kuhinja kod Topovskih šupa, gde su oni bili internirani. Pored hrane, ekonomski upropašćenim porodicama delila se novčana pomoć. Sredstva za tu pomoć prikupljana su od imućnijih Jevreja.

Jevrejska zdravstvena služba, na čijem je čelu bio dr Isak Eške-nazi, imala je zadatak da preuzme lečenje svih Jevreja, kojima je zabranjeno da se leče kod nejevreja i u opštim bolnicama. U toj se službi, na raspisani poziv, ubrzo okupilo 66 lekara, 24 studenta medicine, 6 apotekara i 26 stručnih bolničarki. Pored centralne ambulante u zgradi Saveza, u kojoj su vršeni i specijalistički pregledi, formirane su još tri ambulante. Organizovana je terenska služba po rejonima, čiji su lekari obilazili teže bolesnike po kućama. Kada je posle eksplozije municije u Smederevu naređeno da se tamo uputi 500 Jevreja na raščičavanje, sa njima je upućena i sanitetska ekipa sa dr Nisimom Testom na čelu.

U zgradi Jevrejskog ženskog društva formirana je jevrejska bolnica za 100 bolesnika čiji je šef bio dr Bukić Pijade. Inventar za ovu bolnicu prikupljen je uglavnom od lekara Jevreja, a lekovi od apotekara Jevreja. Pored lečenja beogradskih Jevreja i emigranata, jevrejska zdravstvena služba preuzela je i lečenje banatskih Jevreja po njihovom dolasku u Beograd. Po stvaranju logora kod Topovskih šupa Jevrejska zdravstvena služba organizovala je proširenje vodovoda, uređenje improvizovanih umivaonika, klozeta i praonica, kao i svega ostalog da bi smeštaj velikog broja zatočenika u tesnim prostorijama bio koliko-toliko podnošljiv.

Koristeći svoje mogućnosti i nedovoljnu kontrolu, lekari Jevrejske zdravstvene službe su izvesnom broju Jevreja, dajući im višednevna bolovanja, omogućili bežanje iz Beograda. Oni su te dane, kada su zbog »bolesti« bili oslobođeni prinudnog rada, iskorišćavali da se pripreme za odlazak u krajeve koji nisu bili pod nemačkom kontrolom.

Koliko je poznato, od članova „Predstavništva jevrejske zajednice« rat su preživeli samo dr Isak Eške-nazi i advokat Miša Levi. Posle višemesečnih maltretiranja u koja su, među ostalim, spadala i česta upadanja u zgradu Saveza, u kojoj je radilo »Predstavništvo« postrojavanja svih funkcionera i službenika sa raportiranjem i odvođenjem pojedinaca — Nemci su postupno pobili i većinu službenika »Predstavništva«.

Zagreb

Jevrejska opština u Zagrebu je jedina koja je za sve vreme okupacije imala mogućnost da obavlja bar najnužnije zadatke. A ti zadaci, kao i u ostalih opština u onim danima, bili su usmereni uglavnom na ukazivanje pomoći ugroženim članovima i onima koji su bili u zatočeničkim, zarobljeničkim i drugim logorima.

U tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj okupator je imao izuzetno odanog i privrženog pomagača — ustaše. Jevreji Zagreba, kao u ostalom i ostalih mesta u Hrvatskoj, delili su sudbinu sa Jevrejima iz ostalih delova Jugoslavije. Već nekoliko dana po okupaciji nekoliko stotina omladinaca izgubilo je živote; porodice su iseljene iz severnog dela grada; raspisana je velika kontribucija; trgovine, fabrike i ostala preduzeća su konfiskovani; licima slobodnih profesija zabranjen je svaki rad; Jevrejima i licima jevrejskog porekla nametnuta su raznovrsna ograničenja u pogledu građanskih i ljudskih prava. Razume se — pored svega toga obeleženi su i žutim znakom. Ubrzo su otpočela i masovna odvođenja.

Jevrejska opština je stvorila temeljitu, odlično zasnovanu organizaciju. Našli su se na okupu mnogobrojni aktivisti sa dr Hugom Konom na čelu. Organizovane su razne službe: zdravstvena, školska, za brigu o zatočenicima i zarobljenicima i druge za koje se ukazala potreba.

Zgrada Opštine (u Palmotićevoj 16) je odmah prvih dana po okupaciji rekvirirana i u njoj smeštena nemačka gimnazija. Iz zgrade

Sl. 17. — Logor u Jasenovcu

su morale da se isele sve ustanove koje su se dotad u njoj nalazile, pa su sa malim izuzecima prestale i da dejstvuju. Opštinska uprava se smestila u jednom stanu na Tomislavovom trgu, u koji je bio premešten i hram. Velika sinagoga u Praškoj ulici je do temelja srušena. Neki ostaci zidova i stubova nađeni posle rata nalaze se u Jevrejskom domu u Palmotićevoj ulici. O sudbini Doma staraca, koji je takođe bio rekviriran, donosimo opširniji napis na drugom mestu u ovoj Spomenici.

Zdravstvenoj službi stavio se na raspolaganje velik broj lekara, a za rad sa školskom decom i omladincima velik broj nastavnika. Saradnici nisu nedostajali ni u drugim službama. Na žalost nije sačuvana dokumentacija iz onih dana, pa tako ne postoji ni mogućnost za pružanje detaljnijih podataka o mnogobrojnim aktivnostima koje je Opština obavljala. A sigurno je da bi ovom prilikom vredelo prikazati ih.

Ipak, nešto više reči, makar i u skučenom obliku, datih po sećanju preživelih, zaslužuje jedna naročita aktivnost zagrebačke Opštine. To je organizacija pomoći koja je do deportacije u logore smrti (najvećim delom u Aušvic) u raznim vidovima ukazivana zatočenicima u svim logorima u »NDH«, naročito zatočenicima u logorima u Loborgradu i Gornjoj Rijeci, a u zajednici sa Opštinom u Osijeku i u logoru u Đakovu.

Pri Opštini su formirane ekipe za obavljanje zadataka u vezi sa tom aktivnošću. Dokle god je to bilo moguće, nabavljane su za tadašnje prilike vrlo velike količine hrane, odeće, obuće, sanitetskog i higijenskog materijala i sl., u čemu se svojim zalaganjem naročito istakao Deže Abraham.

Logorima u Loborgradu i Gornjoj Rijeci upravljali su »folksdojčeri«. Ali svu brigu oko poboljšanja smeštaja, snabdevanja, ishrane, zdravstvene službe i svega drugog što je bilo potrebno za iole podnošljiviji život zatočenika u tim logorima, kojih je bilo iz svih krajeva Jugoslavije — sve je to preuzela Opština u Zagrebu. Ekipu koja se prihvatila dužnosti da obavi sve poslove u vezi sa tim tako široko postavljenim zadatkom sačinjavali su desetak aktivista, među kojima su bili Robert Goldštajn, Ašer Kabiljo, inž. Đuro Kastl, Ašer Kišicki, David Levi Dale, prof. dr Pavle Štern i dr. Zahvaljujući savršenoj organizaciji, zatočenicima u tim logorima unekoliko je olakšan inače vrlo težak i žalostan život. Na žalost, i njihova sudbina je bila strahovita. Svi su, sa neznatnim izuzecima, završili u gasnim komorama.

Logori u Jasenovcu, Novoj Gradiški, Đakovu i drugim mestima takođe su bili obuhvaćeni opštinskim planom za ukazivanje pomoći. Ali, u ovim logorima u znatno manjim okvirima. Pomoć se uglavnom sastojala u slanju paketa, čija je sudbina uvek bila problematična. Zanimljiv je bio slučaj sa paketima u Loborgradu. Pošto je primećeno da paketi ne stižu zatočenicima sa punom sadržinom, jer su upravitelji logora prethodno iz njih uzimali za sebe sve što je bilo vrednije, Opština je izdejstvovala odobrenje da njen predstavnik bude prisutan pri cenzurisanju i predaji paketa zatočenicima u Loborgradu i Gornjoj Rijeci. Pakete su slali pojedinci i Opština.

Rad zagrebačke Opštine razlikovao se od takođe dobrog rada drugih opština po svome intenzitetu i dužini trajanja. On je naime trajao sve dok je u logorima u Hrvatskoj bilo zatočenika.

I onda kad su zagrebački Jevreji bili obuhvaćeni masovnom i totalnom deportacijom u logore smrti i kad je u Zagrebu ostalo samo nekoliko Jevreja, jedni ilegalno a drugi pošteđeni zbog raznih razloga — Opština je i dalje postojala. I radila je koliko je to u tadašnjim uslovima uopšte još bilo moguće. To svakako treba zahvaliti dr Robertu Glikstalu, inž. Đuru Kastlu i Ašeru Kišickom koji su, izlažući se i sami najvećim opasnostima, doprineli jedinstvenom slučaju da je Jevrejska opština postojala za sve vreme okupacije. Od 115 jevrejskih opština koliko ih je bilo u predratnoj Jugoslaviji zagrebačka je bila jedina koja je dejstvovala do kraja.

Rukovodioci Opštine u tim teškim danima bili su dr Robert Glikstal i Ašer Kišicki. I po oslobođenju oni su ostali na čelu Opštine sve do 1946. godine.

Opština je na razne načine dolazila do sredstava za obavljanje svojih mnogostrukih teških zadataka. Vredi naročito istaći pomoć koju joj je u tom pogledu konspirativno pružio dr Kestli, švajcarski konzul u Zagrebu; on je navodno uspostavio odgovarajuće veze sa nekim organizacijama i ličnostima u Turskoj koje su nepoznatim putevima Opštini doturali novčana sredstva. Takođe treba naročito spomenuti da je posredstvom Međunarodnog crvenog krsta veća grupa dece 1942. godine preko Mađarske, Rumunije i Turske otpremljena u Palestinu.

Sl. 18. — Jasenovac — zatočenici pri radu

Sarajevo

Neposredno po ulasku okupatora u Sarajevo nekoliko članova opštinskih uprava (u Sarajevu su postojale dve opštine — sefardska i aškenaska) bilo je uhapšeno, dok je manji broj napustio grad. Pretežan deo preostalih odbornika se pasivizirao, a time je rad opština bio paralisano.

Jevrejska zajednica u Sarajevu bila je uglavnom sastavljena od radnika, sitnih trgovaca, zanatlija i službenika. Iz ovakvog sastava bio je još za vreme stare Jugoslavije regrutovan znatan broj naprednih omladinaca članova Komunističke partije i SKOJ-a. Mnogi su još pre rata bili zatvarani zbog pripadnosti Partiji, a neki su bili i likvidirani.

U tim kritičnim danima, kada su svi Jevreji radnici i službenici bili izbačeni sa posla, kada je velik broj porodica ostao bez materijalnih sredstava za život, kada je trebalo organizovano odupreti se samovolji nasilnika koji su koristili nesređenost organa vlasti da bi se pljačkom što brže obogatili, opštine nisu mogle više delovati. Pojedinci su nastojali na sve moguće načine da se izvuku iz Sarajeva, pri čemu su mnogi lakoverni upadali u klopku ustaških i drugih zločinaca, koji su im »sve uredili za bekstvo«, a potom ih sačekivali na izlazu iz grada, oduzimali im sve stvari i hapsili ih. Jevrejske mase su bile prepuštene same sebi. Nastala je dezorijentacija, obezglavljenost, a među mnogobrojnom jevrejskom sirotinjom preovladalo je osećanje bespomoćnosti. Pojavilo se mnoštvo problema; ljudi su tražili pomoć od opština, no opštine praktično nisu funkcionisale. Službenici opština sa sekretarom dr Mojsijem Papom na čelu, i pored velikog zalaganja, nisu mogli mnogo da učine.

U toj situaciji jedna grupa mlađih naprednih članova radničkog društva »Matatja« odlučila je da ne ostane pasivna u pogledu pomažanja i zbrinjavanja Jevreja kojima je egzistencija bila krajnje ugrožena. Ocenivši da jevrejske opštine mogu biti istovremeno pogodne ustanove kako za pomoć Jevrejima, tako i za rad po zadacima Komunističke partije odnosno narodnooslobodilačkog pokreta, Mesni komitet KPJ je preko Vladimira Perića Valtera izdao direktivu Moniju Finciju da se Jevreji članovi KP i SKOJ-a angažuju u pružanju pomoći i podrške jevrejskom stanovništvu.

Pod rukovodstvom grupe formirane u smislu te direktive veći broj mlađih ljudi, uglavnom članova »Matatje«, postepeno je preuzimao poslove Opštine, koja je sada već bila jedinstvena za Sefarde i Aškenaze. Pored dotadašnjeg predsednika »Matatje« Jozefa Levija, najaktivniji u tom radu bili su Moni Finci, inž. Avram Papo, Jozef Čučo Albahari, Aleksandar Salcberger, Rudi Musafija, Salamon Konforti i inž. Aron Kamhi. Radeći zajedno sa dr Mojsijom Papom, sekretarom Opštine, i Albertom Fincijem, glavnim blagajnikom, oni su ubrzo preorijentisali rad Opštine na rešavanje najaktuelnijih problema i u tome postigli vidne rezultate.

Težište njihovog rada bilo je usmereno u dva najvažnija pravca: pružanja svakovrsne pomoći jevrejskom stanovništvu kome je ta pomoć bila potrebna i korišćenja svih mogućnosti da se ublaže okrutne

mere okupatora. Pored toga, članovi KPJ i SKOJ-a koristili su svakodnevni kontakt sa ljudima za političko delovanje, za objašnjavanje nastale situacije, ciljeva narodnooslobodilačke borbe i perspektive koju ona otvara svima pa i Jevrejima. Intenzivno se radilo na tome da se što veći broj omladinaca uputi u prve partizanske odrede, kao i da se ti odredi materijalno pomognu.

Dve značajne akcije koje je Opština tada provela bile su: veoma obimno prikupljanje materijalnih sredstava za socijalnu pomoć i anketiranje jevrejskih porodica radi sticanja uvida u to kome je i kakva pomoć potrebna.

Pošto Opština nije raspolagala gotovo nikakvim materijalnim sredstvima, trebalo ih je prikupljati od imućnijih Jevreja. Za tu akciju angažovani su najistaknutiji ljudi, a u njenom provođenju naročito se istakao Jozef Levi. Pored novčanih sredstava, prikupljane su i životne namirnice, odeća, obuća, sanitetski materijal, itd. Sve se to skupljalo u fiskulturnoj sali sportskog društva »Bar Kohba«, te je većim delom korišćeno za pomoć jevrejskom stanovništvu, dok je jedan deo upućivan u partizanske odrede.

Formirana je kuhinja iz koje se dnevno besplatno izdavalo oko 1000 obroka hrane. Kada se ukazala potreba, taj se broj povećao, te se pored izdavanja stanovništvu jedan deo hrane slao zatvorenicima. Kada su pojedine grupe Jevreja zatvarane i pripremane za deportovanje u logor, za njih se posebno pripremala hrana.

Jedna grupa žena i dece koji su bili upućeni u logor u Lobargradu, pa vraćeni zbog nedostatka smeštajnog prostora, smeštena je u školi kod Marijinog dvora i za njih je posebno pripremana hrana.

Sl. 19. — Kulturna sekcija društva »Matatja« (Sarajevo) —
U gornjem redu, četvrti s leva, Narodni heroj Nisim Albahari

Posvetila se posebna pažnja da se te žene i deca koliko-toliko oporave, jer za vreme transportovanja, koje je trajalo punih osam dana, nisu primili gotovo nikakvu hranu.

U nabavci hrane za kuhinje mnogo je doprineo Jahiel Finci. On je, koristeći svoj veliki ugled opštepoznatog humanitarnog radnika, svoja mnogobrojna poznanstva i izvanrednu snalažljivost, obezbeđivao potrebne namirnice koje su se u to vreme teško nalazile i za najnužnije snabdevanje gradskog stanovništva. Jahiel Finci je pomagao mnogim sarajevskim Jevrejima da se prebace u italijansku okupacionu zonu, a kasnije, kada je i sam prešao u Mostar pa na Rab, produžio je da vrlo agilno radi na snabdevanju izbeglica životnim namirnicama i drugim potrebama..

Novčana pomoć u visini od 150—300 dinara mesečno davana je porodicama kojima je to bilo najnužnije. Njima je u toku zime 1941/42. obezbeđena i izvesna količina ocreva.

Kada je iz Sarajeva, početkom septembra 1941. godine, odvedena grupa od 400 Jevreja u Kruščicu, Opština je povelala akciju za prikupljanje hrane i odeće za njih. Sve je to kamionima upućivano u Kruščicu, ali se ubrzo pokazalo da zatočeni Jevreji ne primaju te pošiljke, nego da ih ustaše prodaju po obližnjem Travniku i okolini. Tada je Opština uspela da izdejstuje odobrenje za slanje kuvane hrane u kazanima. Ta hrana slata je, uz policijsku pratnju i pratnju poverenika vlasti i dvojice predstavnika Opštine, direktno u logor i predavana zatočenicima. Paketi koje su pojedinci namenili određenim zatočenicima u ostalim logorima koji su u međuvremenu formirani slati su preko Opštine, a ona je organizovala slanje paketa onima kojima nije imao ko da šalje. Ostvarena je saradnja sa opštinama u Zagrebu i Osijeku u pitanju snabdevanja zatočenika u Jasenovcu, Loborgradu i Đakovu.

U nastojanju da se spreči odvođenje starijih i bolesnih osoba na prinudan rad kao i svakodnevni lov na ljude po ulicama i stanovima, Opštini je uspelo da za izvesno vreme utiče na organizaciju prinudnog rada. Mlađi ljudi dobrovoljno su se javljali za rad da bi stariji i bolesni bili pošteđeni.

Početkom 1942. godine, kada je Opština ocenila da pretil opasnost od uništenja opštinskog inventara i arhive, dr Mojsije Papo je uz pomoć Morica Danitija blagovremeno sklonio matične knjige i najvažniju arhivu.

Opština nije radila na posebnoj organizaciji pružanja zdravstvene pomoći jevrejskom stanovništvu, nego su taj posao preuzeli i uspešno obavili jevrejski a i neki drugi lekari. Sve preglede i kućne posete siromašnim Jevrejima oni su izvršavali besplatno, a predusretljivošću lekara koji su radili po bolnicama, naročito dr Jelke Knežević, dr Moše Alkalaja, dr Leona Pinta, dr Pavla Kanica i mg. ph. Altarca, svi Jevreji kojima je bila potrebna bolnička nega primani su u bolnice. Izvestan broj Jevreja se na taj način i spasio.

Već u aprilu 1941. godine u jevrejskim opštinama u Sarajevu bili su postavljeni poverenici, i to u sefardskoj Srećko Bujas, a u

aškenaskoj Branko Milaković, obojica sudije Okružnog suda. Pod tadašnjim uslovima oni, i pored lične želje koju su ispoljavali, nisu mogli učiniti nešto značajnije u korist jevrejskog stanovništva, ali su ipak preduzeli niz uspješnih intervencija, naročito kada se radilo o pojedincima. Treba istaći da oni svoje položaje ni u kom pogledu nisu zloupotrebili.

Osijek

Opštine u Osijeku — postojale su dve: donjogradska i gornjogradska — pored zagrebačke nesumnjivo su najzaslužnije za pomoć koja je do sredine 1942. godine pružana zatočenicima u Jasenovcu, Đakovu i drugim logorima. Za to se mora u prvom redu zahvaliti opštinskim upravama koje su zajednički, kao celina, izvanredno funkcionisale i u kojima se našlo nekoliko izuzetno umešnih i predanih javnih radnika. Zahvaljujući tome osječka zajednica je u tom periodu od 14 meseci obavila ogroman posao.

Odmah po dolasku Nemci su, kao i u drugim mestima, opljačkali jevrejsku imovinu, nametnuli kontribuciju od 20 miliona dinara, postavili poverenike u sve jevrejske fabrike i trgovinske radnje i onemogućili svaku privrednu delatnost Jevreja; smenili su uprave obeju jevrejskih opština i pri istima imenovali svoje poverenike. Ubrzo je opštinama naredeno da sačine preciznu kartoteku sa podacima o svim Jevrejima i da prikupe još 20 miliona dinara. Sve jevrejske porodice izbačene su iz stanova u centru grada i preseljene na periferiju. Ovo i niz drugih sličnih mera, od ucene do najprostije pljačke, obilato su koristili lokalni profašisti, među kojima i poverenici opština Binder i Vajn. U jednom momentu redarstvo se prilika da opštine preko svojih predstavnika upoznaju redarstvo sa zločinima koje su vršili poverenici i oni bivaju smenjeni. Došavši tom prilikom u kontakt sa župskom redarstvenom oblašću, opštine su to iskoristile i izdejstvovala mogućnost slobodnijeg rada sve do preseljenja u Tenje. To je omogućilo da rad opština u narednom periodu od oko godine dana bude onako uspešan.

Pri Opštini (sada već zajedničkoj), pod predsedništvom Bele Fridmana, formirani su odbori za socijalni rad, za školstvo, za snabdevanje zatočenika, kao i poreski i finansijski odbori. Ubrzo se pokazalo nužnim da se odbor za brigu o zatočenicima pretvori u samostalno telo, na čijem se čelu nalazio Andrija Rip.

U početku osnovna briga bila je posvećena zbrinjavanju njenih članova. Formirana je kuhinja u kojoj se hrana delila besplatno; onima kojima je bilo potrebno davala se i novčana pomoć. Posle odvođenja prve grupe osječkih Jevreja u logor i formiranja logora u Jasenovcu, Lobargradu i Đakovu, Opština je bila primorana da težište svog rada prebaci na zbrinjavanje zatočenika, pa je preko Crvenog krsta organizovala slanje paketa.

Osječki Jevreji su vrlo brzo uvideli da se ne mogu zadovoljiti pomaganjem samo svojih sugrađana koji su upućeni u logore. Broj zatočenika po logorima je naglo rastao, što je zahtevalo mnogo obimniju pomoć. Samo u jasenovačkom logoru bilo je već oko 8000 Jev-

reja iz cele zemlje, a njihove ni najnužnije potrebe nisu mogle biti zadovoljene ograničenim brojem paketa. Samoinicijativno odbor je ponudio upravi logora u Jasenovcu vagonске pošiljke hrane, što je ona prihvatila. Dopremu hrane redovno su pratila dva člana Opštine, te se preko njih prvi put stekao uvid u ono što se zapravo zbivalo u jasenovačkom logoru.

Posle prvih uspeha, osječka Opština je razvila obiman rad na prikupljanju hrane, odeće, obuće i ostalih neophodnih potreba za zatočenike, kao i novčanih sredstava za kupovinu hrane. U sporazumu sa zagrebačkom Opštinom ona je preuzela organizovanje prikupljanja sredstava za pomoć zatočenicima iz svih opština u Sremu i Slavoniji istočno od linije Slatina—Požega—Nova Gradiška (bez Slavenskog Broda). Odziv opština bio je velik i ubrzo su se pošiljke za zatočenike znatno povećavale. U Osijeku su bile formirane radionice u kojima se radilo za zatočenike, naročito ono što je zatočenicima bilo potrebno za predstojeću zimu.

Veštım nastupom kod šefa nabavljačke službe logora u Jasenovcu, predstavnicima osječke Opštine uspeva da dobiju ovlašćenje za kupovinu većih količina najvažnijih životnih namirnica na račun

Sl. 20. — Grobovi zatočenika u Dakovu

logora. Opština je uspešno obavila taj posao, pa je ishrana zatočenika u toku zime 1941/42. bila nešto bolja.

Predstavnici osječke Opštine uočili su da teški poljski radovi u kasnu jesen vrlo brzo iscrpljuju zatočenike. Oni su zato upravi logora predložili da se formiraju zanatske radionice za koje će Opština obezbediti mašine i alat. Uprava je to prihvatila i ubrzo se oko 500 zatočenika našlo u radionicama pod krovom.

Opština je nastojala da na sve moguće načine izvuče što više dece iz logora. Pošto je u dopremi hrane za logore učestvovala i vin-kovačka Opština, njenim predstavnicima je uspelo da izvuku iz logora u Staroj Gradiški grupu od oko 45-oro dece. Deo te grupe je preko Mostara i Splita upućen u Modenu, odakle su deca kasnije prebačena u Izrael.

Krajem novembra 1941. godine osječka Opština je dobila naređenje da se u roku od 5 dana pobrine za smeštaj a kasnije i za snabdevanje oko 2000 žena i dece. Pronađene su prazne skladišne prostori-je mlina »Cereale« u Đakovu i već 7. decembra 1941. godine stiglo je 1830 jevrejskih žena i dece, kao i 50 Srpkinja iz Bosne. U međuvremenu Opština je pripremila sve što se za tako kratko vreme moglo da pripremi za prihvatanje i uredno snabdevanje te grupe, kako bi im prvi dani bili što snošljiviji. Opština je i dalje redovno snabdevala logor u Đakovu.

Briga o unutrašnjem redu u đakovačkom logoru bila je prepuštena samim zatočenicima, a Opština je za svoga predstavnika odredila Vladu Grinbauma. U logoru su formirane keramička, korparska i krojačka radionica, dok je oko 400 devojaka išlo na poljske radove. Zatočenice su nagradu koju su dobijale za svoj rad ustupale Opštini za snabdevanje logora. Organizacija rada bila je vrlo dobra zahvaljujući naročito omladinkama. To je u znatnoj meri uticalo da i unutrašnji red u logoru bude primeran.

No već početkom januara 1942. godine osječka Opština je bila obavještena od strane zagrebačke Opštine da se u Staroj Gradiški nalazi veća grupa zatočenih Jevrejki sa decom i da je njihovo stanje očajno. Od osječke Opštine se tražilo da pomogne koliko može u zbrinjavanju tih zatočenica. Opština je svoje predstavnike uputila u Staru Gradišku i posle uvida u zaista očajne prilike u tom logoru predložila ustaškim vlastima da se žene i deca iz logora u Staroj Gradiški premeste u Đakovo, a da se briga o njihovom snabdevanju prepusti osječkoj Opštini. Ovaj gest već dotad ekonomski upropašćenih članova osječke Opštine vredan je naročitog poštovanja i divljenja.

Oko 1200 žena i dece iz Stare Gradiške bilo je 24. februara 1942. godine premešteno u đakovački logor. Sva nastojanja osječke Opštine da se za njihov smeštaj, u kome bi se proveo karantin, dobije prazan magacin koji se nalazio u dvorištu mlina nisu uspela, te su bolesne žene i deca smešteni zajedno u istu zgradu sa starim zatočenicima. Posle kratkog vremena došlo je do epidemije pegavog tifusa od kojeg je umrlo 580 osoba. Iz straha da se zaraza ne prenese na

gradsko stanovništvo, preostale zatočenike vlasti su prebacile u Jasenovac gde ih ubrzo na Gradini usmrćuju.

Nastojanje osječke Opštine da deo divne osječke omladine, kao i dece iz drugih mesta koja su izvučena iz raznih logora, pošalje preko Dalmacije u Palestinu bio je prekinut nalogom Gradske opštine da se do juna 1942. godine na putu za selo Tenje izgradi sredstvima Jevreja i u njihovoj organizaciji naselje za sve osječke Jevreje. Vlasti su dale garanciju da će u tom naselju Jevreji moći nesmetano da žive. Predstavnici Opštine bili su pozvani da zajedno sa predstavnikom Velike župe Baranja, stožernikom ustaškog stožera, gradonačelnikom Osijeka i predstavnikom nemačkog Kulturbunda potpišu zapisnik o tome. Opština je organizovala izgradnju naselja i pre no što je ono bilo završeno u njega su prebacili preko 3000 osječkih Jevreja. Posle kraćeg vremena u Tenje su bili dovedeni i Jevreji iz ostalih mesta Slavonije.

U naselju u Tenju organizovane su kuhinja i zdravstvena služba i bile preduzete opsežne mere za bolji smeštaj. Da bi stvorili materijalna sredstva za poboljšanje ishrane, organizovan je rad u ciglani i lanari, kao i povrtarski rad. Preduzimane su mere za stvaranje podnošljivih uslova za život u toku predstojeće zime, no ti radovi bivaju prekinuti odvođenjem svih Jevreja u logore smrti. Time prestaje i rad osječke Opštine.

Osječka Opština mogla je odigrati tako istaknutu ulogu u zbrinjavanju zatočenika u Jasenovcu i Đakovu zahvaljujući u prvom redu izvanrednim osećanjima humanosti i solidarnosti svojih članova, a potom izuzetnoj predanosti i snalažljivosti članova opštinske uprave, u kojoj su se posebno isticali sekretar Opštine Slavko Klajn, predsednik odbora za brigu o zatočenicima Andrija Rip i Vlado Grinbaum.

Split i Mostar

Rad opština u Splitu i Mostaru prikazan je ovde zajedno, jer je imao izvesne podudarnosti, a i dobar deo tog rada ostvaren je u međusobnoj saradnji. Osnovni zadatak tih opština bio je prihvatanje i zbrinjavanje Jevreja koji su iz ostalih krajeva Jugoslavije bežali u italijansku okupacionu zonu.

U Mostar i u Dalmaciju u toku 1941. godine i početkom 1942. došlo je nekoliko hiljada izbeglica iz raznih krajeva Jugoslavije. Pored njih, tu je još od 1939. godine bilo nekoliko stotina emigranata iz Austrije, Nemačke, Poljske i Čehoslovačke. Bilo je i izbeglica koje su raspolagale materijalnim sredstvima za život, pa se nisu Opštini obraćale za pomoć, ali većina ih je stigla bez sredstava i njima je trebalo odmah obezbediti smeštaj i bar najskromnije uslove za život. Najveći teret tog posla pao je na Opštine u Splitu i Mostaru, dok su ostale opštine u Dalmaciji taj rad uglavnom materijalno pomagale.

U Mostar je u toku 1941. i prve polovine 1942. godine stiglo oko 800 Jevreja iz raznih krajeva Jugoslavije, među kojima je najviše bilo iz Sarajeva, kao i nekoliko stotina emigranata. Opština ih je prihvatala i smeštala po privatnim kućama. Organizovano je stalno dežurstvo na železničkoj stanici za doček svih kompozicija i prihvatanje

izbeglica. Formirana je kuhinja koja je davala besplatno hranu onima koji nisu bili u mogućnosti da je plate, a ostalima uz minimalnu naplatu. Onima kojima je to bilo potrebno davana je i pomoć u novcu. Znatnu pomoć Opštini u Mostaru pružala je dubrovačka Opština, i to sve do povezivanja sa Delassemom (Jevrejska organizacija u Italiji za pomaganje emigranata) koji je docnije slao deo najpotrebnijih sredstava.

Opština u Splitu je već pre izbivanja rata materijalno pomagala emigrante, za koje su jugoslovenske vlasti kao mesto boravka odredile Čapljinu i Makarsku. Pristizanjem novih emigranata i izbeglica rad na njihovom zbrinjavanju se veoma komplikovao. Ovo ne samo zbog toga što se njihov broj naglo povećavao nego i zato što ih je bilo u raznim mestima duž obale i na ostrvima, kao u Vela Luci, Korčuli, Postirama, Makarskoj i Lastovu.

U početku je splitska Opština pridošlice smeštavala po privatnim kućama, a kada za to više nije bilo mogućnosti, uzete su prostorije kulturnog društva »Jarden«. Svima kojima je bila potrebna davana je novčana pomoć. Na intervenciju Opštine italijanske vlasti su takođe davale izbeglicama novčanu pomoć, kao i karte za snabdevanje. Otvorena je kuhinja iz koje se davala hrana uz minimalnu naplatu.

Potrebna sredstva za tu pomoć stvarana su dobrovoljnim prilozima splitskih Jevreja. U doprinosanju su se naročito istakle porodice Marija i Gvide Štoka, Markusa Fincija i Julija Bronera iz Splita, te Salamona Drukera iz Šibenika. Porodica Štok je, pored znatnih priloga u novcu, u svojim fabrikama cementa zaposlila velik broj Jevreja izbeglica. I od Delassema je primana znatna pomoć. Član uprave Opštine Ervin Hercog došao je u kontakt sa komandantom jednog engleskog broda i preko njega uspostavio vezu sa JOINT-om. Otada JOINT preko Crvenog krsta i Delassema šalje finansijska sredstva za izbeglice u italijanskoj okupacionoj zoni.

Pošto je u to vreme u Dalmaciji, naročito u Splitu, organizovana nabavka lažnih legitimacija koje su pojedinci slali svojim rođacima i prijateljima da bi se prebacili u italijansku zonu, to je velik broj izbeglica dolazio bez pravih ličnih isprava. Opština je ovu aktivnost podsticala i uz prećutnu saglasnost italijanskih vlasti izdavala pridošlicama svoje legitimacije pomoću kojih su mogli ostati na toj teritoriji. Takve iste legitimacije su jednom prilikom date za jednu grupu teško ranjenih partizana koji su bili primorani da se leče u splitskoj bolnici.

Kada su italijanske vlasti krajem 1942. godine pohapsile sve pridošle Jevreje i smestile ih po logorima, splitska Opština je morala reorganizovati rad na njihovom zbrinjavanju. Malim brodićima redovno su u te logore upućivane životne namirnice i novčana pomoć. Pored redovnog snabdevanja logora u Dalmaciji, slati su paketi u Krušćicu, Jasenovac, Loborgrad i Đakovo .

Kako je sa pridošlicama došao i veliki broj školske dece, to se ukazala potreba za formiranjem osnovnih škola u Splitu, Korčuli i Vela Luci, kao i gimnazije u Splitu. Oko 70 đaka gimnazije redovno je

pohađalo nastavu koja se održavala po privatnim kućama. Na kraju školske godine, da bi im se priznali odgovarajući razredi, đaci su morali polagati ispite u realnoj gimnaziji. Direktor gimnazije bio je prof. Sigmund Šteg, a nastavnici prof. Solomon Kalderon, inž. S. Finci, A. Preger, Eškenazi, R. Perera, B. Rajner i drugi.

Tako obiman rad splitska Opština nije mogla da obavlja sa svojim malim aparatom, pa se za dobrovoljan rad u Opštini prijavio velik broj izbeglica.

Jedna od najuspelijih akcija splitske Opštine krajem 1941. godine bila je prebacivanje u Italiju oko 50 emigranata i 280 jugoslovenskih Jevreja. Ova je akcija ostvarena u saradnji sa Delassemom.

Kada su ustaše početkom 1942. godině htele da iz Mostara odvedu u koncentracione logore oko 800 jugoslovenskih Jevreja i nekoliko stotina emigranata, predsednik Jevrejske opštine je vrlo brzo uspostavio kontakt sa splitskom Opštinom. Memorandum u kome se traži da se ti ljudi ne izruče sigurnoj smrti predat je komandantu italijanske divizije »Alpskih lovaca« čije su jedinice bile tada stacionirane u Mostaru i okolini. Istovetan memorandum predsednik splitske Opštine predao je italijanskim vlastima. Kopije memoranduma poslane su raznim institucijama u Italiji, kao i pojedinim istaknutim ličnostima za koje se verovalo da mogu pomoći u pozitivnom rešavanju tog pitanja.

Opštine u Splitu i Mostaru uspešno su pomagale i sve one koji su želeli da se priključe narodnooslobodilačkoj borbi. Ovo naročito važi za splitsku Opštinu, čiji su neki službenici bili povezani sa Partijom i izvršavali direktive Mesnog komiteta.

Velike zasluge za vanredno uspešan rad opština u Splitu i Mostaru imali su tadašnji njihovi predsednici inž. Vilim Morpurgo i David Hajon. I do rata istaknuti jevrejski radnici, naročito na socijalnom polju, obojica su se u danima nevolje potpuno posvetili radu za svoje opštinare i mnogobrojne pridošlice. U tome radu, naročito pri raznim intervencijama kod organa vlasti i policije, često su se i sami izlagali opasnostima. Inž. Morpurgo koristio je svoja mnogobrojna poznanstva u Splitu i u Italiji za uspešno rešavanje mnogobrojnih pitanja vezanih za Jevreje. Odlučno je odbijao savete da se sa porodicom blagovremeno prebaci u Italiju, ističući da će sve dok i poslednji Jevrej in bude u Splitu i on ostati tu. Sve do oktobra 1943. godine on je predano radio. Imao je snage da još pred samo hapšenje i odvođenje u logor zakopa u svom vrtu opštinske matične knjige i najvredniju arhivu.

Značajnu ulogu u pomaganju izbeglica odigrali su u Mostaru i braća David i Jozef Koen. Za izdržavanje izbeglica u Mostaru velika novčana sredstva dao je Jakov Baruh iz Višegrada.

Priština

Na Kosovu je početkom 1941. živelo oko 400 Jevreja, i to najviše u Prištini. Taj živalj se uglavnom sastojao od sitnih trgovaca, zanatlija i radnika, tako da je sve to, sem nekoliko za ondašnje prilike nešto imućnijih trgovaca,

bilo uglavnom sirotinja koja je jedva sastavljala kraj s krajem. Opština je teško izdržavala sveštenika i šamaša. U tu sredinu je već 1939. i 1940. godine došlo nekoliko desetina austrijskih i čehoslovačkih Jevreja-emigranata. Opština nije imala sredstava za njihovo izdržavanje, te ih je rasporedila po kućama, gde su stanovali i hranili se. Pored ovih emigranata, po naređenju vlasti jedna grupa od oko 50 austrijskih i čehoslovačkih Jevreja bila je konfinirana u Kuršumlijskoj Banji, a o njihovom izdržavanju brinuo se Savez. Dolaskom okupatora ta grupa emigranata iz Kuršumlijske Banje prebačena je u Prištinu i prepuštena brizi Opštine. Oni su takođe bili razmešteni po kućama.

U relativno kratkom periodu svoje vlasti u Prištini 1941. godine Nemci su zaveli prinudni rad i opljačkali jevrejsku imovinu, ali nisu vršili ubistva. Lokalni profašisti su individualno, koristeći stečene položaje, u više navrata ucenjivali pojedince kao i Opštinu. Da bi isplatila tražene svote, Opština je oporezivala svoje članove.

Kad je Nemačka ovu oblast »ustupila« Italiji, počeo je u ovaj kraj, a naročito u Prištinu, pristizati veći broj Jevreja koji su ovamo prebegavali iz raznih mesta Srbije. Ukupno je došlo 300-400 osoba. Pored njih, u Prištinu je prebeglo i oko 50 Jevreja iz Kosovske Mitrovice, gde su Nemci zadržali vlast.

Pred Opštinom, koja je bila bez ikakvih materijalnih rezervi, odsečenom od sveta i bez ikakvih mogućnosti da se kome obrati za pomoć postavio se problem zbrinjavanja za njihove uslove vrlo velikog broja ljudi. Jedino rešenje bilo je da se smeste kod jevrejskih porodica. Deleći sa njima svoju sirotinju, one su svesrdno primile svoje sunarodnike, koji su se vremenom kod njih osećali kao članovi porodice. Pored zbrinjavanja tih ljudi, trebalo je rešiti i problem školovanja njihove kao i sopstvene dece. Učinjeni pokušaji nisu uspeji, jer su sve škole koje su dotada radile na srpskohrvatskom jeziku ukinute, a deca nisu mogla da prate nastavu na albanskom. Nastavnog osoblja za organizaciju samostalne škole nije bilo dovoljno. Sa postojećim osobljem organizovan je rad bez određenog programa.

Zahvaljujući lekarima — Srbima, zdravstvena zaštita kako domaćih tako i pridošlih Jevreja rešena je uspešno.

Na traženje Nemaca i lokalnih profašista italijanska vojska internirala je gotovo sve emigrante i izbeglice iz Srbije u jednu staru napuštenu školu u Prištini. Funkcioneri Opštine su intervenisali kod italijanskih vlasti i dobili obećanje da internirani Jevreji neće biti predani Nemcima. Zamenik komandanta karabinjera garantovao je to svojom »časnom reči«. No, i pored toga, verovatno na jači pritisak Nemaca, Italijani su 14. marta 1942. godine predali Nemcima sve te ljude, koji su odvedeni u Beograd i onde stradali sa ostalima iz logora na Sajmištu. Opština je uspela da svega desetini njih pred samo deportovanje pomogne da se spase odlaskom u Prizren ili Albaniju.

U Prištini su ostale samo porodice koje su tu i u Kosovskoj Mitrovici živele pre rata. No, velika većina tih porodica, već ranije skromnih ekonomskih mogućnosti, bila je izdržavanjem pridošlica ekonomski potpuno upropašćena. Opština je morala intervenisati u mnogo slučajeva. Zahvaljujući tome da su se ti ljudi zadovoljavali vrlo malim, kao i činjenici da su gotovo svi Jevreji u Prištini bili međusobno u bližim ili daljim rodbinskim vezama, tu uzajamnu ispo- moć bilo je relativno lako organizovati. Čak i izdržavanje Jevreja iz Kosovske Mitrovice nije bio težak problem s obzirom na to da su se oni mahom smestili kod svojih rođaka.

Opštini su u tom periodu najteže padala sve češća ucenjivanja od strane pojedinih ljudi iz organa vlasti. Zato, kad su 6. maja 1942. godine italijanske vlasti zatvorile sve prištinske Jevreje i konfinirale ih u Beratu i Elbasanu, oni su to primili gotovo kao izbavljenje, tim pre jer su ih meštani u tim mestima, kod kojih su bili smešteni, uglavnom lepo primili.

Od 6. maja 1942. godine Opština nije mogla više funkcionisati, te su za rešavanje socijalnih pitanja i intervencije kod lokalnih vlasti formirani odbori koji su preuzeli pojedine zadatke Opštine. Odbori su uspešno delovali sve do kapitulacije Italije, kada je broj Jevreja veoma opao pa je prestala i potreba za bilo kakvom predstavničkom insti- tucijom. Jedan deo se vratio u Prištinu i kasnije stradao, dok se drugi deo rasuo po albanskim selima i većinom preživeo rat.

U zbrinjavanju izbeglica, pored tadašnjeg predsednika Opštine Hajima Davida, istakli su se naročito Gabrijel Navon, Majir Beraha, Jakov David, Nisim Bahar, Josip Jeuda, Mihael Ruben i drugi.

Subotica

Mađari u toku 1941/42. godine nisu znatnije ometali rad jevrejskih opština u Bačkoj. To u punoj meri važi i za Opštinu u Subotici. Istina, oni su zauzeli prostorije Opštine, Jevrejske škole i Kulturnog doma, ali je Opština normalno produžila rad u prostorijama Jevrejske narodne kuhinje.

Već pre okupacije subotička Opština je obrazovala školu za one đake koji zbog numerus claususa nisu mogli redovno pohađati školu. Ta je škola dolaskom Mađara morala biti zatvorena.

Pošto je u Suboticu 1941. godine došlo dosta porodica koje su zbog terora lokalnih profašista i kvislinga morale napustiti manja mesta u Bačkoj, ukazala se potreba za proširenjem rada kuhinje. U njoj se morala pripremati hrana za subotičku sirotinju i pridošlice, kao i za taoce koje su Mađari zatvorili u konjičku kasarnu. Grupe talaca, sastavljene uglavnom od viđenijih Srba i Jevreja, zatvarane su pod pretnjom da će biti pogubljene u slučaju bilo kakve sabotaže.

Pored besplatne ili veoma jeftine hrane, oko 100 siromašnih jevrejskih porodica primalo je redovno i novčanu pomoć. Sredstva za pružanje pomoći prikupljana su razrezom vanrednog opštinskog prireza. Opština je u više navrata morala kod mađarskih vlasti da interveniše radi zavođenja većeg reda u pozivanju ljudi na prinudan rad, kao i u određivanju mesta rada. U tome je bilo dosta samovolje

i zloupotrebe od strane oficira i lokalnih funkcionera koji su jevrejsku radnu snagu upotrebljavali za svoje lične potrebe.

Kad je neposredno posle akcije paljenja žita, koju su izveli subotički omladinci, nametnuta kontribucija, Opština je nastojala da ekonomski slabije porodice to ne osete.

Posle formiranja logora u Bačkoj Topoli, subotička Opština organizovala je prikupljanje sredstava i onamo slala znatne količine životnih namirnica i ostalih neophodnih potreba. Kada su Mađari uputili na rad 15 radnih četa od po 200 Jevreja, Opština je prikupljala hranu i odeću i slala u Ukrajinu, Mađarsku i Borski rudnik gde su prinudni radnici bili na radu. U toku 1941. i prve polovine 1942. godine sredstva za pomoć su prikupljana isključivo od subotičkih Jevreja. Polovinom 1942. godine subotička Opština se povezuje sa Savezom jevrejskih opština u Budimpešti, te je otada taj Savez delimično materijalnim sredstvima pomagao subotičku Opštinu.

Bez obzira na mnogobrojna šikaniranja, ucenjivanja, pljačke i ponižavanja, život subotičkih Jevreja je sve do nemačke okupacije Bačke i Baranje, tj. do aprila 1944. godine, bio podnošljiv. Subotički Jevreji živeli su u uverenju da se nalaze u oazi gde se protivjevrejski zakoni neće tako okrutno primenjivati. No na žalost nemačka okupacija je sve te nade vrlo brzo sahranila.

Već maja 1944. godine Nemci stvaraju geto za subotičke Jevreje, a iz iskustva se znalo da je zatvaranje u geto prethodna mera za odvođenje u logore. Stvaranjem geta pred Opštinu iskrstavaju mnogobrojni zadaci — od smeštaja ljudi u veoma skućenom prostoru, nabavke životnih namirnica i organizacije ishrane pa sve do zdravstvene službe i nabavke lekova. Subotička Opština se veoma predano angažovala na svim tim poslovima, ali je u toku najintenzivnijeg delovanja sve prekinuto zbog odvođenja subotičkih Jevreja u logor Bačalmaš. Uslovi za dalji rad Opštine nisu postojali i Opština je kao organizovana institucija praktično prestala da postoji.

Velike zasluge za uspešan rad subotičke Opštine ima njen tadašnji predsednik dr Zoltan Lorant, koji je najveći deo posla oko pružanja pomoći svima kojima je bila potrebna nosio na svojim plećima. Po odvođenju dr Loranta na prinudni rad u Bačku Topolu tog obimnog posla prihvatili su se članovi Jevrejskog saveta, među kojima su se isticali Nikola Halbror, Henrik Levental, Ernest Fišer i drugi.

U koncentracionim i drugim logorima

Medusobna solidarnost i težnja da se pomogne onima kojima je ta pomoć najneophodnija dolazile su do izražaja među Jevrejima i u najtežim uslovima života u koncentracionim logorima, konfinaciji ili zbegu. Raznoliki uslovi života uticali su da u svakom logoru ta solidarnost dođe na drugi način do izražaja. Čak i u Jasenovcu, gde je svakodnevno i na svakom koraku pretila smrt, bilo je malo denunciranja ili pokušaja izvlačenja na račun nesreće drugih. Kada je svaki komadić hrane predstavljao uslov za samoodržanje, zatočeni Jevreji su nastojali da se životne namirnice što racionalnije iskoriste i što pravilnije podele, vodeći pri tome uvek računa o bolesnim i krajnje

iznemoglim sapatnicima. Od međusobne podrške da se istraje, pa sve do pomoći da se iskoriste retke prilike za bekstvo, ta međusobna solidarnost je svugde bila prisutna. Na žalost, u uslovima kakvi su vladali u koncentracionim logorima u »NDH« sve je to vrlo malo pomoglo.

U italijanskim logorima, gde su postojali povoljniji uslovi za organizovani rad i borbu za poboljšanje uslova života, to je dolazilo do jačeg izražaja. Vodila se napregnuta borba za demokratizaciju uprave, za sprovođenje socijalnih i humanih akcija. Tu se i daleko jače osećao organizovani jevrejski rad, kao i rad komunista i članova SKOJ-a. Pošto su italijanske vlasti u većini logora upravljanje logorom prepuštale samim zatočenicima, među kojima su određivali kapoe, gotovo redovno se vodila ogorčena borba da za kapoe budu određeni napredni, pouzdani ljudi. U nekim logorima vršeno je proporcionalno oporezivanje zatočenika i organizovano spravljanje hrane, što je u velikoj meri poboljšalo uslove života siromašnjima kojih je u logorima bilo najviše. Znatno se smanjio broj oboljenja među njima i njihovom decom.

U italijanskim logorima bio je među Jevrejima razvijen intenzivan kulturni i prosvetni rad, organizovano je školovanje dece, učenje stranih jezika i raznih zanata; sistematski se radilo na podizanju morala i buđenju vere da će sve te teškoće proći i da će se dočekati bolja sutrašnjica. Po intenzitetu i organizovanosti najviše se isticao rad u logoru na Rabu, što svakako treba zahvaliti i razvoju vojno-političke situacije u to vreme.

Pošto su sredinom 1943. godine Italijani skoncentrisali na Rabu sve Jevreje iz manjih logora duž jadranske obale, došlo je do stvaranja zajedničke partijske i skojevske organizacije, čiji se Komitet povezao sa organizacijama u obližnjem »slovenačkom« logoru i na terenu. Izabran je i Komitet za oba logora u kojem je iz organizacije »jevrejskog« logora bio Viktor Hajon.

U logoru na Rabu formirani su narodnooslobodilački odbor, Antifašistički front žena i organizacija Ujedinjenog saveza narodne omladine. Već u toku jula 1943. godine pristupilo se formiranju vojnih jedinica, u koje se dobrovoljno uvrstilo oko 250 jevrejskih mladića i devojaka. Organizovan je kurs za bolničarke koji su vodili lekari, a izvestan broj devojaka upućen je na rad u bolnicu sa zadatkom da pored usavršavanja stečenog znanja izvuku što više sanitetskog materijala neophodnog za rad u vojnim jedinicama.

U logoru na Rabu bio je razvijen vrlo živ politički rad, kroz koji su ljudi, a naročito omladina, upoznavani sa ciljevima narodnooslobodilačke borbe i osnovama marksizma i lenjinizma. Svakodnevno su umnožavane vesti o ratnim i političkim zbivanjima i održavana predavanja o najaktuelnijim događajima. Značajnu ulogu u političkom i vaspitnom radu omladine imao je književnik Ervin Šinko. Njegovo bogato dugogodišnje revolucionarno iskustvo koristilo je partijskoj organizaciji u preduzimanju mnogih akcija koje su na kraju dovele do uspešnog razoružanja italijanske logorske straže. Zalaganjem organizacije KPJ Ervin Šinko je izabran za kapoa logora. U logoru su formi-

rane grupe za održavanje reda i čistoće, za organizaciju ishrane i radionica, kao i sanitetska služba.

Unutrašnji život u logoru bio je veoma dobro organizovan i u njemu je postojala izvanredna solidarnost. To je mnogo doprinelo uspešnom provođenju svih mera koje su u momentu kapitulacije Italije dovele do oslobođenja logora. Želeći da aktivno učestvuju u NOB-u, partijski komitet šalje delegaciju u Glavni štab Hrvatske gde je odlučeno da se Rapska brigada, u čijem je sastavu bio i jevrejski bataljon, prebaci na oslobođenu teritoriju, a zatim da se prebace i

Sl. 21. — baraka u koncentracionom logoru Feramonti

ostali koji to žele. Glavni štab Hrvatske obezbedio je brodove za prebacivanje na kopno i kamione za dalji transport u unutrašnjost zemlje. Iz »jevrejskog« logora se za prelazak na oslobođenu teritoriju javilo oko 2500 ljudi. Najveći deo njih se ubrzo radom u narodnooslobodilačkim odborima, radionicama i ostalim ustanovama angažovao u pomaganju NOB-a.

U južnoj Italiji postojao je veliki logor Feramonti u kome su se stekli zatočnici iz raznih zemalja i različite nacionalnosti. U njemu su proveli duže ili kraće vreme i oni jugoslovenski Jevreji koji su izbegli na teritoriju Italije ili su u njega transportovani iz krajeva koji su posle okupacije Jugoslavije potpali pod italijansku vlast. Neki su u njemu dočekali oslobođenje južne Italije, a neki su još ranije prebacivani u manja mesta na severu gde su imali status »ratnih civilnih interniraca« (internato civile di guerra).

Oslobođenje Feramontija bilo je prilično bezbolno. Za to su već ranije stvoreni uslovi stalnim bombardovanjem južne Italije od strane saveznika. Tome je doprinela i opšta atmosfera gubitka rata za fašiste i skori dolazak saveznika koji se već naslućivao.

I u S. Vinčencu je, naročito među omladinom, postojao organizovani život. On je predstavljao pokušaj da se drži na okupu grupa Jevreja iz Jugoslavije i da se na neki način ublaže teškoće tog zatočeništva i nadoknadi deci i omladini bar delom ona praznina koju su stvorili zastoj u obrazovanju i život iza žica.

Već marta 1942. godine omladina je preuzela kao svoju obavezu neke oblike rada sa većom i manjom decom. Paralelno sa tim održavana su predavanja u kojima su omladinci učestvovali ponekad kao slušaoci, a ponekad i kao predavači.

Početak juna iste godine počela je da funkcioniše biblioteka, a 15. juna započelo se sa sistematskim obučavanjem omladine. Održavali su se časovi iz matematike, psihologije, francuskog i engleskog jezika, ekonomije, knjigovodstva, trgovine, stenografije i daktilografije.

Krajem juna izašle su prve zidne novine koje su pored informacija sadržavale i svoj šaljivi deo, i kroz humor vršile ulogu hroničara u logoru. No, zavisno od trenutno prisutnih u logoru, što je bilo veoma promenljivo, sve ove delatnosti su dobijale ili gubile u intenzitetu.

U ratnom zarobljeništvu

Oko 650 Jevreja — 450 oficira i oko 200 podoficira i vojnika bivše jugoslovenske vojske — našlo se 1941. godine u nemačkim zarobljeničkim logorima. U početku su oficiri bili razmešteni u više logora, ali je već krajem 1941. većina bila koncentrisana u OFLAGU XIII B kod Nirnberga. U proleće 1942. godine oni su zajedno sa nekoliko stotina oficira Srba premešteni u OFLAG VI C kod Osnabrika gde se već od početka nalazio priličan broj Jevreja. U leto 1944. godine premešteni su u zarobljenički logor u Štrasburgu, a zatim u Barkenbrigeu (Pomeranija). Podoficiri i vojnici bili su razmešteni u više logora

(Stalaga), zatim po radnim komandama i na poljoprivrednim imanjima širom Nemačke.

U teškim uslovima zarobljeništva, u vreme kada se u svetu vodila velika borba za jačanje antifašističke koalicije, a u zemlji počeo oružani ustanak pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije, i kada se vršilo okupljanje širokih narodnih masa za borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika, i među ratnim zarobljenicima sve više se vršila politička diferencijacija. Jedni su se opredeljivali za Nedića, Dražu Mihajlovića ili za izbegličku vladu, dakle manje-više za otvorenu ili prikrivenu saradnju sa fašistima i domaćim izdajnicima, a drugi, pretežno mlađi oficiri, odlučno su se opredeljivali za antifašistički i narodnooslobodilački pokret u zemlji. Razvila se velika borba i propaganda u kojoj su kolaboracionisti katkada koristili Nemce, primenjivali metode pritiska, šikaniranja, ucene i sl.

Krajem 1941. godine u zarobljeničkom logoru u Nirnbergu Jevreji oficiri bili su odvojeni u posebne barake. Tada dolazi i do naređenja nemačke komande da Jevreji na uniformama moraju da nose žute značke sa Davidovom zvezdom. Ali, nešto kasnije, zahvaljujući akciji naprednih jugoslovenskih oficira doneta je odluka da se te značke skinu. Treba pomenuti i perfidnu nacističku obmanu da se oficiri Jevreji teže oboleli od hroničnih bolesti mogu da prijave radi transporta kućama gde će biti bolje mogućnosti za lečenje. Neki su, na žalost, naseli. Čim su stigli u Beograd, oni su streljani.

Zaslepljeni nemačkom propagandom i misleći da će od toga imati koristi, kolaboracionisti su povelili frontalnu borbu kako protiv naprednih oficira antifašista, tako i protiv oficira Jevreja, optužujući ih sve kao komuniste, pristalice narodnooslobodilačke borbe naroda Jugoslavije i kao simpatizere saveznika. Bilo je među kolaboracionistima ljotićevecaca koji su kao pravi SS-ovci upali u prostoriju koja je služila kao sinagoga i demolirali je. Oni su koristili svaku priliku da denunciraju napredne oficire optužujući ih kod logorske komande da putem predavanja, prorade materijala i priredaba šire komunističke ideje i marksizam i da vrše propagandu za narodnooslobodilački pokret.

Od prvih dana zarobljeništva, nastojeći da u teškim uslovima gladovanja i oskudice održe moral i pridobiju što veći broj oficira za narodnooslobodilački pokret, na veoma širokoj antifašističkoj platformi, pod rukovodstvom snažne ilegalne marksističke organizacije, rukovođene članovima Komunističke partije, razvio se veoma živ, intenzivan i raznolik kulturno-prosvetni rad koji je obuhvatao hiljade oficira. Taj rad je u velikoj meri doprineo da se mnogi oficiri, koji su zbog specifičnog vaspitanja u bivšoj jugoslovenskoj vojsci imali uski politički horizont, opredele za antifašističku borbu i da počnu sa izučavanjem istorije društva, filozofije i drugih društvenih nauka, na jedan nov, do tada njima nepoznati, napredni način i metod. U nizu predavanja iz istorije obrađena je i istorija Jevreja, a pojedini Jevreji aktivno su učestvovali kao predavači.

Sasvim je prirodno da su se svi Jevreji oficiri opredelili za borbu protiv hitlerizma. Bilo je, među njima, doduše, izvesnog dife-

renciranja u pitanju budućeg društvenog uređenja, vlasti, i dr. Radikalniji su bili mlađi, od kojih je veliki broj bio uključen u ilegalne marksističke grupe, ali su svi ostali bili na liniji narodnooslobodilačkog pokreta. Činjenica je da su Jevreji predstavljali masovnu bazu za širenje ideja NOP-a i da su u granicama mogućnosti pomagali borbu za oslobođenje zemlje.

Jevrejski život u logoru bio je veoma intenzivan, raznolik i bogat. Tako su Jevreji u uslovima zarobljeništva organizovali verski život, redovno svetkovali praznike povodom kojih se govorilo o istorijskim zbivanjima koja su poslužila kao povod za uvođenje pojedinih blagdana, običaja i obreda. Posebno treba pomenuti da su od svojih logorskih plata slali u zemlju sve što su Nemci dozvoljavali kao pomoć jevrejskim zatočenicima u koncentracionim logorima ili pojedincima koji su se krili na okupiranoj teritoriji. A poznati i istaknuti predratni jevrejski javni radnici diskutovali su i izradili prve planove za obnovu jevrejske zajednice u Jugoslaviji.

Želeći da spreče antifašističko delovanje, logorske vlasti su u saradnji sa jugoslovenskim reakcionarnim oficirima početkom 1943. godine u logoru u Osnabriku izdvojili u posebne barake sve Jevreje i istaknute napredne Srbe — njih oko 900 — i barake ogradili žicom i tako u samom logoru formirali kažnjenički logor »D«. Otada taj deo logora postaje centar i žiža antifašističke borbe, jake i organizovane borbe za ideje narodnooslobodilačkog pokreta i za novo, bolje društveno uređenje, u harmoničnoj i bratskoj saradnji onih koji su se našli u dvostrukim žicama. Kako je daleko van logorskih žica odjeknuo štrajk glađu u logoru »D« zbog toga što se logorska komanda nije držala odredaba Ženevske konvencije o postupanju sa ratnim zarobljenicima! I u toj velikoj političkoj borbi koja se u tom centru rasplamsavala dali su svoj doprinos i mnogi oficiri Jevreji, od kojih su se neki nalazili i u antifašističkim odborima, na rukovodećim položajima pojedinih odreda i sl., a neki su, kao i oficiri Srbi, mučki ubijeni od Gestapoa.

Poslednji dani zarobljeništva, kada su se već čuli topovi sa Istočnog fronta, u dalekoj Pomeraniji, bili su za mnoge zarobljenike ispunjeni velikim naporima i iskušenjima, posebno zbog velike zime i nestašice hrane. Ali, za Jevreje i druge istaknute antifašiste ti dani bili su i puni opasnosti, jer je postojao plan da se pobiju svi Jevreji i drugi istaknutiji antifašisti. Brzo napredovanje saveznika, naročito Crvene armije na Istočnom frontu, to je onemogućilo.

U italijanskom zarobljeništvu našao se manji broj zarobljenika Jevreja. Iako su za njih u italijanskim zarobljeničkim logorima bili nešto snošljiviji uslovi no u nemačkim, oni se takođe svrstavaju u redove antifašista i vode ogorčenu borbu za opstanak i poštovanje svojih prava. Za njih nastaju najteži trenuci po kapitulaciji Italije. Iako su Italijani ugovorom o primirju primili formalnu obavezu da oslobode sve zarobljenike, oni su jedan deo iz logora u Aleksandriji i Akva Pendente predali Nemcima. Tako je oko 400 jugoslovenskih oficira zarobljenika, među kojima i izvestan broj Jevreja, prebačeno u nemačke logore gde se pridružuju Jevrejima koji su se već tu na-

lazili. Ostali zarobljenički logori u Italiji se raspuštaju, a zarobljenici su bili prepušteni samima sebi. Zahvaljujući predusretljivosti italijanskog stanovništva najveći deo tih zarobljenika sačuvao je život u tim burnim danima i kasnije se vratio u domovinu.

Dočekavši slobodu, zarobljenici su pohrlili kućama. Za Jevreje su to bili tužni dani jer su se vraćali u svoja mesta gde više nisu imali ni domova ni porodica. Ostala je samo domovina koja ih je primila sa svim građanskim pravima, povratila im dostojanstvo i pomogla da na ruševinama začnu novi život i stvore novu zajednicu.

Emigracija

Traženje utočišta u nekoj gostoljubivoj zemlji bila je u prvim teškim danima okupacije jedna od glavnih briga ugroženih Jevreja. Ali, mogućnosti za to bile su vrlo male. Jugoslavija je bila opkoljena zemljama koje su se u gotovo svemu držale Nemačke, pa je, prema tome, i sklanjanje u te zemlje imalo problematične perspektive. Emigracija je uglavnom išla u dva pravca: prema Italiji i Mađarskoj. Nema podataka o tome koliki je broj Jevreja koji su u emigraciji našli rešenje za teški položaj u kome su se našli. Taj broj se kreće verovatno između 2 i 3 hiljade. Oni koji su emigrirali u Italiju bili su bolje sreće od onih koji su očekivali spas u Mađarskoj.

Već u toku rata izvestan broj emigranata koji su se našli u Italiji nalazili su mogućnosti za dalju emigraciju, uglavnom u prekomorske zemlje. Posle kapitulacije Italije izvestan broj emigranata je svoju budućnost vezao za tadašnju Palestinu, a drugi su, u okviru tzv. Ruzveltove akcije, emigrirali dalje u Sjedinjene Američke Države ili su se prebacili u Švajcarsku. Velik broj pao je u ruke Nemcima.

Prema podacima iz raznih krajeva sveta, emigranti koji se nisu vratili u domovinu sa malim iznimkama su se snašli u novim uslovima i obezbedili osnove za svoju novu budućnost. Onima koji su stigli u Palestinu i Sjedinjene Američke Države to je bilo olakšano i time što su ih tamo dočekala udruženja jugoslovenskih Jevreja, koja su svojim zemljacima pružala bratsku pomoć.

Jugoslovenski Jevreji koji su, kao izbeglice, izvesno vreme, neki od njih i po više godina, proveli u Mađarskoj, najvećim delom su bili iste sudbine kao i mađarski Jevreji. Do proleća 1944. primeњivana je prema njima još kakva-takva tolerancija. Ali, kad je došla na red čuvena Ajhmanova akcija, u kojoj je izgubilo živote oko 400 hiljada Jevreja iz Mađarske, ista sudbina snašla je i najveći deo Jevreja izbeglica iz Jugoslavije. Sa priznanjem i zahvalnošću treba da se spomene velika pomoć koju je u Italiji izbeglicama iz Jugoslavije ukazivala već spomenuta Jevrejska organizacija za pomaganje izbeglica, poznata pod imenom *Delassem* (Delegazione assistenza emigranti).

Hvala pripada i jevrejskim humanitarnim organizacijama i opštinama u Mađarskoj, koje su takođe izbeglicama iz Jugoslavije poklanjale svu pažnju i pružale im pomoć u granicama svojih mogućnosti.

Zahvalnost zaslužuje i Udruženje jugoslovenskih Jevreja u SAD, koje je u toku rata raznim putevima izbeglicama u Italiji i zaroblje-

nicima u Nemačkoj slao pakete sa životnim namirnicama i drugim potrebama, kao i neki pojedinci koji su takođe organizovali slanje paketa, kao što su, da navedemo samo dva imena, bile Marija Bauer iz Istambula i Klara Eres iz SAD. JOINT je takođe bio među organizacijama koje su pružale pomoć. Poznati su slučajevi da je savezničkim avionima slao pošiljke hrane i odeće za Jevreje na oslobođenoj teritoriji Like i Banije. Bilo je još dosta uspešnih akcija ove organizacije, koje su olakšavale težak emigrantski život. Da spomenemo i to da je Delassem bio usko povezan sa JOINT-om.

Krajem 1943. godine, posle kapitulacije Italije, u Bariju se našlo oko 500 Jevreja, koji su došli iz Splita i sa ostrva, a i iz severne Italije. Jedan deo se smestio po privatnim kućama, a većina se smestila u bivšem zarobljeničkom logoru u Karbonari. I ovde je Delassem ukazivao pomoć. Uskoro je u Bariju osnovana Jevrejska opština sa predsednikom Samuelom Altarcem i sekretarom Jahielom Kamhijem. Na njeno zauzimanje i uz podršku Delassema vlasti su izbeglicama davale novčanu pomoć i karte za životne namirnice. Opština je dobila radne prostorije u gradu i razvila živu i mnogostranu delatnost. Organizovane su menze, ambulanta, Klub jugoslovenskih Jevreja i prenoćište za prolaznike. Ostvarena je veza sa JOINT-om i jevrejskim palestinskim jedinicama engleske vojske. U Bari su stalno pristizale nove izbeglice iz raznih krajeva, tako da je Opština neko vreme brojala i do 3 000 članova.

Po svršetku rata većina izbeglica vratila se u domovinu. Ali i oni koji su svoju budućnost potražili u drugim delovima sveta zadržali su svoju privrženost i ljubav za stari kraj, u koji mnogi od njih često navraćaju pokazujući veliko interesovanje za njegov život i razvoj.

Učešće u

narodnooslobodilačkoj borbi

U periodu između dva rata znatan broj Jevreja, a naročito jevrejske omladine, uspostavio je kontakt sa naprednim organizacijama i aktivno sarađivao u njihovom radu. Na fakultetima, kroz rad sindikalnih i drugih radničkih organizacija, Hašomer hacaira i drugih jevrejskih omladinskih organizacija oni se upoznaju sa idejama naučnog socijalizma i politikom KPJ. Napredniji deo prihvata tu politiku jer, pored humanih i socijalnih ideja koje su predstavljale vekovne ideale i jevrejskog naroda, vidi u njoj doslednost u izjednačavanju ljudi i njihovih prava. U godinama koje su prethodile ratu, kada se neposredna opasnost sve više nadvijala i nad Jugoslavijom, pa prema tome i nad jugoslovenskim Jevrejstvom, napredna jevrejska omladina je shvatila da politika KPJ pruža jedinu mogućnost da se bar jedan deo Jevreja fizički sačuva. Zato ona svesrdno prihvata tu politiku i bori se za njeno ostvarenje. Izvestan broj Jevreja postaju članovi KPJ i SKOJ-a, dok daleko veći broj aktivno učestvuje u radničkim, strukovnim, omladinskim i kulturnim organizacijama, koje su manje ili više radile pod rukovodstvom KPJ.

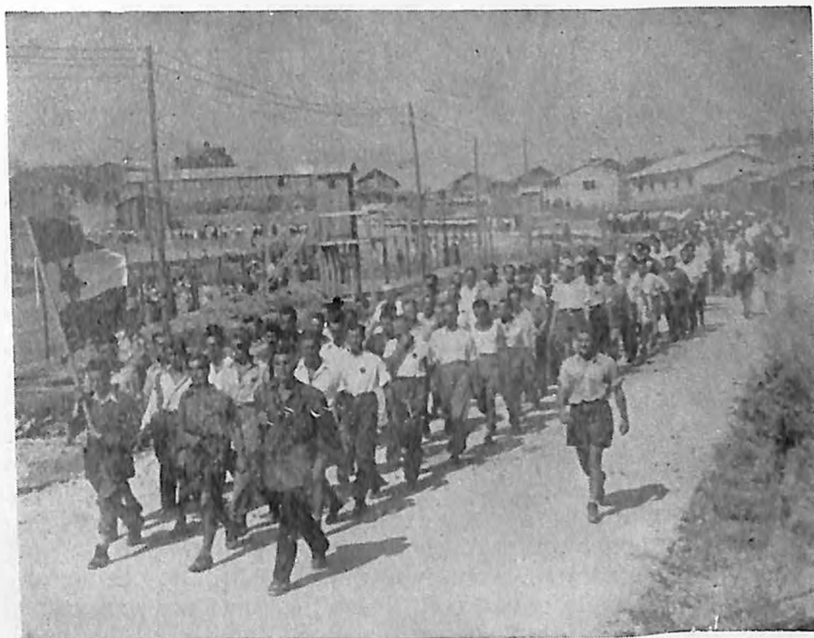
Takav preobražaj jevrejske omladine najviše dolazi do izražaja u onim mestima gde se velik broj jevrejskih porodica sastojao od

nižih službenika, zanatlija i radnika, kao na primer u Beogradu, Sarajevu, Bitolju i slično. U Sarajevu je oko 1500 radnika i nameštenika početkom 1941. godine bilo učlanjeno u jevrejskom radničkom omladinskom društvu »Matatja«, od kojih je oko 1100 bilo od 18—30 godina.

Hašomer hacair je okupljao najveći broj jevrejske omladine i kroz njegov rad mnogi jevrejski mladići i devojke stiču prve pojmove o socijalizmu. Ciklusi predavanja i diskusionih sastanaka, koji su svake godine održavani na mošavama, sadržavali su, između ostalog, i kratke kurseve iz osnova marksizma-lenjinizma. Predavači su bili mahom članovi KPJ ili veoma bliski njoj.

Što se opasnost od fašizma više približavala, političko previranje među jevrejskom omladinom, njeno diferenciranje, bivalo je sve intenzivnije. Sve veći broj uviđa da se treba boriti protiv fašističkog mračnjaštva i da se samo zajedničkom borbom i zajedničkim žrtvama mogu za sve pa i za Jevreje izvojevati sloboda i ravnopravnost. Iako nije bila svesna da je fašistička opasnost tako blizu i da će ona za Jevreje biti tako okrutna, omladina se pripremala za odsutnu borbu.

Neočekivano brzi napad fašističkih snaga na Jugoslaviju i krajnje brutalne mere protiv Jevreja, koje su preduzete već u prvim danima okupacije, nanele su teške gubitke i jevrejskoj omladini. Vešto smišljeni potezi fašista radi zavaravanja Jevreja o svojim pravim namerama, umetno stvaranje iluzija da će jevrejsko stanovništvo pretrpeti samo ekonomske štete, da će možda privremeno napustiti

Sl. 22. — Jevrejski bataljon formiran na Rabu 1943.

11

svoje domove, ali da će preživeti rat, sve je to dovelo do dezorijentacije i pasivnog iščekivanja. To je zahvatilo i jedan deo omladine. Vekovima gajena porodična povezanost odigrala je takođe svoju ulogu. Hapšenjem, ubistvima i odvođenjem u logore okupator je već prvih dana okupacije uništio stotine divnih jevrejskih omladinaca, koji su svojim radom u predratnom periodu stekli veliku ljubav i poštovanje svojih drugova i građana.

U Zagrebu je, na primer, već u aprilu 1941. godine pohapšeno oko 300 jevrejskih omladinaca, među kojima velik broj aktivista, koji su prebačeni u logor »Danicu«. Tu su držani pod izvanredno strogim nadzorom. Samo jedan od te tri stotine preživeo je rat. Posle svakog atentata u Zagrebu, nezavisno od toga ko ga je izvršio, Nemci i ustaše su vršili odmazdu streljanjem određenog broja ljudi, među kojima su redovno većinom bili Jevreji, a bilo je i slučajeva da su žrtve bile samo Jevreji. Na taj način je samo u Zagrebu za nekoliko prvih meseci okupacije pobijeno više stotina uglavnom mladih Jevreja.

Na ovakve mere okupatora, kao i na besomučnu kampanju protiv Jevreja, KPJ je odgovarala proglasima u kojima je pozivala u borbu sve narode Jugoslavije, pa i Jevreje. U proglasu Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu od maja 1941. godine, pored ostalog, kaže se:

Jevreji, vi najviše osećate neljudsku bezobzirnost i zločinačku dušu frankovačke gospode. Put za vas jeste zajednička borba sa Srbima, Hrvatima i muslimanima koju vodi Komunistička partija.

U proglasu Pokrajinskog komiteta KP Makedonije sa naslovom »Šta se želi sa protivjevrejskim progonima?« demaskiraju se namere fašista, a Jevreji se pozivaju u zajedničku borbu protiv fašizma.

Iako je do izdavanja ovih proglašenja i do rasplamsavanja prvih borbi znatan broj Jevreja već bio pogubljen ili interniran, ipak je uspelo da se relativno velik broj Jevreja priključi partizanskim jedinicama. Poznate su akcije Hajima Almozlina u Beogradu, Luja Daviča u Podgorici, grupe subotičkih omladinaca među kojima je bilo i Jevreja, atentata u Zagrebu u kojima su uzeli učešća i jevrejski omladinci i mnoge druge. Proglas CK KPJ, kojim se narodi Jugoslavije pozivaju na ustanak, objavljen je preko tajne radiostanice koju je u svom stanu u Zagrebu montirao inž. Josip Engel. Ovom radio-stanicom rukovala su njegova braća.

Napuštanje gradova bilo je za Jevreje dosta teško; bili su obeleženi žutim trakama i znakovima, nad njima se vršila gotovo svakodnevna kontrola, postojale su oštre pretnje odmazde nad članovima porodica onih koji bi napustili mesto boravka. No, uprkos svemu tome već je u prvim partizanskim jedinicama bio znatan broj Jevreja. U spiskovima boraca I proleterske brigade, pri njenom formiranju u Rudom, navedena su imena oko 20 Jevreja. Taj broj je verovatno bio veći jer su radi konspiracije mnogi Jevreji, stupanjem u partizanske jedinice, uzimali druga imena i prezimena. Gotovo svi omladinci beogradskog kena Hašomer hacaira otišli su u partizane 1941. godine. U

sastavu VI istočno-bosanske proleTERSke brigade bila su 52 Jevreja, od kojih je 39 stupilo u jedinicu 1941. godine, a osam 1942. godine. U štabu I romanijskog partizanskog odreda, koji je formiran u julu 1941. godine, dužnost političkog komesara vršio je Pavle Goranin Ilija, a zamenika komandanta Oskar Danon Jovo.

Partija je u okupiranom Beogradu, zbog specifične situacije Jevreja, organizovala SKOJ-evske grupe od isključivo jevrejskih omladinaca, od kojih je nekoliko desetina stupilo u partizanske jedinice. Među njima su bili Isa i Bora Baruh, Lujo Davičo, Šela Baruh, Jakov Baruh, Hajim Bararon, Hajim Almozlino i drugi.

U Prištini je 1941. godine obrazovana desetina SKOJ-evaca sastavljena od Jevreja. Ona se bavila prikupljanjem i obukom u rukovanju oružjem, kao i prikupljanjem materijalne pomoći za partizanske jedinice. U desetinu su bili uključeni i neki omladinci koji su u Prištinu došli iz Beograda. Pod njihovim uticajem oko 50 prištinskih Jevreja je aktivno učestvovalo u narodnooslobodilačkoj borbi. Jedan deo njih pristupio je albanskim partizanima, te su nosioci Albanske partizanske spomenice. Bilo je u Makedoniji čitavih jevrejskih porodica koje su otišle u partizane.

Prema nepotpunim podacima preko 3 000 Jevreja uzelo je aktivnog učešća u borbama protiv okupatora. Od toga je velik deo boraca od 1941. i 1942. godine. U toku narodnooslobodilačke borbe 11 Jevreja odlikovano je Ordenom narodnog heroja Jugoslavije. To su: Nisim Albahari, Isidor Baruh, Leo Bruk, Robert Domani, Ilija Engel

Sl. 23. — Lekar-partizan dr Milan Vajs Bigula ordinira na oslobođenoj teritoriji

Andić, Pavle Goranin Ilija, Estreja Ovadija Mara, Pavle Pap, Moša Pijade, Drago Štajnberger i Vojo Todorović.

Od 24 Jevreja za koje se dosada utvrdilo da su učestvovali u španskom građanskom ratu šestorica su poginula u Španiji, dvanaestorica su se vratila u zemlju i uzela učešća u NOB-u, četvorica su učestvovala u francuskom pokretu otpora, jedan je otišao u Sovjetski Savez, a jedan je nastradao kao žrtva fašizma.

Jevreji su po napuštanju svojih boravišta stupali u najbliže partizanske jedinice, pa ih tako nalazimo u sastavu jedinica NOV u svim pokrajinama Jugoslavije. Rapski bataljon je jedina čisto jevrejska jedinica, no on u borbu ne ulazi kompaktan, jer su njegovi pripadnici na predlog Štaba bataljona odlukom Glavnog štaba Hrvatske raspoređeni po jedinicama VII udarne divizije.

Od ukupnog broja Jevreja koji su početkom 1941. godine živeli u Jugoslaviji gotovo 5% je aktivno učestvovalo u NOB-u. Glavni razlog da taj procenat nije veći je činjenica da je većina Jevreja — kao što je već spomenuto — bila likvidirana ili internirana još pre no što se narodnooslobodilačka borba rasplamsala u svim krajevima Jugoslavije. Njihovo učešće u NOB-u bilo bi masovnije da su za njihovo uključivanje postojali povoljniji uslovi, što dokazuju primeri nekih mesta Bosne i Hercegovine, gde okupatori i ustaše nisu do polovine 1942. godine internirali sve Jevreje. Tako su, na primer, od 240 zeničkih Jevreja njih 37 ili 15%, od 141 Jevrejina u Bihaću njih 26 ili 18%, od 280 bijeljinskih Jevreja njih 48 ili 17%, od 57 prijedorskih Jevreja njih 12 ili 21% aktivno učestvovali u NOB-u.

Kroz narodnooslobodilačku borbu izrastao je velik broj Jevreja koji su u toku rata vršili odgovorne vojne i političke funkcije u jedinicama narodnooslobodilačke vojske. Jedan deo njih ostao je i posle rata na dužnostima u Armiji, dok je drugi deo preuzeo dužnosti u državnom, partijskom ili privrednom aparatu zemlje. Gotovo svi Jevreji učesnici u oslobodilačkom ratu odlikovani su sa dva ili više ratnih odlikovanja, najčešće Ordenom za hrabrost.

Odnos nejevrejskog stanovništva prema Jevrejima

Po okupaciji zemlje, znajući da antisemitizam nema duboke korene u jugoslovenskim narodima, okupatori i njihovi pomagači razvili su besomučnu antisemitsku propagandu okrivljujući Jevreje za sve teškoće i nedaće predratne Jugoslavije. Svaki i najmanje dobronamerni i poštenu građanin, koji je bio bar donekle obavešten, znao je da to ne odgovara istini. Jasno je da je tako mali procenat (0,46%) jevrejskog življa prema nejevrejskom u predratnoj Jugoslaviji bio bez ikakvog uticaja u političkom životu zemlje i u organima vlasti i da nije mogao da predstavlja neku opasnost. Stoga je razumljivo da ogroman deo stanovništva nije odobravao mere koje su okupatori i njihovi pomagači preduzimali protiv Jevreja. No, kao svugde u svetu, bilo je i ovde onih koji su u ekonomskoj propasti Jevreja videli šansu da se lično koriste, pa i da se obogate, i koji su sa malim obećanjem o učešću u pljački lako pristajali da slepo izvršavaju sve,

pa i one najsvirepije odluke okupatora. Ali, narodne mase ostale su za sve vreme rata dosledno antifašističke.

Okupatori su osetili da u narodu neće imati saveznika u preduzimanju protivjevrejskih mera, a pogotovo u likvidaciji jevrejskog življa. Oni su čak osetili potrebu da na sve moguće načine bučno objavljuju veoma stroge kazne koje će se primeniti prema onima koji budu skrivali Jevreje ili im na bilo koji način pomagali. Te pretnje su svakako imale svoje dejstvo. Naravno da pod takvim uslovima nije mogla doći do izražaja spontana želja da se u tim teškim danima pomogne Jevrejima. Ima dosta primera u kojima je izvršavana spontana osuda primenjivanih zverstava, ali ona se, razumljivo, nije mogla da pretvori u javni protest. Pa ipak, i u tim i takvim uslovima našli su se pojedinci i grupe koji su po cenu vlastitog izlaganja opasnostima ispoljili svoje neslaganje sa neljudskim postupcima okupatora i njihovih pomagača. Koliko su to bile manifestacije najplemenitijih osećanja ljudske solidarnosti i humanizma, toliko su istovremeno bili i dokazi hrabrosti tih ljudi i njihove spremnosti da se i po cenu života učini ono što bi u tim prilikama, po njihovom shvatanju, trebalo da čovek učini. Nemoguće je opisati sva ta velika i mala herojstva. Evo samo nekoliko primera.

Prema podacima u knjizi *Četrdeset prva* («Mlado pokolenje», 1961) 26. maja 1941. SKOJ-evci Zagreba izveli su značajnu akciju. Ustaške vlasti su sve srednjoškolce pozvale na Maksimirski stadion pod izgovorom da će toga dana početi obuka tzv. *prve pukovnije narodne zaštite*. Nameravali su da na tom skupu izdvoje srednjoškolce Srbe i Jevreje. Međutim, Mesni komitet SKOJ-a organizovao je akciju kojom je bio osujećen plan ustaškog vođstva za razbijanje redova srednjoškolske omladine i raspirivanje šovinizma. Evo kako se odvijala ova akcija zagrebačkih omladinaca:

Počelo je govorom vođe *muške ustaške mladeži*, Blaškovića. Prve njegove reči bile su upućene protiv Srba i Jevreja *kao vekovnih neprijatelja Hrvatske*. Zavladao je tajac. Ipak, kad mu se učinilo da je svojim vatrenim rečima mogao dirnuti svako mlado hrvatsko srce, on je piskavim glasom naredio: *Srbi i Židovi neka se odmah izdvoje na levu stranu!* Prošlo je nekoliko trenutaka, a niko se nije ni pokrenuo. Onda su počeli izlaziti prvi mladići. Sporo su odmicali. *Brže, i što dalje!* — derao se Blašković. Uskoro je ovaj samozvani vođa ostao bez reči. Prizor koji je video bio je za njega sasvim poražavajući. Za omladincima Srbima i Jevrejima pošli su, najpre pojedinačno a onda i masovno, i njihovi drugovi Hrvati. Za nekoliko minuta na mestu gde je trebalo da ostanu Hrvati nije više bilo ni jednog srednjoškolca.

U redovima železničkih radnika u Sarajevu bio je neobično omiljen njihov lekar Jevrejin dr Moša Alkalaj. Kad je ovaj sa porodicom bio uhapšen radi deportacije, radnici su povelili akciju za njegovo spasavanje: predali su predstavku sa nekoliko stotina potpisa u kojoj su tražili da se *njihov* lekar i njegova porodica puste na slobodu. Akcija je uspela, lekar i njegova porodica preživeli su okupaciju i danas se nalaze u Izraelu.

Neposredno po ulasku Nemaca u Beograd, kada je naslućivana opasnost postala stvarnost, bilo je Srba koji su se prividno oženili Jevrejka i na taj način ih spasli od deportacije.

Iz okupiranog Beograda, Zagreba, Sarajeva i drugih mesta stotine ljudi preuzele su ulogu vodiča prebacujući pojedince i čitave porodice u italijansku okupacionu zonu ili do mesta gde se moglo bezbednije živeti. Istina, neki su to činili za nagradu u novcu ili drugim vrednostima, ali bilo je među njima i onih koji su to činili ne tražeći nikakvu nagradu.

Bilo je dosta slučajeva da su pojedine nejevrejske porodice u gradovima i selima za sve vreme okupacije sakrivala jevrejsku decu ili odrasle i tako ih spasle smrti, izlažući sebe životnoj opasnosti.

Seljaci iz Horjulske Doline, znajući da jevrejska deca u Lesnom Brdu nemaju dovoljno namirnica, pomagali su da se iste nabave. Oni su im često donosili i poklone. Kada je otpočela velika ofanziva, te je boravište dece bilo ugroženo, seljaci su ih kolima prevezli do Drenova Griča, odakle su deca produžila za Modenu u Italiji. Na taj način deca su spasena.

Bilo je i više slučajeva da su pojedina odgovorna lica iz kulturnih i naučnih ustanova spasavala jevrejske kulturne, istorijske i umetničke predmete neprocenjive vrednosti.

U zarobljeničkom logoru u Nirnbergu, kada je naređeno da oficiri Jevreji moraju na uniformi da nose žutu oznaku sa Davidovom zvezdom, većina jugoslovenskih oficira osudila je tu naredbu logorske komande i moralno podržala akciju da se prestane sa tom diskriminacijom protivnom Ženevskoj konvenciji o postupanju sa ratnim zarobljenicima. (Posle izvesnog vremena Jevreji oficiri nisu morali više da nose te oznake.)

Mnogi lekari u Beogradu, Sarajevu, Zagrebu, Osijeku, Splitu, Prištini i drugim mestima nisu postupali po naredbi da ne smeju lečiti Jevreje. Mnogi od njih ne samo da su to i dalje činili nego su to činili besplatno. Ne mali broj lekara omogućio je da se izvestan broj Jevreja u najkritičnijim danima deportacije u logore skloni po bolnicama. Nekima se tako pomoglo da pobegnu iz ugroženog područja.

To je samo nekoliko primera o ljudskoj solidarnosti u najtežim danima jevrejske istorije.

„Jad vašem“, Institut za istraživanje katastrofe pod nacizmom u Jerusalimu, sve *spasioce Jevreja*, koji su delima dokazali svoje čojstvo, izlažući sebe i svoje porodice raznim pa i životnim opasnostima, naziva *pravednicima* i nagrađuje ih naročitim medaljama u znak priznanja i zahvalnosti. Sa zadovoljstvom treba konstatovati da se među nagrađenima nalaze i nekoliko jugoslovenskih građana.

Povratak

Po svršetku rata u oslobođenoj zemlji našlo se oko 15 000 Jevreja, od kojih većina bez igde ičega, bez porodice ili sa veoma umanjenom porodicom, često sa teškim oboljenjima, vidljivim posledicama pretrpljenih muka i straha i sa osećanjem osamljenosti. Trebalo je imati mnogo snage, političke zrelosti i životnog realizma da se prebrode posledice tolikih ličnih tragedija i da se otpočne sve iz početka.

Obnova

U jesen 1944. godine počelo je konačno oslobođenje Jugoslavije od okupatora i zraci lepše budućnosti postepeno su se na celoj teritoriji zemlje pretvarali iz nade, želje i natčovečanske borbe protiv nacizma u životnu stvarnost.

**Obnova i rad
Saveza i opština**

Uporedo sa radom na obnovi zemlje posle njenog oslobođenja trebalo je obnoviti i veoma proređenu jevrejsku zajednicu u Jugoslaviji. Pred nju su se postavljali mnogobrojni zadaci. Među njima je svakako bio najvažniji prihvatanje onih Jevreja koji su se iz zabačenih mesta u unutrašnjosti, izbeglištva, koncentracionih logora i zarobljeništva ili borbe vraćali u svoja mesta. Trebalo je tim ljudima pomoći da se posle teške katastrofe snađu i da ponovno stanu na svoje noge.

Dr Fridrih Pops, koji je najveći deo rata proveo krijući se u Beogradu, ušao je već 22. oktobra 1944. godine, dakle dva dana po oslobođenju Beograda, u ranije prostorije Saveza jevrejskih opština i na ulazu istakao natpis »Savez jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije«. On je improvizovao kancelariju i u njoj otpočeo sa radom. Istina, ovakav gest dr Popsa bio je više plemenita težnja za manifestacijom jevrejske vitalnosti i želja da se pokaže da smo, i pored najgroznijeg pogroma u istoriji, ipak tu, no što je bio odraz stvarnosti. Međutim, ovaj gest pored simbolike imao je i mnogo dublji značaj. Bio je to apel svim opštinama i članovima zajednice da nastave nit prekinutu ratom. Ova veza sa jevrejskom zajednicom bila je izrazito pojačana nemačkom okupacijom pa je u većini slučajeva put povratku u slobodu i jednakost vodio ponovo preko tog mosta koji je značio bratsku i međusobnu pomoć moralnu i materijalnu.

U početku, kada čitava zemlja još nije bila oslobođena, samo mali broj opština u oslobođenom delu zemlje bio je obnovljen, a ni one još nisu imale redovnu vezu sa Savezom. Još nije bila formirana ni beogradska Opština, ali je i ona ubrzo počela sa radom.

No tokom 1945. godine taj proces obnavljanja opština se ubrzao. Formirale su se opštine gde god je za to bilo uslova. U svemu je formirano 38 opština među kojima je, doduše, bilo i takvih koje su brojale svega po nekoliko članova. U njihovom radu u tom prvom periodu preovlađuju humanitarni i socijalni zadaci. To je pre svega zbrinjavanje starijih ljudi koji su ostali bez porodice, obezbeđenje uslova za život i školovanje siročadi, pomoć mnogim fizički oronulim i bolesnim povratnicima, pomoć u sređivanju imovinskih prilika pojedinaca, traganje za nestalima, povezivanje porodica čiji su se članovi našli u raznim krajevima sveta, podizanje spomenika žrtvama fašizma i obnavljanje veza sa jevrejskim organizacijama u inostranstvu.

Zbog skromnih snaga kojima su na početku raspolagali, Savez i opštine nisu ni mogli u svojoj delatnosti ići u veliku širinu. Oni su bili svesni da je u tom momentu najvažnije pomoći ljudima da se oporave i stvore novu egzistenciju.

Taj proces trajao je više meseci, jer je povratak Jevreja u njihova ili druga mesta širom zemlje bio dug zbog raznih uslova od kojih je to zavisilo. Od 15 000 preživelih Jevreja koliko ih je ostalo od predratne brojne i vitalne zajednice, u Jugoslaviju se vratilo oko

Sl. 24. — Otvaranje VII posleratne konferencije Saveza, 1956.

13 000, dok su se ostali zadržali u zemljama u koje su bili izbegli da bi sačuvali gole živote ili u koje su se odselili po završetku rata (Palestina, SAD, Latinska Amerika i dr.).

Povratak u slobodnu zemlju u kojoj su delili radost sa svim njenim građanima bio je kod Jevreja potenciran naročito i time što su konačno mogli da žive kao punopravni i ravnopravni građani. Ali istovremeno izazvao je kod svakog od njih duboki lični, porodični i bratski bol zbog preteških i nenadoknadivih gubitaka desetina hiljada svojih najbližih i najdražih kao i članova jevrejske zajednice koja je pre četiri godine bila još tako snažna i vitalna. Tome bolu pridružile su se još i materijalne teškoće zbog opljačkane imovine i nemaštine od koje je trebalo da se startuje u novi život. No u tome Jevreji Jugoslavije nisu bili usamljeni, iako su srazmerno bili najteže pogođeni. I razumljivo da su Jevreji, kao što su to učinili i pripadnici ostalih jugoslovenskih naroda i narodnosti, svojski prionuli na posao da se uključe u rad na obnovi zemlje, svog ličnog i porodičnog života kao i na obnovi svoje uže zajednice. A za sve to postojali su opšti uslovi u oslobođenoj zemlji, a isto tako odlučnost i volja kod članova jevrejske zajednice.

U posebnoj demografskoj studiji biće od velikog značaja da se analiziraju karakteristike i posebni detalji o strukturi posleratne jevrejske zajednice u Jugoslaviji, da se sve to uporedi sa stanjem pre izbijanja prvog svetskog rata i početka velike kataklizme. Ovo utoliko više, jer ni stanje u kome je počelo sređivanje zajednice nije išlo linijom prirodnog procesa. Periodi su i u tom nastavku oštro markirani i odvojeni, budući da je od 1948—1951. tj. posle osnivanja države Izrael došlo do *velike ali*je tokom koje se preko 8 000 Jevreja iz Jugoslavije po svojoj želji i uz puno razumevanje šire zajednice i pod povoljnim uslovima i okolnostima odselilo u Izrael. Na taj način je u Jugoslaviji ostalo manje pripadnika jevrejske zajednice no što ih je u Izraelu poreklom iz Jugoslavije. Ako se broju olim iz posleratnog perioda doda broj onih Jevreja iz Jugoslavije koji su se zatekli u Izraelu iz ranijih seoba, tamo ih je oko 10 000, dok ih u Jugoslaviji nema ni punih 7 000.

Ali ono što mora da se konstatuje kao neosporna činjenica to je da u svim periodima, tj. od oslobođenja zemlje do velikog iseljavanja, u toku iseljavanja kao i posle 1951. godine kada je grupno iseljavanje završeno, volja i odlučnost za organizovani sistematski i plodan rad u jevrejskim opštinama i Savezu nisu jenjavale.

Tome nisu bile smetnja ni naglo smanjeni broj članstva ni mešoviti brakovi do kojih je iz sasvim razumljivih razloga došlo u većoj meri nego što je to bio slučaj pre rata. Pri tome je zanimljivo da se deca iz mešovitih brakova u velikoj većini ne udaljuju od Jevrejstva bez obzira na to da li potiču od oca ili majke Jevreja. Sociološke i psihološke uzroke takvom stanju svakako ne bismo mogli da sagledamo u okviru ovog razmatranja, jer ovde je reč samo o činjenicama.

Organizacioni aspekti rada opština i Saveza posle velike katastrofe tesno su bili povezani sa pitanjem sadržine i metoda rada i orijentacije u pogledu dubine zahvata u jevrejskom životu uopšte. Nije bilo velikog kolebanja oko pitanja da li u novostvorenim uslovima treba obnavljati rad mnogobrojnih i raznih jevrejskih udruženja i organizacija sa posebnim ciljevima i zadacima. Bilo je očigledno da zbog malog broja ljudi, nedovoljnih materijalnih sredstava i pretežno malih skupina rasutih po celoj zemlji mora da se teži integralnom organizovanju jevrejske opštine sa svim polivalentnim ciljevima i zadacima koji će obuhvatiti sav rad makar on i bio podeljen po sekcijama, komisijama, grupama, klubovima i sl. (Jedno vreme postojale su posebne društvene organizacije van jevrejskih opština u Sarajevu i Subotici, ali je i sa njima uvek bila ostvarena puna saradnja.) Objedinjavanje svih oblasti rada u opštinama imalo je kao jedinu moguću organizacionu konsekvenciju da se i u organizaciji Saveza i po formi i po sadržini to odrazilo na isti način.

Ne treba ni podvlačiti da je takva mnogostrukost po sadržini i formama zahtevala odgovarajuću elastičnost u toku razvoja, znatno angažovanje, mahom dobrovoljno, ljudskog rada i nužnu koordinaciju. To je jasno kada se ima u vidu stanje od koga se pošlo, od vremena kada su u prvom planu bili zadaci na prihvatanju i zbrinjavanju povratnika, dakle socijalna i humanitarna delatnost. Ali na nju se ubrzo nadovezala sva raznovrsnost svih vidova jevrejskog rada: sređivanje statusa i imovinskih prilika opština i Saveza, prikupljanje istorijske građe od najstarijih vremena i naročito novije istorije, zatim obnova opštinskih zgrada, sinagoga i grobalja uz staranje o verskoj delatnosti

Sl. 25. — Jedna od posleratnih sednica Glavnog odbora Saveza

uopšte, podizanje spomenika borcima i žrtvama fašizma, prikupljanje materijala o nacističkim zločincima i saradnja na zahtevima za njihovo izručivanje Jugoslaviji, kulturni i vaspitni rad, izdavačka delatnost, traganje za nestalima, održavanje veza sa drugim društvenim organizacijama u zemlji i inostranstvu, kao i sa državnim organima, pomažanje prolaznika iz drugih zemalja, organizovanje alijot iz Jugoslavije, pa evidencija i statistika, zdravstvena služba itd.

Organizacija Saveza — koji je na početku obnove još zadržao svoj pun predratni naziv i zvao se Savez jevrejskih *veroispovednih* opština, ali je docnije oznaku »veroispovednih« izostavio jer je sadržinu svoje jevrejske identifikacije našao pretežno u kulturnom, vaspitnom i socijalnom radu — bila je od početka poverena onim saradnicima koji su se zatekli u Beogradu kao prvom oslobođenom centru jevrejske delatnosti u zemlji. Spomenuli smo već da je u tome prednjačio dr Pops odmah po oslobođenju Beograda u oktobru 1944. godine. Prvi privremeni Izvršni odbor konstituisan je 11. avgusta 1945. godine ovako: predsednik dr Fridrih Pops, potpredsednik Albert Vajs i članovi David Alkalaj, dr Lavoslav Kadelburg, Aleksandar Štajner, dr Vladislav Klajn, Isak Amar, Avram Mevorah, Sima Alkalaj, Martin Komloš, Fred Binder. Za sekretara Saveza izabran je Naftali Gedalja, koji je na tom položaju ostao do 1950. godine. Zatim su dužnost sekretara vršili prof. Solomon Kalderon (do 1958) i David Levi (do 1965), a od 1965. je vrši Luci Mevorah-Petrović.

Rad u tom Izvršnom odboru bio je podeljen na tri komisije: socijalno-kulturnu, pravnu i finansijsko-administrativnu.

Obrazovan je i Glavni odbor Saveza u koji su pored članova Izvršnog odbora ušli svi predratni članovi Glavnog odbora: dr Elemir Kalmar, dr Lazar Margulies i Iso Herman, koji su se nalazili u zemlji,

Sl. 26. — Glavni odbor Saveza, 1965.

kao i oni van zemlje: dr Franjo Hercog, Pavle Vinterštajn i Isak Mašijah, i predstavnici jevrejskih opština, i to po dva iz Zagreba, Sarajeva, Skoplja, Novog Sada, Subotice, Sombora, Sente i Splita i po jedan iz Osijeka, Rijeke i Prištine.

Već u novembru 1945. godine održana je i prva posleratna Konferencija svih opština koja je donela zaključke kojima je utvrđen program rada. Naglasak je bio na učvršćenju opština i Saveza, na zadacima matičnih opština, potrebi održavanja regionalnih konferencija i svim potrebama u oblasti kulturnog, vaspitnog, socijalnog, verskog i organizacionog rada i borbi protiv ostataka antisemitizma, saradnji sa državnim organima i dr.

Sastavi Izvršnog i Glavnog odbora ostali su gotovo nepromenjeni odnosno potvrđeni na toj prvoj Konferenciji. Predsednik je ostao dr Pops do svoje smrti 1948. godine. Nasledio ga je dr Albert Vajs (koji je do 1948. godine bio poslovodni potpredsednik) do svoje prerane smrti 1964. godine, a od 1965. godine predsednik Saveza je dotadašnji potpredsednik dr Lavoslav Kadelburg.

Treba pomenuti da je već u prvim godinama posle oslobođenja velika pažnja bila posvećena regulisanju pravnih odnosa i prikupljanju istorijske građe odnosno organizovanju kulturnog rada, pa je 1947. u Zagrebu bio osnovan i Pravni odsek.

Konačno, sektor socijalne delatnosti bio je u nadležnosti Autonomnog odbora za pomoć od 1945. do 1952. godine, kada je ukinut, ali je i za vreme svog delovanja bio u sastavu Saveza.

Veze sa opštinama tokom celog perioda posle oslobođenja bile su neobično žive i bogate: posete, sastanci, konferencije, sednice, savetovanja, raspisi, Bilten, razne priredbe i sl. bile su samo forme za one potrebe koje su stalno bile vrlo raznorodne i aktuelne.

Veze sa jevrejskim zajednicama i organizacijama u svetu

Dok su pre drugog svetskog rata Savez i jevrejske opštine kao i mnogobrojne jevrejske društvene organizacije u Jugoslaviji održavale mnogostruke kontakte i saradivale sa velikim brojem jevrejskih zajednica i raznim svetskim organizacijama van zemlje, posle oslobođenja su određeni faktori, koji su se nužno razlikovali od ranijih, delovali u pravcu kanalisanja tih kontakata i saradnje. Činjenice da se broj članova zajednice smanjio na jednu petinu ranijeg sastava a opština na trećinu, od kojih samo neznatan broj sa uslovima da samostalno organizuje sve oblasti jevrejske delatnosti, da je usvojeno stvarnošću diktovano načelo i formalnog brisanja razlika između neoloških i ortodoksnih kao i aškenaskih i sefardskih opština, i konačno da u uslovima koji su nastali nije bilo ni razloga ni mogućnosti za osnivanje drugih organizacija ili udruženja sa posebnim ciljevima iz jevrejskog života i rada — sve te činjenice dovele su do toga da su iz jevrejskog života i rada sve funkcije prešle na opštine i na njihovog udruženog predstavnika, na Savez. Iz toga svega proizašla je logična posledica da se kao reprezentant cele zajednice u svim oblastima rada pojavljivao Savez,

naročito kada su bile u pitanju veza i saradnja sa jevrejskim zajednicama i organizacijama van zemlje.

Takve su bile već i prve veze sa jevrejskom zajednicom u Bugarskoj, ostvarene još januara 1945. godine, kada je bio oslobođen samo deo zemlje, kada između Saveza i beogradske Opštine nisu bile povučene linije razgraničenja i kada je sekretar Jevrejske opštine u Beogradu Moric Abinun otputovao u Sofiju da nađe sredstva za prvu pomoć koju je trebalo pružiti povratnicima iz raznih logora i izbeglištva. Od jevrejske zajednice u Bugarskoj ta pomoć nije tražena za neke specifične beogradske potrebe ni prilikom druge posete predstavnika beogradske Opštine Sofiji u februaru 1945. godine, nego je tražena za sve one teško pogođene i napaćene Jevreje koji su dolazili u Beograd gde su u to vreme već bile organizovane prve ustanove za njihovo prihvatanje, smeštaj i negu. Nije bilo od nekog posebnog značaja što je jevrejsku menzu i ambulantu bio osnovao Savez a prihvatilište Opština. Najvažnije je bilo da se brzo i efikasno pomogne. Samo takvu svrhu moglo je imati i osnivanje Jevrejskog dečjeg doma u Beogradu u proleće 1945. godine, jer su siročad bila briga cele jevrejske zajednice.

Međutim, potrebe za prihvatanjem, smeštajem, lečenjem i pružanjem pomoći u hrani, lekovima, odeći i obući bile su tako velike da su se morali tražiti izvori koji će koliko-toliko moći da pokriju bar najhitnije slučajeve. Taj put je nađen preko JOINT-a koji je već početkom 1945. godine razvio svoju organizovanu akciju pomoći u Rumuniji. Sa predstavnikom JOINT-a uspostavljena je neposredna veza na taj način što su delegati Saveza u proleće, leto i zimu 1945. godine bili u Bukureštu i uspeli da izdejstvuju pošiljke tekstilne robe i hrane za jevrejske socijalne ustanove koje su tada već bile organizovane u većem broju u Jugoslaviji, kao i za ostale pojedinačno ugrožene pripadnike zajednice. Pomoć našoj zajednici tražena je s pravom, jer su Jevreji Jugoslavije u teškim danima pred veliku

Sl. 27. — Delegacija Saveza na sastanku Evropske egzekutive SJK, Prag 1947.

katastrofu učinili za izbeglice iz hitlerovskog pakla i više no što bi se očekivalo od bratske i ljudske solidarnosti.

Iz načina na koji su 1945. godine uspostavljeni prvi kontakti sa JOINT-om, kao jednom od svetskih jevrejskih organizacija, proizašlo je uvođenje u posleratne principe i praksu naše zajednice i Saveza dosledno poštovanje potpune unutrašnje samostalnosti i autonomije zajednice, odnosno Saveza, u odnosu na inostrane organizacije. Za socijalnu delatnost formiran je Autonomni odbor za pomoć koji je u svom radu bio nezavisan od inostranog darodavca. O tom Odboru govoriće se posebno u odseku o socijalnoj delatnosti Saveza, no na ovom mestu treba naglasiti da je i u vreme kada je JOINT imao svog delegiranog predstavnika u Jugoslaviji (od 1947. do 1950. godine) funkcija toga delegata bila isključivo u tome da oceni da li se primenjuju u raspodeli pomoći opšteusvojeni standard i kriterijumi, odnosno da li su opšti zahtevi za pomoć u skladu sa stepenom materijalne ugroženosti. I, konačno, takođe na ovom mestu treba napomenuti da je predstavnik JOINT-a u Jugoslaviji Frederik Vajt posle boravka u zemlji od oko četiri godine bio primljen kod predsednika Tita i dobio visoko odlikovanje. Značajno je i to da je za sve vreme dok je od JOINT-a primana pomoć u odeći, obući, hrani, a naročito u lekovima, saradnja sa Jugoslovenskim crvenim krstom funkcionisala na opšte zadovoljstvo svih zainteresovanih, jer je uzajamno priticanje u pomoć i dopunjavanje bilo uvek stvar prirodne uzajamnosti i bez nekih posebnih formalnosti.

Saradnja sa JOINT-om bila je plodna i bogata tokom protekle dve i po decenije. Uzajamne posete i učešće predstavnika na savetovanjima, godišnjim konferencijama JOINT-a ili učešće stručnjaka iz Jugoslavije u posebnim istraživanjima na polju regontologije ili

Sl. 28. — Svetska egzekutiva SJK, Jerusalem 1964.

grupama eksperata koje je JOINT formirao učinili su tu saradnju plodnom i korisnom. Najzad treba naglasiti još i to da je JOINT uvek bio među prvim organizacijama u svetu koje su sa velikim razumevanjem priskočile u pomoć značajnim sredstvima kad god je u Jugoslaviji šira zajednica bila pogođena nekom elementarnom nesrećom (zemljotresi u Skoplju i Makarskoj i dr.).

Sa ostalim jevrejskim zajednicama i organizacijama u svetu kontakti su takođe ostvarivani od 1945. godine, ali postepeno i različito.

Savez je od svih opštejevrejskih svetskih organizacija prvo ostvario vezu sa Svetskim jevrejskim kongresom, u čije se osnivače ubraja jer je učestvovao i na osnivačkom kongresu 1936. godine. Već u avgustu 1945. godine delegacija Saveza učestvovala je na prvoj posleratnoj sednici Evropske konferencije Svetskog jevrejskog kongresa u Parizu, a posle toga redovno je učestvovala na svim sednicama, kako Evropske egzekutive (posle Pariza u Pragu u proleće 1947. godine) i na plenarnim sednicama Kongresa (na prvoj posleratnoj sednici u Montreu Savez je imao pet delegata), tako i na sednicama Svetske i Evropske egzekutive, naročito pošto je 1953. godine Savez dobio mesto člana u tom izvršnom telu Svetskog jevrejskog kongresa.

Pored navedenih podataka, mora se reći i to da je najtešnja saradnja sa Svetskim jevrejskim kongresom imala svoj osnov u tome što je ta organizacija u svom programu imala, pre svega, zaštitu prava čoveka, prava Jevreja kao građana, odlučnu antifašističku orijentaciju, što je u njoj svaki član zadržavao svoju punu samostalnost, pa su odluke svih foruma za članove bile obavezne samo ako su za njih glasali, zatim što je Kongres bio najšira jevrejska organizacija u dijaspori sa članstvom u preko 70 zemalja, pa kao priznati predstavnik jevrejskih interesa ima status konzultativnog člana u Ekonomsko-socijalnom savetu Organizacije ujedinjenih nacija. Saradnja sa Svetskim jevrejskim kongresom je tokom godina postajala sve intenzivnija i može se reći da su članstvo i aktivnost Saveza u Kongresu bili višestruko i uzajamno korisni. Dok je Savez sa svoje strane bio primer male jevrejske zajednice koja se u specifičnim uslovima i sa svojim sekularizovanim karakterom i sadržinom rada ne samo održala već i razvijala i sve intenzivnije jevrejski živela, dotle je Svetski jevrejski kongres bio ona ugledna univerzalna organizacija koja je uvek i bez rezerve podržavala ne samo jevrejsku zajednicu Jugoslavije već je odlučno podizala glas uvek kada su bili u pitanju opravdani interesi Jugoslavije, bilo da se radilo o izručenju ratnih zločinaca i naknadi ratom pričinjene štete, o borbi protiv neonacizma, antisemitizma i svake vrste diskriminacije, za mir u svetu, miroljubivu koegzistenciju i sl. Posete najviših funkcionera Kongresa Jugoslaviji, u prvom redu njegovog predsednika dr Nahuma Goldmana (1967. i dva puta 1968. godine), bile su uvek korisne i doprinosile ugledu Svetskog jevrejskog kongresa u Jugoslaviji.

Kada se 1960. godine osnivao Evropski savet za jevrejske opštinske službe, kome je pristupilo osamnaest centralnih jevrejskih

organizacija Evrope, Savez se našao ne samo među osnivačima te organizacije već je njegovom predsedniku dr Vajsu odnosno Savezu poveren i zadatak da sa još dve organizacije izradi prvi nacrt Statuta, a docnije je (1967. godine) predsednik Saveza dr Kadelburg izabran za prvog potpredsednika Evropskog saveta. Zadaci i ciljevi te organizacije pošli su od uzajamne pomoći među jevrejskim zajednicama u Evropi u oblasti socijalnog rada, da bi se proširili i na neke opšte-jevrejske humanitarne zadatke, na probleme kadrova, mlade generacije i jevrejskog vaspitnog rada. Savez je sa svoje strane uvek aktivno učestvovao u svim poslovima Evropskog saveta razmenom iskustava, učešćem u izradi i izvršenju programa i pojedinih zadataka od zajedničkog interesa, pa u okviru svojih finansijskih mogućnosti i u materijalnom doprinosu kada se za to ukazala potreba (pomoć jevrejskim izbeglicama iz Alžira, Čehoslovačke, Poljske; pomoć socijalno ugroženim Jevrejima na Kubi, jevrejskoj zajednici u Firenci posle poplave koja je znatno oštetila jevrejske ustanove u tom mestu i dr.), dok su članovi Evropskog saveta sa svoje strane pružili jevrejskoj zajednici u Jugoslaviji dokaz svoje solidarnosti u brzoi i efikasnoj finansijskoj pomoći povodom zemljotresa u Skoplju 1963. godine.

Kao vrlo živa i korisna aktivna saradnja Saveza treba da se spomene i saradnja sa Konferencijom za materijalna potraživanja

Sl. 29. — Sa posete delegacije SJK-a Savezu 1967.

(Na slici: Luci Petrović — sekretar Saveza, dr Gerhard Rigner — gen. sekretar SJK-a, dr Nahum Goldman — predsednik SJK-a, dr Lavoslav Kadelburg — predsednik Saveza, i Armand Kaplan — direktor Departmana za međunarodna pitanja SJK-a

Jevreja od Savezne Republike Nemačke (Claims Conference) i Memorijalnom fondacijom za jevrejsku kulturu. Tokom više od deset godina, počev od 1954. godine, Savez je od prve Organizacije uspeo da izdejstvuje znatna finansijska sredstva koja su poslužila za rekonstrukciju objekata i ustanova u većem broju jevrejskih opština u zemlji, dok je u saradnji sa Memorijalnom fondacijom uvek bio u stanju da dobije deo sredstava za kulturnu delatnost (muzejsko-istorijski rad, izdavačka delatnost, biblioteke, rad sa omladinom, stipendije i pomoć za pojedine jevrejske istraživačke ili umetničke poduhvate), koji zajednica nije mogla iz svojih sredstava da odvoji.

Savez saraduje sa mnogim svetskim jevrejskim organizacijama (Jevrejskom agencijom, Svetskom sefardskom federacijom, Svetskim savezom jevrejske omladine odnosno studenata, Međunarodnim savezom jevrejskih žena, HIAS-om, ORT-om i sl.), a sa nekima održava veze putem razmene materijala i prigodnih poseta (Američkim jevrejskim kongresom, Američkim jevrejskim komitetom, Bnei Beritom, Fondom Sociale Juif Unifié i Alliance-om Israelite universelle u Francuskoj, Board-om of Deputies i Anglo-Jewish Association u Engleskoj i dr.).

Pored radnog kontakta sa velikim brojem jevrejskih stručnih ustanova, naročito u oblasti istorijskog, memorijalnog odnosno kulturnog karaktera uopšte, treba posebno naglasiti da su posete našoj zajednici funkcionera, pojedinaca i grupa iz većeg broja jevrejskih organizacija i ustanova postale uobičajena pojava, a da su i vrlo mnogi inostrani jevrejski turisti jako zainteresovani za život, rad i organizaciju jevrejske zajednice u Jugoslaviji. Mora da se kaže da,

Sl. 30. — Sastanak Standing Conference, 1968.

osim usmenog objašnjavanja i pokazivanja značajnih objekata i mesta, ni Savez ni opštine ne raspolažu sa dovoljno štampanog materijala na jezicima dostupnim inostranim posetiocima. Rezime i naših edicija, reprodukcija Sarajevske Hagade, male brošure o jevrejskim istorijskim spomenicima u Dubrovniku i Splitu, — daleko su još od stvarnih potreba u informativnom materijalu o savremenom jevrejskom životu i radu u Jugoslaviji.

Veze sa jevrejskim zajednicama iz drugih zemalja, odnosno sa njihovim pretežno centralnim organizacijama, tokom čitavog posleratnog perioda bile su vrlo žive. Delegacije i pojedinci su u ime Saveza posetili veliki broj jevrejskih zajednica i organizacija u mnogim zemljama Evrope, u Izraelu i SAD. Bili su to kontakti koji su se vezivali za kongrese, konferencije, jubilarne i druge svečanosti i prigodne priredbe, ili razni sastanci, učešće na seminarima, stručnim skupovima, gostovanja naših horova i sl. Gotovo da nema evropske zemlje koja nekim oblikom tih veza nije bila obuhvaćena, a valja posebno reći da je naročito prvih godina posle rata i, ponovo, poslednjih nekoliko godina ta veza bila naročito oživljena sa jevrejskim zajednicama u socijalističkim zemljama Evrope (Rumunija, Mađarska, ČSSR, DR Nemačka, Bugarska, Poljska). Ti kontakti doveli su u nekim prilikama i do saradnje (podizanje zajedničkih spomenika u Jugoslaviji žrtvama nacizma sa zajednicama Jevreja iz Mađarske i Austrije, letovanje dece i omladine iz nekih od tih zemalja u letovalištu Saveza u Jugoslaviji, dolazak na ispomoć verskih funkcionera iz Mađarske, dobijanje predmeta za potrebe našeg Jevrejskog istorijskog muzeja iz Rumunije, itd.). Svakako da su intenzitet i sadržina te saradnje uvek morali biti zavisni od uslova i prilika u odnosnim zemljama, jer od Saveza u tome nije bilo ograničenja kad god su bili u pitanju zajednički interesi Jevrejstva.

Sa jevrejskim zajednicama i organizacijama u ostalim zemljama Evrope veze i uzajamne posete bile su tokom čitavog tog perioda česte i trajne. Savez i njegovi predstavnici nisu propuštali priliku

Sl. 31. — Savetovanje jevrejskih organizacija, Jerusalem 1969.

da pruže informacije o našoj zajednici gde god su se zatekli, a posete koje smo primali bile su prilika da se u Jugoslaviji na licu mesta vide i čuju specifičnosti koje su omogućile da se naša mala laicizirana zajednica održi i razvije.

U istom periodu i veza sa Izraelom bila je neobično bogata i sadržajna, no o toj vezi i saradnji kao i o vezi i saradnji sa SAD biće više reči u sledećem odeljku u kome se govori o saradnji sa udruženjima Jevreja poreklom iz Jugoslavije.

**Veze sa Jevrejima
poreklom iz
Jugoslavije**

Pre drugog svetskog rata postojala je samo jedna zemlja u koju su se Jevreji poreklom iz Jugoslavije useljavali u tolikom broju da je to omogućavalo da ostanu međusobno povezani i organizuju se radi gajenja zajedničkih užih interesa, uzajamnog pomaganja, lakšeg uklapanja u život pod novim uslovima i održavanja veze sa jevrejskom zajednicom u zemlji porekla. Bila je to Palestina. Hitahdut Olej Jugoslavija (Udruženje Jevreja iz Jugoslavije u Izraelu) je organizacija koju su osnovali predratni useljenici nastanjeni u gradovima i kibucima. Svoj najveći zadatak ta organizacija je izvršila neposredno posle osnivanja države Izrael 1948. godine. Tada je u saradnji sa državnim i društvenim ustanovama uložila ogromne napore da novi useljenici iz Jugoslavije, koji su krenuli masovnim alijama, sa što manje teškoća nađu svoj put i egzistenciju u novoj sredini i novim uslovima života. Dakako, zadaci Hitahduta nisu se sveli samo na tu pomoć i na humanitarne zadatke već su bili postavljeni na vrlo široku platformu, počev od gajenja prijateljstva iz-

Sl. 32. — Sa sastanka predstavnika Saveza, Hitahduta olej Jugoslavija i Udruženja jugoslovenskih Jevreja u SAD, Jerusalem, 1951.

među Izraela i Jugoslavije, pa preko prikupljanja građe o istoriji Jevreja u Jugoslaviji, širenja jevrejske kulture i jezika, do informativne delatnosti putem Biltena i društvenih priredaba kulturnog i zabavnog karaktera. Uz to su uvek važno mesto zauzimali saradnja sa Savezom u Jugoslaviji i pomoć Savezu u svim slučajevima kada je bilo za to potrebe i kada se za to pružila mogućnost. Takve saradnje bilo je kada se radilo o slanju madrim u naša letovališta ili o kursevima i seminarima u Izraelu na kojima su naši omladinci sticali znanja iz jevrejske kulture. Bilo je i razmene materijala, naročito građe za našu istoriju, ili pak konkretne pomoći novim useljencima. Tokom protekle dve decenije broj uzajamnih poseta, između Saveza i Hitahduta, zajedničkih dogovora i zajedničkih akcija bio je velik i vrlo značajan za održavanje jevrejske tradicije i za duh rada u našoj zajednici. Saradnja sa Hitahdutom zacemento zaslužuje više prostora no što se tome može ovde posvetiti; ovaj kratki osvrt niti je potpun niti može da izrazi svu toplu i intimnu povezanost kao i duboku bratsku vezu sa onih deset hiljada Jevreja u Izraelu koji ne samo da su poreklom iz Jugoslavije nego su sa našom zajednicom, sem organizovane saradnje, vezani dubokim vezama prijateljstva kaljenog u teškim danima zajedničke sudbine i finim nitima drugarstva i rodbinstva.

Sve to zacemento važi za još jednu organizaciju, brojno doduše znatno manju (nešto preko 1000 članova), koja je stvorena na samom početku drugog svetskog rata — za Udruženje jugoslovenskih Jevreja u SAD. Prvobitni cilj Udruženja bio je da se pomogne braći u nevolji koji su uspeli da se izvuku iz hitlerovskog pakla i stignu do Amerike ili su se nalazili u izbeglištvu ili po logorima, u čemu su postignuti značajni rezultati. Iz tih prvih zadataka Udruženje je preraslo u jevrejsku društvenu organizaciju koja zadovoljava sve jevrejske potrebe svojih članova. Danas ono gaji društveni i verski život u svojoj zgradi u Njujorku; ima razvijenu socijalnu delatnost kroz uzorno organizovanu Žensku sekciju, svoju parcelu na groblju, svoju informativnu službu u dobro uređivanom Biltenu, vrlo uspele društvene priredbe itd. U kontekstu ove Spomenice svakako bi na prvom mestu trebalo ukazati na saradnju Udruženja sa Savezom. Ona se manifestovala ne samo putem razmene poseta i čestih susreta nego i putem materijalne pomoći i moralne podrške u svim akcijama u kojima je dolazila do izražaja jevrejska solidarnost potencirana elementima bliže povezanosti i zajedničke sudbine. Međutim, sve bi to bilo nepotpuno. Komplementarnost svih poduhvata može da se sagleda samo kroz usklađivanje akcija uz učešće svih triju organizacija: Saveza, Hitahduta i Udruženja.

Do usklađivanja akcija i zajedničkih sastanaka između sve tri organizacije dolazilo je u više mahova. Kao primer skupa na kome su predstavnici Hitahduta, Saveza i Udruženja postavili osnove zajedničkih zadataka, saradnje i koordinacije može da posluži impozantan sastanak održan u leto 1951. godine u Tel Avivu, koji će ne samo dugo ostati u sećanju svima učesnicima već se tamo usvojena načela još i danas odražavaju u praktičnoj saradnji.

Sl. 33. — Spomenik žrtvama fašizma koji je u Njujorku podiglo Udruženje jugoslovenskih Jevreja u SAD

Sl. 34. — Otkrivanje spomen-ploče u šumi »Dr Albert Vajsa« kod kibuca Gat (Izrael)

Možda je nepravedno prema pojedincima što se ovde ne pominju imena najzaslužnijih u Hitahdutu ili Udruženju. Ali pošto ovoga puta ne pišemo njihovu istoriju, verujemo da nam to neće zameriti.

Bilo je u proteklih dvadeset i pet godina organizovanih udruženja Jevreja poreklom iz Jugoslavije i u drugim zemljama. Bilo ih je u Urugvaju, Velikoj Britaniji, Argentini i drugde. Međutim, zbog malog broja članova i njihove velike raštrkanosti, ta udruženja nisu mogla da razviju neku veću aktivnost, a neka ni da se održe tokom dužeg vremena. Sva ta udruženja, dok su postojala (a neka i sada postoje), svojim radom su služila na čast Jugoslaviji i sa našom zajednicom održavala dosta tesne kontakte. Poslednjih godina to se sve više svodi na dostavljanje Savezovih publikacija onim pojedincima u raznim zemljama sveta koji se javljaju i čije su nam adrese poznate.

Saradnja sa državnim organima i društveno-političkim organizacijama U narodnooslobodilačkoj borbi jugoslovenskih naroda i narodnoj revoluciji među osnovnim ciljevima i postulatima isticani su uvek kao najvažniji rešenje nacionalnog pitanja i sloboda i jednakost svih građana. To nisu bile prazne izjave već su kao principi nalazili svoja rešenja kako tokom revolucije tako i u doslednoj praksi posle pobede nad nacizmom u oslobođenoj zemlji.

Zato su Jevreji u Jugoslaviji umesto formalne građanske jednakosti koja je bila zapisana u odredbama predratne države, u socijalističkoj Jugoslaviji, prvi put u istoriji zemlje, došli u položaj da im je ta jednakost bila ne samo garantovana propisima nego je i praktično i dosledno ostvarena. Za to ne treba tražiti dokaze, jer je to bio i ostao aksiom jugoslovenskog puta u socijalizam i socijalističke demokratije.

Još tokom rata za oslobođenje, na oslobođenoj teritoriji Jevrejima su već stvorene mogućnosti da se u punoj meri koriste pravima koja im pripadaju kao specifičnoj narodnoj grupi i da posebno traže i iznalaze sredstva i puteve za kontakte i dobijanje pomoći od onih delova Jevrejstva koje nacizam nije zahvatio.

Posle oslobođenja zemlje, u periodu obnove i izgradnje, narodne vlasti su, i pored skučenih sredstava kojima je zemlja tada raspolagala, nastojale da pokažu mnogo obzira prema teško napaćenom i jako proređenom jevrejskom življu moralnim, materijalnim i pravnim sredstvima podrške i pomoći. A Jevreji su i pored tek minulih potreba i ličnih gubitaka svim svojim sposobnostima, znanjem i predanošću pregnuli na zajednički zadatak svih građana da što predanije učestvuju u obnovi i osposobljavanju zemlje i doprinesu njenom napretku i progresu. To nije isključilo mogućnost da istovremeno gaje i unapređuju svoju organizaciju i sve forme jevrejskog života, sopstveni kulturni, vaspitni, socijalni život i rad i svoju versku delatnost.

Vlasti su u oslobođenoj zemlji pružile novčana i druga materijalna sredstva za pomoć materijalno ugroženim Jevrejima, učestvovala su u obnovi devastiranih sinagoga i grobalja, vraćale opljačkanu jevrejsku imovinu kada je mogla da se pronađe, a iznad svega pružale su moralnu pomoć i podršku u svakoj prilici koja se ukazala.

Zaštita nacionalnih prava pružena je od strane vlasti i propisima koji su strogim kaznama suzbijali ostatke izazivača nacionalne, rasne ili verske mržnje i netrpeljivosti. Oštre mere protiv malobrojnih antisemitskih, uglavnom verbalnih, ekscesa nisu imale samo egzemplarni karakter već su bile odraz odlučnosti nadležnih organa da se takvi ispadi drastično u korenu uguše.

Stav državnih organa dolazio je do izraza i u slučajevima kada se podizanjem spomenika i spomen-obeležja, komemoracijama i na druge načine odavala pošta i izražavao pijetet Jevrejima borcima protiv fašizma i žrtvama nacističkog varvarstva. To se manifestovalo ne samo prisustvom predstavnika najviših državnih organa već i u materijalnoj i drugoj pomoći kao i u polaganju venaca i drugim oblicima u kojima se manifestovalo razumevanje i saosećanje.

Pravni položaj jevrejske zajednice u SFR Jugoslaviji nije nikada predstavljao problem. Zakon o pravnom položaju verskih zajednica omogućio je Jevrejima kao i pripadnicima drugih zajednica da slobodno i nesmetano obavljaju sve što je tradicija očuvala. Nije bilo smetnji da jevrejska zajednica kao celina ili kao lokalna aglomeracija gaji i neguje sve ono što je za Jevrejstvo vezuje kako u kulturnom, socijalnom i vaspitnom pogledu, tako i u povezivanju sa jevrejskim zajednicama van zemlje i jevrejskim organizacijama u svetu.

U prelomnoj, 1948. godini Jugoslavija je bila ne samo među prvim članicama Organizacije ujedinjenih nacija koja je priznala državu Izrael već je i u pogledu omogućavanja iseljenja Jevreja iz

Sl. 35.

Prof. dr Albert Vajs
na prijemu kod
Predsednika Republike

Jugoslavije u Izrael postupila dosledno i u skladu sa svojim shva-
tanjem o slobodi opredeljivanja, omogućivši da se svaki Jevrej
koji se opredelio za iseljenje koristi tom mogućnošću uz pogodnosti
koje su prevazilazile redovne uslove iseljavanja. Razumevanje za
opšte ili posebne potrebe Jevreja ali i saradnja sa državnim organima
nisu nailazili na prepreke.

Sa društveno-političkim organizacijama, naročito sa Socijalistič-
kim savezom radnog naroda Jugoslavije i Savezom udruženja boraca
narodnooslobodilačkog rata, ostvarena je najaktivnija saradnja. Ta se
saradnja ogledala u uključivanju našeg Sveza i opština u društveno-
političke akcije u zemlji i inostranstvu, u zajedničkim istupanjima
protiv fašizma i neonacizma, u pojedinačnim ili opštim akcijama borbe
za prava čoveka i protiv svake diskriminacije, u solidarnom izražava-
vanju poštovanja prema palim borcima i žrtvama drugog svetskog
rata i dr.

Sa Saveznim odborom Jugoslovenskog crvenog krsta Savez je
uspostavio korisnu saradnju u raznim situacijama na bazi međusobnog
razumevanja i razmene iskustava, a i u uzajamnoj pomoći u sanitet-
skom materijalu i drugim potrebama.

Sa stručnim udruženjima i mnogim ustanovama Savez je takođe
održavao vrlo uspešne radne dogovore i razne oblike saradnje, uvek
na obostrano zadovoljstvo.

S punim pravom može se reći da u oblasti saradnje i odnosa
sa državnim organima, organizacijama, udruženjima i ustanovama na
svim nivoima Savez jevrejskih opština Jugoslavije i cela jevrejska
zajednica mogu da zabeleže samo pozitivne rezultate i nepomućene
odnose.

**Autonomni odbor
za pomoć
Socijalna delatnost**

Već je rečeno da su se pred Savez i opštine u
početnom posleratnom periodu postavili vrlo
obimni zadaci, pre svega na sektoru socijalne
delatnosti oko prihvata i zbrinjavanja Jevreja
kojima je gotovo bez izuzetaka bila potrebna pomoć.

Posle prvih kontakata krajem 1944. i početkom 1945. godine sa
jevrejskom zajednicom u Bugarskoj od koje je zatražena pomoć i
prve pomoći jugoslovenske vlade u iznosu od 10 miliona dinara DFJ,
zatražena je pomoć od JOINT-a preko predstavništva te organizacije
u Bukureštu. U proleće, leto i jesen 1945. godine, pa naovamo u
1947. godini, ta je pomoć i dobivena. Na osnovu sporazuma sa
JOINT-ovim predstavništvom u Bukureštu (direktor B. Jakobson)
obrazovan je Autonomni odbor za pomoć. Pismenim sporazumom za-
ključenim između JOINT-ovog komiteta u Bukureštu i predstavnika
Saveza jula 1945. godine imenovan je za Jugoslaviju odbor od 7 čla-
nova s tim što je Savez imao da imenuje još četiri člana a Jevrejska
opština u Beogradu dva. Daljim proširenjem Autonomni odbor pove-
ćan je na 16 članova s tim što je od njih 8 bilo sa sedištem u Beo-
gradu, a po jedan u Zagrebu i Novom Sadu.

Uz deset imenovanih opštine su delegirale daljih šest čla-
nova, i to Zagreb dva, a po jednog Novi Sad, Subotica, Skoplje i
Sarajevo.

Članovi tog Autonomnog odbora bili su: predsjednici David Alkalaj do iseljenja 1950. godine, a posle njega do ukidanja Odbora 1952. godine dr Lavoslav Kadelburg, potpredsednik Martin Komloš i članovi: dr Fridrih Pops, dr Albert Vajs, dr Lavoslav Kadelburg, Aleksandar Štajner, Moša Farkić, Andrija Kon, Slavko Radej, dr Žak Konfino, dr Arpad Han, Rafael Montilija, Pavle Lampel, dr Stevan Braun i Đorđe Blajer. Kao član iz Sarajeva bio je određen dr Hajim Kamhi. Sekretar Autonomnog odbora bio je Naftali Gedalja.

Autonomija toga odbora sastojala se u samostalnosti pri postavljanju zahteva i distribuciji pomoći koja je za sve to vreme dolazila gotovo isključivo od JOINT-a, sem povremenih pošiljki drugih jevrejskih organizacija o čemu se govori na drugom mestu. Pa i onda kad je JOINT imao svog predstavnika u Jugoslaviji samostalnost Autonomnog odbora za pomoć nije bila narušena, kao ni onda kada su kontakti održavani sa JOINT-ovom centralom koja se tada nalazila u Parizu. Odbor je obezbeđivao pomoć u novcu i naturi, vršio raspodelu uz pomoć i u saradnji sa državnim organima preko jevrejskih opština i zastupao jevrejsku zajednicu pred jugoslovenskim vlastima i organizacijama za pomaganje van zemlje u poslovima iz svoje nadležnosti.

Autonomni odbor imao je pored administracije u Beogradu još i biro u Zagrebu kao i dva robna magacina (u Beogradu i Zagrebu) iz kojih se vršila distribucija za celu zemlju. Imao je i vrlo razgranatu delatnost u ovim osecima: informativnom, statističkom, finansijskom, zdravstvenom i robnom, a postojale su i 4 regionalne komisije: za Vojvodinu; za Zagreb sa Hrvatskom i Slovenijom; za Bosnu i Hercegovinu, za Dalmaciju i za Makedoniju.

O socijalnoj delatnosti koja je obavljena u periodu od 1945. do prestanka rada Autonomnog odbora za pomoć 1952. godine ima vrlo mnogo podataka koje nije moguće dati u okviru ove edicije. Zato ćemo dati samo presek iz godina 1947. i 1948:

Pomoć studentima i srednjoškolicima obuhvatala je preko 400 lica koja su dobijala pomoć u novcu, hrani, odeći i obući, a jedan deo bio je smešten u Domu jevrejskih studenata u Beogradu. Prihvatilište u Beogradu i Dečji odnosno Dom za starce u Beogradu bili su aktivni samo prvih godina posle oslobođenja.

Ambulante u kojima je pružana besplatna lekarska pomoć postojale su u Beogradu, Zagrebu, Novom Sadu i Skoplju, a lekarska pomoć je pružana bez organizovanih ambulanti u Senti, Osijeku, Splitu i Sarajevu. Pacijenti su dobivali besplatne lekove.

U Crikvenici i Pazariću postojala su dečja oporavilišta za ukupno preko 500 dece kako u 1947. tako i 1948. godini. Tu posebno treba naglasiti veliko zalaganje aktivista iz Jevrejske opštine i društva »Sloboda« iz Sarajeva koji su uložili ogromne napore za osposobljavanje i održavanje oporavilišta u Pazariću koje je tokom letnjih meseci primalo svake godine po 140 dece.

U Lovranu je od maja do oktobra 1947. godine organizovano oporavilište za odrasle koje je poslovalo sa velikim uspehom.

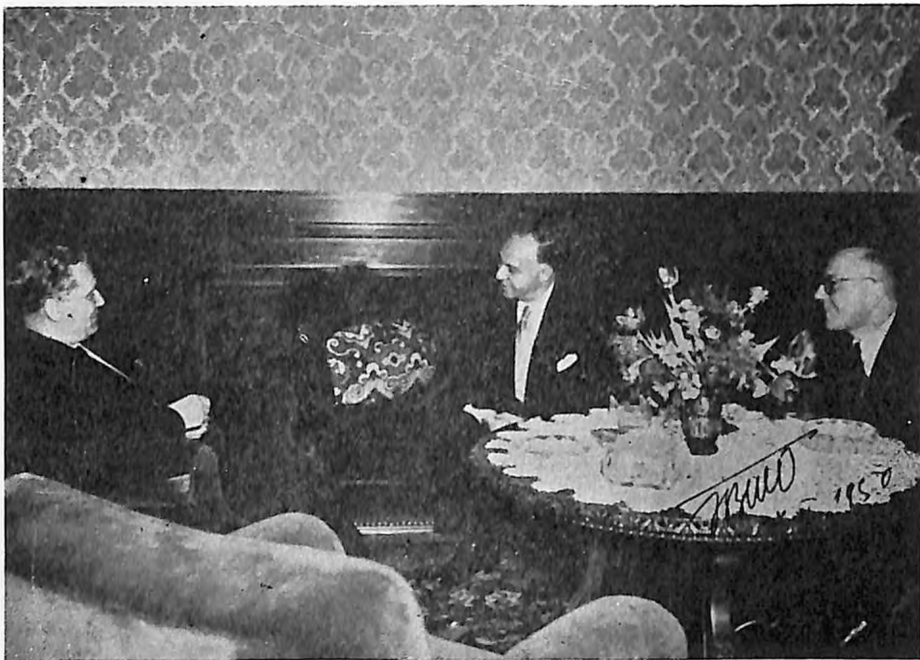
Bilo je planova da se osnuju i oporavilište za plućne bolesnike i radionice za prekvalifikaciju, ali ovi planovi nisu ostvareni jer se to pokazalo necelishodnim i nepotrebnim.

Jedna od najznačajnijih i najobimnijih pomoći tih prvih godina bila je pružena kroz rad menzi koje su postojale u 7 mesta: Beogradu, Novom Sadu, Sarajevu, Senti sa odvojenom menzom za ritualnu hranu, Subotici, Zagrebu i Zrenjaninu. U tim menzama hranilo se svakodnevno oko 1300 lica od kojih oko 800 besplatno, dok su ostali hranu plaćali manje-više u simboličnim iznosima.

Pomoć je deljena u naturi podelom hrane, odeće, obuće, ćebadi i drugih potreba svima kojima je to bilo neophodno. Posebno je važan zadatak predstavljalo i obezbeđenje hrane i drugih potreba velikom broju Jevreja koji su prvih godina posle rata kroz Jugoslaviju prolazili na putu za Palestinu ili druge zemlje.

Pomoć u novcu je takođe bila vid pomoći koji je bio uveden od samog početka za materijalno najteže ugrožene članove zajednice.

Iz toga prvog perioda treba posebno reći nešto o velikom zalaganju jevrejskih lekara na pružanju medicinske pomoći i rehabilitacije velikog broja članova zajednice. Pomenućemo savetovanje jevrejskih lekara u Zagrebu održano septembra 1947. godine na kome je bilo oko 40 učesnika. Tome sastanku predsedavao je prof. dr Arpad Han, a potpredsednici su bili dr Ezra Kajon i dr Moša Djerasi. Na tom savetovanju izabran je Zdravstveno-savetodavni odbor u koji su ušli: kao predsednik prof. dr Arpad Han i kao članovi dr Edvin Ferber,

Sl. 36. — Kod Predsednika Tita — prof. dr Albert Vajs
i predstavnik JOINT-a Frederik Vajt, 1950.

dr Gustav Jungvirt, dr Oskar Hajm, dr Herman Njemirovskij, dr Pavao Štern i dr Ernst Vajnert. Rezolucijom koja je doneta vrlo iscrpno su određeni mnogi zadaci i obuhvaćeni mnogi problemi iz oblasti zdravstvene zaštite velikog broja članova naših opština, koje je trebalo rešiti u kratkom vremenu.

Ni posle prestanka Autonomnog odbora za pomoć zadaci u sektoru socijalne delatnosti nisu po značaju smanjeni, već su svedeni na oblike i sadržinu koji su odgovarali ekonomskim uslovima i brojem stanju zajednice umanjene posle alije u Izrael.

Kao glavna i centralna socijalna ustanova ostao je Dom staraca u Zagrebu. O njemu donosimo posebni opširniji napis.

Pomaganje u novcu svedeno je tokom godina na oko 500 lica, no iznosi pomoći nisu mogli biti značajniji zbog ograničenih sredstava kojima JOINT dotira tu delatnost.

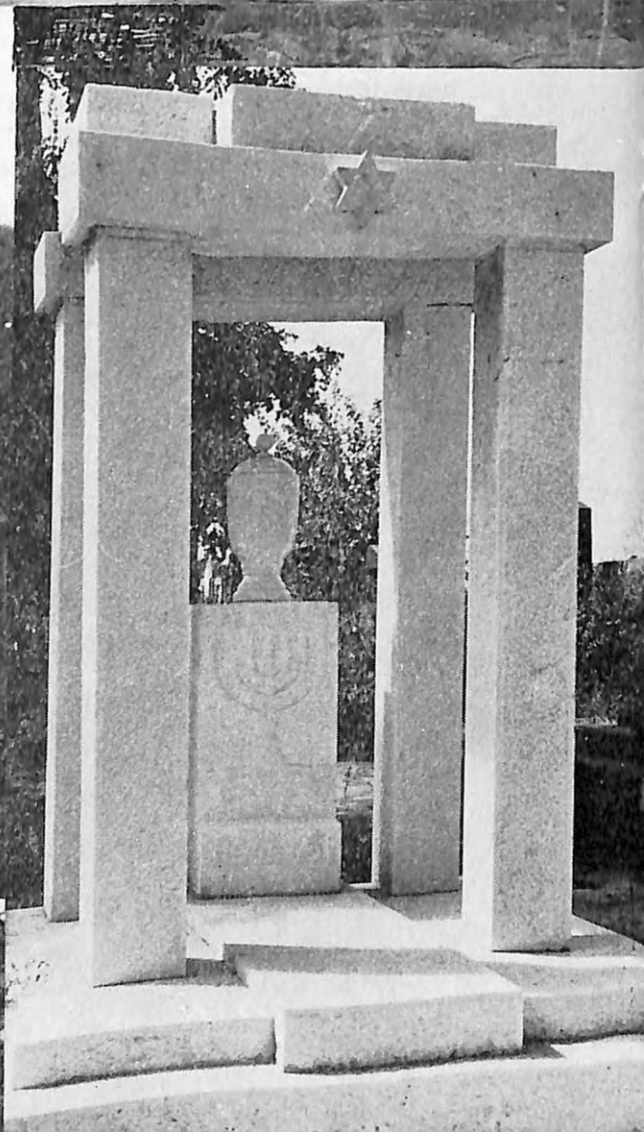
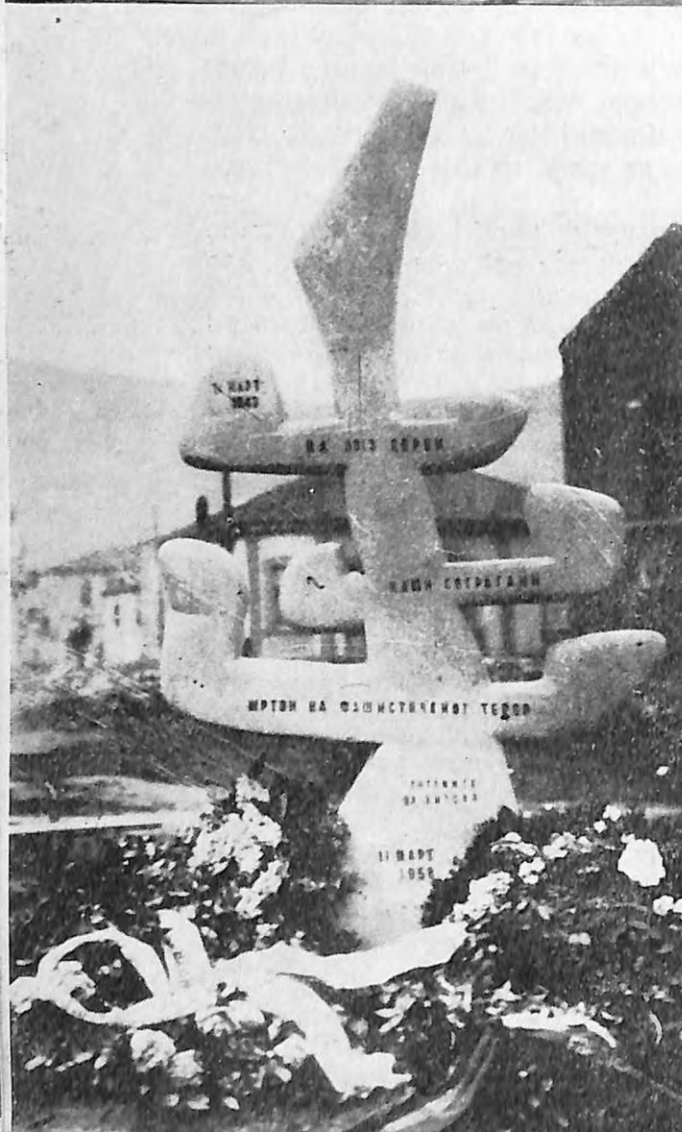
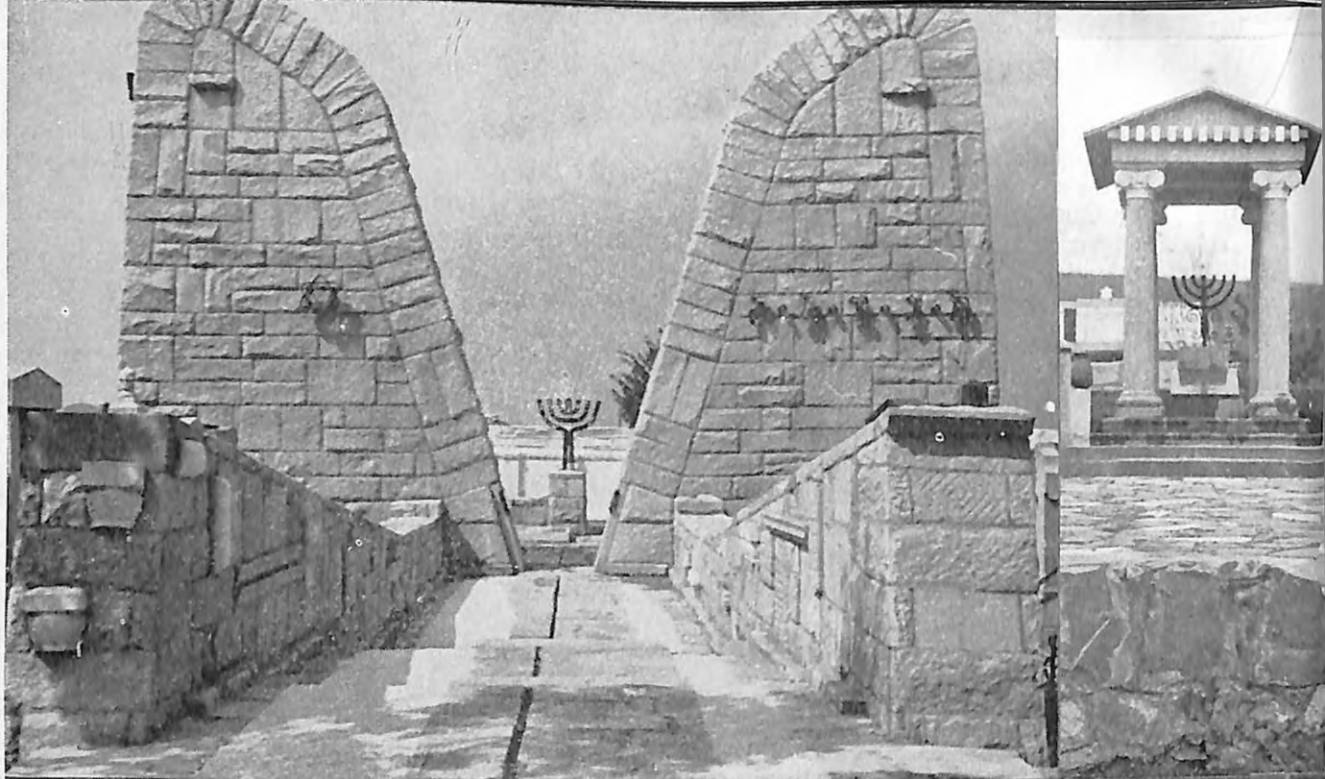
Pomoć u naturi bila je do pre dve godine vrlo obilna, a namenjena je bila starima, bolesnima i deci. Isti je slučaj i sa nabavkom lekova, pomoćnih sanitetskih i ortopedskih pomagala i sl., a izuzetno je davana pomoć i za medicinska ispitivanja i lečenja u inostranstvu, kada to u zemlji, po mišljenju nadležnih stručnjaka, nije bilo moguće sprovesti.

Pomoć u novcu i naturi koja je dobijena i distribuirana tokom poslednjih dvadeset i pet godina iznosi nekoliko miliona dolara, naročito u onom delu koji je dobijen u naturi, jer su, posebno do 1952. godine, bile u pitanju pošiljke koje se mogu izraziti u velikom broju vagona.

Ta delatnost zacelo će se nastaviti dok god bude za to potrebe i mogućnosti, ali je sigurno da bi zajednica uz izvesne napore, kao što za to ima pozitivnih primera u najnovije vreme, mogla i sama mnogo da učini. Tendencija bi mogla biti da se ne čeka pomoć od drugih već pre svega da se sopstvenim naporima savlada onoliko koliko je moguće, a tek tada apeluje na jevrejsku pomoć koja dolazi iz fondova koji danas imaju u svetu i druge, ponekad vrlo teške obaveze.

Spomenici Jevrejima borcima i žrtvama fašizma Da bi izrazili svoja osećanja i ljubav, zahvalnost i priznanje palim borcima i žrtvama fašizma, Jevreji Jugoslavije podigli su više spomenika. Iako se dug prema junačkim i mučeničkim žrtvama ne može iskupiti spomenicima, oni ipak imaju svoj veliki značaj jer simbolično predstavljaju neznane grobove onih koji su stradali po fašističkim logorima smrti i drugim masovnim gubilištima, ili pali na bojnim poljima i u ilegalnoj borbi na okupiranim područjima, onih čiji su prah i kosti rasuti po mnogim znanim i neznanim mestima.

Pored spomenika koje su jugoslovenski narodi podigli za sve borce i žrtve naše zemlje, jevrejska zajednica u Jugoslaviji je u raznim gradovima i mestima Jugoslavije podigla blizu 30 spomenika i spomen-ploča. Monumentalni spomenik na Jevrejskom groblju u Beogradu, spomenik sa kipom Mojsija — rad vajara Augustinčića na Mirogoju u Zagrebu, mermerni stećak na starom Jevrejskom groblju

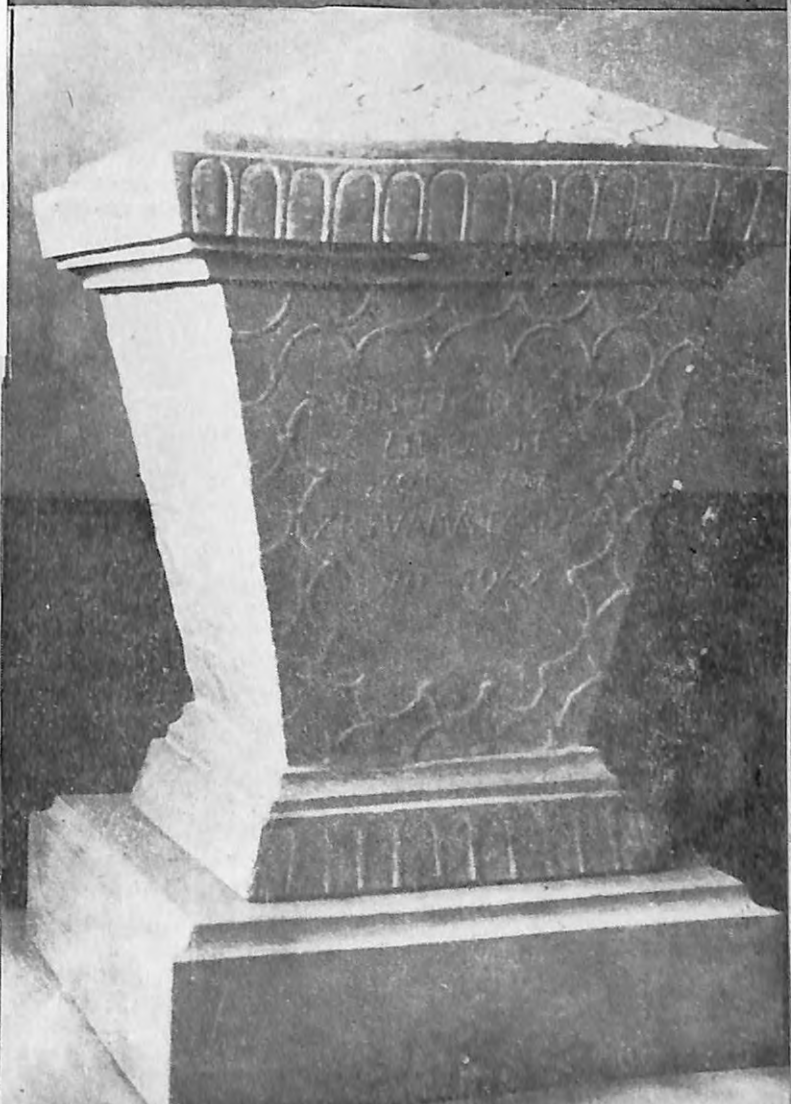

**Sl. 37. — SPOMENICI JEVREJIMA
PALIM BOROVCIMA I ŽRTVAMA
FAŠIZMA**

(S leva na desno: gornji red: Beograd, Skoplje, Sarajevo, Zagreb; donji red: Bitolj, Novi Sad, Subotica, Đakovo)

Sl. 38. — Ekshumacija posmrtnih ostataka žrtava fašizma u Zasavici povodom prenosa na beogradsko Jevrejsko groblje, 1959.

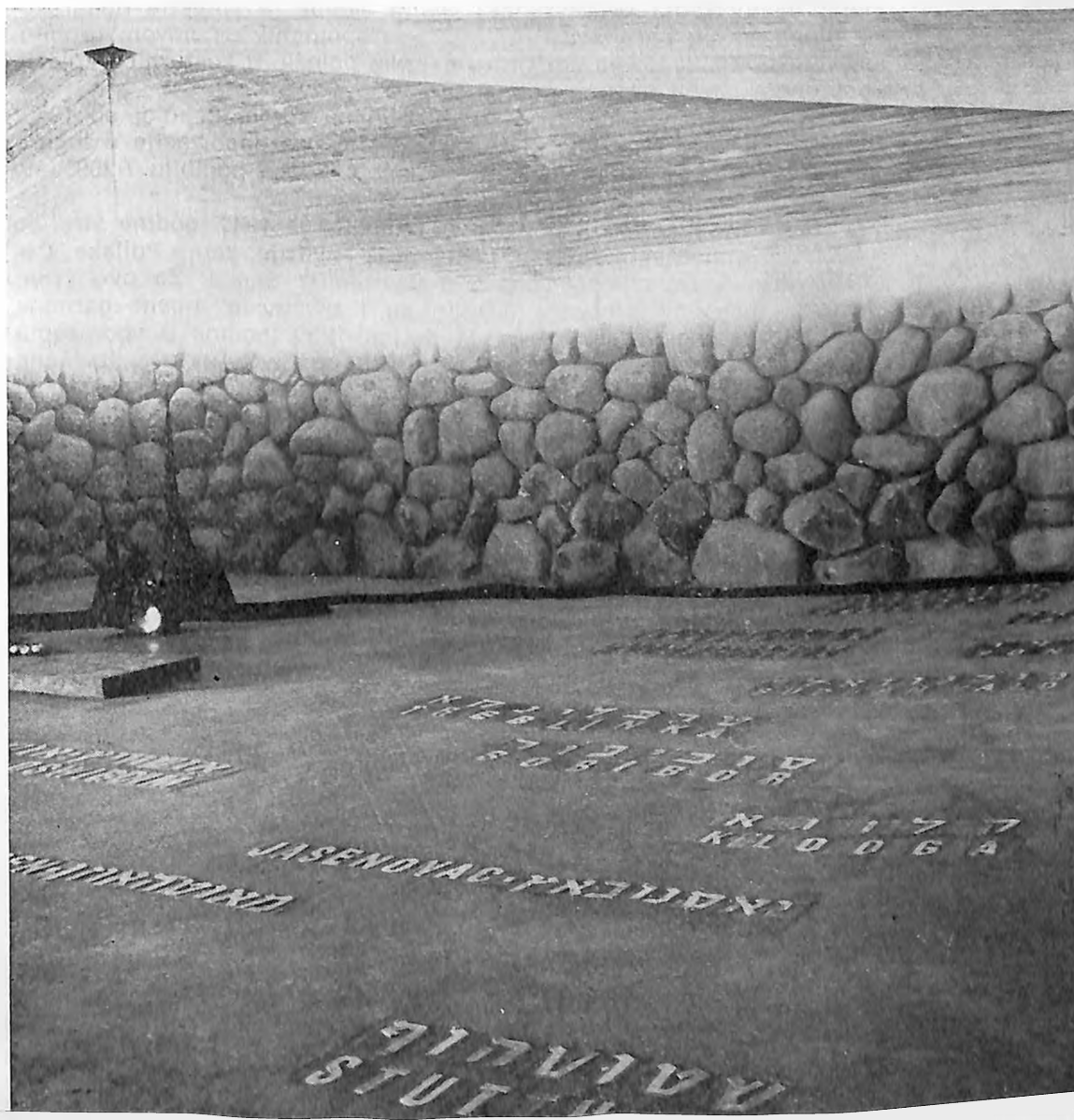

Sl. 39. — Beograd: Spomenik žrtvama fašizma prenetim iz Zasavice — Podigla Jevrejska opština u Bežu

u Sarajevu, spomenik sa urnom, u kojoj se nalaze imena žrtava, na Jevrejskom groblju u Đakovu, dostojni spomenici, od kojih neki sa svim imenima žrtava, u Subotici, Novom Sadu, Somboru, Kanjiži, Zrenjaninu, Zemunu, Molu, Adi, Skoplju, Bačkom Petrovom Selu, Osijeku, Lendavi, Kikindi, Čakovcu, Bačkom Petrovcu, Iloku, Bačkoj Palanci, Jabuci, Bitolju, Daruvaru, Senti, Malom Idošu i Opatiji, spomen-ploče na zgradi Jevrejske opštine u Skoplju, spomen-ploče u Rijeci, Splitu i Zenici — to su rezultati skromnih mogućnosti jevrejske zajednice u Jugoslaviji i njene težnje da se i time oduži senima palih.

Ovi spomenici podignuti su uz učešće i podršku jugoslovenskih vlasti i široke javnosti, u nekim slučajevima i znatnom pomoći i same države, a često u saradnji pojedinih opština i Saveza sa organizacijama Saveza boraca narodnooslobodilačkog rata naroda Jugoslavije. No, nekoliko spomenika i spomen-obeležja Jevrejima palim borcima

Sl. 40. — »Ohel-izkor«, unutrašnjost Spomenšatora, Jerusalem

i žrtvama fašizma podignuto je od strane Saveza boraca, lokalnih narodnih vlasti ili pojedinih preduzeća. Spomenućemo neke od njih:

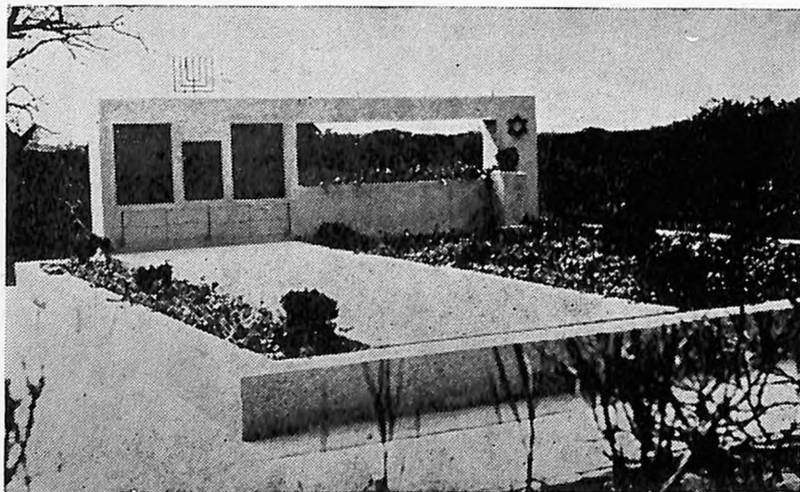
Spomenik u blizini novog naselja »Ledine« između Novog Beograda i Surčina, koji je podiglo Udruženje boračkih organizacija narodnooslobodilačkog rata naroda Jugoslavije za uspomenu na 350 Jevreja Zemuna i Beograda koje je okupator sredinom februara 1942. godine streljao na mestu gde je podignut spomenik.

Radni kolektiv jednog preduzeća u Brčkom uredio je i održava grobnicu sa spomen-pločom na uspomenu na oko 100 tamo streljanih Jevreja izbeglica iz Austrije, a narodne vlasti i Savez boraca podigli su spomen-ploču na onom mestu na savskom mostu na kome je decembra 1941. godine oko 130 Jevreja iz Brčkog mučki ubijeno i bačeno u Savu.

U Boru je ostalo sahranjeno 47 bivših prinudnih radnika Jevreja, koji su tokom 1943. i 1944. godine dovedeni sa više hiljada drugih na prinudni rad i ovde izgubili živote. Njima je kolektiv Rudarsko-topioničarskog bazena u Boru podigao spomenik na novom groblju, a njihove ekshumirane posmrtno ostatke položio u kosturnicu koja je podignuta pored spomenika.

Kolektiv Fabrike duvana u Skoplju na zgradi u kojoj su 1943. godine bili zatvoreni Jevreji iz Makedonije pre deportacije u logore smrti postavio je spomen-ploču na uspomenu na pogibiju 7 200 Jevreja Makedonije.

Kod Zasavice, u blizini Šapca, okupator je 1941. godine streljao oko 1 000 emigranata Jevreja, većinom iz Austrije, zatim Poljske, Čehoslovačke i Dancinga i oko 200 Jevreja iz Šapca. Za ove žrtve fašizma masovnu grobnicu uredile su i održavale mesna narodna vlast i društvene organizacije. Međutim, 1959. godine u sporazumu i saradnji Saveza sa Savezom jevrejskih opština Austrije izvršena je ekshumacija ovih žrtava i njihovi posmrtni ostaci sahranjeni su

Sl. 41. — Sombor: Spomenik prinudnim radnicima — žrtvama fašizma

na Jevrejskom groblju u Beogradu, a 1964. godine podignut im je spomenik.

Svi ti spomenici i dokazi pijeteta podignuti Jevrejima palim borcima i žrtvama fašizma iz Jugoslavije, kao i spomen-ploča u Jajincima, na tom zajedničkom stradalištu Srba i Jevreja, spomenik u Jasenovcu, spomenik na ostrvu Rabu gde su u logoru stradali mnogi Slovenci, Hrvati i Jevreji, kao i mnogi drugi spomenici, spomen-ploče i spomen-obeležja ubedljivo govore da su Jevreji Jugoslavije, koji su pali u borbi ili ubijeni kao nevine žrtve fašizma, nerazdvojni deo žrtava jugoslovenskih naroda.

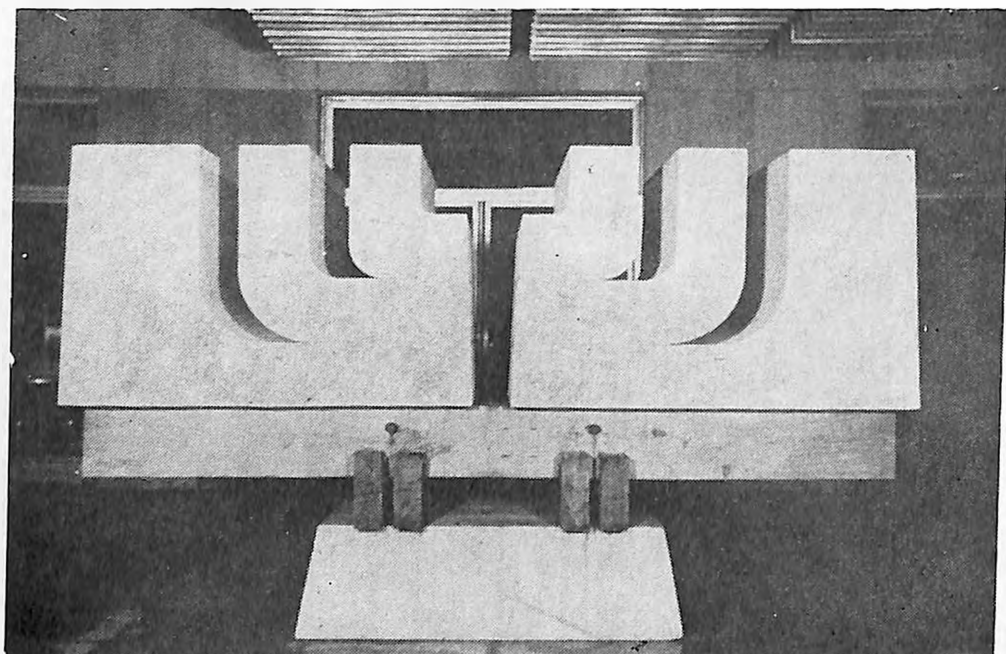

Sl. 42.

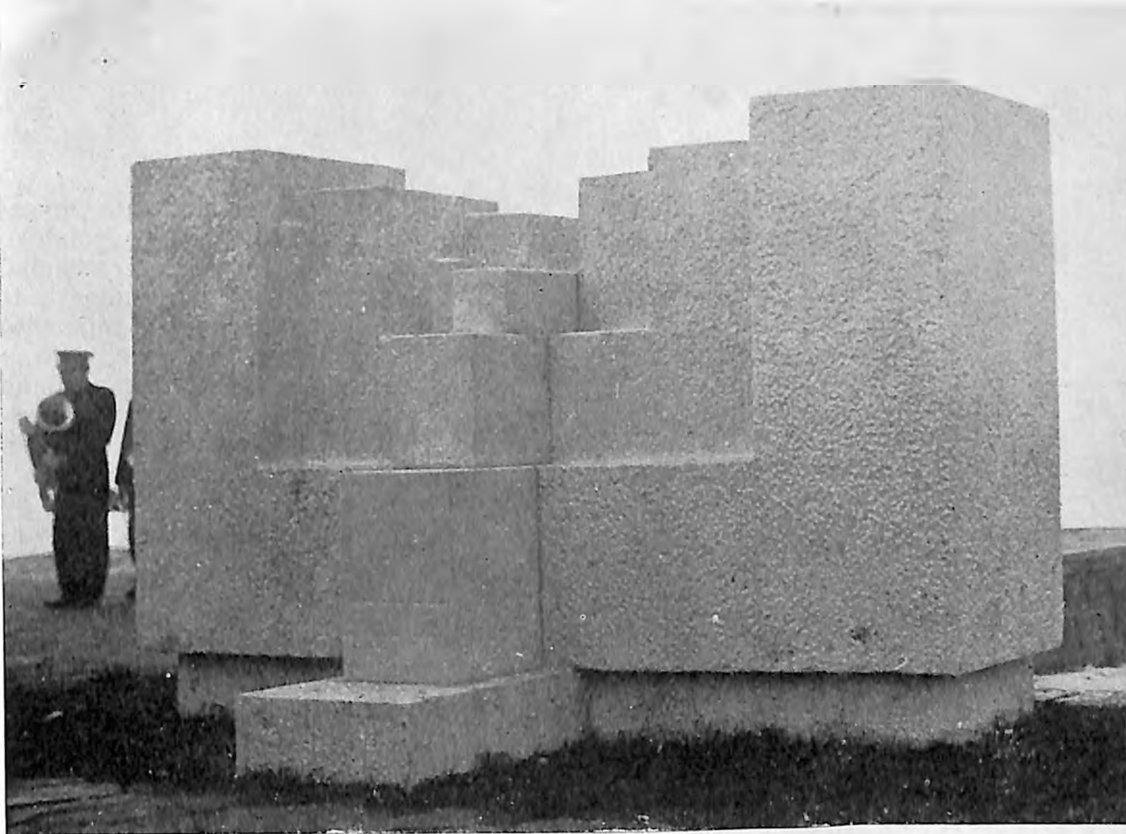
Narodnom heroju
Bitolj: Spomenik
Estreji Ovadija Mari

Sl. 43. — Jasenovac: Spomenik žrtvama ustaškog logora

Sl. 44. — Sarajevo: Spomen-menora u atrijumu bivše velike sinagoge

Sl. 45. — Spomenik prinudnim radnicima Jevrejima u Borskom rudniku

Sl. 46. — Zajednička grobnica streljanih u Ledinama kod Zemuna

**Alija »Bet«
kroz Jugoslaviju**

Posle završetka drugog svetskog rata mnogi Jevreji zatekli su se na istoku i jugoistoku Evrope, daleko od svojih domova i zemalja. Našli su se tu bežeći od nacističkih istrebljivačkih progona i iz raznih zona ratnih operacija. Neki od njih su u poslednjem momentu oslobođeni iz logora smrti na ivici poslednjeg životnog daha, a drugi su kao senke napuštali svoja skrovišta u kojima su se krili mesecima i godinama. Toj reci ljudi dislociranih sa svojih ranijih ognjišta pridružili su se učesnici u partizanskoj borbi protiv nacista i oni koji su se našli iza granica svojih domovina promenjenih u toku rata i posle njegovog okončanja. Mnogi nisu nalazili puta ni odvažnosti da se vrata na spaljena ognjišta i u mesta gde su im porodice u potpunosti istrebljene, gde je vladala pustoš i gde nisu mogli da oče-kuju drugo nego duševnu depresiju i teška odricanja. Njihov broj penja se na desetine hiljada muškaraca i žena, dece i staraca.

Veliki broj tih ratnih beskućnika i onih koje je povratak u pusti kraj pritiskao kao mora jer nikog svog nisu više zatekli, konačno i onih koji su se već ranije iz nacionalnih pobuda opredelili za put u Palestinu — svi su oni krenuli na put da bi se naselili u zemlji za koju su ih vezivale dve hiljade godina neispunjenih čežnji i da bi se sa zatečenim jevrejskim stanovništvom borili protiv Velike Britanije kao mandatora i doprineli izgradnji zemlje.

Bile su to godine između 1946. i 1948, glodine pred proglašenje nezavisnosti države Izrael, kada su za naseljavanje bili potrebni sa-glasnost i odobrenje mandatorskih vlasti u svakom pojedinom slu-čaju, a ta saglasnost ili uopšte nije davana ili je bila brojno jako ograničena.

Međutim, putevi i sredstva da se, i pored zabrane useljavanja, mnogi Jevreji dokopaju Palestine nisu bili retkost. Neke grupe su na svom putu doživljavale odisejade od kojih su neke kao epopeje prešle u legendu.

U Palestini su započeli nov život u uslovima koji se, doduše, nisu mogli nazvati sjajnim, ali su za njih predstavljali bar oslobo-đenje od stanja stalnih psihičkih i moralnih trauma i perspektivu bolje budućnosti u novoj domovini.

I kroz Jugoslaviju kao tranzitnu zemlju prošlo je u tom vremen-skom periodu mnogo hiljada ljudi za Palestinu, na putu punom rizika i opasnosti. Međutim, u Jugoslaviji i na putu kroz nju bili su sigurni i bezbedni. Jugoslavija je tom talasu izbeglih i napaćenih pružala one mogućnosti koje su bile u skladu sa njenim stavom, a jevrejska zajednica u Jugoslaviji je sa svoje strane pružila ono što se od nje moglo i očekivati — solidarnost i pomoć. U tome ni Savez jevrejskih opština nije zaostajao iako se i sam još nalazio u fazi obnove i početka konsolidacije.

**Alijot — grupna
iseljenja u Izrael**

Osnivanje države Izrael 1948. godine odjeknulo je u svesti mnogih Jevreja kao značajni i sudbo-nosni događaj. Naročito se to odnosilo na one koji su u strahotama drugog svetskog rata iščupani iz korena, bilo da su im uništene porodice i domovi, bilo zato što im je bilo teško

Sl. 47.
Iseljenici na
putu za Izrael

Sl. 48. — Ispračaj iseljenika za Izrael, 1948.

da se iz logora vrata u rodni kraj u kome su za vreme rata doživeli teška razočarenja. Bilo je još i mnogo drugih motiva koji su Jevreje u svetu uputili na to da postojanje jevrejske države smatraju i pozivom da postanu njeni građani.

U Jugoslaviju se tada od preko 75 hiljada vratilo samo oko 13 hiljada Jevreja.

Na žalost, stvaranje Izraela nije se odvijalo samo tokovima predviđenim odlukom Ujedinjenih nacija. Rađanju ove države prethodila je borba protiv engleskog mandatora, a zatim je sledio oružani sukob sa arapskim susedima i sugrađanima. To je izazvalo želju kod mnogih Jevreja u svetu da se priključe jevrejskim građanima nekadašnje Palestine i pomognu Izraelu kao dobrovoljci ili kao građani nove države.

Ovi su stavovi našli odraza i kod jednog dela jugoslovenskih Jevreja.

Savez jevrejskih opština bio je time stavljen pred zadatak da preuzme inicijativu u obezbeđenju mogućnosti za iseljavanje u Izrael. Prvi koraci pri obraćanju nadležnim državnim organima pokazali su da kod jugoslovenskih političkih rukovodilaca ima mnogo razumevanja za ovo pitanje. Ubrzo je data načelna saglasnost uz obećanje pune podrške nadležnih foruma i državnih organa.

Veliki odziv članova zajednice ukazao je na potrebu brzog organizovanja aliije; ovaj zadatak je i od strane državnih organa poveren Savezu. Tako se Savez našao pred krupnim pitanjima jedne zamašne akcije koja je bila koliko značajna toliko i organizaciono komplikovana.

Trebalo je obezbediti dovoljan administrativni aparat, organizovanu saradnju sa opštinama, stalnu saradnju sa organima vlasti radi regulisanja svih pitanja, kako transporta tako i spornih pojedinačnih slučajeva. Među kandidatima za iseljenje bilo je vojnih obveznika, maloletne dece bez roditelja, mešoviti brakova, Jevreja stranog državljanstva i dr. Pored toga, trebalo je obezbediti carinjenje prtljaga, transfer novca, lekarski pregled svakog putnika, kolektivne pasoše i dr. Sve je to Savez obavio zahvaljujući tesnoj saradnji svoje centralne komisije za iseljenje sa komisijama koje su se obrazovale u Beogradu, Zagrebu, Sarajevu i Novom Sadu.

U periodu od decembra 1948. godine do oktobra 1951. u Izrael se iselilo 7655 članova zajednice u četiri velike grupe, i to:

u decembru	1948.	4098	lica
u junu i julu	1949.	2490	„
u martu	1950.	409	„
u maju	1951.	658	„

Manje grupe (1952. godine jedna grupa od 84 lica) kao i pojedinci iseljavali su se i narednih godina.

»Šuma mučenika«
u Izraelu

Mnogo je spomenika širom sveta podignuto u znak sećanja na milionske jevrejske žrtve fašističkog terora i borbe pale na raznim frontovima u borbi protiv fašističkog neprijatelja. Svi su ti spomenici bez izuzetka od mermera, kamena i železa. Samo je u Izraelu podignut spomenik živ, velik, svojevrsan. Tamo je podignuta »Šuma mučenika«, najimpresivniji izraz osećanja onih koji su ga podigli. A podigli su ga preživeli Jevreji i njihovi prijatelji širom sveta.

Jevrejski narodni fond (Keren Kajemet LejIsrael) odlučio je da sprovede u delo ovu zamisao i organizuje sađenje na narodnom zemljištu »Šume mučenika« (Jaar hakedošim) kao trajni spomenik žrtvama narodne katastrofe. Tako ovaj ogromni živi spomenik treba da ovekoveči borbu i stradanje jevrejskog naroda i da svojim životom svedoči budućim pokolenjima da večito žive ideali za koje su se junački borili i stradali milioni nevinih. Taj spomenik od šest miliona stabala četinarara — za svakog borca i za svaku žrtvu po jedno stablo — to je ta »Šuma mučenika« na golim judejskim brdima nedaleko od Jerusalima, na prostoru od 30 000 dunuma, sa drvećem, spomen-paviljonima, alejama, putevima, cvećnjacima i parkovima.

Savez jevrejskih opština Jugoslavije želeći da aktivno učestvuje u podizanju ovog opšteg spomenika i da trajno sačuva uspomenu na 60 000 Jevreja Jugoslavije, koji su poginuli u borbi ili stradali kao nevine žrtve fašizma za vreme drugog svetskog rata, pridružio se ovoj akciji. Prilikom boravka delegacije jevrejske zajednice Jugoslavije u Izraelu, maja 1951. godine, iskorišćena je prilika da se ova ideja razmotri na jednoj zajedničkoj konferenciji između predstavnika Hitahdut olej Jugoslavija (Udruženja Jevreja iz Jugoslavije u Izraelu), Udruženja jugoslovenskih Jevreja u SAD i Saveza jevrejskih opština Jugoslavije. Tada je u načelu prihvaćeno da preživeli jugoslovenski Jevreji, od kojih sada najveći broj živi u Jugoslaviji, Izraelu i SAD, srazmerno prema svome broju prikupe u svojim zajednicama i zemljama potrebna sredstva i tako u »Šumi mučenika« zasade stabla za sve poginule Jevreje i žrtve fašizma iz Jugoslavije. Jugoslovenski deo »Šume mučenika« imao bi po toj zamisli 60 000 stabala na uspomenu na 60 000 poginulih i stradalih jugoslovenskih Jevreja i jedan gaj u kome bi bila usadljena stabla za uspomenu na Jevreje koji su pali u borbi za oslobođenje Jugoslavije kao pripadnici partizanskih odreda i narodnooslobodilačke vojske.

Na šestoj posleratnoj Konferenciji Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, koja je održana 7. i 8. septembra 1952. godine u Beogradu, usvojena je rezolucija o tome. Izvršni odbor Saveza obrazovao je posebno telo koje se staralo o sprovođenju u život ove rezolucije u celoj zemlji. Krajem 1952. godine odbor je uputio pismo svim opštinama da počnu sa sprovođenjem akcije, apelujući pri tome da imaju u vidu to da mnogi izginuli nemaju žive srodnike, poznanike ili prijatelje, te da bi se trebalo postarati da se i na njihova imena upiše po jedno stablo.

Početakom 1953. godine otpočela je akcija za prikupljanje priloga. Održane su mnoge konferencije, mitinzi, sastanci i sl. na kojima su

rukovodioci opština ili pojedini aktivisti govorili o značaju podizanja ovakvog spomenika i o potrebi da se što veći broj pripadnika zajednice po mogućstvu stoprocentno odazove ovom pozivu.

Akcija za prikupljanje priloga za »Šumu mučenika« bila je u to vreme stalna briga aktivista i rukovodilaca opština. Koristila se svaka prilika i svako mesto da se ona populariše. Nisu izostali ni pismeni apeli svim članovima zajednice. Bilo je i divnih primera požrtvovne saradnje. I, naravno, posle solidne pripreme i zalaganja pojedinaca, nisu izostali ni rezultati.

Sama akcija imala je dve faze: prva, od početka 1953. do početka 1954. godine, kada je uglavnom bila upravljena na Jevreje i jevrejske ustanove i opštine, i druga, od početka pa do kraja 1954. godine, kada je proširena i na širu jugoslovensku zajednicu, narodne skupštine i na narodne odbore, političke i društvene organizacije, stručna udruženja i privredne organizacije.

Pored većeg broja cirkularnih pisama opštinama sa detaljnim uputstvima, Savez je poslao i mnoga pisma pojedincima, ustanovama i preduzećima, tako da su akcijom iz centra bili obuhvaćeni mnogi pojedinci i više gradova u kojima su pre rata živeli Jevreji i u kojima su postojale jevrejske opštine. Takođe je i Bilten Saveza neprekidno pratio i podsticao akciju donoseći skoro u svakom broju njene rezultate i neke slučajeve koji su služili kao primer i podstrek za druge.

Prilichnu pažnju posvetila je akciji i jugoslovenska štampa, tako da su veće dopise i članke objavili kako neki centralni tako i neki listovi iz unutrašnjosti. Bila su objavljena u štampi i pisma nekih organizacija i pojedinaca. Savez je takođe primio veliki broj pisama kako od ustanova i organizacija, tako i pojedinaca u kojima se akciji Saveza daje puna moralna podrška i ocenjuje veoma pozitivno, uz jednovremeni izveštaj o visini dobrovoljnog priloga.

O učešću šire jugoslovenske javnosti u ovoj akciji najbolje govore sami rezultati akcije. Mnoge ustanove, privredne organizacije, stručna udruženja i pojedinci odazvali su se pozivu. Ali, pozitivan stav i pomoć jugoslovenske javnosti i zvaničnih krugova nisu se ogledali samo u znatnom materijalnom doprinosu i pisanju štampe nego i u raznim drugim oblicima pomoći, naročito od strane političkih i društvenih organizacija, kao na primer osnivanjem odbora za sprovođenje akcije, upućivanjem apela društvenim organizacijama i pojedincima, uzimanjem obaveza da se sprovede akcija neposredno i sl.

Ovakvim pozitivnim stavom i odzivom Jugoslavija je pred celim svetom još jednom potvrdila principijelni stav i odnos prema svim svojim građanima, i da poginule Jevreje i jevrejske žrtve fašizma smatra nerazdvojnim delom žrtava jugoslovenskih naroda.

Krajnji rezultat akcije premašio je sva očekivanja. Iako u moralnoj obavezi da prikupi sredstva za oko 20 000 stabala, jevrejska zajednica u Jugoslaviji daleko je premašila ovaj prvobitni cilj. Krajnji rezultat je 51 735 stabala, odnosno 15 520 500 starih dinara.

Po apsolutnom iznosu na prvom mestu je Jevrejska opština u Zagrebu sa 4 174 750, zatim Sarajevo sa 3 006 200, Beograd sa 2 172 300, Novi Sad sa 561.200, Bjelovar sa 560.400 st. dinara, itd. Međutim, samo apsolutni iznosi prikupljenih sredstava od strane

pojedinih opština ne daju pravu sliku zalaganja i mogućnosti pojedinih opština. Jer, razumljivo je da su veće opštine, u kojima pored toga što živi veći broj Jevreja i što imaju administrativni aparat, više aktivista i dr., imale i veće mogućnosti, a naročito što se nalaze u glavnim gradovima republika, pa su bile u preimućstvu da pokažu i bolje rezultate. Stoga su pri ocenjivanju koje su opštine pokazale najbolje rezultate pored apsolutnog iznosa prikupljenog u akciji, uzete u obzir i ostale okolnosti, a naročito zalaganje pojedinaca u manjim i malim opštinama i rezultat, način i brzina rada, da li su i koliko predstavljali stimulaciju i primer za ostale, a naročito broj članova opštine.

Na svojoj četvrtoj redovnoj sednici maja 1955. godine Glavni odbor Saveza imajući baš sve to u vidu doneo je odluku da se kao najbolje opštine u akciji proglase Jevrejska opština u Bjelovaru (st. din. 560 400), zatim u Zagrebu (st. din. 4 174 750), Križevcima (st. din. 328 050), Sarajevu (st. din. 3 006 200), Kruševcu (146 800), Splitu (436 300) i u Šibeniku (108 400), koje su i pohvaljene od Glavnog odbora Saveza. Ako se istakne da je u Kruševcu, Križevcima i Šibeniku živelo samo po nekoliko Jevreja, onda su postignuti uspesi u tim mestima još vredniji. Naravno da je još mnogo mesta takođe sa malim brojem Jevreja dalo odlične rezultate. Baš stoga je Glavni odbor Saveza naročito naglasio da je rezultat akcije odličan i da smatra da su spomenute opštine istaknute kao najbolje između mnogo odličnih i požrtvovanih opština koje su takođe dale veoma lepe rezultate.

Ukupno je u celoj akciji bilo 2 975 priložnika. Veliki broj priložnika dao je znatne sume. Među njima nalaze se, pored Saveza, i neke narodne skupštine i gradski odbori, ustanove, narodni odbori, preduzeća i dr. Priložnici su i mnogi istaknuti jugoslovenski državnici, kulturni i javni radnici, umetnici i dr.

Broj priložnika po kategorijama izgleda ovako: Jevreji pojedinci 1 510, nejevreji pojedinci 397, privredne organizacije 631, skupštine, gradski, sreski i mesni odbori 222, strukovna udruženja 119 i društvene i političke organizacije 78 — ukupno 2 957 priložnika.

Od ukupno upisanih 51 735 stabala upisano je na pojedina imena samo 5 912. Taj broj je mali s obzirom na broj žrtava, ali ipak dragocen podatak za upotpunjavanje spiskova žrtava.

U 47 slučajeva upisana su stabla na pojedine grupe žrtava, na primer na sve Jevreje iz jednog mesta ili udruženja i sl., a 43 026 stabala upisano je na bezimene borce i žrtve fašizma.

U okviru jugoslovenskog dela Šume zasaden je i gaj pod imenom »Braća Davičo« za koji je sredstva darovala poznata beogradska jevrejska javna radnica i majka trojice boraca Streja Davičo.

23. aprila 1953. godine svečano je počelo sađenje stabala u jugoslovenskom delu »Šume mučenika«. Tom prilikom je jugoslovenski poslanik u Izraelu dr Dušan Bratić zasadio prva drveta u gaju koji je posvećen Jevrejima palim borcima u partizanskim odredima i narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije. Tada je i predstavnik Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, književnik dr Isak Samokovlija, pročitao poslanicu Saveza, u kojoj se na kraju kaže:

...Šaljemo u jugoslovenski deo »Šume mučenika« i vrećicu zemlje skupljene iz svih krajeva Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Neka ovi grumeni jugoslovenske zemlje, položeni u tle Izraela, budu istovremeno i znak trajnog prijateljstva između socijalističke Jugoslavije i demokratske države Izrael, između jugoslovenskih naroda i jevrejskog naroda, znak miroljubive saradnje među narodima uopšte — u njihovom zajedničkom stremljenju ka jednom boljem i pravednijem svetu, u kome će se najzad ostvariti velika vizija antičkih jevrejskih proroka o prekivanju bojnih mačeva u radne plugove mira.

Ova uspešno sprovedena akcija naišla je na svestrano odobravanje i priznanje kako među Jevrejima jugoslovenskog porekla tako i uopšte u jevrejskim krugovima u svetu, a posebno u izraelskoj javnosti.

Na završetku akcije podeljene su diplome svim prinosnicima. Jednim pismom Jevrejski narodni fond odao je Savezu posebno priznanje za uspeh akcije ističući posebno snažan utisak koji je ona ostavila na javnost u Izraelu i drugim zemljama.

Akcija je pored velikog materijalnog i moralnog uspeha pokazala da se primernom organizacijom i aktivnošću mogu postići dobri rezultati i da se pripadnici jevrejske zajednice mogu mobilisati za ovakve i slične ciljeve. Ona je naišla na odziv i razumevanje i široke jugoslovenske javnosti i merodavnih krugova Jugoslavije, što je posledica njihove naklonosti prema uzvišenom i plemenitom cilju same akcije i dubokog poštovanja prema žrtvama, ali i odraz bratstva i jedinstva njenih naroda. I onda nije čudo što je u jevrejskom svetu i mnogim naprednim krugovima u svetu u nizu primera pravilnog i naprednog stava Jugoslavije po nacionalnom pitanju, odnosima prema manjinama i veroispovestima, i stav Jugoslavije u pitanju podizanja ovog spomenika nailazio na zasluženno priznanje i odobravanje.

Dom staraca

U ovoj jubilarnoj godini, kad Savez slavi svoju 50-godišnjicu, jedna njegova ustanova — Dom staraca u Zagrebu — navršava već šezdeset godina svog postojanja. Dom je naime osnovan 1909. godine kao zaklada velikog dobrotvora Lavoslava Švarca, a posle oslobođenja pretvoren je od lokalne ustanove Jevrejske opštine u Zagrebu u *Dom staraca Saveza jevrejskih opština Jugoslavije*, socijalnu ustanovu cele naše zajednice.

Kada se danas osvrnemo na impozantan period od šest decenija postojanja Doma staraca, onda možemo sa zadovoljstvom konstatovati da je u punoj meri ostvarena plemenita zamisao Lavoslava Švarca, te da je ova njegova zaklada odolela svim burama i strahotama i da je kroz sva ta teška vremena predstavljala pravu blagodat za stotine starih i nemoćnih članova jevrejske zajednice u Jugoslaviji.

U vreme kada je Lavoslav Švarc osnovao svoju zakladu jedva da je mogao i naslutiti u kako značajnu ustanovu će se njegovo humano delo razviti i kakvo dobročinstvo će time budućim generacijama pružiti.

Zgrada Doma dovršena je krajem 1910. godine, a neposredno posle toga useljeni su prvi stanovnici i izabran upravni odbor Doma

kome je na čelu bio kao predsednik zagrebački nadrabini dr Hosea Jakobi.

Godine prvog, a naročito drugog svetskog rata predstavljaju crne stranice u hronici Doma. U prvom svetskom ratu prostorije Doma bile su većim delom rekvirirane za vojnu bolnicu, a rezervni fond Doma bio je uložen u ratni zajam koji je u celosti propao. Po svršetku rata Dom se našao u vrlo teškim finansijskim prilikama. Međutim, na inicijativu docnijeg nadrabina dr Gavre Švarca provedena je među zagrebačkim Jevrejima široko zasnovana sabirna akcija čiji je uspeh omogućio dalji opstanak Doma. U godinama između dva rata Dom se razvio u uzornu socijalnu ustanovu poznatu kao *Švarcov dom staraca*.

Godine okupacije 1941—1945. bile su vrlo teške i za štićenike ovog Doma. Neposredno po ulasku u Zagreb Nemci su upali u Dom i naredili da svi njegovi stanovnici u roku od 24 časa napuste zgradu. Starci koji nisu imali rodbine smešteni su u improvizovane stanove, a zatim u dve usamljene kućice u Stenjevcu kraj Zagreba. U tim kućicama proživljavali su vrlo teške časove a neki od njih bili su i deportovani u logore smrti. Krajem 1943. godine preseljeni su u Brezovicu kraj Zagreba gde su pod teškim uslovima dočekali kraj rata.

Odmah po oslobođenju, desetkovana jevrejska zajednica u Jugoslaviji, inače zaokupljena mnoštvom teških zadataka i briga, pristupila je i rešenju problema koji su predstavljali ti starci i starice. Zgrada Doma na Maksimirskoj cesti u Zagrebu bila je od okupatora i ustaških vlasti preuređena za vojne ustanove tako da je postala neupotrebiva za svrhu kojoj je bila prvobitno namenjena. Uviđajući ozbiljnost situacije u kojoj su se starci nalazili u Brezovici i opravdanost traženja Jevrejske opštine da se za taj problem nađe odgovarajuće rešenje, Gradski narodni odbor u Zagrebu adaptirao je na Mlinarskoj cesti jednu zgradu osrednjeg kapaciteta i stavio je na raspolaganje za potrebe Doma staraca.

Sl. 49. — Švarcov dom staraca u Zagrebu, na Maksimirskoj cesti, do okupacije 1941.

Pošto se posle rata broj reflektanata za prijem u Dom stalno povećavao, tako da zgrada na Mlinarskoj cesti nije mogla više da zadovolji, Jevrejska opština u Zagrebu stavila je na raspolaganje dva sprata u svojoj zgradi u Palmotićevoj ulici 16. U to vreme izvršene su i izvesne organizacione izmene u okviru kojih je Dom postao ustanova Saveza, a njegovim poslovima otada rukovodi kuratorijum koji bira Glavni odbor Saveza. Kuratorijum sačinjavaju uglavnom članovi Jevrejske opštine u Zagrebu, koji snose glavni teret i brigu oko održavanja i funkcionisanja Doma.

U isto vreme tražilo se rešenje da se opet dođe do sopstvene zgrade koja će odgovarati i stvarnim potrebama i svim uslovima za uspešno poslovanje takve ustanove. Posle dužih priprema pristupilo se zidanju zgrade na Bukovačkoj cesti u kojoj se Dom sada nalazi. Podizanje ove zgrade omogućeno je obilnom pomoći državnih organa, JOINT-a i jugoslovenskih Jevreja kako onih u zemlji tako i onih u inostranstvu. Organizaciju gradnje novog Doma izvršila je Jevrejska opština u Zagrebu, odnosno Odbor za gradnju kome je predsednik bio dr Lav Singer.

Nova zgrada Doma sastoji se od prizemlja, dva sprata i mansarde sa 74 sobe, od kojih su 35 sa po jednim krevetom, 38 sa po dva kreveta i jedna (u bolničkom odeljenju) sa tri kreveta. Prema tome puni kapacitet Doma omogućuje smeštaj 114 osoba. U Domu se trenutno nalazi 108 osoba od kojih su po starosti 15 između 60 i 70 godina, 52 između 70 i 80 godina, 31 između 80 i 90 godina i 10 preko 90 godina, a prosečna starost iznosi 78 godina. Ženâ ima 83 a muškaraca 25. Bračnih parova ima 12. Po godinama provedenim u Domu 77 osoba su u njemu manje od 10 godina, 25 između 10 i 20 godina, 4 osobe između 20 i 30 godina i 2 preko 30 godina.

Dom ima svoj lepo uređeni hram, a prostrani holovi služe za dnevni boravak, rasonodu, društvene igre i televiziju. Prostran i lepo negovan park, svojim zelenilom i cvećem okružuje zgradu i njenim stanovnicima čini boravak još prijatnijim.

Sl. 50. — Preseljenje stanovnika Doma staraca iz Brezovice u Zagreb, 1947.

Od svega što Dom pruža svojim štićenicima najveću blagodat predstavlja zdravstvena zaštita. Medicinska ekipa sastavljena od domskog lekara i pet sestara bolničarki danonoćno se brine o zdravlju stanovnika Doma. Medicinsku ekipu dopunjuju po jedan psihijatar, okulista i stomatolog, koji povremeno ordiniraju u Domu. Ambulanta je savremeno opremljena i raspolaže najpotrebnijim lekovima. Moderno uređeno bolesničko odeljenje je u znak priznanja i sećanja na prof. dr Arpada Hana, dugogodišnjeg potpredsednika Kuratorijuma, dobilo po njemu ime.

Kompleksna analiza zdravstvenog stanja domara, koja se sistematski provodi, pokazuje — zahvaljujući povoljnim uslovima života u Domu, zdravstvenoj službi i planiranoj prehrani — da je zdravlje domara relativno vrlo dobro, a s tim u vezi i njihov život duži.

I pored visoke starosti i narušenog zdravlja mnogih staraca i starica, u Domu se od pre nekoliko godina sa lepim uspehom provodi intenzivna radna i okupaciona terapija. Učešće u toj terapiji je dobrovoljno; starci se uključuju u onaj rad za koji imaju sklonosti i koji im pričinjava zadovoljstvo.

Ova terapija obuhvata ručni rad u raznim tehnikama uključujući šivenje, krpljenje, gajenje i negu sobnog bilja, kao i pomoćni rad u administraciji, portirnici i kurirskoj službi. Naročita pažnja poklanja se i intenzivnom kulturnom životu gde treba posebno istaći postojanje stalnog pevačkog hora domara, priredbe sa recitacijama i uređenje i održavanje domske knjižnice. Stanovnici Doma brinu se za svoje televizore i radio-aparate, kao i za uredno nabavljanje štampe.

Rezultati sistematskog rada na primeni okupacione terapije došli su do izražaja prilikom kolektivnih izložaba ručnih radova, sobnog bilja i umetničkih slika. Ove izložbe naišle su na pohvalu i

Sl. 51. — Dom staraca Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, Zagreb, Bukovačka cesta, 1957.

Sl. 52. — Dom staraca, unutrašnjost

Sl. 53. — Soba u Domu staraca

Sl. 54. — Pevački hor Doma staraca

Sl. 55. — Izložba radova stanovnika Doma staraca

priznanje jugoslovenske i inostrane jevrejske štampe. Dve izložbe snimila je i emitovala zagrebačka Televizija.

Poslednjih godina pristupilo se i intenziviranju kulturno-prosvetnog rada. Često se drže predavanja iz raznih područja, priređuju priredbe povodom državnih i jevrejskih verskih i nacionalnih praznika, redovno sa odgovarajućim programima koje najčešće u celosti izvode sami starci. Vrlo su uspeli i priredbe Dečijeg zabavišta Jevrejske opštine, gostovanja članova zagrebačkih pozorišta, koncerti hora »Moša Pijade« i umetnika pojedinaca, recitacione večeri, proslave rođendana staraca i druge priredbe.

Obilnu materijalnu pomoć Dom prima od JOINT-a, a i mnogi prijatelji svojim novčanim prilozima pomažu da se Dom održi na sadašnjem nivou a i da se još bolje razvije. Dom je i pre drugog svetskog rata imao nekoliko velikih legatora, ali treba zabeležiti da je i u posleratnom periodu dobio nekoliko zaveštača, od kojih su neki Domu zaveštali celokupnu svoju imovinu ili njen veliki deo.

Tako danas u svojoj lepoj i moderno uređenoj novogradnji Dom pruža našoj najstarijoj generaciji udoban i miran život i sve ono što u starim godinama dane čini lepšim i ugodnijim. Zajedničkim naporima i koordiniranim radom Saveza, Kuratorijuma, Saveta domara i uprave postignuto je, naročito poslednjih godina, poboljšanje životnih uslova i povećanje ugleda ustanove. Danas Dom uživa u zemlji i inostranstvu u svakom pogledu reputaciju odlične i savremene institucije. Ovakvu ocenu je dao i JOINT, koji u svom godišnjem izveštaju za 1968. godinu među jevrejskim domovima staraca u Evropi posebno ističe Dom staraca u Zagrebu kao pravu luku mira za najstarije članove naše zajednice i kao jednu od njenih najsvetlijih aktiv-

Sl. 56. — Gosti iz Izraela i SAD u poseti Domu staraca

nosti. Da ovaj Dom spada u red najbolje organizovanih ustanova te vrste dokazuje i činjenica da ga Viša škola za socijalne radnike u Zagrebu smatra do te mere uzornom ustanovom da svoje studente redovno dovodi u Dom na praktične vežbe s predavanjima o njegovoj organizaciji i funkcionisanju.

Omladina

Jednu četvrtinu pripadnika jevrejske zajednice u Jugoslaviji čini omladina. Od oko šest hiljada i pet stotina pripadnika preko hiljadu i pet stotina su deca i omladinci do 25 godina. Po svom sastavu to su uglavnom školska deca i studenti, sa manjim procentom radničke i omladine drugih zanimanja. Ovom značajnom delu zajednice koji predstavlja ne samo buduće intelektualce nego i budućnost zajednice uopšte, oduvek se poklanjala izuzetna pažnja. Istovremeno se može reći da je veza omladine sa jevrejskom zajednicom uglavnom bazirana na emocijama koje se ispoljavaju kroz interesovanje za prošlost, kulturu, tradiciju i budućnost jevrejskog naroda. To su polazne činjenice za programiranje i realizaciju svih aktivnosti Saveza i jevrejskih opština u njihovom radu sa omladinom.

Sl. 57. — Letovalište omladine, Pazarić, 1954.

Zadatak Saveza je da, kako organizaciono tako i sadržinski, pomogne i doprinese ovoj težnji za saznanjima i upoznavanjem jevrejske kulture iz prošlosti i sadašnjosti. Savez to čini dvojako: tražeći sadržajne i organizacione forme. U tome težište velikim delom pada na samu omladinu, odnosno na jevrejske opštine, naročito one koje u svom sastavu imaju veći broj omladinaca. U svakoj od tih opština postoje omladinski klubovi u kojima se školska deca i omladina redovno sastaju. Predavanja, diskusioni sastanci, priredbe, a i zabava ispunjavaju život klubova.

Rad klubova objedinjuje Koordinacioni odbor za omladinu sastavljen od predstavnika svih klubova. Jednom godišnje ovaj Odbor temeljno razmatra i odlučuje o svim pitanjima koja su od interesa za rad omladine, ukazuje na mogućnost rada i predlaže Izvršnom odboru Saveza pravac i sadržinu omladinskih aktivnosti. Među glavnim temama koje zaokupljaju predstavnike klubova su: kulturni program na zajedničkom omladinskom letovanju, seminari za rukovodioce klubova, rad sa decom školskog uzrasta, sadržina kulturnog rada po klubovima

Sl. 58. — Moša Pijade u letovalištu jevrejske omladine

kao i sadržina i ostala pitanja u vezi sa omladinskim časopisom »Kadima«.

Jedna od originalnih i uspešnih formi rada su susreti klubova kojih u svakoj godini ima najmanje tri. Povod tim susretima su želja omladinaca da se sastanu sa drugovima iz ostalih gradova i da ponove i učvrste stara drugarstva začeta na letovanju i zasnuju nova. Sadržina tih susreta su kulturne priredbe, sportska takmičenja i zabava.

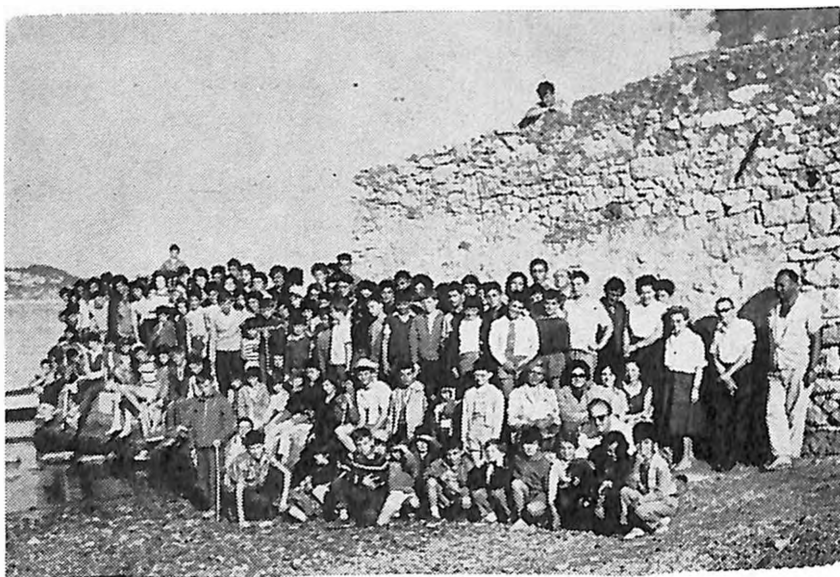
Sl. 59. — Sa priredbe beogradskog Dečjeg zabavišta

Sl. 60. — Hanuka u zagrebačkom Dečjem zabavištu

Od ne manjeg značaja je učestvovanje omladine u radu sa decom. Tokom godine je u omladinskim klubovima već tradicija da se stariji omladinci bave svojim mlađim drugovima, školskom decom i pionirima. Ovaj lepi odnos starijih drugova, istovremeno učitelja, stvorio je praksu da se dečji vaspitači na omladinskim letovanjima regrutuju iz redova aktivista omladinskih klubova.

Prateći opšta kretanja u savremenom svetu u pogledu učešća omladine i njenog uticaja na javni i društveni život, Savez je tokom

Sl. 61. — Letovalište na Cresu, 1962.

Sl. 62. — Povezivanje »Kadime«

posleratnih godina svog rada sa omladinom prilagođavao svoje forme rada aktuelnim procesima i prilikama. Od samog početka u okviru Izvršnog odbora postoji Komisija za rad sa omladinom koja se bavi svim pitanjima kako forme tako i sadržine toga rada. U daljem toku svog razvoja ova Komisija je u svoj sastav uključila omladince. Oni su na taj način počeli da aktivno doprinose stvaranju programa za rad i određivanju njegovog pravca. Dalje težnje ka osamostaljenju omladine u okviru delatnosti za koju je omladina bila živo zainteresovana naišle su na puno razumevanje i podršku nadležnih organa Saveza. Pitanjima rada sa omladinom danas se bavi Komisija Saveza koja u svom sastavu ima samo omladince.

Omladinskih klubova u opštinama ima devet, ali oni nisu uvek jednako aktivni.

Rad omladine nije ograničen na aktivnosti o kojima se ovde govori već mora da se napomene i činjenica da omladina, naročito odraslija, održava veze i saraduje sa omladinskim organizacijama van zemlje. To se ostvaruje odlaskom pojedinaca ili grupa u inostranstvo na simpozijume, seminare, kurseve i druge sastanke.

Sl. 63. — Seminar za omladinske rukovodiocce, Beograd 1966.

Letovanja

Omladinska letovanja su u prvim posleratnim godinama, u skladu sa stanjem i potrebama zajednice, imala pretežno socijalni karakter i o njima je vodio brigu Autonomni odbor za pomoć. Učesnici tih letovanja bili su uglavnom deca i mlađi članovi zajednice koji su se vratili iz logora, emigracije i zbegova i kojima je zbog neuhranjenosti bio potreban boravak u brdima ili na moru uz bolje životne uslove. Takvih letovanja je bilo u Crikvenici, Pazariću, Lovranu i Fruškoj gori.

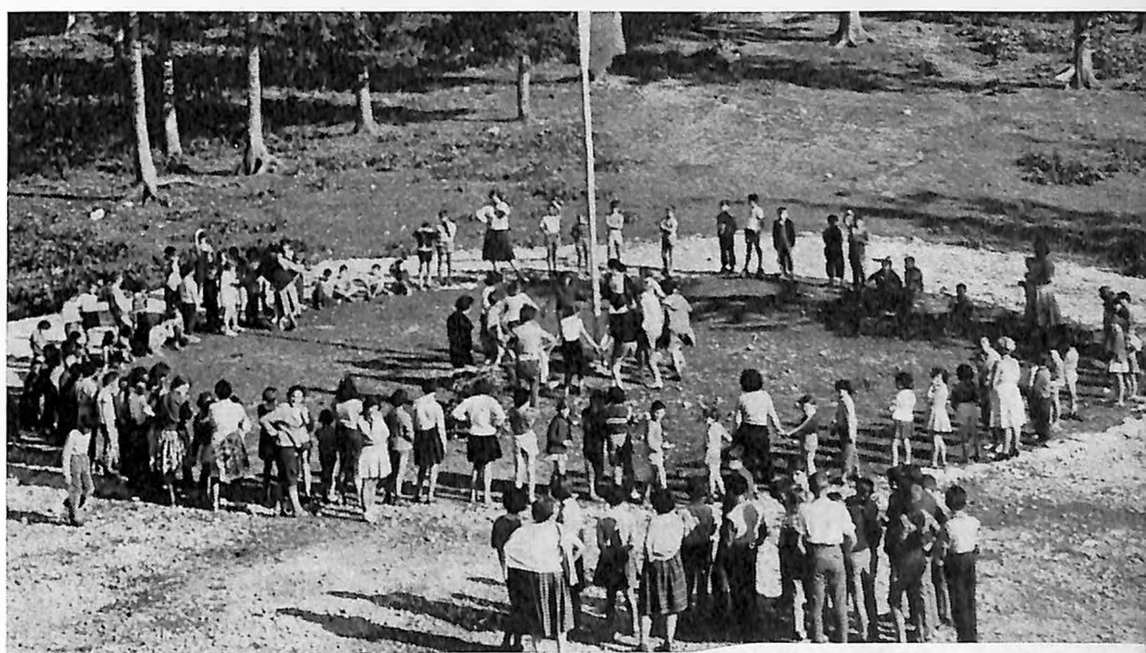
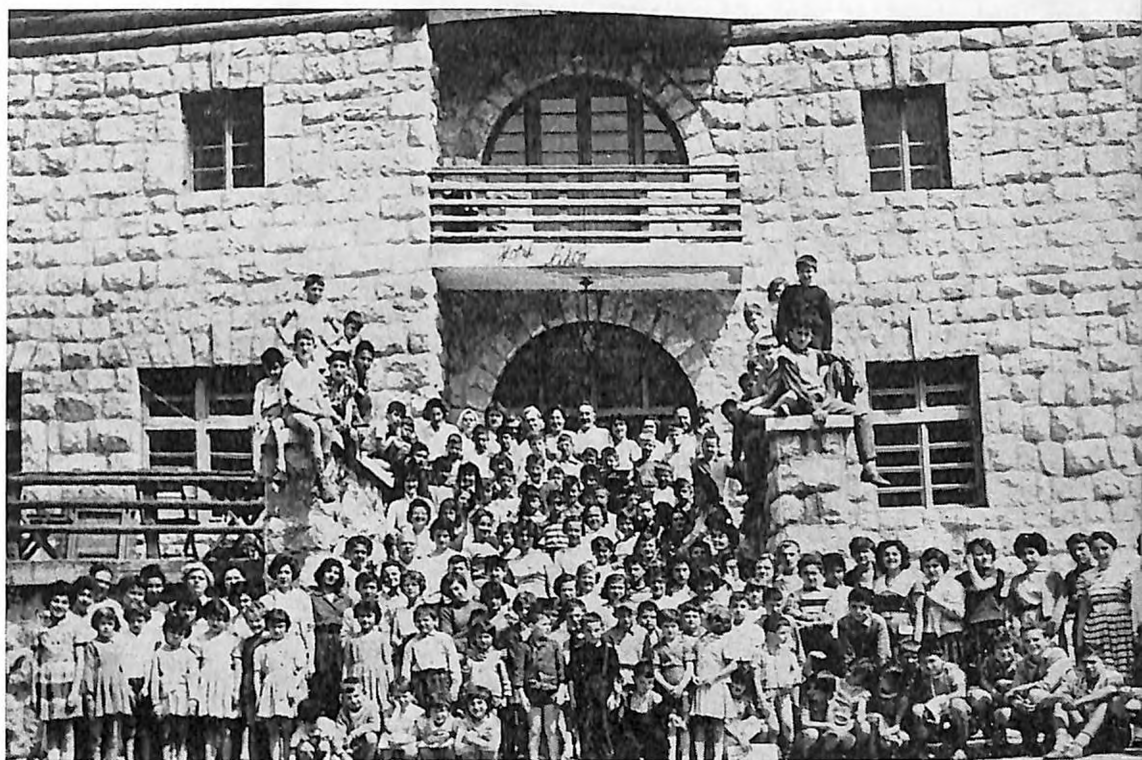
Posle iseljenja velikog broja članova zajednice u Izrael, a i usled stabilizacije egzistencije preostalih pripadnika zajednice, prestala je potreba postojanja ovakvih letovanja da bi se posle izvesnog intervala njihovo održavanje obnovilo ali u sasvim drugom obliku i sa potpuno drugačijim ciljevima.

1945. godine Savez je organizovao prvo takvo letovanje u Rovinju. Od tada nije bilo prekida u ovom najširem okupljanju omladine koje ujedno u radu sa omladinom predstavlja jednu od najvažnijih aktivnosti Saveza.

Početna misao obnavljanja omladinskih letovanja bila je organizovanje jedne vrste letnje škole za omladinu. U tome je bila bitna karakteristika ove ideje a istovremeno i razlika u odnosu na raniju praksu. Zajednica je obilovala kulturnim i javnim radnicima koji su se odmah i spremno prihvatili uloge predavača. Svoje katedre na fakultetima, pravnom, filozofskom, medicinskom i dr. zamenili su šumovitom padinom primorskog ambijenta isto kao i njihove kolege svoje odgovorne obaveze u privrednom ili javnom životu. To im nije smetalo da sa istom onom studioznošću koju su primenjivali u svojim profesijama govore o jevrejskim temama. Ali i kod slušalaca nije bilo drugačije. Nesvakidašnje teme zaokupljale su njihovu pažnju i otkrivale im nova područja i bogatile njihova znanja.

Bez obzira na to da li je omladinsko letovanje bilo organizovano u Rovinju, Splitu, Cresu, Lošinj, Jahorini, Pržnu ili Zatonu Malom, kulturni program sa nizom predavanja činio je za sve uzraste centralnu delatnost letovanja. On je kroz taj niz godina imao različite varijante kako u odnosu na sadržinu tako i na njegove izvodače. Neposredna aktivnost same omladine u tome je rasla vremenom. Njen udeo kao vaspitača, organizatora, predavača i upravljača povećavao se da bi poslednjih godina prerastao u praksu da veći deo kulturnog programa na letovanju kreiraju i sprovode sami omladinci. I pored toga rado se prihvataju predavanja i diskusije sa jevrejskim kulturnim i javnim radnicima i gostima iz inostranstva, koji uvek unose svežinu i nove vrednosti u kulturni program.

Želja za upoznavanjem i zbliženjem naše omladine sa jevrejskom omladinom iz drugih zemalja ostvarena je na taj način što je Savez već tri godine u svom letovalištu domaćin jevrejskim omladincima iz Čehoslovačke, Mađarske, Rumunije i drugih zemalja. Interesovanje omladine iz tih zemalja za zajedničko letovanje povećava se kao što je i njihovo uklapanje u život letovališta i kulturni program sve obimnije. To je praćeno lepim drugarskim odnosima omladinaca bez obzira na zemlju iz koje potiču. Ovako organizovana letovanja

Sl. 64. i 65. — Omladinsko letovalište na Jahorini, 1960.

dece i omladine u poslednjih 16 godina obuhvatala su svake godine po oko 400 mladih učesnika.

* * *

Letovanje kao forma kulturnog rada nije primenjeno isključivo u radu sa omladinom. Atraktivnost ove zamisli stvorila je ideju njene primene i u drugim sektorima rada Saveza.

Kao i u celom svetu i kod nas je zapaženo da je jedan deo pripadnika srednje generacije, zaokupljen svojim životnim problemima i stvaranjem egzistencije, posle omladinskog rada zanemario svoje aktivnosti u jevrejskoj zajednici i olabavio međusobne kontakte. Posle izvesnog vremena ponovno se pojavljivao interes za zajednicu i njene aktivnosti. Ne oglušivši se o ovu pojavu, Savez je 1967. godine prvi put organizovao zajedničko letovanje pripadnika srednje generacije, većinom mladih bračnih parova i njihove dece, koji su nekoliko godina ranije bili učesnici na omladinskim letovanjima Saveza. Ova letovanja, lepo prihvaćena, donela su njihovim učesnicima zadovoljstvo ponovnog susreta sa starim drugovima, a bila su obogaćena i kulturnim životom, predavanjima, zajedničkim izletima i dr. Ovogodišnje, treće letovanje pripadnika srednje generacije u Segetu kod Trogira ukazuje na to da će se i to pretvoriti u stalnu praksu.

Ne manje je interesantna akcija Saveza da na zajedničkom letovanju okupi funkcionere, aktiviste i stručne saradnike jevrejskih opština. Neočekivano veliko interesovanje i odziv iz mnogih, manjih i većih, opština u leto 1969. godine pokazali su da je već i ranije postojala potreba da se članovima zajednice koji veliki deo svog slobodnog vremena posvećuju jevrejskom radu omogućiti međusobno bliže upoznavanje, razmena iskustava, dogovori o nekim pitanjima od zajedničkog interesa, i sve to u prijatnom ambijentu uz zabavu i odmor. Ovogodišnje letovanje u Riminiju, na italijanskoj obali Jadrana, okupilo je 57 aktivista, javnih radnika i saradnika opština, i ocenjeno je od samih učesnika kao veoma uspešno. I za ovu formu se može očekivati da će se pretvoriti u stalnu praksu.

Delatnost žena

Od samog početka obnavljanja jevrejske zajednice posle katastrofe 1941—1945. godine žene su našle svoje mesto u svim aktivnostima kako opština tako i Saveza. Položaj žene i njena uloga u društvu i javnom životu, kao odraz savremenih društvenih kretanja, u potpunosti su se reflektovali i na učešće u životu jevrejske zajednice. Aktivne u opštinskim upravama i učesnice u gotovo svim akcijama, u tom prvom posleratnom periodu nije bilo posebnog grupisanja žena. No, bilo je u tome nekih manjih izuzetaka kao što je na primer u Jevrejskoj opštini u Zagrebu. Verovatno da je to bilo uslovljeno karakterom tih prvih obaveza zajednice u odnosu na njene pripadnike. Ove su tražile skoncentrisanje svih snaga i brzo dejstvovanje u pravcu prihvata i pomoći povratnika. Društveni život manje je dolazio do izražaja od usmerenih i korisnih intervencija radi raznih vrsta pomoći.

Tek kada su kulturne potrebe članova zajednice počele da potiskuju primat socijalne delatnosti pojačava se potreba za društvenim životom i raznim njegovim oblicima. U to vreme oformile su se prve ženske sekcije jevrejskih opština, najpre u Beogradu 1951. godine, nešto kasnije u Zagrebu, 1954. u Sarajevu, a zatim i u drugim većim opštinama, tako da ih danas ima u devet opština.

Prvi ciljevi okupljanja žena bili su vaspitni rad sa decom, kulturni život opštine, osnivanje i dalja briga za dečja zabavišta, obilazak bolesnika i dr. Svi ti osnovni ciljevi ženskih sekcija pri opštinama i danas sačinjavaju program njihovog rada, ali se forme i oblici tog rada razvijaju i proširuju. Od tih oblika posebnu pažnju zaslužuje kulturni rad sa ženama u okviru samih ženskih sekcija. Treba napomenuti i to da Ženska sekcija zagrebačke Opštine delegira dve svoje članice u Kuratorijum Doma staraca.

Već u samom početku uspostavljeni su međusobni kontakti među sekcijama, izmenjivana su iskustva u načinu i oblicima rada i davana je inicijativa za osnivanje novih sekcija po opštinama gde ih još nije bilo. Ova međusobna saradnja i kontakti doveli su do stvaranja Koordinacionog odbora ženskih sekcija koji je svoj prvi sastanak održao marta 1958. godine. Na njemu su potvrđeni ciljevi i obim rada ženskih sekcija. Odbor se otada sastajao više puta, a za zajedničke sastanke predstavnika sekcija koristili su se i širi skupovi predstavnika cele zajednice na kojima su kao delegati opština učestvovala i žene.

Tokom proširenja svojih delatnosti sekcije su putem Koordinacionog odbora uspostavile kontakte sa međunarodnim jevrejskim ženskim organizacijama. Među ove spada Međunarodni savet jevrejskih žena (International Council of Jewish Women), čijem su trienalu već tri puta prisustvovala kao posmatrači i predstavnice iz Jugoslavije.

Jewish Child's Day iz Londona redovno snabdeva dečija zabavišta u Beogradu i Zagrebu potrebnim rekvizitima, a i druge među-

Sl. 66. — Koordinacioni odbor ženskih sekcija

narodne organizacije jevrejskih žena povremeno šalju pakete sa igračkama za zabavišta i pionirske klubove.

Vredi napomenuti da ženske sekcije celokupnu svoju delatnost u svim opštinama finansiraju iz sopstvenih sredstava, štaviše, učestvujući kao organizovana grupa u nekim delatnostima opština, npr. u socijalnoj, pomažu na taj način i te delatnosti ne samo saradnjom već i materijalnim učešćem.

Ipak, treba uočiti da se podmlađivanje sastava sekcija ne vrši u dovoljnoj meri, te bi tom pitanju trebalo posvetiti veću pažnju.

Verski život

Od samog početka obnove rada u svim jevrejskim opštinama u Jugoslaviji po završetku rata pojavilo se interesovanje za organizovanje verskog života. U tome su svoje zahteve isticali pre svega pripadnici starije generacije odgojeni u duhu verskih tradicija. To je bilo potencirano još i nastojanjem da se verskim obredima i ritualom izrazi dužna pošta mnogobrojnim žrtvama rata i krvavog hitlerovskog bezumlja. Uz to trebalo je urediti i obnoviti oskrnavljena groblja, bogomolje i druge ustanove za vršenje verskih obreda i nabaviti najnužniji pribor i uređaje koji su bili opljačkani ili uništeni u toku rata.

Pojavio se, međutim, još jedan problem koji je održavanje rituala i redovne verske službe učinio teškim i, kako je to bar u prvi mah izgledalo, gotovo neizvodljivim. Broj kvalifikovanog svešteničkog kadra koji je preživelo veliku katastrofu i vratio se u zemlju bio je neznatan i daleko ispod najnužnijih potreba da se bar u velikim opštinama osigura održavanje obreda po verskim propisima. Od većeg broja rabina, hazana, šoheta, veroučitelja i drugih kvalifikovanih verskih službenika koji su radili u zemlji do 1941. godine na savetovanju rabina u martu 1947. godine našlo se svega pet rabina. Sem njih bio je u zemlji samo još neznatan broj kantora. No i oni su se delimično iselili ili kasnije većinom umrli, tako da je u poslednje dve decenije u celoj zajednici ostao samo jedan rabin — haham Menahem Romano u Sarajevu, koji je dužnost do svoje smrti časno obavljao kako za svoju opštinu tako i za potrebe cele zajednice. Na žalost, i on je, u 87. godini, umro u jesen 1968. godine.

Međutim, i pored svih teškoća vernici-laici, uz izuzetnu i povremenu pomoć kvalifikovanih sveštenika iz inostranstva, mahom bez nagrade ili naknade, obavljaju sav obredni ritual, naročito kao predmolitelji i prilikom sahrana. O velikim praznicima, a u većim opštinama i uoči i na dan šabata, obavlja se služba u hramu. Seder i prigodne svečanosti na Hanuku, Purim i o drugim praznicima takođe se gde god to zainteresovanost članova zajednice omogućuje, održavaju u duhu starih tradicija.

Savez je sa svoje strane u toku protekle dve i po decenije preduzimao sve mere da udovolji zahtevu i potrebi onog dela zajednice koji je želeo da zadovolji svoja verska osećanja. U tome je bilo prilično uspeha. Macot, kašer vino, arba. minim za Sukot, Hagade, sidurim i druge knjige, taletim i tefilin, pa i izvestan broj sifre. tora Savez je nabavljao iz inostranstva, kupujući ih ili dobijajući besplatno,

i raspodeljivao većim opštinama. Uz to je — kada je za to pre više godina još bilo mogućnosti — izdejstvovao da se dobiju sredstva od Claims Conference-a za obnovu i uređenje bogomolja i grobalja tako da je u izvesnim slučajevima i tim putem obezbeđivao dosta sredstava. Nisu bili retki slučajevi u kojima je pored opština i Savez svojim intervencijama kod nadležnih državnih organa izdejstvovao da se obezbede sredstva i nađu rešenja za obnovu sinagoga, očuvanje grobalja, podizanje spomenika, ili da se stave pod zaštitu kao spomenici kulture objekti koji za istoriju Jevreja u Jugoslaviji predstavljaju trajnu vrednost. Tu spadaju i naponi Saveza da prikupi jevrejsko folklorno blago koje je jednim delom bilo vezano za praznike ili obrede. Kada je nekoj opštini bez dovoljno sredstava bila potrebna pomoć da bi namirila troškove bogoslužjenja, Savez je iznalazio finansijske izvore da te potrebe bar delimično osigura.

Ostalo je još nerešeno pitanje kvalifikovanog kadra za potrebe verskog života. Pokušaji da se u zemlji nađu kandidati koji bi bili spremni da svrše rabinske studije, ostali su do nedavno bezuspešni. Tek odskora se jedan kandidat nalazi na studijama. Angažovanje rabina iz inostranstva bio je problem čijem su se rešavanju isprečavale jezičke i materijalne smetnje. A takvo rešenje nužno je ne samo zbog internih potreba zajednice u zemlji već i zbog toga što je u izvesnim pitanjima statusnog prava (venčanja, razvodi i sl.) u međudržavnim odnosima potrebna i verska forma koja je u nekim zemljama obavezna za valjanost izvršenog akta.

Ima nade da će se za sva ta pitanja u skoroj budućnosti naći pozitivna i bolja rešenja no što je to do sada bio slučaj.*)

**Istorijska
istraživanja
i Muzej**

Ubrzo po obnavljanju svog rada, u jesen 1945. godine, Savez je uputio svim jevrejskim opštinama upitnike na osnovu kojih je trebalo da se pribavi bar približna slika o stradanju Jevreja u drugom svetskom ratu. Istovremeno je preporučeno da se preduzmu što hitnije mere kako bi se sačuvala dokumentacija o stradanju i učešću Jevreja u narodnooslobodilačkoj borbi. Uskoro zatim formiran je Muzejsko-istorijski odeljak u okviru Pravnog odeljenja Saveza koje se nalazilo u Zagrebu i započeto sistematsko prikupljanje arhivalija, objava, letaka, foto-kopija i mikrofilmova koji se odnose na istoriju Jevreja u Jugoslaviji. Već 1952. godine preseljeni su svi materijali u Beograd, gde je nastavljeno sa prikupljanjem istorijsko-muzejske građe u okviru Istorijsko-muzejskog odeljenja Saveza. Bili su to prvi začeci sakupljačkog i istraživačkog rada koji je tokom godina prerašao u ono što je danas Jevrejski istorijski muzej sa istorijskim arhivom.

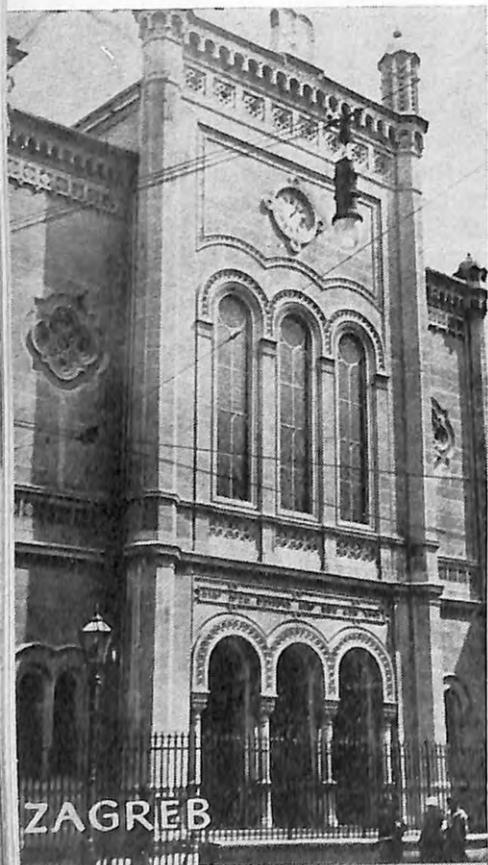
---

*) Uz ovaj odeljak donosimo na sledećim dvema stranama snimke osam sinagoga i jednog stuba iz sinagoge u Stobima iz III ili IV veka; sinagoge na 168. strani ne postoje, dok one na 169. strani postoje. (Sl. 67)

BEOGRAD

VINKOVCI

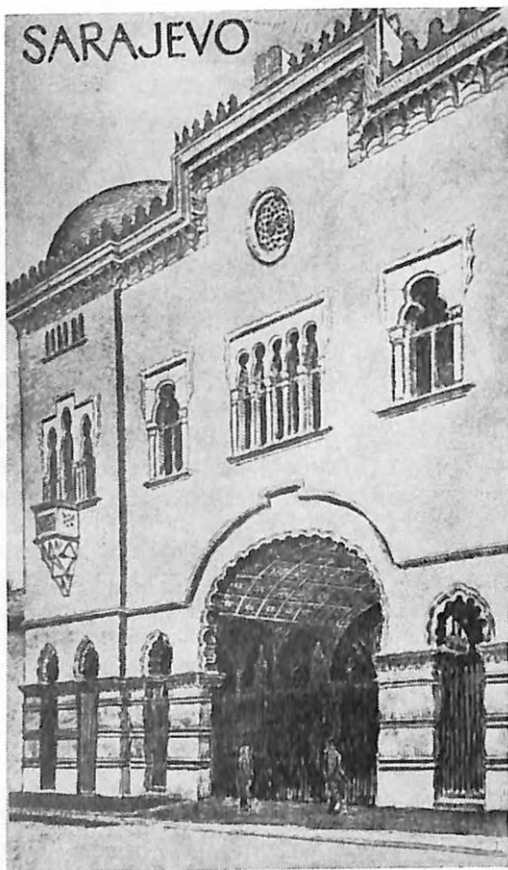

ZAGREB

STOBI

SARAJEVO

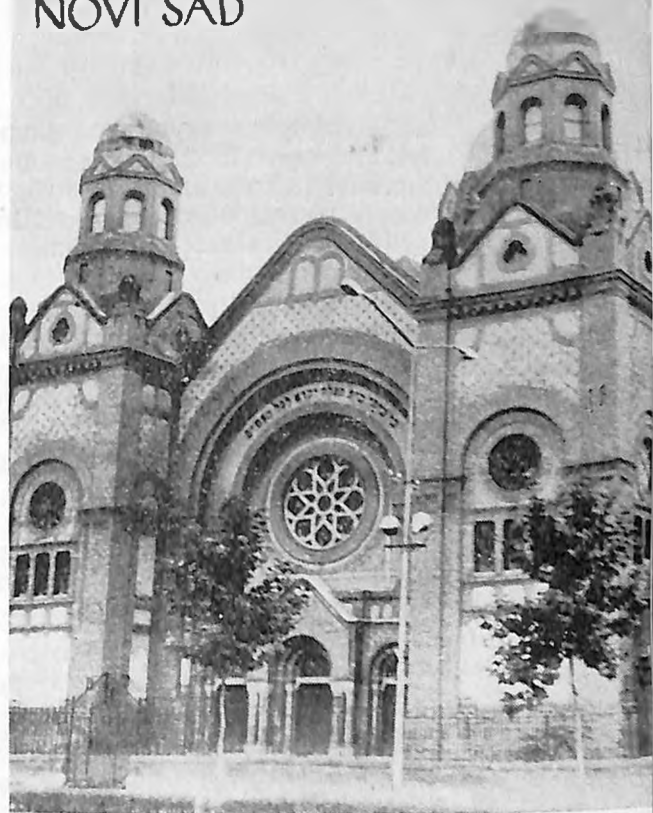

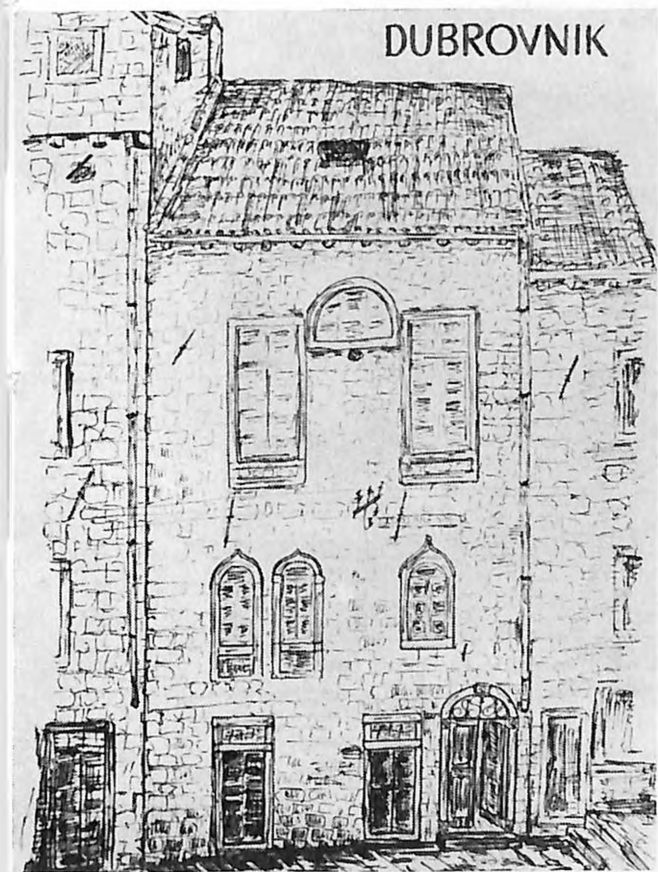
SUBOTICA

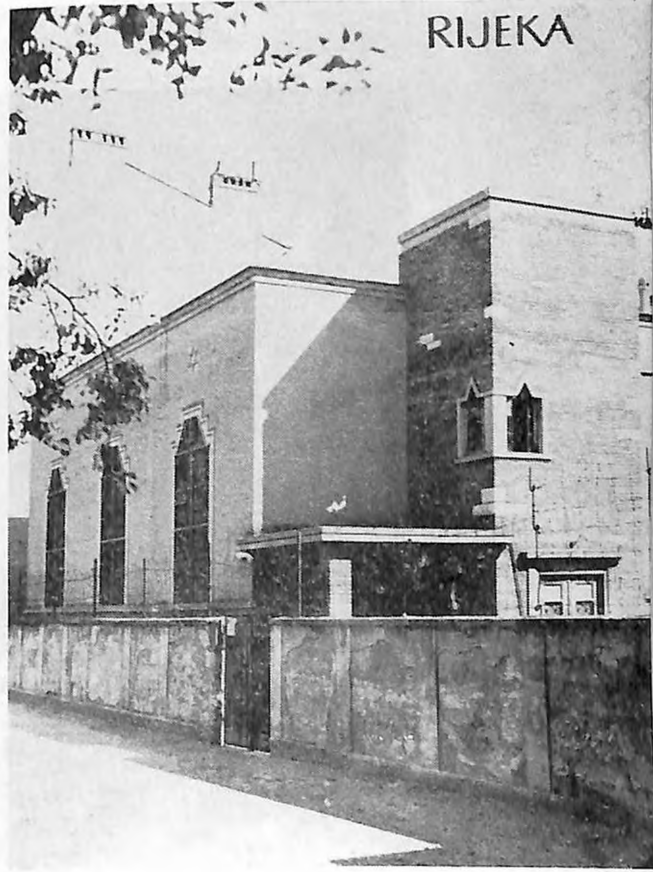
NOVI SAD

DUBROVNIK

RIJEKA

Još tokom prve faze prikupljanja građe održane su dve tematske izložbe: prva, 1952. godine, u okviru svečanosti otkrivanja spomenika žrtvama fašizma u Beogradu i drugim gradovima, sa temom »Iz prošlosti Jevreja u Jugoslaviji«. Druga izložba otvorena je 1955. godine prilikom proslave 10-godišnjice obnavljanja rada Saveza i dala je prikaz tog rada.

Kao rezultat 15-godišnjeg rada Istorijско-muzejskog odeljenja Saveza, devetnaestog maja 1960. godine otvoren je za javnost Muzej Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, danas Jevrejski istorijski muzej. Do njegovog otvaranja došlo je zahvaljujući ulaganju velikih napora Saveza, pojedinaca i saradnji mnogih opština da se iz faze intenzivnog prikupljanja muzejskog i arhivskog materijala stvore uslovi za prezentiranje tog materijala široj javnosti i da se počne sa njegovom obradom.

Tokom sakupljačke faze rada ocrtala su se četiri osnovna odeljenja Muzeja koja su njegovim otvaranjem dobila i svoj konkretni oblik. Ta odeljenja su:

- *Arheološko odeljenje* sa zadatkom sakupljanja, prikazivanja i obrade podataka i spomenika najstarijih jevrejskih naselja na tlu Jugoslavije;
- *Odeljenje jevrejske likovne i primenjene umetnosti i etnografskog materijala* koje prikuplja i evidentira jevrejske kulturno-istorijske spomenike u nastojanju da se ono što je preostalo posle rata sačuva od daljeg propadanja i da se novim naraštajima omogućí upoznavanje sa ovim dragocnim kulturnim nasleđem;

Sl. 68. — Bernard Mark, direktor varšavskog Jevrejskog istorijskog instituta, u poseti Savezu 1960.

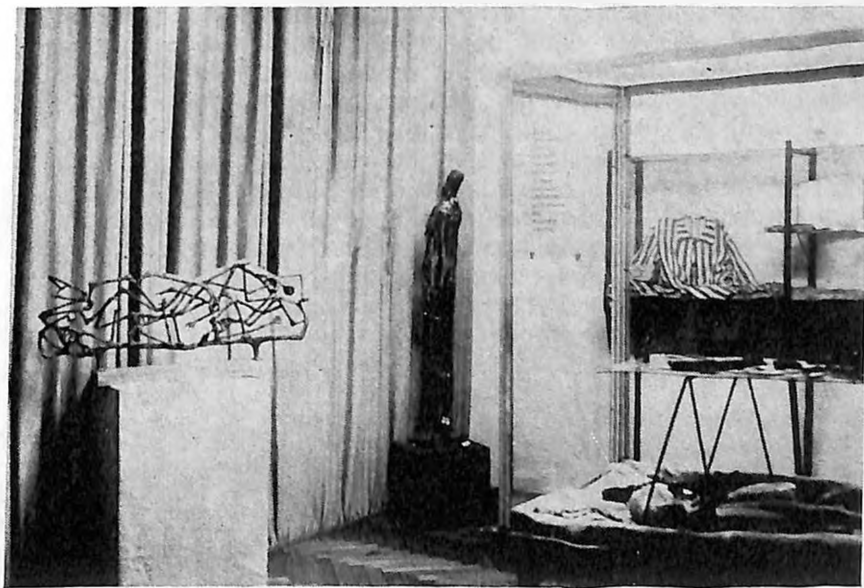
- *Arhiv istorijskih dokumenata o razvoju jevrejskih opština, njihovom pravnom položaju, društvenom i kulturnom životu, jevrejskim organizacijama i pokretima, značajnim ličnostima koje su bile nosioci jevrejske društvene i kulturne aktivnosti i dr. kao i*
- *Odeljenje posvećeno stradanju jugoslovenskih Jevreja u II svetskom ratu i učešću članova zajednice u revolucionarnim pokretima i borbi protiv fašizma.*

Muzej ima sada oko 37.500 dokumenata, 8.500 foto-negativa, oko 6.000 kopija dokumenata iz prošlog rata i oko 800 umetničkih i drugih muzejskih predmeta. Sprovedena je anketa sa nizom pitanja o poginulim i preživelim učesnicima u narodnooslobodilačkoj borbi. Podaci su obrađeni, sređeni i sastavljena je kartoteka od oko 3.000 imena. Drugih 900 kartona je izrađeno o Jevrejima internircima na Banjici, prema kartoteci koja se čuva u Državnom arhivu Beograda.

Izvršeno je fotografisanje svih muzejskih predmeta i mikro-filmovanje mnogih dokumenata. Muzejski arhivski fond je korišćen za manje studije od kojih su neke objavljene.

Velikim delom izvršeno je evidentiranje nepokretnih kulturno-istorijskih spomenika, naročito onih koji su najviše izloženi uništenju, starih nadgrobnih spomenika. Ovaj težak rad koji zahteva poznavanje istorije, umetničkih stilova i hebrejskog jezika obavio je Zusja Efron, direktor Muzeja u Ein Harodu. U dva maha obišao je 60 mesta u Jugoslaviji i izradio nekoliko hiljada snimaka starih nadgrobnih spomenika.

U okviru rada na sakupljanju i očuvanju etnografsko-folklornog nasleđa izvršeno je, zahvaljujući saradnji muzičkih stručnjaka i pozna-

Sl. 69. — Iz Jevrejskog istorijskog muzeja, Beograd

valaca, snimanje na magnetofonskoj traci oko 200 starih sefardskih romansi i sakupljeno nekoliko stotina izreka i poslovice.

Zahvaljujući velikom odzivu nekadašnjih učesnika u borbi i otporu sprovedeno je sistematsko prikupljanje podataka o žrtvama fašizma. Prikupljeni su podaci za oko 50.000 žrtava od oko 60.000 koliko ih je bilo. Takođe su prikupljeni podaci o rapskom logoru i bataljonu, španskim borcima i dr.

Muzej je organizovao više izložbi: 1961. godine priređena je izložba »Stradanje makedonskih Jevreja«; povodom jubilarne godišnjice ustanka u Varšavskom getu priređena je veoma informativna izložba o ustanku u Getu za koju je materijale poslao Jevrejski istorijski institut u Varšavi. Ona je kasnije prenetu u Zagreb, Sarajevo i Novi Sad. U 1965. godini priređena je memorijalna izložba o životu i radu prof. dr Alberta Vajsa, a prenetu je u Sarajevo i Skoplje.

Muzej je razvio veoma plodnu saradnju i razmenu iskustava i materijala sa srodnim institucijama u zemlji i inostranstvu. Među njima su Zavod za zaštitu spomenika kulture Beograda, Vojni, Narodni i drugi muzeji u Beogradu i drugim mestima kao i istorijski instituti i arhivi. Razmena materijala i publikacija je vrlo živa i sa jevrejskim muzejima u Varšavi, Pragu i Budimpešti, sa Centrima za savremenu jevrejsku dokumentaciju iz Pariza i Milana, Jad Vašemom, Muzejom boraca geta, Istorijskim društvom u Jerusalimu kao i sa istraživačima iz Beča (inž. Vizental), Londona (Wiener Library) i dr. Posebno treba istaći saradnju sa Istorijskim pododborom Hitahduta olej Jugoslavija koji je osnovan 1954. godine na inicijativu Saveza, a danas raspolaže bogatim fondom dokumenata i pripremljenim rukopisom jednog dela istorije Jevreja iz Jugoslavije.

S obzirom na to da se Jevrejski istorijski muzej nije ni dosad bavio samo sakupljanjem i izlaganjem dokumenata i umetničkih i etnografskih predmeta već i naučno-istraživačkim radom, on je svoj dalji razvoj usmerio ka stvaranju Jevrejskog istorijskog instituta koji bi obuhvatao postojeći Muzej i njegov arhiv. Memorijalna fundacija za jevrejsku kulturu iz Njujorka obećala je da će takvom institutu obezbediti jedan deo sredstava za institutski rad i okupljanje većeg broja naučnih i stručnih saradnika. Već dve godine se uspešno stvara realna baza za rad Instituta kako u pogledu naučnih i drugih saradnika, tako i u pogledu temeljne razrade programa i plana rada. U skladu sa tim već je u pripremi objavljivanje Zbornika radova o Jevrejima Dubrovnika, kao i Zbornik radova o Jevrejima Bosne i Hercegovine. Uz obezbeđenje potrebnih sredstava i dovoljnog broja saradnika ostvariće se zamisao o stvaranju Jevrejskog istorijskog instituta.

Naši horovi

Početkom 1952. godine, posle poziva našoj zajednici da u leto iste godine uputi jedan hor na Prvi međunarodni horski festival u Izraelu (Zimrija), nekoliko aktivista i rukovodilaca bivšeg Srpsko-jevrejskog pevačkog društva osnovali su mešoviti hor kao sekciju Jevrejske opštine u Beogradu. Nešto kasnije osnovani su jevrejski horovi u Zagrebu i Sarajevu, takođe kao sekcije svojih opština. Sarajevski hor

je posle izvesnog vremena prestao da radi. Isto se dogodilo i sa dečjim horom u Subotici, koji je sa nastavnicom Gabrielom Revai jedno vreme uspešno nastupao na dečjim priredbama. No, još mnogo ranije Jevrejska opština u Subotici je imala svoj sinagogalni hor koji je posle alije, ostavši bez većine svojih članova, prekinuo sa radom.

Pevački horovi umnogom su doprineli da se rad opština na kulturnom polju pojača. Negujući jevrejsku horsku muziku (duhovnu i svetovnu) horovi su popunili jednu prazninu u našem muzičkom životu posvećujući se grani muzike kojom se ostala umetnička društva nisu bavila.

Iako im je osnovna delatnost bila horsko pevanje, horovi su postali i veoma aktivne sekcije opština, jer su okupili više desetina članova, među kojima i mnoge omladince. Vežbajući dva i tri puta nedeljno, oni su postali i aktivni društveno-zabavnog života i kolektivi u kojima je dolazilo do međusobnog zbliženja članova.

Mada nisu osnovani kao posebna kulturno-umetnička društva nego kao opštinske sekcije, oni ipak imaju izvesnu samostalnost u radu. Samo o važnijim i principijelnim pitanjima u vezi sa njihovom delatnošću odlučuje opštinska uprava.

Koordinacioni odbor horova pri Izvršnom odboru Saveza jevrejskih opština osnovan je septembra 1957. godine radi koordiniranja rada horova, razmene materijala i iskustva u radu, organizacije koncerata i gostovanja u zemlji, turneja u inostranstvu i sl. Odbor je u prvo vreme unekoliko ispunio ove ciljeve, ali je vremenom sve slabije funkcionisao tako da je poslednjih godina ova organizaciona forma saradnje među horovima potpuno zatajila.

Teško da bi se mogle nabrojati sve jevrejske priredbe i manifestacije na kojima su naši horovi učestvovali od svoga osnivanja do danas. Ali, da pomenemo da su jevrejski horovi u Beogradu i Zagrebu u znatnoj meri dali sadržinu mnogim jevrejskim kulturnim i zabavnim priredbama, manifestacijama, akademijama, komemoracijama i sl. Oni su obavezno učestvovali na svim značajnim manifestacijama Saveza i opština. Naravno da to nije jedina aktivnost horova. Oni nastupaju povremeno, a u poslednje vreme sve češće, na raznim akademijama i priredbama koje povodom važnijih godišnjica i događaja organizuju naše masovne društveno-političke organizacije. Na ovaj način su oba hora kao kulturno-umetničke grupe stekla afirmaciju i u široj jugoslovenskoj zajednici.

Zagrebački hor je početkom 1964. godine uzeo ime velikog revolucionara i umetnika Moše Pijade, a beogradski početkom 1963. godine ime revolucionara i prvoboraca braće Baruh. Oba hora i dalje su ostala kao sekcije svojih opština.

Horovi su od svoga osnivanja do danas dali niz samostalnih koncerata u zemlji i inostranstvu. Tako je beogradski hor priredio koncerte u Beogradu, Zagrebu, Sarajevu, Subotici, Osijeku, Novom Sadu i drugim mestima naše zemlje, a gostovao je po više puta u Izraelu, Belgiji i Švajcarskoj, i po jednom u Mađarskoj, Austriji, Francuskoj, Engleskoj, Italiji i Holandiji. Zagrebački hor priredio je koncerte u Zagrebu, Beogradu, Sarajevu, Subotici, Novom Sadu i drugim mestima, a gostovao je po više puta u Izraelu, Italiji i Fran-

Sl. 70. — Hor »Braća Baruh« na Kolarčevom univerzitetu, 1965.

Sl. 71. — Hor »Moša Pijade« na gostovanju u Beču

cuskoj, i po jednom u Engeskoj, Austriji, Švajcarskoj, Zapadnoj Nemačkoj i Belgiji. Oba hora su učestvovala naizmenično ili zajedno na svetskim festivalima koje je u Izraelu organizovao »Hazamir« u godinama 1952, 1955, 1958, 1961. i 1964.

Muzička kritika u zemlji i inostranstvu dala je veoma pozitivne ocene o našim horovima. No posebno treba istaći da su postigli i po nekoliko značajnih uspeha: hor »Braća Baruh« je na takmičenju amaterskih horova Beograda 1966. godine osvojio treću, a 1968. godine drugu nagradu, na Jugoslovenskim horskim svečanostima u Nišu, 1968. godine, svrstan je u vodeću grupu od nekoliko najboljih horova u Jugoslaviji, a na takmičenju na festivalu u Hagu, 1969. godine, u svojoj kategoriji je zauzeo drugo mesto. Hor »Moša Pijade« je dobio najviše priznanje na Jugoslovenskim horskim svečanostima u Nišu 1966. i 1968. godine, na takmičenju amaterskih horova Hrvatske u Šibeniku i Petrinji, i na sedmom međunarodnom festivalu pevačkih horova u Gorici 1968. godine na kojem je osvojio drugo mesto.

Oba hora emitovale su više pesama po nekoliko puta za domaće radiostanice, a prilikom gostovanja u inostranstvu i za neke inostrane radiostanice. Takođe su dali samostalne koncerte na Televiziji. Zagrebački hor je snimio i sopstvenu long-plej-ploču sa jevrejskim pesmama i jednu malu ploču sa jevrejskim i jugoslovenskim horskim kompozicijama.

U poslednjih nekoliko godina članstvo se proširilo i većim brojem omladinaca. Oba hora imaju među svojim članstvom i mnoge nejevreje što je posebno pozitivno s obzirom na to da se tako i na delu manifestuje prijateljstvo među jugoslovenskim narodima. I još nešto: pored skromne redovne dotacije Saveza i povremenih dotacija i raznih primanja od sudelovanja na kulturnim manifestacijama, horovi

Sl. 72. — Dežji hor u Subotici

dobijaju od skupština opština svojih gradova i nekih jugoslovenskih kulturnih ustanova povremene dotacije za izvršenje određenih zadataka (turneje i sl.) i redovnu delatnost.

Iako se ne radi o pevačkom horu nego o ansamblu muzičara, treba ovde pomenuti i dečji tamburaški orkestar u Sarajevu, koji je sa mnogo uspeha delatovao više godina u okviru Jevrejske opštine. Taj je orkestar priredio više koncerata i aktivno učestvovao na više opštinskih priredaba. Međutim, pre nekoliko godina taj je orkestar, na žalost, prestao da radi.

**Izdavačka
delatnost Saveza**

Obuhvatajući u jedinstvenoj organizaciji sveukupnu delatnost jevrejske zajednice u Jugoslaviji, sasvim je razumljivo da je Savez i u odnosu na izdavačku delatnost posle drugog svetskog rata imao daleko veću i snažniju aktivnost nego što je to ranije bio slučaj. Pre poslednjeg rata Savez se po pravilu nije ni bavio izdavanjem drugih publikacija osim što je izdavao udžbenike, kalendare, jedno vreme Službeni list i samo delimično doprinosio za judajku koju su izdavali udruženja i pojedinci. Posle rata Savezova delatnost je na izdavačkom polju, imajući posebno u vidu brojnost zajednice i kadrove, dao veoma krupne rezultate.

U posleratnom periodu celokupna izdavačka delatnost Saveza može se svrstati u nekoliko kategorija. Uglavnom, na publikacije koje izlaze redovno, povremeno i na one koje su samo jednom izdate. Sve tri predstavljaju originalnu delatnost, sem nekih od povremenih publikacija koje su kao dela klasične jevrejske literature ili nauke prevedene sa drugih jezika.

Svakako da po obimu i značaju, pa i stažu, prvo mesto pripada *Jevrejskom pregledu* čiji je prvi broj izišao juna 1949. godine pod nazivom »Bilten Saveza jevrejskih opština Jugoslavije«. To je mesečnik koji već pune dve decenije redovno izlazi u 6 do 8 brojeva godišnje jer se poslednjih godina štampa dvomesečno. Pokrenut u prvo vreme prvenstveno kao informator zajednice, prvobitni Bilten postepeno proširuje svoj obim i sadržinu, te prerasta u časopis koji, pored toga što donosi informacije o životu i radu jevrejske zajednice u Jugoslaviji i onih u svetu, donosi članke, reportaže, književne priloge, kritike, prikaze knjiga i dr. sa brojnim foto-prilozima. Od skromnog umnožavanja na geštetneru u nekoliko stotina primeraka, »Bilten«, odnosno »Jevrejski pregled« od 1955. godine štampa se u nekoliko hiljada primeraka sa kratkim rezimeom na engleskom jeziku. Danas »Jevrejski pregled« prima svako jevrejsko domaćinstvo u zemlji, kao i mnogi pojedinci, organizacije, ustanove, biblioteke i dr. kako u zemlji tako i inostranstvu. Posebno treba istaći da ga primaju mnogi jugoslovenski Jevreji u svetu.

I *Jevrejski almanah* spada u redovne publikacije Saveza. Dosada je izdato sedam svezaka, počev od 1954. pa do 1967. godine zaključno. Očekuje se da će se uskoro izdati i sledeća sveska. Štampan u 1200 primeraka, Almanah po materiji sadrži uglavnom tri osnovne rubrike: nauku, publicistiku i književnost. Pored toga ova publikacija redovno

donosi i hronologiju važnijih događaja iz života jevrejske zajednice u Jugoslaviji za period za koji je pojedina sveska izdavana, beleške o saradnicima, prikaze knjiga i dr. Uz svaku svesku Almanaha izdat je i kratki rezime na engleskom jeziku. Pored prodaje u zemlji, svi brojevi Almanaha su u većem broju primeraka slati jevrejskim i drugim organizacijama, institucijama, bibliotekama i dr. kako u zemlji tako i u inostranstvu.

Jevrejski kalendar takođe spada u redovne Savezove publikacije i objavljuje se već 20 godina. Za štampu ga je pripremao sada već pok. rabin Menahem Romano iz Sarajeva. Pored kalendarskog dela, naročito poslednjih godina, kalendar donosi i podatke o broju Jevreja u Jugoslaviji, broju jevrejskih opština i njihovim adresama, kao i podatke o jevrejskim funkcionerima i dr.

Časopis jevrejske omladine u Jugoslaviji *Kadima* počeo je veoma skromno: umnožavan je na geštetneru i u malom tiražu. Postepeno se ovaj omladinski časopis razvijao pozitivno po obimu, sadržini i tehnici, tako da se poslednjih godina štampao kao i »Jevrejski pregled«. Raznovrstan po sadržini, orijentisan na literarno stvaralaštvo mladih, tako da su mogli doći do izraza pojedini talenti, igrao je i važnu ulogu u povezivanju i aktiviranju mlađe generacije. Na žalost, glavna mu je slabost nestalnost u izlaženju. Poslednjih godina se svaki objavljeni broj »Kadime« šalje svim jevrejskim domaćinstvima u zemlji uz »Jevrejski pregled«.

Od posebnih izdanja Saveza na prvom mestu treba navesti knjigu *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*. Prvo izdanje ove značajne dokumentarne knjige Savez je izdao septembra 1952. godine u 3000 primeraka. Ona obuhvata sažet pregled najtežih zločina fašističkih okupatora i njihovih pomagača nad Jevrejima u Jugoslaviji u periodu od 1941. do 1945. godine. Pored teksta koji je raden po materijalima Davida Anafa u redakciji dr Zdenka Levntala knjiga sadrži i opširni predgovor prof. dr Alberta Vajsa, kao i veliki broj dokumenata i obimnu foto-dokumentaciju. Kako je prvo izdanje objavljeno samo na srpskohrvatskom jeziku, a pokazalo se potrebnim da se ova važna publikacija bar delimično objavi i na jednom od stranih jezika, to je 1957. godine Savez izdao drugo izdanje u 1000 primeraka sa rezimeom na engleskom jeziku, i prevodima predgovora, posvete, sadržaja i objašnjenja uz foto-dokumentaciju. Ovo je izdanje Saveza do danas ostalo jedino te vrste u zemlji i još uvek služi za mnoga dalja istraživanja.

Izdanjem *Kratke istorije jevrejskog naroda od Simona Dubnova* 1962. godine omogućeno je da se čitaoci, naročito mlađi, u sažetom obimu i popularnom obliku upoznaju sa glavnim momentima iz istorije jevrejskog naroda. Ova knjiga je prevedena sa engleskog i francuskog izdanja, a dodati su joj i podaci iz najnovijeg vremena. Pogovor ovoj knjizi napisao je prof. dr Andrija Gams, sa opširnijim osvrtom na pojedine njene delove.

Knjigu dr Vidosave Nedomački *Stara jevrejska umetnost u Palestini* Savez je izdao 1964. godine. Ona obrađuje oblast i epohu stare jevrejske kulture i umetnosti koja je u naučnoj i opštoj litera-

turi malo poznata, a naročito u našoj jugoslovenskoj, gde je gotovo sasvim nepoznata i neproučena.

1965. godine u izdanju Saveza objavljena je knjiga Pnine Nave: *Nova hebrejska književnost*. Knjigu je sa nemačkog prevela dr Mira Flajšer-Dimić. Ona pruža opšti uvid u novu hebrejsku književnost. Na 120 stranica objavljena su poglavlja o književnosti iz perioda od prosvetitelja do nacionalnog preporoda, dijaspore i ponovnog okupljanja u Erec Jisraelu.

Prvu godišnjicu smrti predsednika Saveza prof. dr Alberta Vajsa Savez je 1965. godine obeležio izdavanjem *Spomenice Alberta Vajsa*. Pored iscrpne biografije prof. Vajsa koju je napisao glavni urednik knjige dr Lavoslav Kadelburg i priloga više autora u kojima su iz raznih aspekata ocrtani njegov lik i delatnost, Spomenica sadrži i neke njegove objavljene i neobjavljene radove u kojima se sjedinjuje njegova ličnost naučnika i jevrejskog javnog radnika.

Povodom pedesetogodišnjice Doma staraca u Zagrebu, Savez je 1961. godine izdao *Spomenicu* koju je po osnovnim podacima Rafaela Montilije sastavio i uredio David Levi. Uvodnu reč napisao je dr Albert Vajs. Spomenica obuhvata istorijat ove ustanove od njenog osnivanja do njene pedesetogodišnjice i prikazuje njen razvoj, organizaciju i život njenih stanovnika, članova zajednice koji zaslužuju njenu najveću pažnju i brigu.

Povodom velikih oktobarskih svečanosti 1966. godine u Skoplju, kada je svečano otvorena obnovljena zgrada Jevrejske opštine u Skoplju pod imenom *Jevrejski dom »Dr Albert Vajs«* i kada je u Sarajevu u nizu svečanih priredaba i manifestacija proslavljena 400-godišnjica od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu, Savez je izdao posebnu publikaciju: *Skoplje-Sarajevo — oktobar 1966*. U ovoj ilu-

Sl. 73. — Publikacije Saveza jevrejskih opština Jugoslavije

strovanoj publikaciji u redakciji Luci Petrović prikazani su hronološki svi događaji i manifestacije povodom ovih svečanosti, kao što su svečane sednice, pozdravni govori gostiju i delegata, govori predstavnika društvenih organizacija, kulturne priredbe i manifestacije, spisak gostiju iz inostranstva i dr. Na kraju je dat i kratak rezime na engleskom jeziku.

Knjiga *Sefardi u Bosni* je poslednje izdanje Saveza (1969). To je prevod knjige dr Morica Levija iz Sarajeva, koja je objavljena pre skoro šezdeset godina. Autor prevoda je Majer Musafija iz Sarajeva. Novo izdanje nije adaptirano modernom jeziku, već je ostavljen prevod onakav kakav je 1926. godine objavljen u listu »Židovska svijest«. Ova knjiga dr Morica Levija predstavlja retki i bogati izvor podataka iz života Jevreja u Bosni i Hercegovini. Uvodnu reč za ovo izdanje napisao je dr Lavoslav Kadelburg.

Pored ovih publikacija Savez je izdao i dve brošure o jevrejskim istorijskim spomenicima u Dubrovniku i Splitu na engleskom jeziku. Za njih naročito pokazuju interesovanje inostrani turisti i posetioци kojima se ovim brošurama otkriva deo bogate istorije i tradicije jevrejske zajednice u Jugoslaviji za njih dotada nepoznat i neotkriven.

Ideja o objavljivanju vodiča kroz jugoslovensku jevrejsku zajednicu pokrenuta je, i on treba da obuhvati sve značajne istorijske, kulturne i druge podatke o celoj zajednici. Ostvarenje te ideje zavišće od saradnje svih opština, kvalifikovanih pojedinaca i objektivnih mogućnosti.

Ne manje pažnje Savez posvećuje priručnicima i drugim prigodnim izdanjima za kulturni rad sa decom i omladinom u omladinskim klubovima i na zajedničkom letovanju. Dosada je objavljeno više svezaka koje sadrže materijale za priredbe povodom praznika, spomendana, literarnih večeri i dr. Tome treba dodati i dve zbirke jevrejskih pesama.

Dalja izdavačka delatnost Saveza razvijaće se, svakako, uporedo sa svim aktivnostima na kulturnom polju. Danas se već mogu uočiti tendencije ka izdvajanju popularnih od naučnih izdanja što bi svakako doprinelo vrednosti i jednih i drugih, a i interesovanju različitih kategorija čitalaca. Konačni obim i karakter ove delatnosti biće i u budućnosti kao i do sada određivani objektivnim uslovima.

Nagradni konkursi Oktobra meseca 1954. godine jevrejska zajednica u Jugoslaviji proslavljala je desetogodišnjicu svog obnavljanja. Slaveći ovaj svoj jubilej oživljavanja i ostvarenja nade u zdravu i dobru budućnost, ona je još jednom izrekla svoju obavezu da ne prepusti zaboravu nekada bogatu prošlost. Razni su putevi odgovaranja ovoj obavezi. Jedan od njih je bio i poziv upućen svakom pojedincu da svoju uobličenu naučnu i umetničku misao, inspirisanu jevrejskom problematikom, afirmiše kroz konkursne radove. Tako je ponikla ideja o nagradnom konkursu Saveza koji se već petnaest godina raspisuje povodom Dana Republike.

Za proteklih petnaest godina pokazalo se da je ova ideja pobudila interesovanje naučnih radnika, pisaca i umetnika, kao i onih

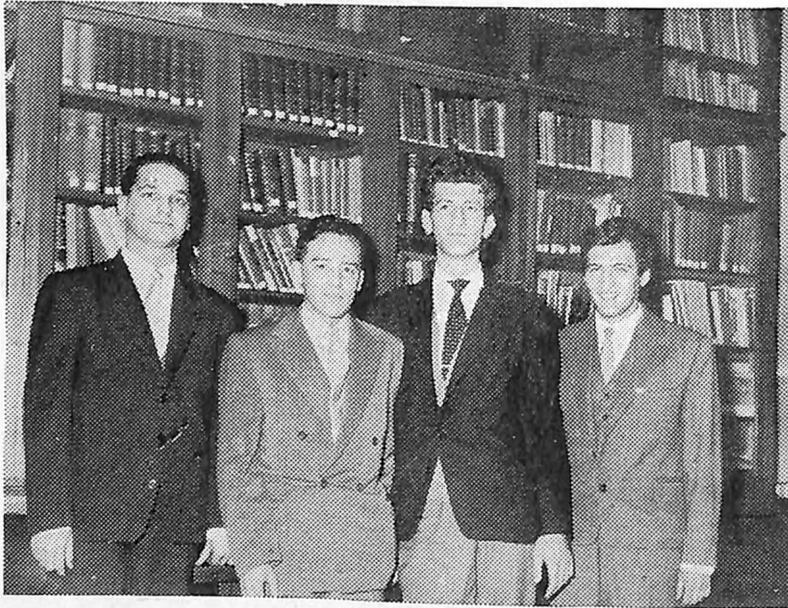
koji su samo osećali intimnu potrebu da, možda prvi put pišući, kažu nešto o sopstvenim patnjama, ili su želeli da izraze svoju žalost za nestalim susedima i prijateljima nesvakidašnjih imena i sudbina. Pokazalo se da je ovaj konkurs postao ustaljena kulturna manifestacija.

U njegovim okvirima još su jednom više našli potvrdu svojih vrednosti već poznati književnici, naučni radnici i kompozitori, ali su i mladi stekli prve afirmacije. U tim istim okvirima su pojedina pitanja i teme, kroz naučnu i umetničku obradu, dobili svoju pravu ocenu i vrednost.

Analiza onoga što je kroz petnaest godina naraslo u bogat i raznovrstan fond prikupljenih radova daće realnu ocenu ove kulturne manifestacije: od 462 rada podneta na konkurs od njegovog početka nagrađeno je 147, i to: 37 naučnih radova, 106 književnih i 4 muzičke kompozicije. Likovna umetnost je bila obuhvaćena konkursom samo prve godine, dok je za muzičke kompozicije duže raspisivan konkurs. Međutim, zbog nedovoljnog odziva, naročito poslednjih godina, ovaj deo konkursa je ukinut.

Po sadržini, konkursni radovi daju uglavnom sledeći profil: naučni radovi obrađuju teme iz istorije, filozofije, ekonomije, sociologije, prava i drugih oblasti društvenih nauka, dok su književni radovi u većini odraz nedavne prošlosti i mahom imaju kao temu stradanje i borbu Jevreja pod nacizmom.

Nije beznačajna činjenica da radovi stižu iz svih krajeva Jugoslavije, kao i iz inostranstva, i da su njihovi autori različitih zanimanja, godina starosti i nacionalnosti.

Sl. 74. — Dobitnici nagrada na VI konkursu Saveza

Savez je tokom proteklih godina neumorno radio na proširenju okvira konkursa, na što većem publicitetu i boljem stimulanju autora. I pored svih napora, mora se istaći da visine nagrada nisu dostigle nagrade na drugim i sličnim konkursima što sigurno, iako ne apsolutno, utiče na odziv autora.

U ovoj, 1969. godini, prvi put je konkurs za naučne radove izuzet iz opšteg konkursa, jer su predviđeni poseban način i okviri za stimulanje naučnog rada sa jevrejskom tematikom.

Od 1960. godine Savez u ovoj svojoj delatnosti ima dragocenu podršku zaslužnog jevrejskog javnog radnika, nekadašnjeg pripadnika ove zajednice, g. Romana Šmucera, iz Njujorka. Poklonivši znatnu sumu u fond koji nosi njegovo ime, Roman Šmucer je kroz deset godina obezbedio dodeljivanje četiri nagrade za priponetke. Ove nagrade dodeljivaće se do 1970. godine.

Teško je završiti izlaganje o ovom konkursu a ne spomenuti ime njegovog inicijatora, dr Alberta Vajsa. Posle njegove smrti u znak sećanja na njegovo delo ustanovljena je u okviru ovog konkursa posebna nagrada, nagrada dr Alberta Vajsa, koja je bila predviđena za najbolji naučni rad. Ona će se dodeljivati ubuduće u okviru opštih nastojanja za podržavanje i pomaganje naučne delatnosti sa jevrejskom tematikom.

Biblioteke iako predstavljaju samo jednu od kulturnih aktivnosti Saveza i opština, njihove biblioteke imaju svoj specifičan značaj i ulogu. Po vrsti knjiga, časopisa i periodike to su specijalizovane biblioteke, koje u svoju celinu uključuju jevrejsku tematiku, dela jevrejskih i nejevrejskih pisaca iz oblasti nauke, klasične književnosti i publicistike na stranim i jugoslovenskim jezicima.

Savezova biblioteka obuhvata preko pet hiljada knjiga i redovno prima oko osamdeset časopisa i listova. Klasifikacija i katalogizacija vrše se u skladu sa savremenim principima bibliotekarstva. Katalog se vodi paralelno po abecednom redu autora i predmeta. Duplikati kataloga dostavljaju se opštinskim bibliotekama.

Biblioteka Saveza služi svim licima koja se bave istraživanjima iz jevrejske istorije i drugih oblasti društvenih nauka, pripremanju materijala za kulturne aktivnosti opština i omladinskih klubova. Njome se služe i oni koji rade na određivanju okvira i sadržine vaspitnog rada sa decom i njegovom sprovođenju.

Sa svojim odeljkom časopisa i druge periodike iz celog sveta, biblioteke Saveza i nekih opština pružaju mogućnost širokog informisanja o jevrejskim zbivanjima u svetu i aktuelnoj problematici.

Izbor i nabavku novih knjiga i časopisa obavlja Komisija za kulturni rad koja povremeno preporučuje ili nabavlja i opštinama izdanja od posebnog značaja.

Jevrejske opštine u Zagrebu, Sarajevu, Subotici, Osijeku, Novom Sadu, Splitu, Rijeci i Skoplju takođe imaju svoje biblioteke. No od njih ovde treba napose istaći dve biblioteke od izuzetnog značaja. Jedna je biblioteka dr Lavoslava Šika pri Jevrejskoj opštini u Zagrebu, a druga je biblioteka Jevrejske opštine u Sarajevu.

Biblioteka dr Lavoslava Šika, koju je ovaj zagrebački bibliofil popunjavao znalački i sa mnogo ljubavi, bila je sačuvana u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Posle rata ogromna judaika te biblioteke predata je Jevrejskoj opštini u Zagrebu. Duplikat kataloga nalazi se u Savezu, te je njeno korišćenje omogućeno i van zagrebačke Opštine.

Biblioteka Jevrejske opštine u Sarajevu značajna je zbog svojih veoma starih i dragocenih izdanja i rukopisa čija obrada iziskuje još mnogo napora.

**Ostali poslovi
Saveza**

Iako izložene delatnosti Saveza već predstavljaju mnogostrukost, naročito s obzirom na veličinu zajednice i njenu razbijenost na veliki broj malih opština, još čitav niz poslova spadaju u program Saveza i njegove radne zadatke. Svi oni savlađuju se uz manje ili veće napore, sa manje ili više uspeha.

U takve zadatke Saveza nesumnjivo spadaju razne vrste evidencija i statistika. Evidencija primalaca socijalne pomoći i prikupljanje podataka o uslovima pod kojima žive, godinama starosti, zanimanju, imovnom i zdravstvenom stanju i dr., sastavni su deo socijalne delatnosti Saveza. Slična evidencija vodi se i o strukturi omladine, školama koje pohađaju, godinama starosti i dr., što je neophodno za uspešan rad sa omladinom.

Od posebnog je značaja popis pripadnika zajednice i ažurnost u evidenciji svih promena. Na osnovu popisa koji je izvršen pre više godina obrazovana je centralna kartoteka registrovanih članova sređena po opštinama i domaćinstvima, kao i individualna kartoteka, sređena po abecednom redu. Predviđeno je sprovođenje novog popisa koji treba da osavremeni postojeću kartoteku i dopuni je novim podacima. Ovaj popis predviđen je kao sastavni deo širih demografskih istraživanja koja će se obaviti u okviru istorijsko-muzejskog sektora.

Imovina malih, a naročito ugaslih opština je u stalnoj brizi Saveza. U slučajevima da male opštine zbog nedovoljnog kapaciteta ne mogu same da vode sve poslove oko upravljanja imovinom Savez im pruža svu moguću pomoć, dok se u potpunosti brine oko imovine ugaslih opština čijim se naslednikom smatra u smislu ranijih normativnih akata kojima su regulisana i unutrašnja organizacija i međusobni odnosi u jevrejskoj zajednici.

U pogledu jevrejskih grobalja Savez interveniše gde je god to nužno, naročito u slučajevima gde usled urbanizacije dolazi do ekshumacije ili preseljenja groblja. Istovremeno u mestima gde nema opština koje bi se starale o održavanju groblja nastupa Savez, bilo svojom neposrednom brigom o tome bilo sporazumno sa lokalnim organima koji su spremni da preuzmu ovaj zadatak. Tome treba dodati i trajnu obavezu Saveza da podizanjem spomen-obeležja sačuva pijetet prema žrtvama drugog svetskog rata, naročito u mestima gde više nema jevrejskog življa.

Od ne manjeg značaja je informativna služba Saveza, naročito stoga što ni posle više od dve decenije nisu prestali da stižu iz celog

sveta upiti srodnika o sudbini onih koji su stradali ili nestali tokom rata. Ovi su podaci ponekad od velikog značaja za podnosiocce odštetnih zahteva od Savezne Republike Nemačke.

U mnogim slučajevima Savezu je takođe stavljeno u zadatak pružanje pravne pomoći u raznim oblicima, kao što je izdavanje potvrda ili sličnih dokumenata na osnovu postojeće evidencije ili arhivskih materijala. Ne izostaju ni razne intervencije iz oblasti statusnih pitanja.

U svim ovim delatnostima postoji čvrsta i stalna saradnja između Saveza i svih jevrejskih opština. Uz to Savez saraduje na tim pitanjima i sa zainteresovanim jevrejskim organizacijama van zemlje.

Tome treba dodati još i to da je Savez u stalnom kontaktu i saraduje sa državnim organima i društvenim organizacijama na prikupljanju podataka koji se odnose na pitanja šteta koje su za vreme nacističke ere pretrpeli Jevreji kao građani i koje su nanete jevrejskoj društvenoj imovini u Jugoslaviji.

**Organizaciona
struktura Saveza**

Organi Saveza su: Konferencija opština, Glavni odbor, Izvršni odbor, Radni odbor, Predsedništvo i Nadzorni odbor.

Konferencija opština je najviši organ Saveza. U njemu su predstavljene sve opštine sa najmanje 15 registrovanih pripadnika. Broj delegata pojedinih opština u Konferenciji utvrđuje se na taj način što opštine sa 15—100 pripadnika imaju po 1 delegata, sa 101—200 pripadnika po 2 delegata i sa 201—1000 pripadnika po 3 delegata, a opštine sa preko 1000 članova po 5 delegata. Više opština sa manje od 15 članova mogu se udružiti radi zajedničkog delegiranja ukoliko im zbog geografskog položaja i zajedničkih interesa to odgovara.

Opštine određuju svoje delegate za Konferenciju opština izuzev članove Glavnog odbora koji su već po toj svojoj funkciji i delegati na Konferenciji opština i ulaze u ukupan broj delegata predviđen za opštinu čiji su članovi.

Pitanje vremenskih intervala za saziv redovnih konferencija reguliše se Poslovníkom Saveza, a vanredne konferencije se sazivaju prema potrebi i mogu ih sazvati Glavni odbor i opštine koje ukupno imaju 1500 članova, ili 10 opština bez obzira na ukupan broj članova.

Članove *Glavnog odbora* sačinjavaju, pored članova Izvršnog odbora, predstavnici opština, i to: Zagreba i Sarajeva po tri, Subotice i Novog Sada po dva, Osijeka, Skoplja, Ljubljane, Sombora, Splita, Rijeke, Mostara i Zemuna po jedan. Članovi Glavnog odbora iz tih opština su predsednici odnosno potpredsednici tih opština ili njihovi zamenici.

S obzirom na to da je sedište Saveza u Beogradu, najviše tri člana Izvršnog odbora mogu biti istovremeno i članovi uprave Jevrejske opštine u Beogradu. Ukoliko ih ima troje, Jevrejska opština u Beogradu ne bira dodatne predstavnike u Glavni odbor.

Glavni odbor održava sednice najmanje jednom godišnje, a saziva ga Izvršni odbor, koji, pored toga, može sazvati Glavni odbor i kada se za to ukaže vanredna ili hitna potreba. U takvom slučaju ga

mogu sazvati i najmanje šest opština koje su predstavljene u Glavnom odboru.

Po izvršenom izboru Glavni odbor bira predsednika Saveza i njegovog zamenika iz reda beogradskih članova Izvršnog odbora.

Izvršni odbor ima 22 člana od kojih jedanaest bira Konferencija opština iz reda članova beogradske Opštine, četiri su to po svom položaju, i to: predsednici opština u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu i sekretar Saveza, a šest članova delegiraju opštine iz Beograda, Zagreba, Sarajeva, Subotice, Novog Sada i Osijeka i jednog Kuratorijum Doma staraca u Zagrebu.

Mandat članova Izvršnog odbora traje do naredne redovne Konferencije. Sednice Izvršnog odbora održavaju se najmanje jednom u dva meseca.

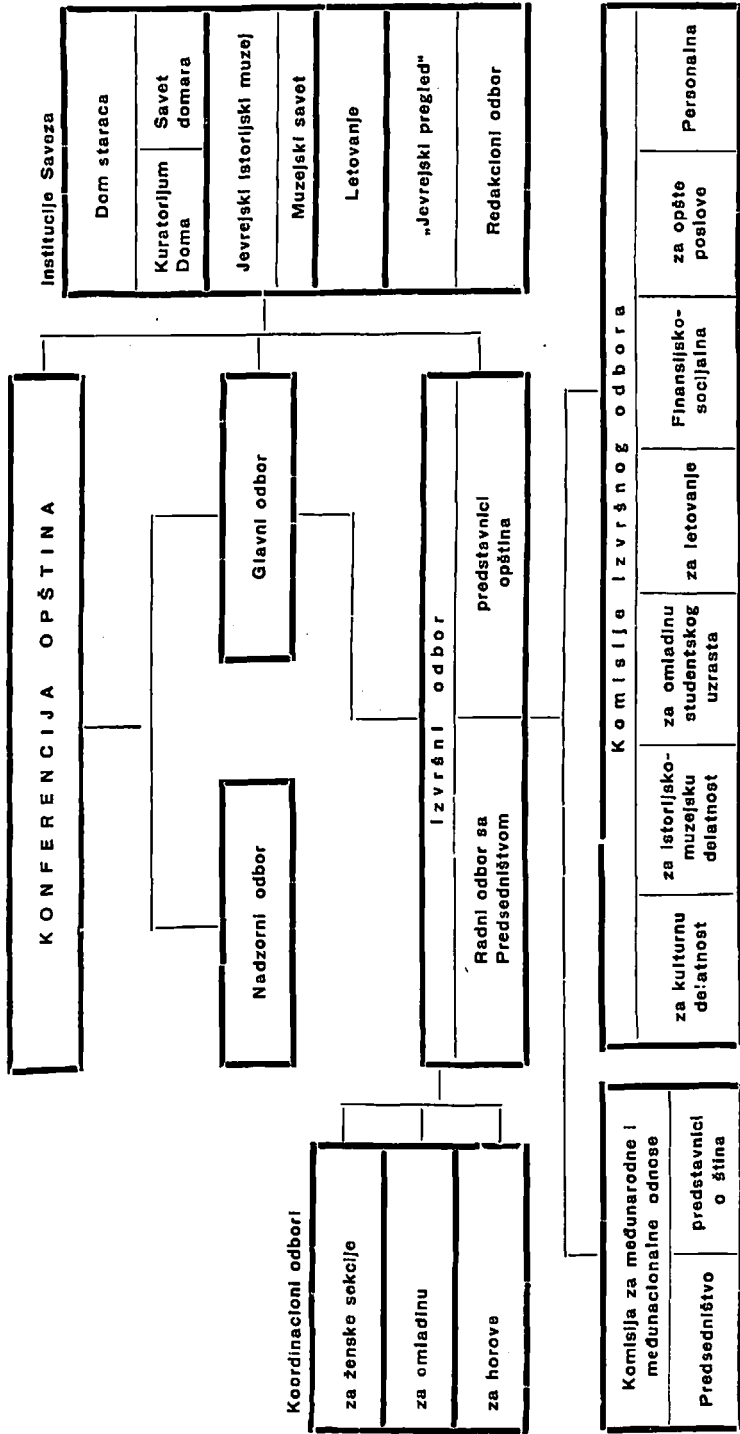
Radni odbor je organ Saveza koji se zbog svojih operativnih zadataka sastoji samo od beogradskih članova Izvršnog odbora, ali se o njegovim sednicama obavezno obaveštavaju i potpredsednici Saveza. Sednice Radnog odbora održavaju se prema potrebi. Od svojih članova i spoljnih saradnika on formira komisije i potkomisije Izvršnog odbora.

U *Predsedništvo* Saveza ulaze predsednik, zamenik predsednika, potpredsednici i sekretar.

Nadzorni odbor kontroliše finansijsko poslovanje Saveza i njegovih institucija i svoje izveštaje podnosi Glavnom odboru i Konferenciji opština. Nadzorni odbor ima tri člana i dva zamenika koje bira Konferencija za odgovarajući mandatni period. Nadzorni odbor na svojoj prvoj sednici bira svog predsednika.

ORGANI, USTANOVE I TELA SAVEZA

Tri predsednika Saveza 1919 — 1964.

Dr Hugo Špicer
(1858—1934)

Za čoveka kakav je bio dr Hugo Špicer, prvi predsednik i počasni predsednik Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, nije preterano reći da je ceo svoj život, sve svoje misli i svoja plemenita osećanja posvetio i poklonio jevrejskoj zajednici. Od svoje najranije mladosti do poslednjeg dana misli su mu bile usmerene u jednome pravcu, jednome cilju: dobiti i interesima zajednice iz koje je ponikao, iz koje je crpeo životne sokove, kojoj je predao celog sebe.

Bio je u punom smislu reči autoritet. I danas, 35 godina posle njegove smrti, njegovi savremenici, a pogotovo oni koji su imali sreću da se po bilo kojem zadatku nađu sučelice s njim, sećaju ga se kao dirigenta koji palicu čvrsto drži u svojim rukama, sećaju ga se kao čoveka koji je svojom reči osvajao, kao rukovodioca koji je velikom snagom svoga duha umeo da svoje misli učini dostupnim i prihvatljivim. Sećaju ga se kao velikog oca i velikog brata.

Dr Hugo Špicer je, zahvaljujući takvim svojim svojstvima, postao pojam. To je on i danas. Kad se povede reč o epohi u kojoj je dejstvovao, odmah se ona povezuje sa imenom dr Huga Špicera, jer je to dvoje nerazdvojno: dr Hugo Špicer i njegova epoha.

U objavi o smrti svog počasnog predsednika Savez jevrejskih opština Jugoslavije je rekao: ... *Neprolazne su i ogromne zasluge pokojnikove za celokupno Jevrejstvo u Jugoslaviji. Jedan od pokretača i osnivača našeg Saveza obezbedio je sebi u njemu trajan spomenik, a u celokupnom Jevrejstvu duboku i čistu brazdu svoga plemenitoga pregalaštva. Bio je nesebičan sluga svoje jevrejske zajednice i svetao primer otadžbeništva.*

• • •

Dr Hugo Špicer

Dr Hugo Špicer rođen je u Osijeku 19. decembra 1858. godine, a preminuo je u Zagrebu 14. avgusta 1934. Njegov otac, dr Samuel Špicer, bio je osječki nadržabin i poznati naučnik iz stare rabinske porodice, potomak Lipmana Helera, »dvorskog Jevrejina« austrijskog cara Ferdinanda II, pa je i svoga sina Huga vaspitavao u pozitivnom jevrejskom duhu; sebi je stavio kao cilj da svoga sina ispuni ljubavlju za sve ljudsko i jevrejsko, a naročito da mu usadi duboka socijalna shvatanja, kojim se dr Hugo Špicer stvarno i odlikovao kako u ličnom životu, tako i u javnom radu.

U Osijeku je završio jevrejsku osnovnu školu, a pravne nauke u Beču. Kad je bio u III semestru, imao je prvi veliki doživljaj koji mu je doneo Orden srebrnog krsta za zasluge s krunom. Prelazeći u Beču preko Dunavskog kanala primetio je devojkju koja se davila; ne vodeći računa o ličnoj opasnosti, skočio je u vodu i spasio devojkju, Jevrejku od sedamnaest godina koja je htela da prekrati život.

Za doktora prava promovisan je u maju 1881. godine, a već u svojoj 26. godini, u avgustu 1884, otvara u Osijeku advokatsku kancelariju. Ubrzo je stekao opšte poverenje članstva Jevrejske opštine, koje ga 1892. godine bira za člana opštinskog predsedništva, a pet godina kasnije, bez protivkandidata, i za predsednika. Njegov rad u Opštini bio je od samog početka prožet naprednim shvatanjem.

Dr Hugo Špicer se u potpunosti posvetio opštinskim zadacima. U jevrejskoj osnovnoj školi ukinuo je nemački kao nastavni jezik i zamenio ga hrvatskim; škola je reorganizovana, a predavanje jevrejskih disciplina usklađeno je sa principima moderne pedagogije; ova škola je bila prva u ovim krajevima koja je uvela učenje hebrejskog jezika. Na inicijativu dr Huga Špicera uvedeno je stipendiranje jevrejskih učenika učiteljskih škola.

Osobite je zasluge stekao i za pravnu i administrativnu organizaciju osječke Opštine, koja je niz decenija bila primer ostalim jevrejskim opštinama u Hrvatskoj i Slavoniji. Izradio je i savremeni opštinski statut koji je trebalo da osigura opštinsku autonomiju (ovo pitanje tada još nije bilo zakonski uređeno), a njime su bile sredene i unutrašnje prilike u Opštini i službenicima priznati stalnost i pravo na penziju.

Postavši predsednik Opštine dr Špicer je pokrenuo akciju za stvaranje saveza jevrejskih opština u Hrvatskoj i Slavoniji. Pod njegovim predsedništvom osječka Opština je 1900. godine sagradila Jevrejski dom u koji su, pored opštinskih kancelarija i nadrabinata, smešteni jevrejska škola i stanovi opštinskih službenika. Godine 1901. dr Špicer je izabran u osječko gradsko predstavništvo, u kome je, sa prekidom jednog mandatskog perioda, saradivao trideset godina, naročito na polju socijalnog staranja. Kao uvaženi pravnik učestvovao je i u donošenju svih važnijih odluka toga tela. Učestvovao je i u radu niza drugih organizacija i ustanova: bio je predsednik Advokatskog odbora (kasnije Komore) i Crvenog krsta. Aktivno je učestvovao pri osnivanju Jevrejskog dečjeg doma, Jevrejske čitaonice, Makabija, Jevrejske ferijalne kolonije i mnogih nejevrejskih institucija. Bio je i predsednik Saveza cionista.

Krunu tako bogate aktivnosti dr Huga Špicera predstavlja svakako Savez jevrejskih opština Jugoslavije, koji je osnovan 1919. godine u saradnji sa predstavnicima jevrejskih opština iz svih krajeva Jugoslavije. Bio je prvi predsednik Saveza, a u znak priznanja izabran je na V kongresu, 1933. godine, za počasnog predsednika. Na istom Kongresu doneta je i odluka kojom se pri Savezu osniva *Fond dr Huga Špicera* za useljavanje Jevreja u Erec Jisrael.

• • •

Sve što je ovde rečeno o dr Hugu Špiceru samo je sažeta slika jednog veoma zaslužnog trudbenika na polju jevrejskog života. Njegova iscrpna biografija ispunila bi čitav tom. Pored pošte koja mu se ovim redovima odaje povodom 50-godišnjice postojanja Saveza

jevrejskih opština Jugoslavije, čiji je dr Hugo Špicer jedan od osnivača, oni treba da novim generacijama predstavljaju čoveka koji je tokom mnogih decenija u našim krajevima bio prvi među prvima.

Dr Fridrih Pops
(1874—1948)

Prihvativši bez rezerve ideju o osnivanju Saveza jevrejskih opština u novoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca, nastaloj posle prvog svetskog rata, dr Fridrih Pops se sav posvetio ovoj novoj ustanovi, koja se za sve vreme svog predratnog dejstvovanja, kao i prvih godina posle drugog svetskog rata, sve do njegove smrti, nije mogla ni zamisliti bez popularnog i opšte cenjenog čika-Frica, dr Fridriha Popsa. Sarađivati s njim bilo je naročito zadovoljstvo. Nikada namrgođen, uvek optimista i horan za šalu, nikada bez »gotovog rešenja« u džepu za svako pitanje koje je trebalo rešiti, pa i onda kad su uslovi za rad bili ponajteži. I onda kad je izgledalo da je sve izgubljeno, da je neka poteškoća nepremostiva, dr Pops je stvari postavljao na pravo mesto i sve je opet išlo napred. Takav čovek imao je i u članovima rukovodstva Saveza i u službeničkom aparatu samo prijatelje i poštovalce.

• • •

Po prvim koracima u život drugi predsednik Saveza uveliko se razlikuje od prvog. Dok je dr Hugo Špicer ušao u život sa izgrađenim pozitivnim jevrejskim stavom, dobijenim u roditeljskom domu, dr Fridrih Pops upoznaje jevrejske vrednosti i oduševljava se za njihov tek u zreloj dobi, iako je sin predsednika Jevrejske aškenaske opštine u Beogradu (ili možda baš zato, kao što je zlurado napisao jedan hroničar povodom Popsovog 60. rođendana), da bi, ušavši iskreno u jevrejski javni život, vremenom zauzeo mesto među prvacima jevrejske zajednice.

Dr Fridrih Pops rođen je u Beogradu 25. novembra 1874. godine, a preminuo je, takođe u Beogradu, 28. maja 1948. Njegov otac dr Samuilo Pops, poznati beogradski lekar, predsednik beogradske Aškenaske opštine, nije svome sinu, budućem lideru Opštine i jevrejske zajednice u Jugoslaviji, predao u nasleđe neki izrazito pozitivan jevrejski stav. Bilo je to svakako u stilu asimilantskog shvatanja koje je krajem XIX veka bilo uopšte vrlo česta pojava, pa i u Srbiji, sve dok se nije u svetu razbuktao cionistički pokret, koji će kasnije zahvatiti i dr Fridriha Popsa.

Školovao se u Beogradu, gde je završio i pravne nauke. Kasnije je u Cirihi, 1918. godine, odbranio disertaciju o porodičnim zadužinama u Srbiji i promovisan za doktora prava. Po završenim studijama radio je izvesno kraće vreme u jednom sudu, a zatim duže vreme u Ministarstvu inostranih poslova, da bi 1901. u svojoj 27. godini, u

Dr Fridrih Pops

Beogradu otvorio advokatsku kancelariju, koja je vremenom postala jedna od najpoznatijih u zemlji i inostranstvu. Njegovi poznavaoi iz mladih dana smatrali su da je za svoj javni i društveni rad, kome je kasnije onako predano i korisno služio, trebalo da zahvali i uticaju svoje supruge Ruže, koja je i sama bila aktivna u društvenom životu Beograda. Pod njenim uticajem dr Pops se počeo zanimati i za poslove izvan svog profesionalnog kruga, da bi vremenom u javnom životu vršio i najodgovornije funkcije. Bio je predsednik Aškenaske opštine, predsednik Saveza jevrejskih opština, potpredsednik Saveza cionista, zamenik predsednika Gradske opštine Beograda, itd.

***

Za vreme »aneksione krize« (reč je o aneksiji Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske Monarhije, koja je ovu pokrajinu do tada držala samo pod okupacijom shodno odluci »Berlinskog kongresa« od 1878. godine), a naročito u dane tzv. carinskog rata između Srbije i Austro-Ugarske, kad je trebalo da se bira novi pred-

sednik Opštine, tražio se za tu dužnost mladi i odvažniji Beograđanin. Bio je predložen dr Fridrih Pops, ali je on kandidaturu dugo odbijao pravdajući se da *ni o čemu nema pojma*, da bi je na kraju ipak prihvatio. Tako je dr Fridrih Pops, drugi po redu predsednik našeg Saveza, ušao u javni jevrejski rad. Otada pa do smrti, sa prekidima za vreme ratova, nije se od njega odvajao.

Po svršetku prvog svetskog rata (u kome je učestvovao kao rezervni oficir) odmah je uspostavio kontakt sa predstavnicima jevrejskih zajednica u pokrajinama koje su ušle u sastav nove države. Ubrzo su ti kontakti, najpre pojedinačni a kasnije i na širem planu, urodili značajnim rezultatom. Sreća su se tako dva velika lidera: dr Fridrih Pops i dr Hugo Špicer, oko kojih su se okupljali svi oni koji su bili oduševljeni za ideju za koju su se zalagala njih dvojica, za stvaranje zajedničke organizacije svih delova sada već velike jevrejske zajednice u Jugoslaviji. Dr Špicer je na ideji o stvaranju Saveza jevrejskih opština u Hrvatskoj počeo da radi još krajem XIX veka, a dr Pops, podržavan od vrlo uglednog beogradskog advokata Rafaila Finca, a ne znajući za akciju dr Špicera, takođe je izneo ideju o osnivanju Saveza. Dr Pops i dr Špicer odmah su, već u prvom susretu, našli zajednički jezik. Tako je bio stvoren tandem koji je odlično obavio zadatak, u čemu su bili naročito podržavani od naprednije, mlađe generacije. Neumornim zalaganjem dr Popsa, koji je na sebe uzeo ponajveći deo tereta oko pripremnih radova, pored dr Špicera i drugih saradnika koji su oduševljeno prihvatili ideju o osnivanju centralne reprezentantske organizacije — već sredinom 1919. godine mogla je na Osnivačkom kongresu u Osijeku da bude doneta odluka o osnivanju Saveza.

Za prvog predsednika Saveza bio je izabran dr Hugo Špicer, koji je živeo u Osijeku, a za prvog potpredsednika dr Fridrih Pops, koji je u stvari bio delovodni predsednik, pa tako i duša sveg zbivanja u Savezu. Na V kongresu Saveza, 1933. godine, dr Pops je bio izabran za predsednika; ovu dužnost je vršio sve do svoje smrti — 1948. godine.

Po oslobođenju Beograda, oktobra 1944. godine, dr Pops je, presrećan, odmah prvog dana na zgradu Saveza prikucao tablu sa imenom Saveza i time simbolično objavio da je Savez jevrejskih opština ponovo živ. Bio je to jedan od najsrećnijih dana u njegovom životu. Odmah je okupio oko sebe sve one koji su u samom Beogradu ili u njegovoj najbližoj okolini, kao i on, preživeli okupaciju i zajedno sa njima pristupio reorganizovanju Saveza. Kad su se po svršetku rata, sredinom 1945. godine, počeli okupljati povratnici iz borbe, zarobljenštva, logora i skrivališta, svima koji su se uključili u rad obnovljenog Saveza bilo je jasno da je predsednik Saveza ona ista ličnost koja je to bila 6. aprila 1941. — dr Fridrih Pops.

Teško je naći koju značajniju jevrejsku akciju u kojoj dr Pops nije aktivno učestvovao. A retko je prolazio dan da mu u njegovu privatnu kancelariju nije dolazila »deputacija« neke opštine iz unutrašnjosti sa najrazličitijim željama i traženjima. Dr Pops je vreme-

nom tako srastao sa onim što se zove javni jevrejski rad, da niti je on mogao da sebe zamisli bez toga rada, a niti je taj javni jevrejski rad mogao da bude zamišljen bez dr Fridriha Popsa — počev od Jevrejske aškenaske opštine pa preko čitavog niza socijalnih, prosvetnih i kulturnih društava i ustanova, sve do naše najveće organizacije u Jugoslaviji, do Saveza jevrejskih opština. A obnova Saveza posle katastrofe pod nacizmom — bilo je životno delo dr Fridriha Popsa.

**Dr Albert Vajs
(1905—1964)**

Kada je Savez jevrejskih opština Jugoslavije 1965. godine izdao Spomenicu posvećenu svom rukovodiocu, dr Albertu Vajsu, trećem po redu predsedniku, u uvodu je rečeno da među nama nema više tog velikog čoveka koji je svojim duhom, ljudskom i drugarskom toplinom, svojom upornošću i pregalaštvom, velikom ljubavlju, taktom i humorom uvek našao pravo rešenje i odgovarajuću reč. No, njegovo odsustvo je samo fizičko, dok je njegov duh uvek prisutan, njegove ideje dočaravaju osećanje da on misli zajedno sa nama, da oseća i deluje za dobro čoveka i zajednice. Jevrejska zajednica u Jugoslaviji i šira jevrejska zajednica u svetu izgubile su u dr Albertu Vajsu svoga velikana, vođu i učitelja, čija je uspomena ostala trajna i neizbrisiva, a i šira društvena zajednica je u njemu izgubila istraživača, naučnika, pedagoga, organizatora, stvaraoca i pesnika, Jevrejina i Jugoslovena, antifašistu i borca za ljudska prava, a iznad svega čoveka i druga.

Albert Vajs Albi rodio se 1905. godine u Zemunu i već u detinjstvu, na početku svog školovanja, bio je zadojen jevrejskim tradicijama. Još u srednjoj školi u Zemunu, a kasnije i na Pravnom fakultetu u Zagrebu, zapažena je njegova vanredna aktivnost u jevrejskim nacionalnim, kulturnim i socijalnim organizacijama. Ta njegova aktivnost nastavljala se i za vreme dok je boravio u nekim mestima Vojvodine, gde je bio advokatski i sudski pripravnik, da bi ga dovela do istaknutih funkcija u Beogradu, gde je tridesetih godina otvorio advokatsku kancelariju. U Jevrejskoj aškenaskoj opštini, u Savezu jevrejskih opština i Savezu cionista bio je uvek rado viđeni predavač i organizator. Mnogo se zalagao i za rešenja koja je trebalo naći da bi se, u godinama pre drugog svetskog rata, našao spas za mnogobrojne jevrejske izbeglice koje su bežale iz hitlerovskog istrebljivačkog pakla.

Aprilska katastrofa bivše Jugoslavije 1941. godine zatiče ga u redovima bivše jugoslovenske vojske i tako dospeva u nemačko ratno zarobljeništvo, gde se od prvog dana ubraja u najaktivnije borce protiv fašizma, u borce za prava i slobodu čoveka i za narodnooslobodilački pokret. Njegova aktivnost u tom radu bila je neumorna i po formama bogata. Živa i pisana reč, odbrana pred

Dr Albert Vajs

nacističkim vojnim sudom, peticije, žalbe i protesti — za sve to je našao i snage i vremena.

Po povratku u oslobođenu zemlju, aprila 1945. godine radio je punim žarom u Državnoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača, pa je bio godinu dana i član jugoslovenske delegacije na Nirnberškom procesu, da bi tako postao jedan od prvih jugoslovenskih eksperata za novo međunarodno krivično pravo. Zatim je radio kao načelnik Instituta za međunarodnu politiku i privredu, bio je nastavnik i profesor na Višoj školi unutrašnjih poslova, Visokoj školi političkih nauka i Pravnom fakultetu u Beogradu, bio je član komisijâ za stepen doktora pravnih nauka, učestvovao je u pripremanju stručnih elaborata za ekstradiciju zloglasnog ratnog zločinca Artukovića i o zlodelima ustaša u inostranstvu, bio je član Komisije za prava čoveka, učestvovao je na velikom broju međunarodnih skupova kao poznati stručnjak, saslušavao je nacističkog krvnika Ajhmana, pisao je ekspertize, rasprave i članke, bio je prvi predavač razvitka civilizacije, održao je serije predavanja iz jevrejske istorije

i o antisemitizmu i dr., saradivao je u telima Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata, bio je delegat na Kongresu Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije. Iznad svega bio je veoma popularan i omiljen među studentima i slušaocima. Još mnogo toga bi moglo da se nabroji iz široke i bogate delatnosti dr Vajsa kao erudite i humaniste.

Međutim, pretežni deo svojih snaga i svog vremena posvetio je jevrejskom javnom radu, pre svega jevrejskoj zajednici Jugoslavije, ali i Jevrejstvu kao celini.

Odmah po povratku u oslobođenu Jugoslaviju, okružen i pomognut svojim saradnicima, unosi nov duh i nove koncepcije u rad Saveza i opština. I sam teško pogođen gubitkom svojih najmilijih sav svoj žar posvećuje radu za jevrejsku zajednicu novog tipa, u kojoj je prioritetni zadatak bio ublažavanje teških rana i gubitaka koje je ostavio rat. Taj obnovni rad, iako na početku pretežno orijentisan u pravcu socijalne delatnosti — prihvatanju i zbrinjavanju povratnika — nije se ograničio na to, jer odmah započinje rad na oživljavanju kulturnog, vaspitnog i nacionalnog rada. Bio je inicijator izdavačke delatnosti, sakupljanja istorijske građe i osnivanja Jevrejskog istorijskog muzeja, zabavišta i omladinskih klubova, ženskih sekcija, podizanja spomenika jevrejskim borcima i žrtvama fašizma, itd.

Iako je alija Jevreja iz Jugoslavije krajem četrdesetih godina zajednicu jugoslovenskih Jevreja smanjila, to nije značilo i jenjavanje aktivnosti dr Vajsa, koji je svojom inventivnošću uvek iznalazio nove forme i bogate metode rada i u tako smanjenoj zajednici.

Odnosi sa državnim organima i društveno-političkim organizacijama i udruženjima, učešće u radu svetskih jevrejskih organizacija, a posebno produbljavanje bratskih i prisnih veza i saradnje sa udruženjima Jevreja poreklom iz Jugoslavije u drugim zemljama, naročito u Izraelu i SAD — bili su domen posebne pažnje i ljubavi dr Alberta Vajsa. Iz toga se stvara koncepcija i linija duboke odanosti Jevrejstvu i pravilnog odnosa prema Jugoslaviji.

Mnogostrana jevrejska aktivnost dr Alberta Vajsa bila je neiscrpna u svom bogatom repertoaru ideja i akcija u širokom dijapazonu delatnosti. Zato je njegova rana smrt značila pretežak gubitak za Jevrejstvo uopšte, a za jugoslovenske Jevreje posebno.

Spomenica koju je Savez izdao samo kao mali izraz svoga poštovanja i pijeteta, spomenik koji mu je Savez podigao na Jevrejskom groblju u Beogradu, Šuma zasadena u kibucu Gat (Izrael) kao živi znak sećanja, ustanove koje su po njemu dobile ime, kao što je to Dečje zabavište Jevrejske opštine u Beogradu, Jevrejski dom u Skoplju i nagradni konkurs Saveza — sve su to samo pokušaji da se trajno označi da je treći predsednik Saveza, koji je to bio od 1948. do svoje smrti (1964), bio čovek i Jevrejin koji nikada neće biti zaboravljen i čiji će amanet i ljubav prema zajednici uvek lebdeći pred očima svih kojima su Jevrejstvo i naša zajednica prirasli srcu.

O svrt na proteklih pedeset godina postojanja našeg Saveza zaceo ne bi bio potpun kada se bar u najkraćim potezima ne bi ukazalo na perspektivu i buduće zadatke koji stoje pred jevrejskom zajednicom u Jugoslaviji, pred jevrejskim opštinama i Savezom. Pri tom na prvom mestu treba naglasiti da je prevaziđen problem koji je u prvoj deceniji posle drugog svetskog rata izgledalo da preti odumiranjem i svodenjem svega što se preduzima na napore koji znače poslednje trzaje jedne generacije posle koje nema budućnosti za jevrejski rad i jevrejski identitet. Deca, omladina i mlađa generacija Jevreja u Jugoslaviji identifikovali su se sa Jevrejstvom i solidarisali sa svojim narodom gde god se on nalazio i kakva god ga sudbina pratila. U to danas niko ne može da posumnja, iako je ta pripadnost Jevrejstvu u nas u mnogo čemu drugačija no što se cenilo klasičnim merilima i atributima. Jevrejska zajednica u Jugoslaviji pretežno je sekularizovana, povezanost sa verom i njenim specifičnim tradicijama odlučna je još kod jednog dela starije generacije koja je u tom duhu vaspitavana i u tome vidi i oseća suštinu svog jevrejskog sadržaja, dok je kod mladih i mlađih to bitno različito i zasnovano, pre svega, na sudbinskoj povezanosti sa svojim narodom i njegovim kulturnim vrednostima iz koje proizilaze svest o pripadnosti Jevrejstvu, ljubav prema njemu i prava identifikacija sa svime što je pozitivno u njemu. To je posebno logično, moguće i ostvarljivo u društveno-političkoj stvarnosti današnje Jugoslavije, domovine njenih naroda i narodnosti, u kojoj niko i ne misli da ospori Jevrejima sva prava na jevrejsku orijentaciju i opredeljivanje.

Polazeći od takvih postavki, evo i zadataka koji će još dugo predstavljati obavezu opština i Saveza:

— Saradnja sa državnim organima, društveno-političkim organizacijama i udruženjima na unapređivanju demokratskog socijalističkog društva u kome je pravo čoveka i građanina prvi imperativ uz odlučnu borbu protiv svih ostataka antisemitskih pojava otkud god i od koga god oni poticali.

— Aktivno učešće u radu i saradnja sa onim jevrejskim organizacijama i zajednicama sa kojima je naša zajednica i do sada saradivala (Svetski jevrejski kongres, JOINT, Evropski savet jevrejskih opštinskih službi, Memorijalna fundacija za jevrejsku kulturu, savezi jevrejskih opština posebno u Evropi, Svetska sefardska federacija i dr.); razmena materijala i iskustava sa drugim jevrejskim ustanovama i organizacijama (biblioteke, arhivi, muzeji i dr.); kontakti sa drugim jevrejskim organizacijama, kada je to celishodno i korisno.

— Bratska veza i produblјivanje radnih kontakata sa udruženjima Jevreja poreklom iz Jugoslavije — pre svega sa Hitahdut Olej Jugoslavija u Izraelu i Udruženjem jugoslovenskih Jevreja u SAD, kao i u drugim zemljama i mestima.

— Obezbeđivanje jevrejskog vaspitanja za decu i omladinu u svim vidovima koji pružaju najbolju garanciju da naredne generacije steknu potrebna znanja i usvoje sve što po sadržini predstavlja duhovne tekovine Jevrejstva, i to putem zabavišta, omladinskih klubova, priručnika i druge literature, folklornog jevrejskog blaga, gajenja pozitivnih jevrejskih tradicija u porodici i organizovanih društvenih formi.

— Seminari, širi skupovi u toku godine sa odgovarajućom jevrejskom kulturnom sadržinom, kao i zajednička letovanja dece i omladine sa programima kulturnog rada koji dopunjuju osnovna znanja o jevrejstvu, treba da predstavljaju zaokružavanje i komplementarne oblike vaspitanja jevrejske dece i omladine.

— Kulturni rad odraslih putem popularisanja jevrejske kulture u svakom pravcu (predavanja, diskusioni sastanci, koncerti jevrejske muzike) biće posebna briga Saveza i opština, pri čemu naročita pažnja treba da se posveti informativnoj delatnosti putem međusobnih kontakata, skupova i poseta.

— Uz visoku ocenu dosadašnjeg rada i rezultata koje su postale ženske sekcije u opštinama, taj rad treba i dalje gajiti i unapređivati, posebno u pravcu angažovanja u jevrejskom vaspitanju dece i omladine, kulturnoj delatnosti, kao i staranju za stare i bolesne članove zajednice, odnosno za socijalno ugrožene.

— Početni pozitivni rezultati na aktiviranju mladih aktivista u rad Saveza i opština biće podstrek da se tome posveti još veća pažnja i obezbedi prenošenje rada i odgovornosti za rad u Savezu i opštinama na mlađe koji će na tom poslu odmeniti stariju generaciju.

— Izdavačka delatnost Saveza biće svakako usmerena u dva pravca: prvo, na izdavanje standardnih knjiga i priručnika sa opštim znanjima iz jevrejske istorije i kulture uopšte i, drugo, na štampanje građe iz oblasti istorije Jevreja u Jugoslaviji. Časopis Saveza »Jevrejski pregled« i ubuduće treba da bude glasilo koje će sistematski informisati svaku jevrejsku porodicu u Jugoslaviji kako o događajima u jevrejskom životu u Jugoslaviji, tako i o zbivanjima u Jevrejstvu širom sveta.

— Prikupljanje građe za istoriju Jevreja u Jugoslaviji od najstarijih vremena do danas, naročito materijala iz perioda nacifašizma, borbe i stradanja, demografska istraživanja, sređivanje arhivske gra-

de, obezbeđivanje spomenika jevrejske kulture, muzejske izložbe i intenzivan rad na svemu što je vezano za život Jevreja u našim krajevima u prošlosti moraće da se još više intenziviraju, da bi se blagovremeno otelo od zaborava i propadanja sve što mora da se sačuva.

— Posebnu brigu cele zajednice predstavljaće očuvanje, saniranje i konzerviranje jevrejskih grobalja u Jugoslaviji, naročito u mestima u kojima danas nema jevrejskih opština, pa ni porodica Jevreja. Taj zadatak neće moći da savlada naša zajednica sama, pa će morati da se osloni na pomoć kako državnih organa, tako i na razumevanje šire jevrejske zajednice, naročito Jevreja poreklom iz Jugoslavije koji žive u inostranstvu. Spomenici borbama i žrtvama fašizma biće u tom sklopu izuzetno važna briga cele zajednice, uz obavezu da se na mestima masovnog stradanja, gde to još nije učinjeno, podignu odgovarajuća obeležja odnosno spomenici.

— U zadovoljavanju potreba verskog života, prioritetsnu obavezu zajednice čini obezbeđenje kvalifikovanog rabina i drugih kadrova koji mogu da zadovolje osnovne zahteve bogoslužjenja i ritualnih obreda. Izdavanje jevrejskog kalendara svake godine, nabavka ritualnog pribora (kašer vina, lulavim, etrogim i dr.), macota, odgovarajućih knjiga i sl. nastaviće se u okviru potreba koje postavljaju članovi zajednice koji poštuju te vidove tradicije.

— Socijalna delatnost i ubuduće će na prvo mesto stavljati brigu za stare, bolesne, nemoćne i siromašne, održavajući primerni standard Doma staraca u Zagrebu kao najvažnije ustanove u domenu jevrejskog socijalnog rada. Pomaganje materijalno ugroženih članova zajednice u novcu, lekovima, hrani i uopšte uaturi nastaviće se u okvirima mogućih pokrivanja tih potreba sa tendencijom da se ta obaveza sve više prenosi na opštine, a samo u najtežim slučajevima da zajednica kao celina bude angažovana za rešavanje slučajeva koji prelaze okvir snaga lokalnih zajednica.

— Doprinosi članova zajednice u bliskoj budućnosti treba da osiguraju materijalna sredstva za rad i funkcionisanje cele zajednice kako za nužnu administraciju, tako i za pokriće funkcionalnih izdataka.

— Dalje unapređivanje demokratskih formi i metoda rada uz češće kontakte između Saveza i opština i obratno daće mogućnosti da cela zajednica kroz odgovarajuće oblike učešća usmerava život i rad zajednice kao žive i kompaktne jevrejske društvene celine u Jugoslaviji, koja će se na taj način uklopiti u Jevrejstvo u svetu.

Sve što je ovde rečeno o zadacima opština i Saveza možda izgleda više nego što odgovara brojnom stanju i snazi naše zajednice. Ali zajednicu kao što je naša ne održava kvantitet nego volja, privrženost i ljubav prema Jevrejstvu i zato smo ubeđeni da će ona, iako brojno mala, postići na svom daljem putu i više od onoga što je ovde zapisano kao zadatak. U tome će sigurno moći da se osloni ne samo na sopstvene snage nego i na podršku i shvatanje kod jugoslovenske društvene zajednice kao i na bratsku solidarnost celog Jevrejstva.

Podaci o organima Saveza i jevrejskim opštinama

Prvi predratni Glavni odbor izabran na I kongresu 23. novembra 1921. u Zagrebu

Predsjednik: dr Hugo Špicer (Osijek)

potpredsjednici: dr Fridrih Pops i Šemaja Demajo (Beograd) i dr Hugo Kon (Zagreb)

sekretar: David Hohner (Beograd)

blagajnik: Lazar Avramović (Beograd)

članovi: dr David Alkalaj i Rafailo Finc (Beograd), dr Lavoslav Šik (Zagreb), dr Lavoslav Brandajs (Zemun), dr Oskar Špigler (Slav. Brod), dr Hinko Gotlib (Bjelovar), dr Leo Lederer (Vinkovci), dr Jakob Kajon i Bernardo Klajn (Sarajevo), Avram D. Levi (Brčko), Salamon Poljokan (Banja Luka), dr Adolf Klajn, Vilim Glid i Sigmund Vig (Subotica), dr Ferdo Lustig (Novi Sad), dr Hercl (Pančevo), Ludvig Kerpner (Veliki Bečkerek sada Zrenjanin) i Mavro Frid (Illok).

zamenici: dr Samuel Pinto (Sarajevo), Šime Špicer (Zagreb), dr Vatroslav Rajner (Karlovac), dr Josip Horn i Navaro (Osijek) i Matija Satler (Novi Sad).

Poslednji predratni Glavni odbor izabran na VII kongresu 24. aprila 1939. u Beogradu

Predsjednik: dr Fridrih Pops (Beograd).

potpredsjednici: dr David Albala (Beograd), dr Marko Horn (Zagreb) i dr Elemir Kalmar (Subotica)

članovi: dr Fran Hercog, David A. Alkalaj, Bernard Robiček, Pavle Vinterštajn, dr Isak Amar, Isak Mašijah i Avram Azriel (Beograd), dr Hugo Kon, Oto Hajnrih, dr Drago Rozenberg, dr Joel Rozenberger, Lavoslav Štajner i dr Nikola Tolnauer (Zagreb), Herman Alkalaj, dr Leon Perić i Iso Herman (Sarajevo), dr Ferdinand Lustig i Ljudevit Korodi (Novi Sad), dr Moše Švajger (Subotica), dr Lazar Margulies (Osijek), dr Avram Nisim (Skoplje), Leon Kamhi (Bitolj), Leopold Frajberger (Petrovgrad, sada Zrenjanin), dr Ignjat Lang (Vinkovci), Jozef D. Nahmijas (Banja Luka) i David Majzel (Karlovac)

zamenici: dr Albert Vajs i Moša Demajo (Beograd), dr Moše Jahri (Sarajevo), dr Meir Veltman (Novi Sad), dr Edmund Altman (Osijek), Milan Rajh (Koprivnica), dr Ignjat Rozner (Tuzla) i dr Marcel Štokhamer (Nova Gradiška)

članovi po položaju: Vrhovni rabin dr Isak Alkalaj i generalni sekretar Šime Špicer, te 5 rabina i 1 kantor koje delegiraju kongresi Saveza rabina odnosno Saveza kantora

zamenici po položaju: 3 rabina koje delegira kongres Saveza rabina.

Funkcioneri i saradnici Saveza 1969. godine

Radni odbor: *predsednik* dr Lavoslav Kadelburg; *zamenik predsednika* Aleksandar Levi; *potpredsednici* Bencion Levi (zamenik Lea Sorger) Beograd; dr Isak Levi (zamenik Moric Montiljo) Sarajevo; dr Lav Singer (zamenik dr Milan Polak) Zagreb; *sekretar* Luci Petrović; *članovi:* Ivan Brandajs, prof. dr Andrija Gams, inž. Josif Levi, Duško Mladinov, inž. Aleksandar Mošić, Ruben Rubenović, dr Samuel Sarafić, Aleksandar Štajner i inž. Milorad Švarc;

Izvršni odbor: a) *svi članovi Izvršnog odbora;* b) *članovi van Beograda:* dr Oto Centner (zamenik Slavko Goldštajn) Zagreb; Rafael Braco Salom (zamenik Isak Kabiljo) Sarajevo; dr Julije Kenig (zamenik Mira Kovač) Novi Sad; Makso Herman (zamenik Zlata Margulies) Osijek; Ladislav Fišer (zamenik Ladislav Horovic) Subotica; c) *počasni članovi:* dr Zoltan Lorant (Subotica) i dr Marko Alkalaj (Beograd);

Nadzorni odbor: *članovi* dr Mirko Gutman, predsednik, Sombor; Slavko Hohsinger, Zagreb; Simha Kamhi, Sarajevo; *zamenici* Josip Lihtental, Osijek, Ladislav Horovic, Subotica;

Kuratorijum Doma staraca: *predsednik* dr Oto Centner; *potpredsednik* prof. dr Edvin Ferber; *članovi iz Zagreba:* dr Samuel Dajč, dr Edvin Ferber, dr Milan Goldner, dr Branko Gostl, Ašer Kabiljo, dr Lav Singer, Oto Šilinger, dr Jola Oberzon, dr Leo Roter i dr Željko Šrenger; *predstavnicima domara:* Štefa Švarc i Žiga Gvozdan; *predstavnicima ženske sekcije* Jevrejske opštine u Zagrebu: Zora Štajner i Štefa Rozbroj; *članovi van Zagreba:* Šemaja Avramović (Beograd), Moric Montiljo (Sarajevo), Vera Birman (Subotica), dr Steva Kerekeš (Novi Sad), dr Mavro Vizner (Osijek), Leon Papo (Rijeka) i Haim Sadikarijo (Skoplje); *upravnika Doma staraca:* Adela Vajs; *doživotni počasni predsednik:* Rafael Montilija; *lekar Doma:* dr Artur Polak; *lekar konsultant:* dr Lazo Vajnberger (za neurologiju).

Saradnici Saveza: *sekretar* Luci Petrović; *kustos Jevrejskog istorijskog muzeja* dr Vidosava Nedomački; *referenti* Mikša Benzion i Hanika Montiljo-Gašić; *omladinski instruktor* Mirjam Štajner; *blagajnik* Erna Salom; *knjigovođa* Toma Nador; *pomoćni službenici* Samuilo Kalderon i Bencion Pinto.

Glavni urednik »Jevrejskog pregleda«: David Levi Dale

Muzejski savet Jevrejskog istorijskog muzeja: predsednik prof. dr Jorjo Tadić, direktor Istorijskog instituta Srpske akademije nauka; *članovi po položaju:* predsednik Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, rukovodilac Komisije za istorijsko-muzejski rad i kustos Jevrejskog istorijskog muzeja; *članovi:* prof. dr Svetozar Radojčić, profesor Univer-

ziteta, prof. dr Dušan Glumac, profesor Univerziteta, Gojko Vujičić, pukovnik, pomoćnik upravnika Vojnog muzeja, Jovan Sekulić, direktor Zavoda za zaštitu spomenika kulture, Liza Bihalji, publicista, Aron Alkalaj, publicista, dr Jaša Romano, pukovnik, Nandor Glid, vajar, Eva Biro, direktor Foto-Tanjuga, dr Vuk Vinaver, naučni saradnik Instituta društvenih nauka, prof. dr Lavoslav Glesinger, profesor Univerziteta, i prof. dr Samuel Kamhi, profesor Univerziteta.

Komisija Saveza za međunarodne i međunacionalne odnose: *rukovodilac* dr Lavoslav Kadelburg; *članovi* Aleksandar Levi, Luci Petrović, David Perera (Beograd), dr Lav Singer, zamenik dr Oto Centner (Zagreb), dr Isak Levi (Sarajevo), Pavle Šosberger (Novi Sad), Mirko Vajcenfeld (Subotica) i Alfred Vajs (Osijek);

Komisije Izvršnog odbora:

za kulturnu delatnost: *rukovodilac* Aleksandar Štajner; *članovi:* inž. Aleksandar Mošić, inž. Milorad Švarc, Rafailo Blam, dr Vidosava Nedomački, David Perera, dr Jaša Romano i Mile Salom; *rukovodioci potkomisije:* Lea Sorger, dr Gavriilo Deleon, Aron Alkalaj i Mira Kulušić;

za rad sa omladinom studentskog uzrasta: *rukovodilac* Duško Mladinov; *članovi:* Nikica Barbulović, Olivera Mirković, Vesna Najfeld, Eva Šrajer i Tamara Štajner;

za muzejsko-istorijski rad (u formiranju): radom Komisije rukovode prof. dr Andrija Gams i inž. Aleksandar Mošić;

za letovanje: *rukovodilac* inž. Josif Levi; *članovi:* Ivan Brandajs i dr Marko Alkalaj;

finansijsko-socijalna: *rukovodilac* Ivan Brandajs; *članovi* Ruben Rubenović i dr Marko Alkalaj;

za opšte poslove: *rukovodilac* dr Samuel Sarafić; *članovi* inž. Josif Levi i Ruben Rubenović;

za personalna pitanja: *rukovodilac* Luci Petrović; *članovi* Ivan Brandajs (kao rukovodilac Finansijsko-socijalne komisije), Mikša Benzion (kao predstavnik radnog kolektiva) i rukovodioci onih komisija koje su u konkretnom slučaju zainteresovane za pitanja koja su na dnevnom redu.

JEVREJSKE OPŠTINE U JUGOSLAVIJI

I — 1940. godine

a) u Savezu jevrejskih veroispovednih opština

M e s t o	Broj članova	I m e	
		predsednika	rabina ili najstarijeg sveštenika
Apatin*	61	Bela Šefer	Samuel Švalb
Bačka Palanka*	229	Solomon Štajf	Eugen Gros
Bačka Topola	254	Josef Vig	Julius Goldštajn
Bajmok*	123	Ljudovit Šefer	Mavro Jakobović
Banja Luka ašk.	139	Moric Hercog	Sigmund Kon
Banja Luka sef.	244	Josef Nahmijas	Mihael Atijas
Bela Crkva*	51	Josef Gros	Evgen Kraus
Beli Manastir*	—	(u osnivanju)	
Beograd ašk.	1888	dr Fridrih Pops	Ignjat Šlang
Beograd sef.	8500	dr David Albala	dr Isak Alkalaj
Bezdan*	90	dr Nandor Poper	H. Grinberger
Bihać*	156	dr Levi	Avram Atijas
Bijeljina*	245	Zadik Baruh	Salamon Levi
Bitolj*	3146	(Povereništvo)	Avram Romano
Bjelovar	337	Dragutin Grinhut	dr D. Ginsberg
Brčko*	145	Hajim D. Salom	Leon Katan
Čakovec	404	dr Ljudevit Švarc	dr J. Grinvald
Čantavir*	66	dr Simon Lipot	Adolf Kraus
Čonoplja*	31	dr Aleks Hajdu	Makso Dajč
Čurug*	55	Šandor Lampel	V. Birnbaum
Daruvar	169	Leon Gros	
Debeljača*	148	Andor Gutman	Ignjat Rot
Derventa*	118	Moric Kabiljo	Jakov Papo
Doboj	53	Josef L. Pesah	
Dolnja Lendava	134	Moric Švarc	
Donji Miholjac*	173	Urlik Libling	
Dubrovnik	87	Josip Mandl	Salamon Baruh
Đakovo*	197	Josip Frank	Aleksandar Rot
Horgoš*	24	Marko Deneš	Ižak Abraham
Karlovac*	297	Josip Rendeli	David Majzel
Koprivnica*	358	Milan Rajh	dr Izrael Kon
Kos. Mitrovica*	116	Benvenisti Koen	
Kragujevac*	85	dr Moša Eli	
Križevci*	119	Ljudevit Štraus	Lav Buksbaum
Kula*	124	dr D. Holender	S. Šlomović
Kutina*	132	Albert Singer	Mojsije Trilnik
Leskovac*	59	Bokor Mandil	
Ludbreg*	82	dr L. Šlezinger	J. L. Dajč
Ljubljana		(u osnivanju)	
Mali Idoš*	30	Šandor Kertes	Lipot Frankl

M e s t o	Broj članova	I m e	
		predsednika	rabina ili najstarijeg sveštenika
Mostar	142	Bernhard Širc	David Perera
Murska Sobota*	711	Armin Hiršl	dr Lazar Rot
Našice*	229	Muško Vajs	Jakov Šmelcer
Niš	337	Bora H. Hazan	Albert Daniti
Nova Gradiška*	198	Jakov Kon st.	Andrija Trilnik
Novi Bečej*	204	G. Šlezinger	Emanuel Polak
Novi Kneževac*	69	Josif Šiler	Izrael Gelbman
Novi Pazar	297	Leon Bahar	Cadik Konforti
Novi Sad	4104	dr Ferdinand Lustig	dr Hinko Kiš
Novi Vrbas*	233	Aurel Rajh	Josip Klajn
Osijek gor. grad	2400	dr L. Margulies	dr H. Štekel
Osijek donji grad	184	Bela Herman	
Pakrac*	99	Josip Mautner	Izak Frajdes
Pančevo	403	Oskar Fišgrund	Majnhart Klajn
Parabuć*	73	Šamu Kelemen	Ernest Špicer
Petrovgrad	1267	Leopold Frajšberger	dr David Finci
Pirot*	96	Moša Levi	
Podrav. Slatina*	136	Artur Bauer	
Priština	385	Hajim B. David	Zaharije Levi
Rogatica*	44	mr. ph. S. Papo	Salomon Pardo
Ruma*	249	Dezider Šlezinger	Vilim Goldštajn
Sanski Most*	94	Isak Atijas	Isak Papo
Sarajevo ašk.	1060	v. d. Iso Herman	dr Hinko Urbah
Sarajevo sef.	7054	dr Samuel Pinto	dr Moric Levi
Senta	595	Armin Graf	dr A. Erenfeld
Sisak*	258	dr Emil Fleš	dr Beno Hajs
Skoplje	2816	dr Avram Nisim	Moše Behar
Slav. Požega*	123	Leo Štajner st.	Mordehaj Rikov
Slav. Brod	423	dr Milan Polak	dr L. Vajsberg
Smederevo*	70	L. Tajtacak	
Sombor	945	dr Henrik Oblat	Jakov Špaser
Split	284	inž. M. Morpurgo	Isak A. Finci
Srem. Mitrovica*	100	dr Fridrih David	Ger. Belogorski
Stanišić*	31	Bene Liht	Bela Vajs
Stara Kanjiža*	174	A. Griner	Herman Vajs
Stara Moravica*	38	Aleksandar Špajer	J. H. Frenkel
Stari Bečej	253	Rudolf Špicer	
Stari Sivac*	47	Vilim Lederer	Leo Lifsic
Subotica	4900	dr Elemir Kalmar	dr L. Geršon
Sušak	143	Velimir Švarc	Oto Dajč
Šabac*	83	dr Hajim Ruso	Nisim Adižes
Štip*	588	Menahem Levi	Meir M. Kasorla
Temerin*	63	S. Šosberger	Gerson Slovak
Titel*	80	dr Eugen Fišer	Vladimir Heršković
Travnik	261	dr Jakob Konforti	Samuel Abinun

M e s t o	Broj članova	I m e	
		predsednika	rabina ili najstarijeg sveštenika
Tuzla	241	dr Ignjat Rozner	A. Fingerhut
Valpovo*	140	inž. L. Hupert	
Varaždin*	515	v. d. Mato Štraus	dr Rudolf Glik
Velika Kikinda	512	Maks Gutman	dr Vilim Štajner
Vinkovci*	630	dr Ignjat Lang	dr M ₁ Frankfurter
Virovitica*	204	Edo Kajzer	Adolf Springer
Visoko*	126	Elias Kabiljo	Majer J. Kasorla
Višegrad*	93	Gavriel Papo	Josef Levi
Vlasenica*	61	Albert Altarac	Aron Altarac
Vršac	290	Hajim Sid	Mavro Salcman
Vukovar*	213	Hinko Štajner	dr Izrael Šer
Zagreb ašk.	8712	dr Marko Horn	dr Gavro Švarc
Zagreb sef.	625	Cezar Gaon	Isak Baruh
Zavidovići	117	J. Zonenfeld	Isak Kabiljo
Zemun ašk.	354	dr L. Brandajs	Geršon Kačka
Zemun sef.	115	Moreno Anaf	Isak Musafija
Zenica	195	H. Libling	Juda Finci
Zvornik*	78	Nahman Hajon	Nisim Montiljo
Žabalj*	100	Jakov Fišer	
Žepče*	58	Mošo J. Musafija	Isak Mevorah

b) u Udruženju ortodoksnih jevrejskih veroispovednih opština

Ada*	350	David Hubert	David Hofman
Bačka Palanka*	50	Karl Levi	Jonaz Glauber
Bački Petrovac*	100	J. Glid	Samuel Silber
Bačko Petrovo Selo*	310	J. Sanet	
Ilok ašk. ort.*	160	Herman Štern	
Ilok ort.*	150	Lazar Štern	Hilel Štajner
Mol*	100	M. Šlezinger	
Senta sef. ort.*	850	Mozes Krajnik	Mozes Lebović
Sombor*	70	Šandor Gros	Henrik Vajs
Stara Kanjiža*	35	Bernat Menzer	Salomon Berković
Subotica*	560	J. Grosberger	Mozes Dajč
Zagreb*	130	Leon Hesel	

*) U mestima označenim zvezdicom — jevrejske opštine više ne postoje.

II — 1947. godine

Mesto i broj pripadnika		Mesto i broj pripadnika	
1. Ada	59	21. Rijeka	99
2. Apatin	25	okolina Rijeke	75
3. Bač	2	22. Sarajevo	1557
4. Bačko Petrovo Selo	26	23. Senta	110
5. Banja Luka	46	24. Senta-ortodoksna	118
okolina Banja Luke	85	25. Skoplje	328
6. Beograd	2271	26. Sombor	145
7. Bitolj	57	okolina Sombora	56
8. Bugojno	8	27. Split	163
9. Dubrovnik	31	okolina Splita	19
okolina Dubrovnika	3	28. Sremska Mitrovica	20
10. Kikinda	37	okolina Sr. Mitrovice	13
11. Kosovska Mitrovica	33	29. Subotica ortodoksna	88
12. Mol	11	okolina Subotice	186
13. Mostar	65	30. Subotica	981
14. Niš	31	31. Šid	16
15. Novi Pazar	36	32. Tuzla	78
Prizren	4	okolina Tuzle	9
16. Novi Sad	1001	33. Vršac	31
okolina Novog Sada	220	okolina Vršca	2
17. Osijek	361	34. Zagreb	2080
okolina Osijeka	249	okolina Zagreba	434
18. Pančevo	88	35. Zavidovići	25
okolina Pančeva	13	36. Zemun	132
19. Piroć	12	37. Zenica	34
20. Priština	224	okolina Zenica	9
		38. Zrenjanin	92
		Ostala mesta	36

III — 1969. godine

Mesto	Broj članova	Ime predsednika
Bačka Topola	29	Olga Vajs
Banja Luka	47	Ašer Volah
Beograd	1602	Bencion Levi
Bjelovar	12	dr Oto Kraus
Bečej	5	Zoltan Vajnberger
Čakovec	21	Elizabeta Bartoš
Darugar	36	Marko Flajšhaker
Doboj	27	Mihajlo Atijas
Dubrovnik	62	Emilio Tolentino
Jajce	20	Flora Klem
Kikinda	4	Jelena Kovač
Ljubljana	84	dr Aleksandar Švarc
Mostar	74	Filip Kon
Niš	36	Peša Gedalja
Novi Pazar	10	Aron Mentović
Novi Sad	281	Pavle Šosberger
Osijek	220	dr Mavro Vizner
Pančevo	78	dr Ladislav Erš
Priština	11	Hajim Adižes
Rijeka	160	Josip Engel
Sarajevo	1090	dr Isak Levi
Senta	58	Arnold Fridman
Skoplje	54	dr Nikola Šajber
Slavonski Brod	32	Armin Berger
Sombor	61	dr Mirko Gutman
Split	115	Slavko Zvezdić
Subotica	403	Mirko Vajcenfeld
Travnik	17	Jakov Finci
Tuzla	60	Joško Vizler
Virovitica	34	Marko Vajs
Vršac	7	Pavle Vaserman
Zagreb	1341	dr Leo Singer
Zavidovići	12	Monika Musafija
Zemun	136	Josip Frank
Zenica	30	Geza Kacur
Zrenjanin	28	Ruža Tajti
Ostala mesta	208	

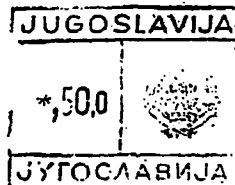

Prilozi

Josip Broz Tito

GENERALNI SEKRETARIJAT
PRESEDNIKA REPUBLIKE

Gospodin —

Dr LAVOŠLAV KADELBURG, predsednik
Saveza jevrejskih opština Jugoslavije

BEOGRAD
7. jula 71-a

Josip Broz Tito

Beograd, 30. maja 1969

Najsrdačnije zahvaljujem na
čestitkama upućenim povodom mog rođendana.

MUD

Š A V E Z
JEVREJSKIH VEROISPOVEDNIH OPŠTINA
KRALJEVINE JUGOSLAVIJE
Ls/ZF Br. 5050

Beograd, 13 novembra 1933.

HITNO I VAŽNO!
*****

SVIMA JEVREJSKIM VEROISPOVEDNIM OPŠTINAMA
i
GOSPODI ČLANOVIMA GLAVNOG ODBORA SAVEZA

Pod brojem 4772 Savez Vam je 29 oktobra o.g. uputio poziv da ga hitno i redovno izveštavate o svim, antisemitskim pojavama u štampi i društvu, a i o svim povoljnim pojavama.

Na taj poziv Savez je već primio nekoliko izveštaja. Ali nam nedostaju izveštaji iz više mesta iz kojih - koliko znamo - ima neželost šta da se javi.

Poslednjih dana Savez je imao prilike da po toj stvari preko svojih pretstavnika ponovo učini posetu merodavnom mestu. Biće potrebno da NAJSKORIJIH DANA SAKUPIMO SVE ŠTO JE POSLEDNJIH MESECI IZLAZILO U ANTISEMITSKOJ ŠTAMPI I UOPŠTE PODATKE O SVIM ANTISEMITSKIM POJAVAMA U NAŠOJ ZEMLJI.

Stoga Vas ponovo molimo da nam odmah po prijemu covega akta pošaljete primerke novina u kojima su u poslednje vreme izlazili antisemitski članci ili beleške, i da nam pošaljete izveštaje o svim antisemitskim pojavama u Vašem mestu i kraju

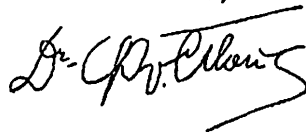
Takodje Vas umoljavamo da nam i ubuduće izvolite redovno slati takve novine i izveštaje (novine po mogućstvu u 2 primerka).

Hitno jel

Gen. sekretar,

Pretsednik,

Sl. 75. — Poziv opštinama da pošalju izveštaje o antisemitskim pojavama

Илази сваког 15 у месецу ■ Го-
дишња претплата 30 динара; по-
једини број 3 динара ■ Рукописи
се примају до 8 у месецу ■
Адреса редакције: Пошт. фах 599
■ Телефон 23-525 ■ Уредништво
и управа: Вука Караџића ул. 12. I

Сазив главног одбора Савеза

Извршни одбор Савеза, на својој седници од 28 децембра 1936, расправљао је питање оставки госпде надрабина др-а Морица Леви, надрабина др-а Хинка Урбаха, др-а Букића Пијале, инж. Оскара Грофа, Мордехаја Атнаса, др-а Самуела Пинто и Михаела Леви на чланство у Главном одбору Савеза. Поред ових оставки Савезу је г. др Самуел Пинто предао жалбу за Министарство правде против избора генералног секретара.

Поводом тих питања Извршни одбор је на поменутој седници донео решење:

да се за 14 фебруара 1937 саове Главни одбор са овим дневним редом:

1) решавање по оставкама чланова Главног одбора госпде напред поменуте;

2) решавање у вези жалбе г. др-а Самуела Пинто.

На дневни ред ће се ставити и друге тачке уколико се за то буде указала потреба.

Према т. 12 чл. 39 Савезног пословника на дневни ред седнице Главног одбора биће стављени и они предлози и питања, који ће од стране чланова Главног одбора бити поднети најкасније пет дана пре састанка Главног одбора. (Они предлози и питања који се шаљу поштом, сматраће се да су поднети онога дана када су предати пошти на повратни рецепис.)

Нове стипендије за студенте јеврејских наука

У многим нашим општинама постоји велика потреба за рабине са високом образовањем, којих у нашој земљи нема у довољном броју. Да би се нашим омладинцима омогућило студију високих јеврејских наука на страни (јер у нашој земљи за то нема могућности), Извршни одбор је на својој седници од 28 децембра 1936 донео принципијелно решење:

да се почевши са зимским семестром 1937 у оквиру расположивих средстава хренрају две нове стипендије за студију јеврејских наука на страни и да се за те стипендије благовремено распише конкурс.

Издавање хебрејског уџбеника

На својој седници од 28 децембра 1936 Извршни одбор Савеза се позабавио питањем потребе издавања хебрејског уџбеника за школску омладину. За такав уџбеник постоји одавна велика потреба, па је Савез затражио и мишљење Рабинског синода. Примивши тражено мишљење, Извршни одбор је донео решење:

да се на основу мишљења Рабинског синода распише конкурс за уџбеник хебрејског језика, с тим да услове за тај конкурс изради Културно-социјална секција у споразуму са Рабинским синодом.

Предмет се сада налази пред надлежним одборима.

Испитивање могућности даљњег опстанка Општине у Ваџком Градишту

У Ваџком Градишту постоји мала јеврејска општина са свега око 20 душа. Пошто је та општина, изгледа, изгубила све услове за самостално постојање, то је та околност била предметом расправљања Извршног одбора Савеза, који је на својој седници од 28 децембра 1936 донео решење:

да се станје Општине испита, а ако су наводи тачни, да се од стране канцеларије Савеза предузме све што је потребно за ликвидацију и њиховане те Општине, а територија садашње Општине да се доцније подели суседним општинама, о чему ће се накнадно донети решење.

Разрез савезног приноса за 1937 г.

Позив општинама

Позивају се општине, да у сврху разреза савезног приноса за 1937 годину доставе Савезу најдаље до 10 фебруара о. г. именући списак својих приносника према станју на дан 1 јануара 1937 г. по могућности са ознаком разезаног општинског (верског) приноса за сваког члана. Уколико која општина није још извршила разрез својим члановима, послаће Савезу у означеном року само списак приносника, а износе разреза јавиће накнадно.

Позивају се општине да истовремено пошаљу Савезу и општински буџет за 1937 годину.

SAVEZ JEVREJSKIH VEROISPOVEDNIH OPŠTINA
KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

אחדות הקהילות במלכות יוגוסלביה

Beograd, 24 novembra 1938.

Br. 6261

Le/A

Beograd, Poštanski pregradak 609
Kongijala Ljubića ul. 34
Telefon br. 29-825 i 29-019
Radna kod Poštanske Stanice broj 62614

Predmet: _____

SVIMA JEVREJSKIM VEROISPOVEDNIM OPŠTINAMA

Nesreća naše braće u Nemačkoj postaje svakim danom sve strašnija. U kratkim prikazima gotovo je nemoguće dati potpunu sliku. Pa ipak, da bi opštine bar donekle bile upoznate sa strahotama koje preživljuju naša braća u Nemačkoj, mi im šalje-mo i poslednji broj "Jevrejske korespondencije" u kome su ob- javljeni samo neki momenti.

U cirkularu br. 6096 od 15 o. m. skrenuli smo opštinama pažnju, da se u vezi sa poslednjim događajima u Nemačkoj mora očekivati, da će broj onih koji će morati tražiti pomoć oset- no porasti i ukazali smo na dužnost svih opština, da što više doprinesu Centralnom potpornom fondu.

Ponavljajući taj apel mi verujemo, da će opštine u punoj meri osetiti težinu sadašnjeg vremena i da će našmoći volj- e i ljubavi, da u velikoj akciji spasavanja učestvuju i doprinaša- njem ž r t a v a , a ne samo prilozima "koji se ne osećaju". Pri sadašnjem stanju stvari treba doprineti žrtve koje će se i osetiti.

Centralni potporni fond raspolaže u ovome času upravo nezatnom sumom novaca. U njemu ima svega oko Din 20.000.- A to neće biti dovoljno ni za potrebu od 10 dana. Stoga epelujemo na sve opštine da nam odmah po prijemu ovoga cirkulara doznače što veću sumu za Centralni potporni fond.

Šalom!

Generalni sekretar,

Pretsednik,

Sl. 77. — Apel opštinama da znatnim doprinosima omoguće rad Fonda za pomaganje emigranata

SAVEZ JEVREJSKIH VEROSPOVEDNIH OPŠTINA
KRALJEVINE JUGOSLAVIJE
תּוֹכְלֹת בְּמַלְכוּת יוֹגוּסְלַוְיָא

Le/A 7012

Br.....

Beograd, Petički pragrađi 699
Knežija Ljubica ul. 84
Telefon br. 23-226 i 23-218
Račun kod Pošte: Broj računa broj 68514

Beograd, 27 septembra 1940

JEVREJSKI

OPŠTINA CRKVIŠKA

br. 65

29. 11
U OT. BEHEVU

12. 12. 40

Predmet: .....

SVIMA JEVREJSKIM VEROSPOVEDNIM OPŠTINAMA
I NJIHOVIM ČLANOVIMA
GOSPODI RABINIMA, SVETŠEŠNICIMA I VEROUČITELJIMA
GOSPODI ČLANOVIMA GLAVNOG ODBORA SJVO

Gospodo,

na izmaku jedne teške godine, pune tragike za milione jevrejskog življa u svetu, a na pragu Nove godine u koju, zbog njene neizvesnosti, ulazimo sa puno strepnje, osećamo potrebu da svima svojim dragim saradnicima, verskim i svetovnim, uputimo nekoliko reči, koje treba ponovo da potvrde, da smo rešeni upravljati narodnim poslovima ne samo u danima spokojsstva, nego i onda, kad nas zbivanja ispunjuju teškim brigama i tamnim slutnjama.

Ono što su milioni jevrejskog življa u mnogim zemljama preživeli u toku minule 5700 godine graniči se već sa meritiranjem, a sigurno i sa herojstvom. Jevrejske zajednice u mnogim zemljama pale su jedna za drugom. Broj mesičnika i Intalica postajao je svakim danom sve veći, porodična ognjišta su se rušila ostavljajući za sobom krvave tragove žrtava koje navine padahu zbog svog jevrejstva. Bada miliona patnika dostigla je u toj godini neslućenu visinu. Na svim stranama samo nesreća i jauk.

Godina 5700 protekla je u znaku užasnog rata, koji je progutao mnoge žrtve. Sedma po redu od početka velike antisemitske kampanje u Nemačkoj, ova je godina bila najnesrećnija u nizu tih sedam godina. Neka bi ona bila i poslednja u toml zlosrećnom nizu godina!

Jugoslovenska jevrejska zajednica bila je dosada pošteđena. Ona je sa bolom u duši prstila to zbivanje, pružajući svoju punu pomoć onim nesrećnicima koji imadoše sreću da u svojoj plemenitoj zemlji bar za izvesno vreme nadju sklonište za svoja napaćena tela i izmučene duše. Naša je zajednica bratski prihvatila nesrećne izbeglice i timo dokazala svoju ljubav za veliku jevrejsku porodicu i svoju povezanost sa njom. Mi smo uvereni da u tom svom čovekoljubivom delanju

Sl. 78. — Jedna stranica poslanica Saveza opština
povodom Roš-ašana 5701.

Sl. 79. — Fudbalski tim »Makabi«, Zagreb, 1934.

Sl. 80. — Hazena-sekcija »Makabi«, Sarajevo, prvak B i H 1923.

Summary

FOREWORD

The fiftieth year of existence of the Federation of Jewish Communities in Yugoslavia, under normal circumstances, would perhaps not be an occasion to mark this half century period more than it is customary, that is to present on a modest ceremony and in a short retrospect the traversed course, and to state the achieved results.

However, great events which occurred in this period brought along numerous tragic and fatal issues, affecting the whole mankind and the Jewish community in Yugoslavia in particular. But there were also such events which give us strength and hope for a brighter future. All this justifies the marking of the jubilee in a more festive atmosphere than it would be adequate for the number of years it stands for.

The terrible catastrophe has been survived by only one of every five Yugoslav Jews. The period between 1941 and 1945 was a period of defiance, resistance and fighting too. We are very proud that we took part in the war in such a great number. When the war ended the work in the Federation and in the communities has been restored. This Memorial Volume presents a short survey of the passed half century. Its aim is not to represent the history of the passed fifty years of the Federation, the less so the history of the entire Jewish community of this country. It will be a great success if this Memorial Volume, giving a general survey, should incite the collecting and elaboration of material for the history of the Yugoslav Jewry, both of the passed fifty years and of the earlier periods.

CHAPTER I

ON JEWISH COMMUNITIES IN TERRITORIES OF WHICH YUGOSLAVIA WAS CREATED AFTER WORLD WAR I

The Jewish community in Yugoslavia, existing as such only after World War I, was formed of several smaller communities which had lived for centuries under different cultural, economic and social circumstances. Their amalgamation was in a great deal conditioned by the inherited differences and was completely achieved only after the Second World War, when all the differences which had hindered an earlier full merging into a common integrity, were entirely erased. The development of the above mentioned problem will be shown in detail later on. Only a short survey of the development and position of each regional community before the First World War will be given here.

Serbia and Macedonia: Records of Jews date back as early as from the 3rd century. In Stobi (Macedonia) remains were found of a synagogue from the 3rd or 4th century. There are only scarce data until the 6th century, but more of them have been found from the later period. According to the data from the 14th century, Jews in these parts were engaged in overseas trade. According to travel records left by Benjamin of Tudela, there was a »considerable number« of Jews. A more numerous settling of Jews in these parts began with the arrival of Jews from Spain in the 16th century. Exposed to frequent wars, the Jewish community, particularly the one living in Belgrade and Serbia, went through hard times. The situation improved and stabilized after the Berlin Congress in 1878. The largest and the best organized community was that in Belgrade. On the eve of World War I there were 20,000 Jews in Serbia and Macedonia.

Croatia with Slavonia and Dalmatia: There are records of the community in Solin from the 13th century, but also of a grave marker from the first half of the 2nd century. There was a synagogue in Split in the 14th century, but we know of organized communities in Split and Dubrovnik not earlier than in the 16th century. The settling of Jews in other parts began in the middle of the 18th century. The largest community in this part of the country nowadays, the one in Zagreb, was founded in 1806. Until 1873 the rights of Jews were very restricted. In 1873 the emancipation of Jews was proclaimed and their position started improving in every respect. The communities were well organized and there were several large communities. On the eve of World War I there were 20,000 Jews in Croatia.

Bosnia and Herzegovina: The first traces of Jews in these parts date back from the 14th century. The position of the Jewish community in this Turkish province was equal to the position of other non-Moslem communities. The Jews received their civil rights as late as in 1840. In 1878, when the Austro-Hungarian Monarchy occupied these Turkish provinces, the country changed its figure. It became a culturally developed country. Until then there existed the Sephardic community only, but later the Ashkenazic community was formed as well. Under the Austro-Hungarian rule the Jews were given rights equal to those of all the other ethnic communities. The communities were well organized in about ten towns, the largest were those in Sarajevo. Before World War I there were about 11,000 Jews in Bosnia and Herzegovina.

Slovenia: After World War I there was no community worth mentioning in Slovenia. Only several Jewish families lived there and they were not organized in communities. The first evidence on Jews in Slovenia originates from 1213. Jews went through various stages of persecution and oppression imposed by the Habsburg Monarchy. Jews received their civil rights in 1867, but still very few Jews lived there. Anti-Semitism was very acute. Before World War I about 150 families lived in Slovenia.

Voivodina: Until World War I this region was part of Hungary. There are signs that Jews lived in these parts in the times of the ancient Jewish State, but there are no proves of Jewish settlements. Written documents date not earlier than from 1092. During the war against the Turks (1683—1699) Jews were mentioned as caterers for the Austrian troops. The first evidence on the number of Jews in Voivodina dates from the

beginning of the 18th century. Three families, consisting of 13 members, lived then in Novi Sad, which became the largest community in the later period. Under the Austrian and Hungarian jurisdiction life was hard for the Jews. In the middle of the 19th century began the development of communities and social organizations. By the end of World War I there was a very well organized Jewish community in Voivodina with 30,000 members.

CHAPTER II

The History of the Foundation of the Federation

The idea to found a federation of Jewish communities came from Dr. Hugo Spitzer, President of the Jewish Community in Osijek, late in the 19th century, and it had to include the communities in Croatia, Slavonia and Dalmatia. Since the idea was not accepted by all communities in these parts, the action had no positive issue until the end of World War I. After the war the action was started anew, but with the aim to include all the communities in the regions of which a new state, later called Yugoslavia, was established.

The idea to found the federation was accepted by the majority. The first joint conference attended by representatives of several larger communities was held in April, 1919. The Federation of Zionists and the Sarajevo Political Committee which represented a group of Sarajevo Jews apart from the Sephardic Community, sent their delegates as well. After a two days session it was decided that an organization, embracing all the Jewish communities in Yugoslavia, should be created without delay. The organization should take care of the religious, cultural, political and welfare needs of its members and become the official representative of the Jewish community.

The Foundation Congress was held in Osijek in July, 1919. Those who wanted an organization of quite another type were not satisfied with the decision brought at the Congress. Some thought that the Federation could curtail the autonomy of the communities, others feared that the Federation could grow into an organization which would deal with religious matters in the first place. Disagreement arose regarding the name of the created organization. It was finally agreed to call it the Federation of Jewish (Israelitic) Religious Communities. The Ministry for Religious Matters dropped the word Israelitic in the Statutes of the new organization.

The Statutes were ratified by the Ministry for Religious Matters on August 25, 1921, but the Federation started to act before that date. There were good reasons for it. By the end of 1919 it turned out to be necessary that the Federation appear in public as representative of the Jewish community, in behalf of one part of its members. The authorities started to persecute Jews who came from the countries which were in war with the allies of Yugoslavia. It was not strictly said that the order on persecution

referred to Jews only, but everybody had the impression that it was brought against and applied to no other than Jews. The Federation undertook prompt action to prevent the exile of Jews. The order on exile was withdrawn. The first successful action of the Federation proved its reason of existence.

Anti-Semitism in different forms gained ground during those years. Not in such a degree as in Czarist Russia, yet enough to cause uneasiness among the Jews. It was again, as a result of the Federation's intervention, that the anti-Semitic campaign started slackening. Yet, the Federation acted still without ratified Statutes.

CHAPTER III

FROM THE FIRST REGULAR CONGRESS IN 1921 UNTIL 1941

After finally receiving the ratified Statutes, the Federation held its First Regular Congress in November, 1921. Opening the Congress, Dr. Hugo Spitzer, the first President of the Federation, said that a new chapter in the history of Yugoslav Jewry began from that day. He also said that the Federation would not curtail the autonomy of the communities. In the contrary, the Federation would help them to achieve their aims. Mentioning the fear of some groups that the Zionists would implicate politics into the Federation, he stated that the Federation was not a political organization, but if treating of the problem of equal rights for Jews was regarded as politics, the Federation would in that case carry out such politics.

The tasks of the Federation increased and became manifold. One of the most significant decisions brought by the Federation in the period between the two wars, was the foundation of the Middle Theological Institute in Sarajevo in 1923. At the same time the Federation had to fight certain anti-Jewish tendencies in one part of the press. Matters concerning the cultural activities were one of its greatest preoccupations. It was decided that text books on Jewish history should be published and that a Jewish Museum should be opened. The latter decision was materialized, due to objective reasons, only after World War II.

In the first few years of its existence, the Federation had difficulties with various «currents» and different standpoints in the Jewish community regarding the Jewish problem in general, and the Federation's activity and its tasks in particular. But all these problems were surmounted in the course of the years to come, work went on and everybody was pleased.

The Second Congress was held in December, 1923. The appointment of the Chief Rabbi by the State and the opening of the Jewish Hospital in Subotica should be mentioned among the events which occurred between the two Congresses. It was taken with regret that the Ortodox communities had not joined the Federation. They founded their own association which had equal rights in the Law on the Jewish Religious Community brought later, as the Federation itself.

In a broad discussion on the Bill different opinions were heard regarding the real meaning of a Jewish community and whether it should take care only of religious matters or matters concerning other aspects of Jewish life. The position of the Rabbi in a community was also discussed, among other questions. Finally, the opinion of the younger generation regarding all the questions was adopted. The new conception consisted in the following: the community is a corporation with all rights; its tasks should be determined in a broader and deeper sense; the community cannot be treated as an administrative institution dealing with religious matters only since it should be the people's community; the Jewry is a religious and ethnic unity.

The Third Congress of the Federation was held in December 1927. It was stated there that the regular work had been carried out in a satisfactory way, but that there had been some difficulties owing to the lack of funds among other things. Decisions were taken to improve the financial position of the Federation.

The Middle Theological Institute in Sarajevo opened in the school year 1928/1929. Dr Moric Levi, the Sarajevo Chief Rabbi, was appointed President of the Institute.

The Law on the Jewish Community was passed on December 13, 1929, ten years after the Federation had been founded. The first two paragraphs read as follows:

Par. 1. — The Religious Community of Jews in the Kingdom of Yugoslavia includes all those professing the Jewish religion and living in the Kingdom of Yugoslavia. Its members have entire freedom to profess their religion in public.

Par. 2. — Item 1. — The members of the Religious Community of Jews are organized in religious local unities whose task is to take care of the religious and cultural needs of all its members. All the religious communities, except the ortodox ones, form together the Federation of Jewish Religious Communities. The ortodox communities form the Association of the Jewish Ortodox Religious Communities.

Thus, a serious problem was solved. The representatives of the Jewish community were able to influence the final redaction of the Law and give their suggestions.

At the Fourth Congress of the Federation in December, 1930, the passing of the Law was estimated as «a step forward», but it was stated that cases were not rare when authorities, the lower ones particularly, did not act in conformity with the Law.

The Congress expressed its solidarity with the Yishuv in Eretz Israel and obliged the Federation Executive Board to support the efforts in spreading Hebraism. The youth demonstrated the wish in taking active part in the Federation programme. Several young people were elected members of the Executive Board and their presence has been felt more and more since.

Great care was given to the cultural programme of the Federation. Eleven non-Zionists were appointed as Federation delegates at the Central Board of the Keren Hayesod, and one delegate at the Jewish Agency. The Federation gave its agreement for the convention of the World Jewish Congress and approved the aims of the extended Jewish Agency.

Some changes in the leadership took place at the Fourth Congress: Dr. Hugo Spitzer, the first President, was elected Honorary President, and Dr. Friedrich Pops, the former Vice-President, was elected President.

During that period the Federation was entrusted with a new task: to take care of refugees from Germany and later from other countries under the German occupation. In order to inform the non-Jewish public on the events regarding anti-Semitism and growing Nazism the world over, the Federation started a bulletin (The Jewish Correspondence), which was regularly delivered to all news agencies in Yugoslavia. Owing to the spreading of Nazism, unrest seized the Yugoslav Jewish community as well. Meetings were held and problems discussed. The Federation was aware of its responsible task caused by the spreading of Nazism. Its reputation increased, its determination concerning all the matters important for the Jewish community became stronger. The Sixth Congress of the Federation was held under such circumstances in March, 1936, and it was a true manifestation of solidarity. The creative spirit of the young generation manifested itself at the Congress and young people took greater interest in the Federation activities. One of the main topics at the Congress was the problem of growing anti-Semitism in Yugoslavia. A delegation of the most respectable representatives of the Community was nominated to attend the Foundation Congress of the World Jewish Congress in August, 1936. The Federation became thus one of the founders of the World Jewish Congress.

At the meeting held in January, 1938, the Central Board brought two resolutions: the first expressed fraternal sympathies with Jews in Rumania, and the second appealed to the British Government to enable the building of the Home for the Jewish people in Eretz Israel.

The organizing of aid to emigrants who were arriving in Yugoslavia more and more was the main item on the agenda of that and all the coming meetings of the Central and other Boards. Another delicate problem was thoroughly considered at the end of 1938: the conversion of Jews to other religions. Writing on Jews who deserted their community, the author of an article in the »Federation Gazette« said that they all did so frightened by the events concerning Jews the world over.

Anxiety in the Jewish community grew from day to day. The Seventh Congress was held in such an atmosphere and it was the last before the Second World War. In the report at the Congress it was stated that the last several years were very sad and turbulent ones. Great concern was expressed because of the world situation in general and ill presentments regarding the Yugoslav Jewry in particular. However, the Federation did not neglect its everyday tasks. Great care was given to religious education. A conference of religious teachings inspectors was formed and held at least once in a year. Cooperation was established with the Rabbinical Synod and great consideration was given to the question of training of rabbis on a higher level. Cultural activities and social welfare were also given full care. Six students at institutions of higher learning were granted scholarships by the Federation in 1939. The Federation gave serious consideration to the learning of the Hebrew language as a means for the strengthening of the Jewish feeling and for the acquaintance with Jewish

cultural values. The first generation which graduated from the Middle Theological Institute numbered 25 students. Apart from starting the bulletin »Jewish Correspondence«, the Federation helped the publication of youth and some other papers.

The Seventh Congress marked the 20th anniversary of the Federation. In his speech of greeting, Dr. Pops, Federation President, stated that the Federation had performed a remarkable work and justified the confidence given to this organization by the communities. Speaking on the circumstances in the Jewish world, Dr. Pops said that in some European countries the position of Jews became still worse during the last 20 years. He said that the Federation did all that was in her might to avert or at least to relieve the distress and misery of the suffering.

After the Seventh Congress, events in the world and in Yugoslavia too, developed with precipitation. Hitler's machinery kept gaining ground. The Federation gave greater consideration to problems caused by such a situation. Refugees arrived in great number. The Government of Yugoslavia assumed a hostile attitude toward Jews. Two acts were issued: one restricting the rights of Jews to sell victuals and another restricting their rights to attend high schools and universities.

The German attack on Yugoslavia on April 6, 1941, caused the cessation of every Federation's activity.

The Organizing of Aid to Refugees Between 1933—1941

In the last few years before the invasion of Nazi troops in Yugoslavia, a great part of the Federation's activities was dedicated to the sheltering of emigrants from Germany and to financial support. The first groups of emigrants started arriving immediately after the Nazis had taken over the rule in Germany. Until the German occupation of Yugoslavia in 1941, more than 55,000 emigrants arrived in or passed through Yugoslavia. The Yugoslav Jewish community did its best to help the refugees, but only with the considerable help of the JOINT and HICEM organizations that task could be achieved in full.

A Central Fund of donations received from the members of the Jewish community was immediately established at the Federation. When more funds were needed, the communities introduced special taxes amounting to 60% of the regular incomes. In that way, 41,575.000.— Dinars (742,410.— US\$) were in the Central Fund by April 6, 1941, the day of the German attack. In the same period the JOINT contributed with 21,650.000.— Dinars (386,607.— US \$), and the HICEM with 15,520.000.— Dinars (277,142.— US \$). With the aid of these two organizations 4,480 persons emigrated to overseas countries via Yugoslavia and several hundred, mostly children, to Palestine.

During their stay in Yugoslavia, dwelling places were appointed to the emigrants. All the care regarding the accommodation and maintenance was left to the Federation of Jewish Communities. There were tragic accidents too. A group of over one thousand persons left for Palestine down the Danube by ship, but the Rumanian authorities did not allow them to cross their territory. After spending some time on board the

Yugoslav ships, the refugees were confined in Šabac (Serbia). Some escaped, 165 persons received Palestine immigrant certificates through the Palestine Office in Zagreb, while all the others, who were still in Yugoslavia at the moment of the German invasion, shared the destiny of the majority of Yugoslav Jews.

Hundreds of persons in all larger Jewish communities and the complete Federation staff worked on the sheltering and accomodation of emigrants.

The Structure of the Jewish Population

There were 75,000 Jews in Yugoslavia at the begining of 1941, about 4,000 of which emigrants from other countries. That was 0,46% of the total popualtion of Yugoslavia. The majority of the Jewish population was concentrated in larger cities. According to data from 1939 there were 17,370 Jewish households with 35,854 male and 35,488 female members.

With regard to their profession, most of the Jews were merchants — 5,513, followed by commercial travellers and agents — 1,322, craftsmen — 2,228, industrialists — 418, bankers and money-changers — 113, workers and other trades — 3,518, clerks — 4,087, physicians — 528, lawyers — 381, engineers — 145, farmers — 111, etc. The number of employed women was relatively small.

There were communities with a great number of poor people who received social welfare, most of them in Bitolj and Sarajevo.

In the school year 1938/1939 there were 6,713 Jewish students, 3,206 in elementary schools and 3,507 in secondary and other schools which made 0.46% of the total number of students in Yugoslavia. There were 709 Jewish university students in Yugoslavia, 4,4% of the total number of students.

The Last Prewar Days

The anti-Semitic parties were eagerly preparing to give their share in the »final solution« regarding Jews. The approaching of dark days was best felt when Yugoslavia signed the pact of friendship with Germany. Not only in the Federation but in the communities and families as well, a feeling prevailed that the Yugoslav people and consequently the Jewry too were left at he mercy of Nazism. But on March 27, 1941, the Yugoslav people, with extraordinary determination, rejected the signed pact and declared it null and void.

The reply from Germany ensued on April 6, 1941, when the German aviation attacked Yugoslavia. That day was the end of the first epoch of the Federation of Jewish Communities in Yugoslavia. As result of the German occupation of Yugoslavia, every activity of the Federation had to cease. Only the generation to come will be able ot appraise the true significance and the achievements of the Federation and also the unselfish efforts of all those who contributed that the Federation takes the place in the history of our community it deserves.

Great is the number of those who merit appreciation. If we mention here only two outstanding figures, Dr. Hugo Spitzer and Dr. Friedrich Pops,

— to whom a few special words of gratitude will be dedicated in this Memorial Volume, it should be understood that our gratitude conveyed through them goes to all their numerous fellow workers. Our thanks be to them all!

CHAPTER IV

THE YEARS OF HOLOCAUST (1941—1945)

The Extermination of the Jewish Population

The years of the Nazi occupation of Yugoslavia were years of terror and extermination of the population, but there were also bright examples of firmness among the Jews to resist by means of self subsistence and by joining the struggle against the occupying forces. The invaders and their quislings killed 60,000 Jews in Yugoslavia.

The infernal plan for the extermination of Jews was carried out in different ways in particular parts of the country, depending on whose troops occupied a single territory. The result of different methods was at the end always the same, as it was the case in other countries under the Nazi occupation. Some local fascists, the Ustashi, the Czetnicks, the Hungarian »Archer Crusaders«, all played a great role in the extermination of Jews.

The Federation and the Communities During the Years of Occupation

Immediately after the German invasion of Belgrade the Federation had to stop all its activities, while the operation of particular communities depended on the decision of the local occupying authorities. The decisions varied from the total prohibition of any activity, to the permission of further work in a limited extent. A rather great number of communities somehow managed to offer various help to their members even in such difficult circumstances. The main care of the communities was dedicated to those unfortunate members who were taken to concentration camps throughout Yugoslavia, mostly in the territory of the so called »Independent State of Croatia«.

When the Federation was dismissed, the occupying authorities established in Belgrade the so called »Vertretung der jüdischen Gemeinschaft«, whose range of activity was limited to different kinds of help. The activity of the Zagreb Community was similar to that in Belgrade, with the only difference that it was allowed to remain active until the end of the war as was the case with the communities in Sarajevo, Osijek and Subotica. In all these towns there were individual members who performed the responsible tasks risking their own and their families' lives. With rare exception all those people were killed in death camps.

Some communities in the territory under the Italian occupation, like those in Split, Mostar and Priština, were not exposed to torture as the ones under the German, Hungarian and Bulgarian occupation. A great number of Jews found refuge there. The communities turned into shelters. Alimentation and schools were organized and transportation of Jews to places as far as possible from the unsafe regions was arranged. The community in Split was particularly active. Thanks to efforts of its members a great number of refugees was sent over to Italy and in this way were saved.

Concentration and Other Camps

In the territory under the Italian rule there were several camps, later all concentrated in one camp in Rab numbering several thousand internees, Yugoslav Jews. A considerable number of internees ran over to Italy. A large group was interned in the Ferramonte camp, and another was confined in several places in Northern Italy.

Those who were in the Ferramonte and Rab camps went through relatively well. The younger internees in Rab formed, after the capitulation of Italy, a Jewish Battalion which joined the People's Liberation Army. The majority of other internees went over to the liberated territory of Yugoslavia. They put themselves at disposal of the People's Committees. Some performed very important functions in civil and military institutions. From Ferramonte too, after the capitulation of Italy, a certain number of internees joined the Partisans, while others emigrated to Palestine, the USA and some other countries. A number of those who were interned in Northern Italy crossed the Swiss border, but many did not succeed and were caught by the Germans who occupied one part of Italy after Mussolini's fall. They were taken to death camps but some managed to escape and join the Partisans.

In the Rab and Ferramonte camps, in Rab particularly, an intensive social and political activity developed and the internees organized houses of prayer, schools, lectures, discussion meetings, choirs, concerts, etc.

About 650 Jews, 450 officers in reserve and 200 noncommissioned officers and privates of the former Yugoslav Army, were taken prisoners of war by Germans in 1941. With rare exception they all survived the war and came back to Yugoslavia, but only few of them found somebody of kin in the destroyed homes. Jewish prisoners were often exposed to different kinds of discrimination in the camps, but found support in the majority of non-Jewish prisoners. A great number of Jewish prisoners were politically active and many of them, upon their return to Yugoslavia, took part in the building of socialism and assumed posts and duties involving responsibility.

Emigration

After the occupation of Yugoslavia greatest attention was given to finding possibilities for the emigration of Jews. Yet, such possibilities were very restricted. It partly depended on the geographical position of a particular place. The way from Bosnia and Croatia led almost only to

Italy, while from Serbia it led towards Macedonia and sometimes towards Hungary.

There are no exact data on how many Jews found the solution for their difficult position in choosing to emigrate. It is estimated that there were two to three thousand people. A certain number of emigrants in Italy decided to go overseas while the war still lasted. After the capitulation of Italy some emigrants went to Palestine, some to Switzerland, a group went back to the liberated territory of Yugoslavia while a rather large group left for the USA.

Less fortunate were those emigrants who took refuge in Hungary. They lived undisturbed until the well-known Eichman action in which 400,000 Jews were killed, among them the greater part of emigrants from Yugoslavia. Most of those who fled to the region occupied by Bulgaria were also killed, as were almost all the Jews whose permanent domicile was in that territory.

The emigrants in Italy were greatly aided by the JOINT and Delassem organizations. Some individuals also organized actions which consisted in sending parcels and similar help to the emigrants, particularly to those who were confined in Italy. Jews in Subotica and the surroundings received help from the Federation of Jewish Communities in Hungary until the mass-deportation took place there, too. It is well known that the JOINT sent parcels with food and clothing by the Allied Forces planes to Jews in the liberated territories of Yugoslavia.

When the war ended most of the emigrants returned to their homeland.

The Participation in the People's Liberation War

In the period between the two wars a considerable number of Jews, the youth particularly, took active part in progressive organizations. Through these organizations and also through Jewish organizations as the Hashomer Hatzair, they became acquainted with the ideas of socialism and the policy of the Communist Party. A certain number of Jews became members of the Party, while a much greater number belonged to organizations that worked under the leadership of the Party.

The fascist occupying forces fell upon the youth from the very first days. In Zagreb, about 300 young people were deported the first few days after the German attack. But at the same time individuals and groups found ways and means, which was in no case easy, to join the Partisan detachments. Some young people performed heroic deeds immediately after joining the Partisans. Almost 5% of the total number of Yugoslav Jews in 1941 took part in the People's Liberation War. Their participation in the war would have been still greater if conditions had been easier and if the invader had not, in the meantime, deported tens of thousands of Jews to concentration camps. A great number of fighters joined the struggle already in 1941 and 1942. As to their behaviour, the fact that eleven Jewish fighters were awarded the highest Yugoslav decoration, the Medal of the People's Hero, speaks best for itself.

After the war a certain number of Jews remained in the Army to perform different duties, while many others joined various branches of

public life. Almost all the Jews who participated in the Liberation War were awarded two or more war decorations.

The Attitude of the Non-Jewish Population Towards the Jews

In Yugoslavia, as in other countries too, the German occupying forces had their quislings who were at their service in committing cruel deeds. The Ustashi in Croatia, the Bulgarian fascists in Macedonia and the Hungarian »Archer Crusaders« in one part of Voivodina were the Germans' most loyal helpers. The majority of the Yugoslav people did not approve the actions of the invaders and their servants, but they were unable to prevent the crimes.

Thus the final score was 60,000 victims of the total number of 75,000 Yugoslav Jews.

There are no records of organized resistance, but some cases of individual efforts to save the Jewish citizens are known. A group of railwaymen succeeded in saving their physician who was a Jew and was much loved and appreciated by his patients. The physician and his family live now in Israel. Several non-Jewish families in the towns and in the country turned their homes into hiding places for Jewish children throughout the four years of war. Some peasants brought food to the hidden Jews.

Several Yugoslavs, non-Jews, were awarded the »Medal of the Righteous« by the Yad Vashem.

The Return

About 15,000 Jews who survived the holocaust were in the liberated country when the war ended.

CHAPTER V

RECONSTRUCTION PERIOD

Revival of the Federation and Communities

Two days after the liberation of Belgrade, on October 22, 1944, Dr. Friedrich Pops, who had been hidden in occupied Belgrade throughout the four years of war, fixed the Federation plate on the Federation building. Jews coming back to the country started gathering, but the process of revival actually took place in 1945. Fifty-six communities were restored in all.

Welfare and humanitarian activity prevailed both in the Federation and in the communities. Considerable aid from the JOINT was received then by the Federation.

The basic difference between the prewar and postwar, restored Federation, was in its constitution: before World War II its tasks were rather restricted, while in the postwar period it has become the only Jewish organization to fulfill all the tasks connected with the Jewish life — from the kindergartens to the Old Age Home.

Of the 15,000 members who survived the holocaust, 6,500 remained in the country after the great aliyah in 1948—1952.

Different new tasks started showing up: the modification of the Statutes, the settling of the financial position of the Federation and of the communities, the collecting of historical material, the maintenance of community estates, synagogues and cemeteries and the providing of religious needs. Monuments to the fallen fighters and victims of fascism had to be erected, material on Nazi crimes collected and the cultural, educative and publishing activities carried out. The Federation's tasks were also to keep contacts with the state authorities and with social organizations in the country and abroad, to organize the aliyot, the medical service, summer camps for children and youth, etc.

An Autonomous Aid Committee was in charge of the whole section for social welfare from 1945—1952. Very close and lively contacts have been maintained between the Federation and the communities throughout the postwar period.

Contact with Jewish Communities and Organizations the World Over

The first contact established after the last war was that with the community in Bulgaria in 1945. Shortly after contacts were also made with the JOINT organization which had its representative in Yugoslavia from 1947—1950. Cooperation with the JOINT has been a very close and fruitful one during these 25 years. Gradually contacts have been established with other communities and organizations as well. Particularly good contacts are being maintained with the World Jewish Congress, the founder of which, among others, was also this Federation, with the Standing Conference, the Yad Vashem, the Memorial Foundation for Jewish Culture, etc. The Federation keeps contacts with other Jewish communities, during recent years with communities in socialist countries as well.

Contact with Jews Native of Yugoslavia

Close and cordial contacts are being kept with Jews native of Yugoslavia, particularly with their associations in Israel and the USA. These ties are best expressed in the joint solutions of questions of mutual interest, frequent visits and exchanging of views and cultural material.

Cooperation with the Government Bodies and Social and Political Organizations

After the liberation of the country, in the reconstruction period, the authorities endeavoured in showing attention to the Jewish population. Financial and other material help was given to Jews in need. Such attitude

was also evident in the erecting of monuments to the victims of fascism. In 1948 Yugoslavia was among the first countries to recognize the State of Israel. Very active cooperation was established between the Jewish population and the social and political organizations.

The Autonomous Committee — Social Welfare

In accord with the JOINT representative in Bucarest an Autonomous Committee in charge of social welfare and humanitarian activity was formed at this Federation in the middle of 1945. Beside the Belgrade office, there was an office in Zagreb and warehouses in Belgrade and Zagreb, where goods received from abroad were kept and distributed among the members. Other institutions worth to be mentioned were: the aid given to 400 students, a part of whom were accommodated at the Jewish Students Home in Belgrade; the shelter, the Children's Home and the Old Age Home in Belgrade existed only in the first few years following the war; convalescent homes for over 500 children; dispensaries and canteens in several communities, etc.

When the Autonomous Committee was dismissed, the tasks connected with social welfare became not less important, but were adapted in form and contents to the new financial situation and number of community members. The Old Age Home in Zagreb has become the main and central institution. Subvention has been deduced to 500 persons only; aid in food, clothing, etc. was given until 1967 to children, aged and sick people, as was the case with medicines, orthopedic and similar aids. The value of aid given in the passed 25 years amounts to several million dollars.

Memorials to Jewish Fighters and Victims of Fascism

In addition to memorials erected by the Yugoslav people to all the fallen fighters and victims of this country, the Jewish community has erected about 30 monuments and memorial-tablets in several places. These memorials have been erected with the participation and support of the Yugoslav authorities and the public at large, and very often with the cooperation between the Federation and particular Jewish communities and the War Veterans Association. Several monuments and memorial markers to Jewish fighters and victims of fascism have been erected by the War Veterans Association, local authorities or individual enterprises.

Aliyah »Beth« Via Yugoslavia

A great number of Jews was far from their homes when the war ended. Many decided to emigrate to Palestine. Several thousands of Jews passed through Yugoslavia on their way to Palestine. The Yugoslav authorities offered adequate help to that wave of exhausted refugees in conformity with their standpoint, while the Jewish community offered what could be expected solidarity and as much help as possible. The Federation

did its best as well, although at that time still in the stage of reconstruction and at the beginning of its consolidation.

Aliyah — Group Emigration to Israel

The establishment of the State of Israel stimulated a great number of Yugoslav Jews to emigrate to Israel. It was the Federation's task to organize the emigration. The Yugoslav state authorities demonstrated much understanding and gave their consent in principle. They promised full support of competent government bodies. There was a lot of work in connection with the emigration: to engage the necessary clerical staff, to establish cooperation with the Jewish communities and with the organs of the state in order to settle all the questions in conformity with the regulations.

In the period between December, 1948 and October, 1952, 7,739 Jews from Yugoslavia emigrated to Israel. Smaller groups and individuals emigrated after that period.

The Martyrs' Forest in Israel

The Federation of Jewish Communities in Yugoslavia joined the action to plant the Martyrs' Forest in Israel. The Federation, the Hitahdut Olej Jugoslavija and the Association of Yugoslav Jews in the USA decided to gather funds for 60,000 trees to be planted in memory of the 60,000 victims who lost their lives in Yugoslavia during the Second World War. A large action was started in order to collect necessary funds. The Yugoslav press also gave consideration to the action. The Yugoslav public at large joined with remarkable contributions. Great support was given by the social and political organizations and by the state authorities. The Jewish community took upon herself to collect funds for 20,000 trees (for one third of the total number of trees in the Yugoslav part of the Martyrs' Forest). Funds for 51,735 more trees were collected among Jews and non-Jews in Yugoslavia.

Old Age Home

The Old Age Home was founded by the benefactor Lavoslav Schwartz in 1909. The Home is celebrating its 60th anniversary this year. Until the German invasion in 1941, the Home was situated in its own building. The Home inmates spent the years of war in casual flats since the Home building was adapted for the needs of the army. When the war ended, the Zagreb Town Council granted one building to the needs of the Home and adapted it adequately. When the building became too small for all those who were applying, the Zagreb Jewish Community adapted two floors of the Community building in the very center of the city. The building of the new Home began in 1955. Today it can accommodate 114 persons. Funds for the building of the Home were received from the state authorities, from the JOINT and individuals from the country and abroad. The average age of the residents is 78.

The Home has its own synagogue and large sitting rooms. Special care is given to medical service. The health of the inmates is satisfactory. Working therapy and cultural activities are given great consideration. A choir has been formed among Home residents. Large financial aid is being received from the JOINT organization and from a great number of individuals. There have been several legacies in favour of the Home during recent years.

The Home was a local institution until 1941, during the war and several years after the war, when it became an institution of the entire Jewish community. The Home is managed by the Curatorium elected by the Federation of Jewish Communities.

The Youth

Of the total number of 6,500 community members, 1,500 of them are children and young people under 25 years of age. One of the main tasks of the Federation is the work connected with the youth. The aim is to gather young people in order to give them an education in Jewish history and culture so that they could be ready to replace the older members in different functions of community life.

That task of the Federation is being carried out by means of youth clubs in all larger communities, through a cultural programme in the summer camp, interclub meetings, seminars, etc. Consideration has been given to the members of the »middle-age generation« during recent years, so that they, too, should become more interested in community work.

Summer Camps

In the first few years after the last war, summer camps were organized for children and youth, but with no specially prepared programme. The first well organized and carefully planned summer camp took place in 1954. Summer camps have been organized mostly at the seaside each year since then. The »middle-age generation« members spent their last three summer vacations together as well, and this year vacations have been organized for a group of functionaries and professionals of the Federation and communities. Youth from some foreign countries spent their holidays in the Federation camp together with the Yugoslav Jewish youth the last few summers.

Activity of the Women

Women have taken part in the activities of the Federation and larger communities since the first days of the postwar period. Women's Sections have been formed in communities and they belong to the most active institutions of Jewish social life. Meetings with lectures and discussions are being held regularly. Visiting of the sick and aged members is being cared for. Parties, festivals and different kinds of cultural programmes are being organized and carried out with the precious help of the Women's Sections members.

Religious Life

Great consideration is given to the needs of all the members who keep up the religious tradition. The lack of trained religious officials is the greatest problem in this section of Jewish life. Synagogues in several places have been reconstructed in the postwar period.

Historical Research Work and the Museum

Collecting of documents connected with the Holocaust began immediately after the last war, followed by collecting of material on the past of the Jewish community in Yugoslavia. Gradually, a Museum and Historical Section has been formed at the Federation which later on grew into the Jewish Historical Museum, opened in 1960.

Today, the Museum consists of four sections: the archeological section, the section for plastic art and ethnographic objects, the archives of historical documents, and the section dedicated to the Holocaust.

The Museum owns 37,500 documents, 8,500 photo-negatives, about 6,000 copies of documents and some 800 objects of art and other exhibits.

Apart from the regular activity, scientific research work is being carried out at the Museum, as well. A Jewish Historical Institute will be the next step.

The Choirs

Early in 1952 an invitation was received by our community to send a choir to the First International Choir Festival in Israel. A choir was formed in Belgrade which was later named »The Brothers Baruh Choir« after the noted revolutionaries and fighters. Choirs in Zagreb and Sarajevo were formed some time later of which the one in Zagreb is still active and bears the name of Moša Pijade, the outstanding revolutionary, statesman and artist. Attempts were made to form choirs in smaller communities as well, but without success.

The Belgrade and Zagreb Community Choirs took part alternatively at the Israel Festival, and always achieved remarkable success. Both Choirs have given numerous recitals in the country and abroad. At some of the festivals and competitions the Choirs were ranked among the best.

Publishing Activity

Publishing can be classified in several categories — regular publications, periodicals and publications which appeared only once. The Federation organ »The Jewish Review« whose first issue appeared in June, 1949, under the title »Federation Bulletin«, takes the first place. This monthly brings articles, reports, literary contributions, critique, book reviews, etc. accompanied by a great number of photographs. This publication is being delivered to each Jewish household in Yugoslavia. Its circulation is 3,200 copies. »The Jewish Almanac« with a circulation of 1,200 copies is another Federation regular publication. Seven volumens have appeared so far. »The Jewish Review« and »The Jewish Almanac« have a summary in

English too. A Jewish Calender appears every year. The Jewish youth has its own paper called »Kadimah«.

Special editions worth mentioning are »The Crimes of the Fascist Occupiers and Their Collaborators Against Jews in Yugoslavia«, »The Short History of the Jewish People« by S. Dubnov, »The Ancient Jewish Art in Palestine« by Dr. Vidosava Nedomački, »The New Hebrew Literature« by Pnina Nave, the Volume in Memory of Dr. Albert Vajs, and the Serbo-Croatian translation of the book »Sephardim in Bosnia« by the Sarajevo Chief Rabbi Dr. Moric Levi, translated by Majer Musafija.

Prize Winning Competitions

In October, 1954, on the 10th anniversary of its reestablishment, the idea to institute a permanent Prize Winning Competition for literary and scientific works, inspired by Jewish subjects, was conceived at the Federation.

During the last 15 years 462 literary works were sent in of which 147 works were awarded a prize: 37 scientific studies, 106 literary works and 4 pieces of music. Competition in plastic art took place only during the first year.

In 1969 scientific studies were separated from the general competition and special forms to incite scientific work with Jewish subjects were introduced. In 1960 a prize for short stories, from the Roman Schmutzer Fund, to last until 1970, was established. Roman Schmutzer who lives in New York is native of Yugoslavia.

Federation and Community Libraries

The Federation and some larger communities have libraries of books with Jewish subjects. There are 5,000 volumes in the Federation library. The two particularly significant libraries are the one in Zagreb, consisting of books collected by Dr. Lavoslav Šik, the passionate bibliophile, which has been conserved at the Zagreb University library during the last war, and is now in the Jewish Community premises, and the other one in Sarajevo containing books and manuscripts of outstanding value.

Other Federation Activities

Apart from the above mentioned activities, a range of other tasks such as: keeping of detailed records on the receivers of social welfare, on the structure of community members with card-files, etc., are included in the Federation programme.

The Federation takes care of the cemeteries and of the property of small communities and particularly of those which do not exist any more. Not less important is the information service, very active during the first few years after World War II and very helpful in present days for all those who are requesting restitution from the Federal German Republic.

The Federation often gives legal advice, too. There is a close cooperation between the Federation and the communities in all these matters.

The Structure of the Organization

The bodies of the Federation are: the Conference of Communities, the Central Board, the Executive Committee, the Working Committee, the Presidency and the Supervision Committee.

CHAPTER VI

Three Outstanding Leaders

In the prewar period there were two Presidents at the head of the Federation: Dr. Hugo Spitzer and Dr. Friedrich Pops. At the First Conference of the Communities held after World War II, Dr. Pops's presidency was again confirmed. Prof Dr. Albert Vajs was elected President after Dr. Pops's death and held this position until 1964 when he passed away.

Dr. Hugo Spitzer (1858—1934) was a prominent figure in Jewish life. His idea to form the Federation of Jewish Communities in Croatia was originated during the last years of the 19th century, but it was not materialized. After World War I he started the action again, together with Dr. Pops as his closest fellow-worker. Dr. Hugo Spitzer was the first Federation President.

Dr. Friedrich Pops (1874—1948) was a distinguished leader of the Jewish community. Since the foundation of the Federation in 1919 until the German occupation of Yugoslavia in 1941, and in the postwar years until 1948, he was the leading originator of all the Federation activities.

Prof. Dr. Albert Vajs (1905—1964) took active part in Jewish life while still a youth. After the last war, after his return from the prisoners of war camp until his death he was not only active in Jewish public life, but took part in the Yugoslav public life as well. He was the author of very remarkable scientific studies and a noted professor of the Law Faculty. He was the member of the Yugoslav team at the Nuremberg Trials. But always and in the first place the leader of the Jewish community.

CONCLUSION

The following tasks are planned for the coming period:

- Cooperation with the state authorities, social and political organizations and associations to promote the democratic socialist society.
- Active participation in the work of those Jewish organizations and communities the Federation has cooperated with so far.
- Maintaining of fraternal ties and betterment of working contacts with associations of Jews native of Yugoslavia.

- Making possible the Jewish education for children and youth.
- Seminars and conventions with adequate Jewish cultural contents.
- All kinds of cultural work among adult members.
- Improvement of the women's sections activities.
- Involving younger members.
- Promotion of publishing activity.
- Collecting of material for the history of Jews in Yugoslavia.
- Preservation and conservation of Jewish cemeteries. Maintenance of monuments to victims of fascism.
- Care for the religious needs of the members.
- Social welfare. Old Age Home.
- Fostering of democratic forms and methods of work and more frequent contacts between the Federation and the communities.

INDEX OF ILLUSTRATIONS

- No. 1. Tombstone in Belgrade from 1641
- No. 2. The Old Belgrade Synagogue from the 19th century
- No. 3. The Programme of the Zagreb Synagogue Inauguration in 1867
- No. 4. Aron-Hakodesh in the Dubrovnik Synagogue
- No. 5. Jewish Cemetery in Sarajevo
- No. 6. Sephardic Wedding in Sarajevo
- No. 7. One page of the Sarajevo Community Pinchas from 1731
- No. 8. List of Hevra Kadisha Members, Novi Sad, 1881
- No. 9. Letter of the Zagreb Jewish Community of July 31, 1910
- No. 10. The »Židov« newspaper editorial from July, 1919 at the occasion of the Foundation Congress of the Federation
- No. 11. Illustrations on page 34. and 35: The first communication of the Federation to the communities, August 15, 1919
- No. 12. The Law on the Jewish Religious Community
- No. 13. The Sixth Federation Congress, Belgrade, 1936
- No. 14. Regulation concerning Jews keeping shops with victuals
- No. 15. Regulation on the numerus clausus for Jewish high school and university students
- No. 16. Invitation to the meeting, Zagreb, May 21, 1933
- No. 17. Concentration Camp in Jasenovac
- No. 18. Jasenovac — internees at work
- No. 19. Cultural Section of the »Matatja« Society in Sarajevo (in the middle of the upper row the People's Hero Nisim Albahari)
- No. 20. Graves of the Djakovo Camp internees
- No. 21. Barrack of the Ferramonte Concentration Camp
- No. 22. The Jewish Battalion formed in Rab in 1943
- No. 23. The Partisan Physician. Dr. Milan Vajs Bigula in the liberated territory
- No. 24. Opening of the Seventh Postwar Conference of the Federation in 1956

- No. 25. One of the postwar sessions of the Federation Central Board
- No. 26. Federation Central Board in 1965
- No. 27. Federation Delegation at the WJC European Executive Meeting in Prague, 1947
- No. 28. WJC World Executive, Jerusalem, 1964
- No. 29. WJC delegation visiting the Federation in 1967
(Luci Petrović — Federation Secretary, Dr. Gerhard Riegner — WJC Secretary General, Dr. Nahum Goldman — WJC President, Dr. Lavoslav Kadelburg — Federation President, and Armand Kaplan — Department of International Affairs Director)
- No. 30. Standing Conference Meeting in 1968
- No. 31. Symposium of Jewish Organizations in Jerusalem, 1969
- No. 32. Meeting of representatives of the Federation, the Hitahdut Olej Jugoslavija and the Association of Yugoslav Jews in the USA, Jerusalem, 1951
- No. 33. Memorial to the victims of the Holocaust erected in New York by the Association of Yugoslav Jews in the USA
- No. 34. Unveiling of Memorial-Tablet in the »Dr. Albert Vajs« Forest near Kibbutz Gat, Israel
- No. 35. Prof. Dr. Albert Vajs at he reception given by the President of the Republic
- No. 36. Visiting President Tito — Prof. Dr. Albert Vajs and Frederick White, JOINT representative, 1950
- No. 37. Memorials to the fallen Jewish fighters and victims of fascism (from left to right — upper row: in Belgrade, Skoplje, Sarajevo, Zagreb; lower row: Bitolj, Novi Sad, Subotica, Djakovo)
- No. 38. Exhumation of remains of the Holocaust victims in Zasavica to be taken to the Belgrade Jewish Cemetery in 1959
- No. 39. Memorial to victims from Zasavica erected in Belgrade by the Vienna Jewish Community
- No. 40. »Ohel-Izkor« — inside of Memorial Tent in Jerusalem
- No. 41. Memorial to Forced Labour Workers in Sombor
- No. 42. Memorial to the People's Hero Estreja Ovadija Mara in Bitolj
- No. 43. Memorial to the victims of the Ustashi Concentration Camp in Jasenovac
- No. 44. Memorial Menorah in the former Great Synagogue Entrance Hall
- No. 45. Memorial to Forced Labour Workers in the Bor Mines
- No. 46. Common Grave of victims shot at Ledine near Zemun
- No. 47. Emigrants on Their Way to Israel
- No. 48. Farewell to Emigrants Going to Israel in 1948
- No. 49. The Švarc Old Age Home in Zagreb until 1941
- No. 50. Moving of Old Age Home Inmates from Brezovica to Zagreb in 1947
- No. 51. Old Age Home in Bukovačka Road, Zagreb, 1957
- No. 52. Interior of Old Age Home
- No. 53. Room in Old Age Home
- No. 54. Old Age Home Choir
- No. 55. Old Age Home residents Handwork Exposition
- No. 56. Guests from Israel and the USA at Old Age Home

- No. 57. Youth Summer Camp at Pazarić, 1954
- No. 58. Moša Pijade visiting the Jewish Youth Summer Camp
- No. 59. Performance at the Belgrade Kindergarten
- No. 60. Chanukah at the Zagreb Kindergarten
- No. 61. Summer Camp at Cres in 1962
- No. 62. Binding of the »Kadima« periodical
- No. 63. Seminar for Youth Leaders, Beograd, 1960
- No. 64. and 65. Youth Camp in Jahorina, 1960
- No. 66. Women's Sections Coordinating Committee
- No. 67. On the pages 168—169 are the photographs of eight synagogues and of one column of the Stobi Synagogue dating from the 3rd or 4th century; synagogues on page 168. don't exist any more, while those on page 169. are from present days
- No. 68. Bernard Mark, Warsaw Jewish Historical Institute Director, visiting the Federation in 1960
- No. 69. From the Jewish Historical Museum in Belgrade
- No. 70. The »Braća Baruh« Choir at the Kolarac University Hall, 1965
- No. 71. The »Moša Pijade« Choir in Vienna
- No. 72. Children Choir in Subotica
- No. 73. Publications of the Federation of Jewish Communities in Yugoslavia
- No. 74. Prize Winners at the Sixth Competition of the Federation
- No. 75. Invitation to Communities to send reports on anti-Semitism
- No. 76. A page of the Federation »Gazette«
- No. 77. Appeal to Communities for Contributions to the Emigrant Aid Fund
- No. 78. A page of the Federation Message to Communities on Rosh Hashana 5701
- No. 79. The »Makabi« Football Team, Zagreb, 1934
- No. 80. The »Makabi« Handball Section in Sarajevo, Bosnia and Herzegovina Champion in 1923

Bibliografija

Glava I — Regionalne jevrejske zajednice do 1918.

- Dr Grgo Novak*: Židovi u Splitu, Split 1920.
Ignjat Šlang: Jevreji u Beogradu, Beograd 1926.
Prof. dr Gavro Švarc: Povijest zagrebačke Židovske općine od osnutka do 50-tih godina 19. vijeka, Zagreb, 1939.
Jorje Tadić: Jevreji u Dubrovniku do XVII stoljeća, Sarajevo, 1937.
Vuk Vinaver: Jevreji u Srbiji početkom XX veka (Jevrejski almanah 1955/56).
Prof. dr Lavoslav Glesinger: Iz povijesti Jevreja u Hrvatskoj (Jevrejski almanah 1954. godine).
Spomenica »Jevrejska vjeroispovjedna opština sefardskog obreda Sarajevo«, 1930.
Dr Samuel Pinto: Položaj bosanskih Jevreja pod turskom vladavinom (Jevrejski almanah 1954).
Dr Lavoslav Šik: Slovenci i Židovi (»Židov«, 29. IV 1919).

Glava II — Osnivanje Saveza

- Dr Hugo Špicer*: Povijest pokreta za osnutak Saveza jevrejskih općina (»Židov«, 20. XI 1921).
Nedeljni list »Židov«: godišta 1919—1921.
Nedeljni list »Židovska svijest«: godišta 1919—1921.

Glava III — Od prvog redovnog kongresa 1921. do okupacije 1941.

- Izveštaji Glavnog odbora kongresima Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije*
Zapisnici I — VII kongresa Saveza
Zapisnici Glavnog odbora Saveza
Jevrejski nedeljni listovi iz godina 1921—1941.

Glava IV — Godine katastrofe 1941—1945.

- Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji* (Izd. Saveza jevrejskih opština, Beograd, 1952)
Jevrejski narodni kalendar za godine 1939/40. i 1940/41.
Spomenica dr Alberta Vajsa — Izd. Saveza jevrejskih opština, 1965.
Dr Albert Vajs: Na kraju prve i na početku druge decenije (Jevrejski almanah 1955/1956)
Dr Samuel Pinto: Zločini okupatora i njihovih pomagača izvršeni nad Jevrejima u BiH (Sarajevo 1952)
Spomenica »Bili smo borci Šeste proleterske« (Zenica 1969)
Josef Itai Indig: »Djeca bježe« (Jevrejski almanah 1963/1964)
Iz arhiva Jevrejskog istorijskog muzeja u Beogradu (rukopisi):
Dr Isak Eškenazi: Doživljaji za vreme nacizma
Al. Saša Lebl: Rapski jevrejski bataljon
D. Kabiljo: O rapskom jevrejskom bataljonu

- Inž. A. Mate:* Sećanja o logoru na Rabu
- G. Cvijak:* Jugoslovenski Jevreji u Italiji 1941—1945.
- V. Grinbaum:* Izveštaj o Židovskoj bogoštovnoj općini u Osijeku i ženskom sabirnom logoru u Đakovu
- D. Glasner:* O logoru u Đakovu i naselju u Tenju
- K. Dominik:* Saslušanje o logoru u Đakovu
- Jevrejska opština u Rijeci:* Izveštaj o sudbini Jevreja u Rijeci i Sušaku
- Dr D. Karpi:* O Jevrejima Splita i Sarajeva
- Dr Srećko Bujas:* Izveštaj broj 1101 iz 1945.
- Ema Ćasar:* Svedočanstva o učešću Jevreja Jugoslavije u otporu protiv fašizma
- Jevrejska opština u Mostaru:* Izveštaji broj 1776 i 2378 iz 1945. godine
- Jevrejska opština u Dubrovniku:* Izveštaji broj 52 iz 1945. godine.

Glava V — Obnova

- Zapisnici konferencija opština, Glavnog odbora Saveza, Izvršnog odbora Saveza, Autonomnog odbora za pomoć i regionalnih konferencija jevrejskih opština iz godina 1945—1969.*
- Raspisi Saveza iz godina 1944—1969. i Autonomnog odbora za pomoć iz godina 1945—1951.*
- Poslovník Saveza*
- Hronologija važnijih događaja iz života jevrejske zajednice u Jugoslaviji (Jevrejski almanah, sva izdanja)*
- Dr Albert Vajs:* Jevreji u novoj Jugoslaviji (Jevrejski almanah za godinu 1954)
- Dr Albert Vajs:* Na kraju prve i na početku druge decenije (Jevrejski almanah za godinu 1955/1956)
- Bilten Saveza jevrejskih opština Jugoslavije iz godina 1949—1958.*
»Jevrejski pregled« iz godina 1959—1969.
- Spomenica dr Alberta Vajsa — Izd. Saveza jevrejskih opština, 1965.*
- dr Edita Vajs:* Učešće žena u jevrejskom javnom radu u Jugoslaviji (Jevrejski almanah 1957/1958)
- Aleksandar Levi:* a) Spomenici Jevrejima borcima i žrtvama fašizma (Jevrejski almanah 1964); b) Šuma mučenika — spomenik Jevrejima palim borcima i žrtvama fašizma (Jevrejski almanah 1957/1958); c) Naši horovi (Jevrejski almanah 1959/1960).
- »Jevrejski pregled«* iz godina 1960, 1961, 1964. i 1968.
- Spomenica povodom 50-godišnjice Doma staraca — Izd. Saveza, 1960.*

Autori i saradnici

Aleksander Arnon (ranije Klajn): Glava III — Rad na pomaganju emigranata

Dr Oto Centner: Glava V — Dom staraca

Dr Lavoslav Kadelburg: Uvodna i Završna reč; Glava V — Obnova i rad Saveza i opština; Veze sa jevrejskim zajednicama i organizacijama u svetu; Veze sa Jevrejima poreklom iz Jugoslavije; Saradnja sa državnim organima i društveno-političkim organizacijama; Autonomni odbor za pomoć — Socijalna delatnost; Alija »Bet« kroz Jugoslaviju; Verski život; Glava VI — Biografija dr Alberta Vajsa — Saradivali: na odeljcima o obnovi i Autonomnom odboru *Aleksandar Štajner*; o obnovi *David Perera*; o socijalnoj delatnosti *Ruben Rubenović*

Aleksandar Levi: Glava V — Spomenici Jevrejima borcima i žrtvama fašizma; »Šuma mučenika« u Izraelu; Naši horovi; Izdavačka delatnost — Na odeljku o izdavačkoj delatnosti saradivala *Luci Petrović*

Bencion Levi: Glava V — Alijot — grupna iseljenja u Izrael

David Levi Dale: Glava I — Regionalne jevrejske zajednice do 1918; Glava II — Osnivanje Saveza; Glava III — Od Prvog redovnog kongresa 1921. do okupacije 1941. (sem odeljaka o radu na pomaganju emigranata i o strukturi jevrejskog stanovništva pred II svetski rat); Glava VI — Biografije dr Huga Špicera i dr Fridriha Popsa — Sastav teksta za engleski rezime — Na odeljku o Vojvodini u Glavi I saradivao *Pavle Šosberger*. Recenziju Glave I izvršio *prof. dr Lavoslav Glesinger*.

Dr Vidosava Nedomački: Glava V — Istorijska istraživanja i Muzej

David Perera: Glava III — Struktura jevrejskog stanovništva pred II svetski rat. Na tome odeljku saradivala *dr Edita Vajs*; Glava IV — Godine katastrofe 1941—1945 (Usmena obaveštenja dobivena od funkcionera i aktivista jevrejskih opština u Osijeku, Beogradu, Splitu, Sarajevu, Prištini i Subotici)

Luci Mevorah-Petrović: Glava V — Omladina; Letovanja; Delatnost žena; Nagradni konkursi; Biblioteke Saveza i opština; Ostali poslovi Saveza; Organizaciona struktura Saveza sa grafikonom — Na odeljcima o omladini i letovanjima saradivala *Mirjam Štajner*.

Lea Sorger: Prevod engleskog rezimea.

S A D R Ž A J

	Strana
UVODNA REČ — — — — —	5
<i>Glava I</i>	
REGIONALNE JEVREJSKE ZAJEDNICE DO 1918. — — — — —	7
Srbija — Makedonija — — — — —	8
Hrvatska sa Slavonijom i Dalmacijom — — — — —	11
Bosna i Hercegovina — — — — —	14
Slovenija — — — — —	18
Vojvodina — — — — —	19
<i>Glava II</i>	
OSNIVANJE SAVEZA — — — — —	23
Posle prvog svetskog rata obnovljena akcija za osnivanje Saveza —	26
Beogradska konferencija 1919. godine — — — — —	28
Osnivački kongres 1919. godine — — — — —	29
Od Osnivačkog kongresa (1919) do Prvog redovnog kongresa (1921)	31
Akcije za opozivanje naređenja o izgonu stranaca — — — — —	33
Savez i antijevrejske pojave — — — — —	37
<i>Glava III</i>	
OD PRVOG REDOVNOG KONGRESA 1921. DO OKUPACIJE 1941. — — —	39
Prvi redovni Glavni odbor Saveza — — — — —	41
Značajne odluke i intervencije Saveza — — — — —	42
Osnivanje Srednjeg teološkog zavoda — — — — —	45
Zakon o verskoj zajednici Jevreja — — — — —	48
Porast interesovanja kod omladine za rad Saveza — — — — —	52
Savez u uslovima sve većeg porasta fašizma — — — — —	56
Sedmi, poslednji predratni kongres — — — — —	63
Dvadesetogodišnjica Saveza — — — — —	67
Borba Saveza protiv naglog porasta antisemitizma — — — — —	69
Rad na pomaganju emigranata — — — — —	73
Struktura jevrejskog stanovništva pred II svetski rat — — — — —	80
Poslednji predratni dani — — — — —	81
<i>Glava IV</i>	
GODINE KATASTROFE 1941—1945. — — — — —	83
Stradanje jevrejskog življa — — — — —	83
Savez i opštine u godinama okupacije — — — — —	85
Beograd — — — — —	85
Zagreb — — — — —	87
Sarajevo — — — — —	90
Osijek — — — — —	93
Split i Mostar — — — — —	96

Priština — — — — —	98
Subotica — — — — —	100
U koncentracionim i drugim logorima — — — — —	101
U ratnom zarobljeništvu — — — — —	104
Emigracija — — — — —	107
Učešće u narodnooslobodilačkoj borbi — — — — —	108
Odnos nejevrejskog stanovništva prema Jevrejima — — — — —	112
Povratak — — — — —	114

G l a v a V

OBNOVA — — — — —	115
Obnova i rad Saveza i opština — — — — —	115
Veze sa jevrejskim zajednicama i organizacijama u svetu — — — — —	120
Veze sa Jevrejima poreklom iz Jugoslavije — — — — —	127
Saradnja sa državnim organima i društveno-političkim organizacijama — — — — —	130
Autonomni odbor za pomoć — — — — —	132
Spomenici Jevrejima borcima i žrtvama fašizma — — — — —	135
Alija »Bet« kroz Jugoslaviju — — — — —	144
Alijot — grupna iseljenja u Izrael — — — — —	144
»Šuma mučenika« u Izraelu — — — — —	147
Dom staraca — — — — —	150
Omladina — — — — —	157
Letovanje — — — — —	162
Delatnost žena — — — — —	164
Verski život — — — — —	166
Istorijska istraživanja i Muzej — — — — —	167
Naši horovi — — — — —	172
Izdavačka delatnost Saveza — — — — —	176
Nagradni konkursi — — — — —	179
Biblioteka Saveza i opština — — — — —	181
Ostali poslovi Saveza — — — — —	182
Organizaciona struktura Saveza (sa grafikonom) — — — — —	183

G l a v a V I

TRI PREDSEDNICA SAVEZA 1919—1964 — — — — —	187
Dr Hugo Špicer (1858—1934) — — — — —	187
Dr Fridrih Pops (1874—1948) — — — — —	190
Dr Albert Vajs (1905—1964) — — — — —	193
ZAVRŠNA REČ — — — — —	197
<i>Podaci o organima Saveza i jevrejskim opštinama</i> — — — — —	201
<i>Prilozi: Razne slike i faksimili</i> — — — — —	209
<i>Summary (Engleski rezlme)</i> — — — — —	217
<i>Bibliografija</i> — — — — —	241
<i>Autori i saradnici</i> — — — — —	243

